

Боряна Христова • Елисавета Мусакова
Искра Христова-Шомова

СЛАВЯНСКИ И ГРЪЦКИ
РЪКОПИСИ
В РЕГИОНАЛЕН
ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ –
ЛОВЕЧ

SLAVONIC AND GREEK
MANUSCRIPTS
IN THE REGIONAL
HISTORICAL MUSEUM –
LOVECH

Издателство „Логос“

Boriana Hristova • Elissaveta Moussakova
Iskra Hristova-Shomova

Slavonic and Greek Manuscripts in the Regional Historical Museum – Lovech

Logis Publishing House
Sofia, 2022

Боряна Христова • Елисавета Мусакова
Искра Христова-Шомова

Славянски и гръцки
ръкописи
в Регионален
исторически музей –
Ловеч

Издателство „Логис“
София, 2022

*Книгата съдържа резултати от изследване по проект
BG05M2OP001-1.001-0001 „Изграждане и развитие на Център
за върхови постижения „Наследство БГ“, финансиран по Оперативна
програма „Наука и образование за интелигентен растеж“*

*The book contains results of research done under project
BG05M2OP001-1.001-0001 “Construction and development of the Center
for Excellence “Heritage BG”, financed under the Operational Program
“Science and Education for Intelligent Growth”*

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА
РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

НАСЛЕДСТВО БГ

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ ЗА
ИНТЕЛИГЕНТЕН РАСТЕЖ

- © Боряна Христова, автор, 2022
 - © Елисавета Мусакова, автор, 2022
 - © Искра Христова-Шомова, автор, 2022
 - © Капка Кузманова, предговор, 2022
 - © Трейси Спийд, превод на английски, 2022
 - © Борислав Къосев, художник на корицата и оформление, 2022
 - © Регионален исторически музей – Ловеч, изображения, 2022
- ISBN 978-954-8289-18-4

СЪДЪРЖАНИЕ

Ръкописите в Регионален исторически музей – Ловеч.	
Встъпителни думи от Капка Кузманова.	9
Уводни думи от съставителите.	19

ОПИСАНИЕ НА РЪКОПИСНИТЕ ПАМЕТНИЦИ

1. Осмогласник от средата на XIII в.	25
2. Часослов от началото на XVI в.	29
3. Четириевангелие на Йоан Радул войвода от третата четвърт на XVI в.	34
4. Четириевангелие от края на XVI – началото на XVII в.	41
5. Требник и номоканон от 1618 г.	48
6. Дамаскин (Ловешки) от 1695 г.	55
7. Дамаскин от първата четвърт на XVIII в.	61
8. Сборник от слова и жития от 1736–1738 г.	68
9. Пасхална таблица от 1819 г.	79
10. Бележник, псалтикия и търговски тефтер, започнат 1821 г.	83
11. Вечен календар на поп Лукан Илиов (Лилов) от 1827 г.	87
12. Парастас (заупокойна служба, панихида) от 30-те години на XIX в.	93
13. Осмогласник от 30-те години на XIX в.	95
14. Катавасийник на Павел йерей от 30-те години на XIX в.	97
15. Училищен тефтер на поп Лукан Лилов, започнат през 1840 г.	101
16. Учебник – разговорник с притчи от 1854 г.	104
17. Числителница (учебник по математика. Част I) от 1857 г.	106
18. Апокрифни молитви от 1860 г.	108
19. Служба за св. св. Кирил и Методий от 1862 г.	116
20. Четириевангелие (печатно) с ръкописни добавки от 40-те години на XIX в.	119
21. Апостол с последования (печатен) с ръкописни допълнения от средата на XIX в.	121

22. Молитви за различни случаи в печатен требник от 1738 г. с ръкописни добавки от средата на XIX в.	123
23. Кондика на горнокрайското ловчанско училище „Св. Апостоли“ от 1847–1876 г.	125
24. Псалтикиен катавасийник (гръцки) от началото на XIX в.	129
25. Химнографски сборник (гръцки и български) от 30-те – 40-те години на XIX в. на поп Лукан Лилов.	131
26. Псалтикиен ирмологий (гръцки) от 30-те – 40-те години на XIX в.	138
27. Псалтикиен възкресник (гръцки) от 70-те години на XIX в.	141
Показалци.	143
Палеографски албум.	287

CONTENTS

The Manuscripts in the Regional Historical Museum, Lovech. Opening words by Kapka Kuzmanova	149
Introductory words from the compilers.....	159

DESCRIPTION OF THE MANUSCRIPTS

1. Octoechos from the mid-13 th century	165
2. Book of Hours from the early 16 th century	169
3. Ioan Radul Voevoda's Tetraevangelion from the third quarter of the 16 th century	175
4. Tetraevangelion from the late 16 th – early 17 th century	182
5. Euchologion and Nomocanon from 1618	189
6. Damaskin (Lovech Damaskin) from 1695	196
7. Damaskin from the first quarter of the 18 th century	202
8. Collection of Sermons and Saints' Lives from 1736–1738. ...	209
9. Paschal Table from 1819.....	220
10. Notebook, Psaltikia, and Trade ledger begun in 1821	224
11. Father Lukan (Iliov's) Perpetual Calendar from 1827.....	228
12. Memorial Service (Requiescat) from the 1830s	233
13. Octoechos from the 1830s	235
14. Father Pavel's Book of Katavasias from the 1830s	237
15. Father Lukan's School Register begun in 1840.....	240
16. Textbook/Phrase Book with parables from 1854	243
17. Arithmetic Primer (Mathematics Textbook. Part 1) from 1857.....	245
18. Apocryphal Prayers from 1860	247
19. Service for Saints Cyril and Methodius from 1862	255
20. Tetraevangelion (printed) with manuscript supplements from the 1840s	258
21. Acts of the Apostles with additional services (printed) with manuscript supplements from the mid-19 th century.....	260
22. Prayers for Various Occasions in a printed Euchologion from 1738 with manuscript additions from the mid-19 th century	262
23. Chronicle of the Lovech Gornokraysko Holy Apostles School from 1847–1876	264

24. Book of Neumatic Katavasia (Greek) from the early 19 th century	268
25. Father Lukan Lilov's Hymnographic Collection (Greek) from the 1830s–1840s	270
26. Neumatic Heirmologion (Greek) from the 1830s–1840s	277
27. Anastasimatarion (Greek) from the 1870s	280
Indexes	282
Paleographic Album	287

РЪКОПИСИТЕ В РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ЛОВЕЧ ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ

С проф. Боряна Христова и доц. Илко Пенелов се срещнахме в Ловеч през 2017 г. Тяхната молба беше да им бъде предоставена възможност за обстойна научноизследователска дейност с ръкописите, съхранявани в нашия музей.

Научната обработка на средновековните ръкописи изисква интердисциплинарен подход. Тя е екипна работа, в която участват специалисти по филология, медиевистика, палеография, текстология, кодикология – науки, които изучават езика, Средновековието, ръкописите, тяхното писмо и промените, настъпили в тях, използваните писмовни материали и украсата.

През дългите години на своето съществуване в музея не са работили необходимите специалисти за научна обработка на ръкописите, която включва: изучаване на текстовете и настъпилите в тях промени, определяне на ръкописа като оригинал или препис, самостоятелна творба ли е, или фрагмент от по-голямо произведение, на един или повече преписвачи е дело текстът. Върху какъв материал е ръкописът – пергамент или хартия, да се анализират водните знаци върху хартията, да се определят типът писмо и стилът на украсата.

В Научния архив на отдел „Етнография“ е заведена инвентарната книга на музея при Ловчанското читалище „Наука“. Подвързана е с твърди корици с размери 24,5 × 40 см. В средата на първата корица има етикет, изготвен в печатницата на Драгол Мичев и Син в Ловеч. Надписът с черно мастило „Инвентарна книга“ е силно избелял и трудно се разчита. Съдържа 352 страници, номерирани печатно в горния десен ъгъл на всяка от тях. Всяка страница е разграфена с таблица, съдържаща: номер по ред, наименование на предмета и кратко описание, де е намерен и при какви обстоятелства, от кого е откупен или подарен предметът, за каква сума е откупен, кога е постъпил в сбирката, рисунка или фотография на предмета, где е обнародван и забележка. Постъпващите старини са вписвани по тематични раздели от различни исторически пери-

оди – археологически находки, фотографии, оръжия, нумизматичен материал, средновековни и старопечатни книги, войни и т.н. Между всеки раздел са оставени празни страници. От страница 230 до страница 270 с поредни номера от № 1 до № 1276 са заведени средновековни ръкописи и старопечатни книги на български, турски, еврейски и гръцки език, лични и служебни писма и ръкописи за историята на Ловеч. За съжаление, завеждащите музея не са попълвали всички графи за постъпващите материали и информацията е непълна.

В по-голямата част средновековните ръкописи и старопечатните книги са научно пререгистрирани в отдел „История на България XV–XIX век“. Спецификата на текстовете в средновековните ръкописи – славянски и гръцки, и различните езици при старопечатните книги – еврейски, гръцки и турски, са довели до неточности или непълна информация при новата регистрация. Така върху ръкописите има по няколко стари инвентарни номера. Част от ръкописите са регистрирани като старопечатни книги, но само като бройка, без необходимото описание. През 80-те години на миналия век уредниците в отдела при фондова дейност с ръкописите и старопечатните книги са изготвили вътрешноинвентарен опис със собствена номерация и опит да запълнят липсващите в инвентарните книги данни.

Във всичко това трябваше да се сложи окончателен ред и предложението на проф. Христова за научноизследователска работа с ръкописите бе належащо за музея и за конкретния отдел. През 2018 г. между Регионалния исторически музей в Ловеч и катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“ при Софийския университет „Св. Климент Охридски“ бе сключен договор за научноизследователска дейност с културни ценности от фонда на отдел „История на България XV–XIX век“, за подготовка и издаване на каталог, за реставрационно-консервационна дейност и дигитализиране на средновековните ръкописи. Резултатът от тази дейност за първи път бе представен с научните съобщения „Ръкописните съкровища на Ловеч“ от проф. Боряна Христова и „Трите ловешки дамаскина“ от проф. Искра Христова-Шомова на Националната научна конференция „Ловеч в българското културно пространство“, проведена през 2018 г. в Ловеч.

Многобройни преписи от старобългарски съчинения са изнасяни от пределите на България в различни посоки – Сръбското княжество, Влашкото княжество, Молдовското княжество, Русия и на Запад, и днес са притежание на чужди библиотеки и архиви. Друга част са унищожени по различни начини при различни обстоятелства. Не са редки случаите, когато това книжовно наследство е съхранявано в неподходящи помещения, където влагата и мишките са най-честите посетители, или под страха от унищожение монасите са ги заравяли в земята. Затова и малкото запазени средновековни български ръкописи в нашия музей са безценни.

В резултат от тригодишния труд на проф. д-р Боряна Христова, проф. д-р Искра Христова-Шомова, проф. д-р Елисавета Мусакова и доц. д-р Илко Пенелов знаем, че съхраняваната в Регионалния исторически музей в Ловеч колекция съдържа 27 средновековни славянски и гръцки ръкописа. Благодаря им за всеотдайния труд и високия професионализъм.

Ръкописите постъпват в музея при Ловчанското читалище. Върху 15 от тях е сложен печат: „Ловчанско читалище – Наука“ или „Музей на читалище – Наука – Ловеч (28.II.1895 г.)“. От записаните върху тях приписки: „Подаль на музея при ч. Наука Михаил х. Нед[е]лчев“, „Отъ книгы на Димитръ Стояновичя Ловечъ 1864 май 27“, „От личната колекция на Л. Павлов, 2 юли 1894 г.“, „Целия календар или месецослов вечный, изписах аз Лукан, син Лилов...“, от поставени лични печати – „Фико Фиковъ Адвокатъ – гр. Ловеч“, „Димитър Вангелов Македонец – Ловеч“, „Йеродякон Макарий Карагъзов, 16 август 1931 г., Троянски манастир“ и от читалищната инвентарна книга – „подарена на 25 май 1895 г. от Михаил Радославов“ се знаят имената на притежателите им преди постъпването на ръкописите в музея за 13 от тях. Ръкописите са от техните частни колекции. За съжаление, малко ръкописи съдържат имената на книжовниците преписвачи – Павел йерей, Стефан С. Георгиев и Лукан Лилов. Повечето преписи са правени от двама, трима до девет кописти. Ръкописите, преписвани от един книжовник, който е и автор на украсата и създател на подвързията, са малко. Гръцките ръкописи са създадени за нуждите на богослужението и са от периода на Възраждането. Те са дело на един преписвач – свещенослужител от Ловеч, който е и художник и книго-

везец. Благодарение на техния труд ръкописната традиция в Ловеч се запазва до 40-те години на XIX в.

Славянските ръкописи са от Късното средновековие, епохата на османското владичество и Възраждането. Те са продукт на Ловешкия книжовен център XIV–XIX в., Етрополската калиграфска школа XVI–XVII в., Средногорската дамаскинарска школа XVI–XVII в. и на отделни преписвачи на богослужерна литература. Всички са преписи на стари произведения. Това преплитане на българските книжовни преписвачески школи не е случайно. През първите векове на османското робство книжовната и културно-просветната дейност се съсредоточава в манастирите и черквите. Различните социално-икономически и политически условия през отделните периоди в различните райони на страната определят дейността на многобройни български книжовни и културни средища. Появяват се нови, несъществуващи дотогава. Ловеч остава седалище на голяма епископия, в диоцеза на която влизат Калугерово, Орхание, Етрополе, Тетевен, Троян, Златица и Пирдоп. Обособяват се книжовни и просветни средища в цялата епископия, в които е извършвана обширна преписваческа работа и днес са запазени преписи на богослужebни и други книги, които дават ценни сведения за историята на Ловеч като книжовен и църковен център и за живота на епископията като цяло.

В края на XVI и първата половина на XVII в. Етрополското книжовно средище с център манастирът „Св. Троица“ Варовитец се превръща в най-голямото на север от Стара планина. В него се разработва нов тип писмо, известно в науката като етрополско писмо или етрополски калиграфски полуустав. То се разпространява и в други средища в Стара планина и Средна гора. Оригинална е не само калиграфията на буквите, но и украсата на ръкописите, в която преобладават „орнаменталните композиции от еднолинейни и многолинейни преплетени кръгове, съживени от вмъкнатите в тях зооморфни, антропоморфни и тератологически мотиви“. В манастира се обучават монаси, калиграфи и художници, които преписват и украсяват ръкописни книги за манастири и църкви от други места. „Подвързията на ръкописите е правена специално за тях от добре обработени дъбови, букови или ясени дъски, обвити с телешка кожа и украсявана с врязани комбинации от геометрични фигури и растителни мотиви“. Някои от

ръкописите на Варовитецката книжовна школа достигат до светогорските манастири на Атон, където се съхраняват и днес.

Тетевенското книжовно средище се съсредоточава около съществуващите няколко черкви в селището и най-вече в близките два манастира – Тетевенския „Св. Илия“ и Гложенския „Св. Георги“. Сродството в писмото и художественото оформяне на ръкописите на двете средища – Етрополското и Тетевенското, говорят за съществуващите връзки между тях.

В края на XVI в. е основан Троянският манастир „Успение Богородично“. Когато йеромонах Манасий пристига в Троянския манастир през 1794 г., със себе си той донася някои ръкописи и печатни книги от манастира „Нямц“. Тук той преписва през 1786 г. донесения от Молдова сборник със слова и поучения на св. Нил Сорски. От него по-късно игуменът Партений прави извлечение и съставя уставите на скитовете „Св. Никола“ и „Св. Йоан Предтеча“ при Троянския манастир.

За поддържане на активната книжовна дейност в Ловешкото средище допринасят църквите и метосите в града и околните манастири. Писмените и археологическите източници показват наличие на седем черкви в Ловеч и манастир „Св. Георги“ на Ловешката крепост. В града поддържат метоси Рилският, Хилендарският, Троянският и Гложенският манастир. Съществуват писмени сведения за манастир „Св. Атанас“ край с. Батулци, манастир „Св. Георги“ край с. Деветаки, манастир край с. Слатина, манастир в с. Крушуна, споменат в турските документи заедно с манастира „Ястреб“, манастир „Св. Спас“ край с. Смочан. „В повечето от тези манастири също работят просветени духовници и книжовни дейци, за които обаче след разрушаването на манастирите са запазени само откъслечни данни“. С най-голямо значение е манастирският комплекс „Света Богородица – Ястреб“, разположен на 3 км югоизточно от средновековния град Ловеч.

„Съписах сие евангелие въ градъ Ловчю на ръце Осъмъ, тогдѣ царствующу великому амиръ Страцинскому Сулимену. Писа се оу манастирь на рець Осем рекоми Ястреб при духовника Паисія“. „Написах това евангелие в град Ловеч, с осем ръце (монаси) когато царстваше великия емир Страцински Сюлейман. Писа се в манастир, на река Осъм, наречен Ястреб при духовника Паисий“ (XVI в.).

Най-активна е книжовната дейност в манастирския комплекс и в Ловеч през XVI и XVII в. Оформената Ловешка преписваческа школа придобива широка известност и получава поръчки за преписи на богослужбни книги и за други духовни средища. През 1558 г. Търновският митрополит Йоаким поръчва в Ловеч да се препише четириевангелие, което той предоставя на манастира „Св. Троица“ край Търново.

Изписването на заставките в Четириевангелието на Йоан Радул войвода от третата четвърт на XVI в. и Четириевангелие от края на XVI – началото на XVII в. отвеждат към първите печатни славянски богослужбни книги в Търговище и Венеция. Във влашката столица Търговище работи първият сръбски и румънски книгоиздател йеромонах Макарий. Издаденият от него Службник през 1508 г. е първата българска богослужбна печатна книга, последвана от Октоих през 1510 г. и Четириевангелие през 1512 г. Йеромонах Макарий използва образци от Търновската книжовна школа със среднобългарски език и търновски правопис. Книгите, печатани във Венеция от черногорците Божидар и Виченцо (Винченцо) Вукович на кирилица, са популярни със съдържанието, перфектния печат и илюстрациите, които са „вземани назаем“ от стенописци и иконописци и са разпръснати из библиотеки и манастири в цяла Европа и в българските земи. Заставките на четириевангелията в Ловешкия музей наподобяват или изцяло копират тези от Търговищкото евангелие на йеромонах Макарий от 1512 г., Службника на Божидар Вукович от 1519 г. и псалтира на Виченцо Вукович от 1546 г. В Четириевангелието от края на XVI – началото на XVII в. украсата е с богат колорит. Златото на определени места е поставяно чрез набиване – практика, която до този момент не е срещана в славянската ръкописна украса. Има емблеми на Влашкото княжество, а част от заставките повтарят тези от Четириевангелието на Йоан Радул. Според специалистите по всяка вероятност преписите на четириевангелията са правени в Ловеч. Писмото и украсата в двете четириевангелия показват взаимните връзки между различните книжовни школи в българските земи и извън тях и движението между тях на обучените монаси, преписвачи, калиграфи и граматичи.

Писмото на един от съхраняваните в музея дамаскини носи характера на средногорската книжовна традиция, по-точно на Карлов-

ско-Кукленската калиграфска школа. Най-яркият ѝ представител е калиграфът и книжовник Аврам Димитриевиц. Неговите ръкописи са богато украсени, някои с отделни миниатюри. Развилата се от втората половина на XVI в. и през XVII в. Средногорска дамаскинарска школа, включително Аджарското средище, е единствена от българските школи, която използва в украсата илюстриращата заставка-миниатюра. Почерците в Ловешкия дамаскин на трима от преписвачите са много близки до почерка на йерей Аврам Димитриевиц, работил в Карлово. Украсата е с богата растителна орнаментика, която е характерна както за Етрополската книжовна школа, така и за ръкописите на Аврам Димитриевиц. Дамаскиният е публикуван от проф. Боряна Велчева и проф. Олга Младенова през 2013 г. и представен пред ловешката общественост. Според авторките дамаскиният е от III група новобългарски дамаскини, по класацията на руската изследователка Евгения Дьомина – първите ръкописи, писани на говорим български език. Интересен момент при този ръкопис е, че три от липсващите листове по-късно са придобити от Центъра за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“, идентифицирани като част от него и публикувани от проф. Аксиния Джурова и д-р Диляна Радославова през 2018 г. Дамаскиният е бил лично притежание на Михаил Хаджинеделчев. Сред листовете е запазено етикетче, преди залепено на вътрешната страна на първата корица, на което пише: „Подарена отъ Михаилъ х.Нед[е]лчевъ – за музея. Гр. Ловечъ, 12.V.1944 г.“.

Средновековната книжнина е пряко свързана с християнската религия и нейния ритуал. Затова сред ръкописите доминират богослужебните книги – парастаси, катавасийници, требници, номоканони, псалтири, дамаскини, сборници със смесено съдържание, богословски съчинения и четиревангелия. Някои ръкописи са богато украсени с прости геометрични и растителни мотиви, други – със сцени на цяла страница – миниатюри. Характерът на изображенията се определя от типа на книгата (религиозен, светски, научен) и съдържанието на текста ѝ. Материалите за рисуване са мастило, перо, акварелно положени бои, златен и сребърен варак.

Специален дял от украсата на ръкописите са художествено украсените подвързии. За да се предпазят листовете от похабяване, те са подшивани с връвчици или ремъци и закрепвани към дървени дъски, служещи за корици. Външната страна на дъските най-често

е облечена с кожа. Подвързиите имат закопчалки за предпазване от изкривяване и опазване на книжното тяло от външни фактори. Традиционната подвързия от дъски с кожа продължава да съществува в българската книжовна практика през XVIII и началото на XIX в.

Средновековните ръкописи съдържат приписки, които са ценен източник на информация. Приписка е добавеният допълнително текст в маргиналните полета на ръкописа, нямащ общо с неговото съдържание. Източник на добавения текст е или самият автор на ръкописа – бележки на книжовника, или по-късни записки, добавяни от ползвателите на ръкописа. Бележките от автора са източник за неговото име и датирането на писмения извор, мястото на създаването му, името на владетеля и епископа, при управлението на които е писан. По-късните добавки дават сведения за битуването на ръкописа, за природни особености, за културни събития и стопански данни.

Пример е интересната история на Требник и Номоканон от 1618 г. с писмо, характерно за Етрополската книжовна школа. Книгата съдържа преписи на пасхални таблици, слово, частичен месецослов и молитви за различни случаи. Има една бележка на книжовника и пет приписки, които показват историята на ръкописа. В Ловеч той пребивава след закупуването му от Пирдоп и Етрополе: „Да се знае за тази книга наречена Молитвеник, че я купи поп Янчо от село Протопопинци и я купи от поп Стою от село Етрополе, та я взе за 800 аспри. Купи я сам. Никой друг не е дал нито аспра. Ако някой я присвои или открадне или посегне на нея да е проклет от Господа Бога и пресветата му Майка и от светите 18 отци. В година 1618, при епископ Ловчански Лаврентий“. По-късно към Требника и Номоканона е пришита част от апокрифен текст за 13-те петъка в годината, в които жените не бива да работят. Писан е с почерк, различен от почерка на копистите, преписвали Требника и Номоканона, с писмо, характерно за Рилската книжовна школа от XVIII в. Ръкописите са с подвързия от дъски, обвити в светлокафява кожа със скосени ребра и две закопчалки с метални шипове и кожени ленти. Датировката на подвързията се определя от специалистите от XVIII или XIX в. В средата на XIX в. ръкописът е в частната колекция на Димитър Стоянов от Ловеч – „27 май 1864 г.“ След това ползвател на ръкописа е Венко (Янко) Христов Бърнев, учител в Ловеч през

1847–1863 г., който оставя три приписки. Една от тях ни дава информация за първия българин, назначен за Ловешки владика: „Във времето на Султан Азис, който се възцари (...) в 1861 г., имахме владика българин не грък, родом от село Елена, Търновско, който беше под гръцкия патриарх, та знаеше да чете от Найденовата граматика по-много. Ама на дяволията му не се седеше на среща. Тогава се покъсваше всички България да се отхвърли от Цариградския патрик, та искаха и него да изпъдят, ама не можаха. Той се казваше Иларион Гръкоман“ (Иларион Ловчански). Накрая ръкописът е предаден в читалищния музей.

В каталога славянските и гръцките ръкописи са представени по хронология от XIII в. до 70-те години на XIX в.

Под № 1 на с. 230 в читалищната музейна инвентарна книга са записани „Седем листа пергаментни (литургия на Св. Иван Златоуст), размери 21/26,5 см, от 14 в.“. Постъпили са на 28 февруари 1895 г., датата на създаването на историческия музей при читалището в Ловеч. В писмо от 17 май 1895 г. до Министерството на народното просвещение читалищното ръководство го описва като една от най-ценните старини, която според телеграмата на проф. Беньо Цонев, комуто е пратен ръкописът за преглеждане, е „служба на Св. Ивана от 13-о столетие“. Средновековният ръкопис всъщност е Осмогласник (октоих) от средата на XIII в. Писан е върху пергамент. Според специалистите писмото напомня за охридските ръкописи. Това е най-старият ръкопис и единствен писан върху пергамент в музейната колекция. Осмогласникът се използва в християнската богослужебна практика. Първите християни са пеели еврейски, гръцки и други мелодии, с нови и приспособени към тях текстове, в духа на новата им вяра. Християнството се разпространява сред различни народи, което означава, че се увеличава разнообразието с нови и различни мелодии. Така е до времето на св. Йоан Дамаскин, сириец, живял през VII–VIII в., който подбира от многото мелодии само осем, които смята като най-подходящи за църковна употреба. Всеки глас (църковната мелодия) влиза в сила на вечерната служба в събота вечер и се изпълнява през цялата седмица. В музея се съхранява и Осмогласник от 30-те години на XIX в.

Най-късният ръкопис, Училищен тефтер, започнат през 1840 г., е на свещеник Лукан Лилов, когато е учител в Ловешкия

метох на Гложенския манастир. По-късно като свещенослужител той записва сведения за дейността си. Богатата информация за Ловеч от втората половина на XIX в., която дава училищният тефтер, е подробно представена от проф. Христова на Националната научна конференция през 2018 г. В ръкописите на поп Лукан Лилов има много приписки, които ни дават ценна информация за историята на града. През 1784 г. има пожар в долната махала на Ловеч, обхванал къщите от Куру чешме до циганите (циганската махала) и до Керкенека, избухнал в 3,12 ч. през нощта на 20 август. През 1836 г. в Ловеч върлува чума. Като свещенослужител Лукан Лилов събира различни ръкописи, които остават на съхранение след смъртта му на 15 юли 1877 г. при неговия внук Лукан Лилов. По-късно са предадени на читалищния музей.

Капка Кузманова

Директор на Регионален исторически музей – Ловеч

УВОДНИ ДУМИ

Ловчанският регионален исторически музей „Васил Левски“ има дълга и богата история¹. Началото му е поставено през 1895 г. и още тогава в експозиционните му планове са включени като експонати избрани ръкописни паметници, което е рядкост в нашата музейна традиция дори и днес. Този знаменателен факт, както и моралното задължение, което чувстваме към първопроходеца в проучването на българското и славянското ръкописно наследство – видния ловчалия проф. Беньо Цонев (1863–1926), ни вдъхновиха за създаването на настоящия Опис.

Работата по Описа на славянските ръкописи в Регионалния исторически музей в Ловеч започна през 2017 г., когато при едно посещение в музея се разкри, че сбирката от писмени паметници наброява повече от 20 книги с изключителна ценност. Сред тях има интересни автографи на ловчански книжовници, главно от XVIII и XIX в. От тях най-често се среща името на видния учител и свещеник поп Лукан Илиев Лилов.

През 1981 г., когато членове на Българската археографска комисия работиха в Ловчанския музей, бяха открити и записани четири ръкописни паметника от XVIII в. – Дамаскин от 1738 г.; Дамаскин от първата половина на XVIII в.; Дамаскин от втората половина на XVIII в. и Писмовник от 1783 г.² При посещението ни през 2017 г., благодарение на отзивчивостта и желанието за сътрудничество на директорката на музея г-жа Капка Кузманова и на служителите, работещи там, които проведоха щателно търсене по всички музейни фондове, ни бяха предоставени двадесет и три славянски писмени паметници с хронологически обхват XIII–XIX в. Паметниците са свързани главно с Ловеч и Ловчанско, но показват и връзки с други български писарски центрове от различни епохи. За съжаление, трябва да отбележим, че Писмовникът от 1783 г., един препис на Предсказанията на Мартин Задека от началото на

1 За историята на музея вж. Лалев, Иван. *Исторически музей – Ловеч (1895–2005)*. В. Търново: Витал, 2007. 232 с.

2 Описанията на тези паметници вж. у: Христова, Боряна, Караджова, Даринка, Икономова, Анастасия. *Български ръкописи от XI до XVIII век, запазени в България. Своден каталог*, Т. I. София: НБКМ, 1982, №№ 674, 709, 710, 740.

*Поп Лукан със съпругата си
и едно от децата*

XIX в., каталогизирани през 1981 г., както и два от дамаскините не бяха намерени в музея и сегашното им местонахождение е неизвестно. Сбирката обаче заслужава цялостно научно разкриване, както и подобаваща социализация, което се надяваме да постигнем с публикуването на настоящия труд. Към описанията на славянските ръкописи прибавихме и четири гръцки музикални книги, тъй като иначе те биха останали извън вниманието на ползвателите. За разкриването на съдържанието на тези гръцки ръкописи дължим голяма благодарност на проф. д-р Доротея Гетов.

Описанията следват традиционната схема на българската археографска практика и съдържат следните елементи:

1. Название и датировка. В скоби след названието се отбелязва специалното наименование на паметника, ако има такова.

2. Брой на листовете, размери на книгата и на текстовото поле и описание на книжното тяло.

3. Разкриване на общото физическо състояние на книгата.

4. Описание на писмовния материал и филиграноложки анализ на водните знаци. Дължим голяма благодарност на Илко Пенелов, който пое изцяло тази част от описанията.

5. Описание на подвързията.
6. Анализ на писмото. Описание на мастилата.
7. Описание на украсата.
8. Разкриване на съдържанието в пълнота.
9. Наблюдения над езика и правописа на паметника.
10. Бележки на книжовниците – привеждат се всички.
11. По-късни приписки – публикуват се всички.
12. История на ръкописа.
13. Библиография – цитират се само изследванията, които имат пряка връзка с конкретния паметник.

Описът завършва с Палеографски албум, в който са поместени снимки от всички описани ръкописни паметници, които дават пълна представа за характерните им особености.

Работата по описанията най-общо се разпределя по следния начин: анализът на езиковите и правописните особености е дело на Искра Христова-Шомова; подвързията и украсата са описани от Елисавета Мусакова, а палеографското описание, разкриването на съдържанието и разчитането на приписките са направени от Боряна Христова.

Съставителите изказват искрената си благодарност на директорката на музея г-жа Капка Кузманова, която не само ни предостави за описание всички писмени и старопечатни паметници от фонда на музея, но и извърши тяхното пресигниране според правилата на съвременната музейна практика в България и дори осигури и оборудва малка климатизирана специализирана читалня за тяхното дългосрочно опазване и правилно използване в бъдеще. Благодарим за голямата помощ и на г-жа Силвия Георгиева, отговаряща за книжовните колекции на музея, която бе с нас през цялото време на работата ни.

Съставителите

ОПИСАНИЕ
НА РЪКОПИСНИТЕ
ПАМЕТНИЦИ

1

ОСМОГЛАСНИК
ОТ СРЕДАТА НА XIII В.

6 листа пергамент; 265 × 215 мм; листовите са изронени и вероятно повредени от гризачи отдолу, поради което това не е реалният размер на ръкописа. Размери на текстовото поле: 235 × 175 мм. Личат ясно следите от очертаващата двойна рамка.

Тетради – липсват данни за тях, няма следи от номерация по запазените листове.

Общо физическо състояние – недобро, личат следи от овлажняване и повреди от гризачи. Листовите са били продупчени отляво, за да бъдат поставени в папка.

Пергамент – тънък, гладък, отлично обработен, телешки, бял (избелен), сега с кафеникав оттенък.

Подвързия – няма.

Писмо – среден към дребен полуустав, в две колони, по 40 реда на страница. Ръце – две от една и съща школа, едната пише с малко по-едро писмо. Изписването на носовките с хармонична горна част, на **з**, на **ѳ**, на (**з** и **с**) напомня на охридските манускрипти от XIII столетие.

Мастило – тъмнокафяво за основния текст и червено за заглавните букви и указания.

Украса – няма, ако се изключат маргиналните знаци астериск с черно и червено мастило, маркиращи ирмосите.

Съдържание – съдържа песнопения за трети глас от понеделник до четвъртък. На л. 2б–5б е поместен Канонът за Света Богородица на трети глас за сряда от св. Климент Охридски, даден кръстосано с преводен канон за Светия кръст (вж. публикациите на Мария Йовчева и Олга Крашенинникова).

Л. 1а–б: започва с част от трети глас за понеделник вечер, с $\hat{\text{п}}\hat{\text{ѳ}}$ $\bar{\text{з}}\hat{\text{ир}}\hat{\text{м}}\hat{\text{о}}$.

Л. 2а–б: съдържа част от трети глас за вторник: в $\text{в}\hat{\text{т}}\hat{\text{р}}\hat{\text{ѳ}}$ $\hat{\text{в}}\hat{\text{л}}\hat{\text{а}}$ $\hat{\text{г}}\hat{\text{г}}$ $\hat{\text{ир}}\hat{\text{м}}\hat{\text{о}}$ и завършва с: $\text{в}\hat{\text{ѳ}}$ $\text{в}\hat{\text{т}}\hat{\text{р}}\hat{\text{ѳ}}$ $\hat{\text{в}}\hat{\text{ѳ}}$ $\hat{\text{с}}\hat{\text{т}}\hat{\text{р}}$ $\hat{\text{м}}\hat{\text{в}}\hat{\text{н}}\hat{\text{ы}}$ $\hat{\text{г}}\hat{\text{л}}\hat{\text{а}}$ $\hat{\text{г}}$.

Л. 2б–5б: съдържа част от трети глас за сряда: в $\hat{\text{с}}\hat{\text{р}}$ $\hat{\text{н}}\hat{\text{а}}\hat{\text{ѳ}}$ $\hat{\text{к}}\hat{\text{а}}$ $\hat{\text{к}}\hat{\text{р}}\hat{\text{ѳ}}\hat{\text{о}}\hat{\text{ѳ}}$ $\hat{\text{г}}\hat{\text{л}}\hat{\text{а}}$ $\hat{\text{г}}$ $\hat{\text{п}}\hat{\text{ѳ}}$ $\hat{\text{а}}$ $\hat{\text{ир}}\hat{\text{м}}\hat{\text{о}}$.

Л. 5б–6б: съдържа част от трети глас за четвъртък: $\hat{\text{В}}\hat{\text{ѳ}}$ $\hat{\text{ѳ}}\hat{\text{ѳ}}$ $\hat{\text{к}}\hat{\text{а}}$ $\hat{\text{а}}\hat{\text{п}}\hat{\text{л}}\hat{\text{о}}\hat{\text{м}}\hat{\text{ь}}$ $\hat{\text{г}}\hat{\text{л}}\hat{\text{а}}$ $\hat{\text{г}}$ $\hat{\text{п}}\hat{\text{ѳ}}$ $\hat{\text{а}}$ $\hat{\text{ир}}\hat{\text{м}}\hat{\text{о}}$. Фрагментът завършва с: $\hat{\text{п}}\hat{\text{ѳ}}$ $\hat{\text{ѳ}}$ $\hat{\text{ир}}\hat{\text{м}}\hat{\text{о}}$.

Наблюдения над езика и правописа – употреба на ерове-те: правописът е едноеров, употребява се само ъ. В силна позиция доста последователно ъ се изяснява в є: въ пѣчѣлехъ 2б, прѣславенъ 2б, простѣрши 4а, борець 4б, стрѣемъ 5б, изрѣденъ 5б. Има единствен случай на изясняване на ъ в о: свитокъ 3б.

В слаба позиция ерът обикновено се пропуска в краесловие пред енклитики: пощимъ тѣ 1а, к тѣвѣ 1б, распѣтъ сѣ 5б, дал ми ѣси 5а. Обикновено слабият ер се пропуска и в обобщителното местоимение: всемъ 1а, въ всѣ вѣкы 1б, вси ба, вса ба. Понякога се пропуска и в други корени: тѣмъ отгонѣще ба, попрашъ 1а. Обикновено се пропуска и в наставки: творца 1а, страшна 1а, помощниче 1а, наследници 3а, вѣнцѣ 3а.

Употреба на носовките – правописът е двуюсов, с ж и ѡ. В наличния текст има само един случай на употреба на йотувана носовка: развръзѣши 1б.

Няма съвсем строга система за употреба на юсовете, но все пак се наблюдават предпочитания на едната или другата буква в определени позиции. След ч и ш, както и след гласни, се предпочита ж: скончѣшъ 3б, ѣдиноуждаа 3б, дѣшежъ 1а, любовижъ 1а, пощимъ тѣ 1а, припадажъ 2а, кажѣа сѣ 2а. След ж се пише ѡ: лежѣще 3а. В начална позиция се предпочита ѡ: ѡзѡми своими 4б. Типичен пример за смесване на носовките е замяната на ж с ѡ след протетично в: рѣшѡща лѣтѣнѡжъ вѡзъкъ 4б. Но има и случаи на ж в начална позиция на етимологичното ѣ място: драгѡжъ жже погоувѣте 4б. Окончанието за 3 л. мн. ч. аорист е -шж: скончѣшъ 1а, истрѣгошъ 6б, причѣшъ 6б. Две последователни носовки може да се пишат както -жж: въ сѣнѣжъ чѣсть 1б, сѣщѣжъ 4б, така и -ѡѡ: тѣмъ кромешнѡѡ 1б, чѣщѣѡѡ тѣ 3а.

Употреба на и и ѣ – употребяват се два знака за [и]: и и ї, като ї се поставя предимно след съгласни: оумрътвѣиль 3а, възвѣжена 4а, низложѣти 5а, славѣти ба, включително и в крайна позиция: вѣдї ба, а също и в начална позиция: їже 3а. Знакът за [ѣ] е ѣ: вездѣкрнѣихъ 1а, тѣмѣ 1б, оустѣдѣвѣ сѣ 5б. Има случаи на замяна на и с ѣ: скончѣшъ сѣ гласѣ прѣусѣдѣи 1а. Две последователни и не се контрахират: дѣгани 1а, людии 5б.

Употреба на йотувани гласни и ѣ – знакът ѣ се употребява рядко. Обикновено след гласна се пише ѡ: дѣгани 1а, грѣховнѡѡ 1а, неразоримѡѡ 2а, плѣтѣскѡѡ 2а. Но понякога се пише ѣ: бѣжѣна 1а, прѣкрѣтѣна 2б. В начална позиция също се пише ѣ: ѣко 2а. Буква ѣ се

пише на етимологичното си място, а също и в основата на вторичните несвършени глаголи: *направѣа* 1а, *потапѣюемъ* ба, *оуязвлѣжше* ба. След *ч* също се пише *ѣ*: *скончѣшж* 1а, *ωбличѣжше* 1а. Буква *ю* се пише редовно в начална позиция и след гласна: *ѣдиночѣдааго* 3б, *прѣстѣпниемъ* 3б.

Епентетично *л* често се изпуска: *направѣа* 1а, *избавениа* 2б, *прѣстѣпниемъ* 3б. Но понякога се пази: *избавль* 5а, *застѣпленіе* ба, *потапѣюемъ* ба, *оуязвлѣжше* ба. В последния пример обаче е изгубена старата йотация на *з*, според която формата би трябвало да бъде *оуязвлѣжше*.

Епентетично *д* се пази: *разрѣшити* 1б.

Асимилации на морфемната граница – те обикновено се пазят: *вещисльнѣихъ* 2б, *вечисльнѣихъ* 4а, *вещаднѣжж* 4а, *вещѣанѣи* 6б, *вещѣивѣжцага* 5а. Обаче група *–сц–* обикновено не се променя на *–ст–*: *скончѣшж* сѣ гласѣ *прѣсцѣи* 1а, на синансѣѣ *горѣ* 4б, *вещданіемъ* ба.

Грамматични особености – старото дифтонгично склонение се пази при думата *домъ*, която се скланя по архаичния начин по *й–основи*: *въ домоу дѣѣ* 2а.

Характерни за ръкописа са неконтрахираните сложни форми на прилагателните и причастията: *лютааго* 3а, *прѣдавшааго* сѣ 3а, *ѣдиночѣдааго* 3б, *грѣховнаа* 1а, *неразоримаа* 2а, *пльтѣскаа* 2а, *вещисльнѣихъ* 2б, *вечисльнѣихъ* 4а, *вѣрнѣихъ* 6б, *топлѣими* 2а, *житѣискѣими* 2а. Но се срещат и контрахирани форми за м.р. ед.ч. р.п.: *ветѣаго* 2а, *вѣунаго* 5а.

При глаголите с инфинитивна основа на съгласна се употребява II сигматичен аорист: *привѣгохъ* 3б, *истръгошж* 6б, *притѣшж* 6б.

Характерно за езика на този ръкопис е последователното образуване на итеративни глаголи по архаичния начин с удължаване на коренната гласна: *вси на нѣса вѣсѣжѣемъ* ба, *потапѣюемъ* ба, *сѣзѣдѣема* ба. Има и един случай на итератив, образуван по новия начин с наставка *–ва–*: *исплѣневастѣ* 6б.

Бележки на книжовниците – няма.

Приписки – няма.

На листове 3а, 4а, 5а има кръгъл печат на Ловчанско читалище „Наука“.

История на ръкописа – листовете (тогава 7 на брой) са били подарени на Ловешкото читалище „Наука“ на 28 февруари 1895 г.

и са заведени под № 1 в старата инвентарна книга като „Седемъ листа пергаментни (Литюргия на Св. Ив. Златоуста). Отъ XIV вѣкъ“. Вече в Регионалния исторически музей, изглежда, фрагментът е бил разделен на части. През 1974 г. от отдел „Етнография“ към отдел „Възраждане“ е предаден един лист, който получава инвентарен № 377-В. По същия път, през 1989 г., са прехвърлени още пет листа, които са заведени под № 1510-В. Местонахождението на седмия лист днес е неизвестно. Сега шестте запазени листа се съхраняват заедно под сигнатура 023.В.А-2.Инв. № 1731.

Библиография: Лалев, Иван. Неизвестен ръкопис от края на XIII век. – В: *Известия на Исторически музей – Ловеч*, Т. I, 1995, 42–47; Крашенинникова, Ольга. *Древнеславянский Октоих св. Климента архиепископа Охридского*. Москва: Индрик, 2006, 199–211; Йовчева, Мария. Текстовата история на октоиховите канони на св. Климент Охридски: типология на разночетенията. – В: *Културни мостове. Минало и съвремие: Сб. с материали от междунар. науч. конф., посветена на 30-годишнината на ЦСВП „Иван Дуйчев“*. – *Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“*. Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“. Т. 99 (18), 2017, 481–506; Йовчева, Мария. Ирмосите в октоиховите канони на Климент Охридски. – В: *Св. Климент Охридски в културата на Европа*. София, 2018, 576–601; Йовчева, Мария. Старобългарски химнографски творби в Краковския печатен октоих (1491 г.). – В: *Slavia Meridionalis*, 20, 2020, 22 с. Article 1936. <https://doi.org/10.11649/sm.1936>.

Снимки: от л. 1а и 6б вж. като прил. I–II.

ЧАСОСЛОВ
ОТ НАЧАЛОТО НА XVI В.

159 листа хартия; 200/205 × 150 мм, като това не е истинският формат на книгата – тя е орязана при преподвързването. Размери на текстовото поле: 180 × 110 мм. Тетради от по осем листа, номерирани в началото и края с буквени цифри – в края са в средата на долното поле, а в началото са в средата на горното поле. От 16 тетрада нататък номерацията не личи, защото листовите са били изрязани при подвързването.

Липсват 1-ва и 2-ра тетрада; 1 и 8 л. от 9-та тетрада; 1, 6, 7 и 8 л. от 13-та тетрада; л. 8 от 17-та тетрада; л. 1 от 18-та тетрада и краят на ръкописа.

Общо физическо състояние – било е много лошо, редица листове са били проядени от силна влага и мухъл. Книгата е реставрирана в Националната библиотека в София през 1985 г. След л. 67 листовите са объркани при преподвързване и са смесени части от 19, 20, 21, 22, 23 и 24 тетрада. Л. 79 е л. 8 от 12-та тетрада, а л. 71 е първи лист от 23-та тетрада. Л. 136, 137 и 140 са били неизписани първоначално – върху тях е писала късна ръка, от началото на XVIII в., но пак е добавяла възкресни тропари. Подвързията също е реставрирана, с нов гръб и нови сплетени кожени ремъци на закопчалките. При реставрацията местата на двата капака са разменени и сега шиповете са на сегашния десен (долен), а петелките – на левия капак, обратно на средновековната практика. Липсите в хартиените листове са неумело попълвани с японска хартия, която на места покрива текста; такава е залепена и от вътрешната страна на капаците, както и върху съседните им първи и последен лист от ръкописа. Има обмазване върху ръбовете на листовите.

Хартия – плътна, некачествена, с неясна мрежа. Водни знаци: *елен* – подобен на Брике № 3316 от 1495–1497 г.; *ръка с цвете* – подобен на Брике № 10715 от 1495–1499 г.

Подвързия – дебели дъски, обвити с тъмнокафява, орнаментирана кожа, 195/210 × 135/138 мм; две закопчалки от вида шип и петелка; орнаментиката е нанесена със сляп отпечатък. Върху левия (горен) капак тройни врязани линии очертават правоъгълно поле с широк бордюру, запълнен отгоре и отдолу с ромбоиден

щемпел с изображение на двуглав орел (?), отляво – с щемпел осмолистна розета с редуващи се остри и закръглени листенца, а отдясно – с правоъгълен щемпел с мотив от две срещупоставени палмети. Вътрешното поле е оградено с бордюри отгоре и отдолу, в които е отпечатан щемпелът розета, а самото то е разчертано на триъгълници, с шампован трилистник тип кокиче в ъглите на полето и около централния правоъгълен щемпел, чийто мотив не се разчита. Върху долния (десен) капак оформянето е идентично. Типът композиция и липсата на украса, нанасяна с колелце (или ролка), както и обрязването на листовете сочат към датировка на подвързията в края на XVI – началото на XVII в.

Писмо – едър неправилен, необработен, закръглен полуустав (най-вероятно влашки тип), по 22 реда на страница. Ръце – три. Втората ръка сменя първата на л. 13б. Третата ръка започва от л. 125б – полууставът е по-дребен и по-закръглен и пише до края. Втора ръка пише с по-голямо разстояние между буквите. Височината на буквите варира от 4 до 7 (дори и до 8) мм при едрия почерк, а при дребния – от 3 до 5 мм. Юсовете се изписват по подражание на търновските образци от XIV в.

Мастило – черно, към края кафяво, за основния текст и червено за заглавия, заглавни букви и средоредни точки. На места се е разляло и е зацапало страниците, като пречи на свободното разчитане на текста – вж. л. 97б–11ба, където, изглежда, е употребявано едно от типа „люти“ мастила, които прояждат хартията.

Украса – грубо изработена. На л. 29а се намира една лентовидна заставка, оформена от червена зигзаг линия, чиито полета са запълнени с очертани с черно и запълнени с червено триъгълници, образуващи рамка отгоре и отдолу.

Инициали – червени, с геометричен облик, очертани с една линия; украсата от малки ластари, гранули и чертици е крайно опростена; характерен е мотивът трилистник с две волути и копиевидно средно листче, поставян като завършек на буквеното стъбло. С малко по-богата орнаментика са инициалите на л. 1а, 3б, 15б, 24б, 31б, 35а, 47а, 142б (букви **Б**, **Г**, **О**, **П**, **Е**, **Н**). Височините на цялото буквено поле варират между 16 и 18 мм, но има и по-малки инициали, предимно в текста. На л. 141б инициалът **Б** с геометрична форма е двойноконтурен, като стъблата са разделени на клетки; отдолу има много грубо, неопределимо изображение, свързано с буквата

посредством три линии; във вмъкнатия в рисунката надпис се четe името петко.

Съдържание – специфично за книжовника е, че изписва изцяло текстовете на псалмите.

Л. 1а–3б: Псалми от края на Полунощницата – на първия лист текстът започва с края на 7 стих от 65-и псалм (... на языки призирайте · про...важшеи да не възносителъ въ свѣтъ ·...) и включва почти целия 66-и псалм – до стих 5 (... да сповѣда сѧ [...]вѣкъ людѣ бѣ да иповѣдъ...). След това липсва текст (1 л.), като сегашният л. 2а започва със стих 35 от 67-и псалм (... · дивенъ бѣ въ стѣхъ сво[...] бѣ ѿилевъ · то дасть сила ѿ доужавъ людемъ своѣмъ вѣнъ бѣ:~). Л. 3б завършва с 32 стих от 68-и псалм:... · възмицете бѧ ѿ жива вѣдетъ дшѣ вашѣ...

Л. 4а–б: Тропари от края на Полунощницата – започва с:... · слѧ ѿ ннѣ · чьснейшѣ [...]менемъ гнниѣ(sic!) вѣнъ ѡче: - вже [...]щедри ни ѿ благослови ни... Следва началото на Утренята. Включва целия 19-и псалм и началото на 20-и псалм – до стих 2: (... желаніе срѣца е...). Листът е поставен погрешно, вероятно при реставрацията и новото подвързване на книгата, преди следващия лист, който всъщност е 4-и.

Л. 5а–б: продължение на псалтирната част – този лист е поставен погрешно тук. Това вероятно е направено при преподвързване (реставриране) на книгата. Започва с 33-ти стих от 68-и псалм: ... тако оуслѣшѣ ницаѣ гѣ · ѿ ѡкова... ѿ своѣхъ не оуничжитъ · до края и целия 69-и псалм. Следват тропарите на съботната Полунощница, които сега продължават на л. 4а.

Л. 6а–70а: Псалми за Утренята, без началото. Продължава 2 стих на 20-и псалм:... даль еси елѣ ѿ хотѣниѣ оуспѣ егѡ нѣси лишилъ егѡ...

Л. 70а–124а: Мѣць сѣтеврие имѧ днѣи. л̄. – месецослов, с тропари и кондаци. Славянски светци не са включени.

Л. 124а–143а: Начало стѣго великаго поста – възкресни тропари.

Л. 144а–146б: Чинъ параклисѣ прѣстѣты влѣцы нашѣи Бѣи. – Богородичен параклис.

Л. 146б–159б: Члѡ изврѣныѣ – избрани псалми за господските празници (без край).

Правописни особености – ръкописът е писан със среднобългарски двуеров и двуюсов правопис, но с много грешки.

Употреба на еровете – преобладава употребата на ъ, в корени, в предлози и в представки: въсѣдрѣжителю 4а; въ тѣмѣ 21б; въ дѣ твои 1а; съ нѣсе 4б, съвѣтъ 4б; съвласи 1б; възвратѣт сѧ 5а; възвесѣла 5а, а ъ се употребява в краесловие: вждѣтъ 3б; оуслышитъ 4б; помощь 4а; влѣгъ 4а; твоѣмъ 4б. В краесловие пред енклитика ерѣт се пропуска: възвратѣт сѧ 5а. Употребата на еровете според това правило е доста последователна. Използва се и паерчик: правѣды 2а; морскаа 2б; желѣчь 3а; прижтѣ ма 3б. Изясняване на еровете почти липсва. В редки случаи ъ се изяснява в ѣ: множество 2б, 3а; вѣнѣць ба. Старите групи рѣ, рь и лѣ, ль също се пишат с ъ: въсѣдрѣжителю 4а; дрѣзѣжѣ 21а; исплѣни 4б; весплѣтнихъ 21б. Но има и случаи на премятане и изясняване на ера: желѣчь 3а.

Употреба на носовките – най-характерната особеност при тях е взаимната замяна между ѡ, га и ѣ: съвласи 3а; ѡростъ 3б; волѡзніа 3б; ѡ ненавидѣщихъ ма 2б; ѡдрѣ ѡчѣскій 21б; іѡзѡицѣхъ 1б. Няма много последователни правила при използването на носовките, като до голяма степен се спазва етимологичното им място. Все пак има и резултати от смесването им, но без правило. След гласни най-често се пише ж: съ множ 3а; силож 4б; пожесть ихъ ѡгнь ба; радостіж ба; дрѣзѣжѣ 21а; морскыж 2а. Но има и случаи, когато след і се пише ѡ: волѡзніа 3б. След шипящи също може да се пише и ж, и ѡ: до дѣшж 2а; възвеличѡ (1 л. ед. ч.). Окончанието за аорист 3 л. мн. ч. се пише ту -шѡ, ту -шж: положишѡ 1а. Две последователни носовки се пишат -жѡ: аггѣлѣскжѡ 22а; сѣрафимѣскжѡ 22а. Друга много характерна особеност на ръкописа е замяната на ж с ѣ: сѣдишіи 1а; пѣ-т-вои 1б; писана съѣ 4а. Също така има и случаи на замяна на ж с ѡ, когато не е под ударение. Най-често това става в окончанието на имперфекта: глѡмѡха сѡ 2а; поѡха 2а. Има и други случаи: живѡ вждѣтъ дѣшж вашж 3б. Това свидетелства за български книжовник с говор с наследник [ъ] на ж. Извън ударение еровият звук се е чувал като [а] и е писан по съответния начин.

Употреба на и и ѡ – буквата ѡ се употребява доста последователно на етимологичното си място, но има и случаи на смесване с и: поскрѣвѣтъ 3а; глѡвѣнами 4а; весплѣтнихъ 21б. Над ѡ обикновено се пишат две точки: мѡисѣѣ 5а; Пред гласна обикновено се пише і: сѣсѣніа 2б; радостіж ба; волѡзніа 3б; възданіе 3а; ниціи 3б; сѣдїи 21а. Но і може да се пише и пред съгласна: пожілъ 1а; славословіти

21а; **ѣдинїѣ** 21а, както и в края на думата: **главі** 2а. В редки случаи се употребява **і**: **ѣіи́лѣвъ** 2б.

Употреба на йотувани гласни и **ѣ** – знакът **ѣ** се употребява в начална позиция, главно в съюза **ѣако**. Понякога в начална позиция на негово място се използва **а**: **адрѣтъ** 3б; **адрѣ ѿчѣскїи** 21б, но се среща и обратната замяна: **їзѣѣѣѣѣ** 1б. При сложните форми на прилагателните се пише **-аа**: **аорѣскаа** 2б. Други йотувани гласни не се използват. Буква **ѣ** се използва доста последователно на етимологичното си място, но понякога се смесва с **а**, както беше отбелязано по-горе.

Асимилации на морфемната граница – те са непоследователни. Обикновено съгласната **з** в представките **из-**, **въз-**, **вез-** се обеззвучава пред беззвучни съгласни: **въскрѣсїи** 4а; **вѣспѣтънихъ** 21б, но има случаи и на етимологично изписване на представките: **вѣзпѣлїи** 21а; **възсилѣ** 22а. В отделни случаи се пази и асимилацията на **сц** в ст: **аггѣлїи** 21а.

Епентетично **л** се пази: на **зѣмли** 21а; **славословлїи** 22а.

Африкатът [дз] се пише **з** и се употребява на етимологичното си място: **врази** 2а.

Бележки на книжовниците – липсват, освен ако името Петко не принадлежи на някой от тях. Няма и по-късни приписки.

На л. 1а: следи от кръгъл печат на читалище „Наука“.

История на ръкописа – книгата е подарена на Ловчанското читалище „Наука“ от Михаил Радославов на 25 май 1895 г. В инвентарната книга на музея при читалището е заведена под № 2 като Ръкописна църковна книга. Същият номер (поставен вероятно от същата ръка) личи и в ръкописа на л. 1а. Върху обвивната амбалажна хартия има и надписи с червен химикал: Инв. № ОФ 1113, както и етикетче с номер 1113₁₆. В Регионалния исторически музей е постъпила през 1954 г. Съхранявала се е под инв. № 1113₁₆. Актуалната сигнатура е 023.В.А-2.Инв. № 1732.

Снимки: от л. 2а, 13б и 93б вж. като прил. III–V.

ЧЕТИРИЕВАНГЕЛИЕ НА ЙОАН РАДУЛ ВОЙВОДА
ОТ ТРЕТАТА ЧЕТВЪРТ НА XVI В.

254 листа хартия; 296 × 200 мм, но със следи от вторично обрязване. Размери на текстовото поле: 222 × 135 мм. Тетради от по осем листа, номерирани с буквени цифри в началото и края на всяка тетрада. Номерацията е поставяна под текстовото поле, в средата на страницата – понякога е използвано червено мастило. Тетрада 28-ма е от 9 листа, 31-ва е от 10 листа, а 32-ра – от 12 листа. Липсват л. 1, 2, 7 и 8 от 1-ва тетрада; л. 8 от 24-та тетрада; л. 1 и 10 от 31-ва тетрада; л. 1, 7 и 8 от 32-ра тетрада, както и краят на ръкописа. Вероятно след постъпването на книгата във фонда на читалище „Наука“ е нанесена с мастило номерация по страници.

Общото физическо състояние на ръкописа е много лошо. Книгата е овлажнявана, има петна от плесен или друга болест на хартията. Силно замърсяване и капки восък от свещи показват, че книгата е била дълго в употреба. Изрязани са инициалите и заставките на л. 70, 252 и други в началата на евангелията.

Хартия – два вида: плътна, некачествена, с неясна мрежа и по-тънка, жълтеникава. Водни знаци: *еднораменна котва в кръг със звезда отгоре* и контрамарка З–Р–В с трилистник – идентичен с Мошин (Котва), № 1964 от 1555/1575 г.; *двураменна котва в кръг със звезда отгоре* и контрамарки С–В и С–С с трилистник – подобен на Мошин (Котва), № 1407 от 1564/1565 г.

Подвързия – нова, изработена през 90-те години на XX в. Вероятно към този ръкопис е била закрепена една запазена и до днес във фонда на музея подвързия – дебели дъски, обвити с кафява кожа, неорнаментирана, без ръкопис вътре.

Писмо – едър неправилен полуустав по 24 реда на страница. Личат три ръце от една и съща школа. Първата ръка пише на л. 1а–152а; втората ръка пише с лек наклон вляво на л. 152б–174б с по-дребен и по-разреден полуустав; третата ръка пише от л. 175а до края на ръкописа. На места първата ръка допълва указания със ситнопис в полетата на страниците. Височина на буквите – 12–13 мм. Изтънено камшиче на ѝ. Среща се ж – знак, обединяващ двата юса. Издължена горна част на д. Горните части на ж и ж са малки – характерно за влашките и молдовските ръкописи. Височината на буквите

е 6 мм. Книжовниците удължават хастите на някои букви, когато са на последния ред на страниците. Писмото е типично за откъденинските ръкописи от XVI в. Специфично изписване на **w**, **ж** – с много малка горна част; **д** – също с малка горна част и др.

Мастило – черно; за заглавията, зачалата, маргиналните пояснения **з**, **р**, **х**, средоредните точки и инициалите е използвано червено. Към края е използвано т.нар. „лито“ мастило, прояло страниците – л. 119–121 и л. 213–233.

Украса – плетенични заставки и два вида инициали. Плетеничната украса, изработена с мастилото на текста и неочветена, копираща модели от старопечатни книги, е много характерна за балканския плетеничен стил от епохата. Част от полетата между плетениците в някои от заставките са запълнени с червено.

Заставки:

Л. 1а: лентовидна, 30 × 140 мм, от осем двойни, преплитачи се кръга; стъблата имат пъпки, по двойки във вътрешните части на орнамента и единични по външните контури; част от полетата между плетениците са запълнени с червено.

Л. 69а: правоъгълна, 52 × 116 мм, в която растителните стъбла образуват сложни фигури и рамка, обхващаща цялата форма; листните израстъци по стъблата са характерни за мотива руми в ислямската орнаментика; от двете страни на заставката има стилизирани растително-плетенични мотиви, маркиращи темата Дърво на живота; в горната част на рамката стъблата се издигат и оформят плетеничен равнораменен кръст с надпис **ІС ХС НІ КЯ** и тетраграмата **СХ ПБ** (Свет Христов просвещае всех) от двете му страни. Цялата композиция, заедно с надписите, е копие на съответната заставка в Търговищкото евангелие от 1512 г., отпечатано от йеромонах Макарий.

Л. 72а: тип пано, 94 × 115 мм, с плетеничен орнамент, образуващ рамка около вътрешното поле, в което е поместено изображение на орел, захапал висок кръст и фланкиран от две дръвчета; растителната плетеница в рамката, от стъбла с палметни израстъци, образува сложни фигури; плетеничният кръст в горния край е съпроводен с надписа **ІС ХС НІ КЯ** и тетраграмата **МЯ РБ** (вместо **МЛ РБ**, Място лобное рай быст). Цялата композиция копира малко несръчно заставката пред службата за петък вечер в Триода-пентикостар, печатан от дякон Кореси в Търговище през 1558 г., която

на свой ред съответства (обърната ляво-дясно) на заставката пред Матей в Търговищкото евангелие на йеромонах Макарий от 1512 г. Вж. тук и Кат. № 4.

Л. 113а: лентовидна, с рамка, 19×111 мм, запълнена с плетеничен орнамент от няколко стъбла, които образуват редуващи се плетенични ромбове и елипси, копие на заставката пред Предисловието към Евангелието на Йоан в Търговищкото евангелие.

Л. 116а: необрамчена композиция, 105×145 мм, от два големи двойни, преплитачи се кръга; в средата на кръговете стъблата образуват плетенични ромбове (или кръстовидни фигури); моделът е разпространен през XVI в., напр. Крупнишкото евангелие РМ 1/5 от началото на века.

Л. 248а: необрамчена композиция от два двойни преплетени кръга и една елипса в средата; растителните стъбла имат разнообразни израстъци по външните краища на плетениците; в елипсата стъблата образуват вписан четирилистник, в чиято среда е оформен герб с кръст и надпис вѣ; заставката е по модел от Служебника на Божидар Вукович, печатан във Венеция през 1519 г., използван и в други печатни книги. Рисунъкът е несигурен, а от двете страни на заставката вместо обичайните растително-плетенични мотиви книжовникът е очертал отляво силно стилизиран растителен мотив, а отдясно – груба и нелогично конструирана вертикална плетеница с едри пъпки по контурите. Плетеничната композиция изпъква на червен фон, с червено са оцветени и части от двата странични мотива.

Инициали на л. 1а, 69а, 72а, 113а, 116а, 251а: големи, плетенични, очертани с червено, до 65 мм; бележат предисловия, евангелия и други дялове в ръкописа. Модел за инициала Н на л. 1а е същият инициал към Теофилактово предисловие в Търговищкото евангелие, но формата му не е напълно спазена; от същия старопечатен образец е инициалът О с вписана корона и палметни мотиви над нея на л. 69а и 113а, като в първия от двата фонът между плетениците, образувачи буквата, е запълнен с мастилото на текста (вж. тук и Кат. № 4). Търговищкото евангелие е източникът и за инициалите П с образувачи се квадратни „пръстени“ върху стъблата, на л. 116а и л. 251а (указанията за намиране на евангелието за деня).

На л. 186а, 206а и 223а по-малки, плетенични инициали бележат съответно Предисловието към Йоан и четивата в Сряда на

Преполовение и Неделя Цветна; те са образувани от сплитаци се ленти, които в буквата П на л. 186а са запълнени с червеното мастило; в него са оставени малки бели полета с черни точки в тях, напомнящи очи и придаващи необикновен облик на украсената буква, подсилен от малкия двойноконтурен кръг в средата на свързващата хоризонтална черта и неопределената форма на вътрешната част на буквата. В останалите два инициала допълнителната украса е от растителни завършеци в долния край на буквата и малки шипове в ъглите, образувани при преплитането на лентите; в първия има и запълване с черно.

Тънки червени инициали на четивата, украсени с дребни растителни орнаменти. Те се различават по форми и стил при различните книжовници. В частта на първия книжовник буквите са елегантни, с малки листни пъпки по стъблата и леки завършеци от дребни пъпки и листенца. Типът, наричан неовизантийски, е характерен за ръкописната украса от XVI и XVII в. При втория книжовник буквените форми не са така хармонични, растителният орнамент включва подобни на предишните едри и дребни листни пъпки, фини листенца, но като цяло в украсата натежават едрите листни пъпки по стъблата, съпроводени от поредици малки чертици в червено и черно; понякога буквата отвън е обточена с малки листни пъпки; различни растителни мотиви са вписани в петлиците на някои инициали, черни чертици са добавени върху червения цвят на стъблата, а на л. 159а буквеното стъбло е оформено от груби гранули, запълнени с черен и червен шрих; на л. 165б тънкото стъбло е украсено с мотиви, напомнящи цветче, грубо очертани; на л. 177б в петлицата големия инициал В (височина 56 мм) е вписан антропоморфен мотив – изключително опростена рисунка на човешко лице; в полето под инициала по-късна ръка го е нарисувала още по-несръчно с черно мастило; на л. 164б – плетеничен инициал П в червено.

Съдържание:

Л. 1а–б и 3а–б: **Ϟεωφίλακτα ἀρχιεπισκόπα βλγгарскаго, прѣдисловіе ѣже ѿ Матѣа стго ѣвліа** ∴ ∴

Л. 2а–б: Съдържание на главите на Евангелието от Матей, без началото.

Л. 4а–68б: Евангелие от Матей, без началото.

Л. 69а–70а: **Ѣже ѿ Марка стго ѣвліе глаѿ** ∴ – съдържание на Евангелието от Марко.

Л. 70а–71б: Прѣдислѡвіе ѣже ѿ Мар'ка стго ѿв'ліе ∴

Л. 72а–113а: Ёже ѿ Мар'ка стго ѿв'ліе – Евангелие от Марко.

Л. 113а–114б: Ёже ѿ Лоу'кы стго ѿв'ліа главы ∴

Л. 115а–б: Прѣдислѡвіе ѣ ѿ Лоу'кы стго ѿв'ліе ∴

Л. 116а–185б: Ёже ѿ Лоу'кы стго ѿв'ліе гла ∴ – Евангелие от Лука.

Л. 185б–186а: Ёже ѿ Іѡ стго ѿв'ліа главы – съдържание на Евангелието на Йоан.

Л. 186а–187б: Прѣдислѡвіе ѣже ѿ Іѡанна стго ѿв'ліа ∴

Л. 188а–248а: Евангелие от Йоан, без началото.

Л. 248а–249а: Сказаніе прѣемлащѣе въсѣго лѣта числѡ ѿв'лское и ѿв'листо прїадтїе ѿ кждоу научинахть и догдеста ∴ ~

Л. 249–251а: Сказаніе ѣже на въсакъ днѣ длъжно е глати са ѿв'ліе недѣлѣмъ въсѣго лѣта. – таблици за разпределение на евангелските четива според седмиците на Великия пост.

Л. 251а–б: Сказаніе како подѡбаеъ шврѣтати по въсѣднѣвна ѿв'ліе.

Л. 251б: Прокїмени въскрѣсни.

Л. 252а–254б: Створникъ вѣмъ мѣсцемъ. Показоуѣ главы коемоуждо ѿв'лію извраннымъ стѣмъ. – месецослов с указания за евангелските четива и прокимени за всеки празник. Запазени са само данните за септември и октомври. Не са отбелязани славянски светци, но в долното поле на последния запазен лист (254б) е записано следното: и стѣмъ мѣникъ Петкы – дали не става дума за св. Петка Търновска?

Език и правопис – в първата част на ръкописа правописът е двуеров и безюсов. Във втората част е двуеров и двуюсов, търновски, с доста неточности.

Употреба на еровете – по-честа е употребата на ъ. Пише се в краесловие: бѣ 1а; мысль 1а; сїанїемъ 1а; наслѣдитъ 1а, в корени: изшѣдъ 44а; тѣуїю 115а, в наставки: извѣстѣствомъ 115а; божѣствнни 186а; понякога и в представки: въспоминають 1а. Старите съчетания рѣ-/рѣ-, лѣ-/лѣ- също се пишат с ъ: на трѣжиши 44а; въвръгшои 70а; дрѣжав'ни 115а; съврѣшаеъ са 186а; вьлгар'скаго 1а. Обичайно е изясняването на ъ в ѣ: ѡлѣв'колювецъ 1а; пришедъ 115а. Големият ер се пише в предлюзи: съ дѣлатели 44а; въ виноградъ 44а, преобладава в представки: сътвори 44а; въпросихъ 70а. Понякога се пише и в обобщителното местоимение въсь: въсѣк 115а, изглежда въ- се е възприемало като представка. При пропускането на еровете в слаба позиция е обичайна употребата на паерчик: ѿ мар'ка 70а; прит'ча 70а; дрѣжав'ни 115а; до кон'ца, но понякога не се поставя:

пришедишихъ 185б; свѣдѣтельство 186а. Преди енклитика обикновено еровете се пропускат, като понякога се поставя паерчик: оученикѣ 70а, но по-често липсва: въсѣкѣ же 115а; съвършаеѣ сѧ 186а.

Употреба на носовките – в първата част ръкописът е безюсов. На мястото на ж се пише оу (8) или ю: просвѣщахоу сѧ 1а; воудеть 1а; прѣмюдрости 115а; въспоминають 1а; хытростію 115а. На мястото на ѡ се пише ѣ: научѣло 115а; князоу 115а; глѣ (причастие) 115а, но има и случаи на употреба на ꙗ на мястото на ѡ: ꙗнать 44а (вм. ꙗнать).

При замяната на носовките личат следи от смесване на носовките, което свидетелства за двуюсов извод, напр. стоюще 44а (на мястото на стоюще) вместо стоюще (на мястото на етимологичното стоюще).

Във втората част ръкописът е двуюсов. По-честа е употребата на ж. След шипящи съгласни се предпочита ж: лежжше 186а, ако не са в корени. След і също се предпочита ж: тѣѣж 186а; влѣодѣтїж 186а, но след ы се пише ѡ (на етимологичното си място): рикарѣкыѡ 186а; словесныѡ 186а. В причастия също се предпочита ѡ: о имащи 185б; проходоѡ 186а. В началото на думата носовките се пишат на етимологичните си места: жжика 185б; на ѡзыцѣ 186а. В корени също се пишат на етимологичните си места: мжжи 185б; въ неджсѣ 185б; прѣмюдрости 186а; научать 185б; ꙗтихъ 185б; трїдесать 185б. Има и случаи на замяна на ѣ с ж: ѡсмь сжть 185б (вм. осмь сътъ – 800); тжждѣ 186а (вм. тѣждѣ).

Употреба на и, ы и йотувани гласни – почти няма смесване между и и ы, като се изключи редовното писане на ы вместо и в думата кѣнигы и производните ѣ: кныгами 1а; о кныжницѣ 70а. Има единични случаи на замяна на и с ы и в други корени: виноградаѣ 44а. В редки случаи ы се пише вместо и в м. р. мн. ч. им. п. (вероятно под влияние на формата за винителен падеж): мнозы 44а. Има и случаи на замяна на и с ы в инфинитив: кыты 115а. В сложните форми на прилагателните понякога може ы да се замени с и: кожѣствени 186а. Пред гласни се пише і: сѧнїемь 1а; прѣвїи 44а; хытростію 115а; антихїанинь 115а; влѣодѣтїж 186а;

Буква ѣ се употребява рядко, предимно след ы: дроугыѣ 44а, а широко ѣ се използва предимно в началото на думата: елинскаго 186а. Употребата на ꙗ е главно в началото на думата.

Употреба на з – африкатът [дз] се пише доста последователно на етимологичното си място: мнозы 44а; въ неджсѣ 185б. Но има и случаи на замяната му със ж: князоу 115а.

Отбелязване на асимилациите – асимилациите на морфемната граница обикновено не се отбелязват, а се предпочита етимологично писане на представките: *изъшѣдъ* 44а. Понякога дори след представките се поставя *ь*: *изъшѣдъ* 44а; *овъгавлаетъ* 115а. Асимилациите вътре в думата се пазят: *морстѣмь* 185б.

Грамматични особености – редовна е контракцията при окончанията *-ии* при съществителните от *јо*-основи: *о прѣдани* 70 а; *о отиѣтани* 70а; *о морстѣмь хожѣни* 185б.

За ръкописа е характерна редовната употреба на сложни форми на прилагателните и причастията: *вѣчнѣи* 44а; *прѣвѣи* 44а; *бѣголюбовѣи* 115а; *вожѣствѣни* 186а; *о изгнанныи* 185б. Окончанието за м. р. ед. ч. р. п. е *-аго*: *вългарскаго* 1а; *елинскаго* 186а.

Характерни за ръкописа са окончанията за м. п. ед. ч. ж. р. *-ои*: *о въврѣгшои* 70а; *о помазавшои* 185б, както и за м. п. мн. ч. *-оуѣ*: *о сядоуѣ* 70а.

Бележка на книжовника – на л. 246б в долното поле с дребен полукурсив е изписано от ръката на третия книжовник:

† мѣтѣю Бжѣю Іѡ Радѣ воѣво и гнѣ пише гѣа ми сѣю повелѣне

Приписки – няма.

На л. 1а: в долния десен ъгъл – кръглият син печат на читалище „Наука“.

История на ръкописа – книгата е старо притежание на музея при читалище „Наука“ – Ловеч. По-късно е предадена в Регионалния исторически музей и дълго време се е съхранявала под инв. № 1113₁₄, а във вътрешната тетрадка – под № 610. На л. 10а в долното поле с химикалка е отбелязано: Инв. № 610/1113β. Актуалният номер днес е: 023.В.А-2.Инв. № 1733.

Снимки: от л. 1а, 44а, 157а, 201а, 246б и 251а вж. като прил. VI–XI.

ЧЕТИРИЕВАНГЕЛИЕ
ОТ КРАЯ НА XVI – НАЧАЛОТО НА XVII В.

240 листа хартия; 280 × 190 мм. Ръкописът е бил с по-голяма височина. При преподвързването на книгата листовите са обрязани и намалени откъм горното поле, и то криво – вж. л. 179 и 182. Размери на текстовото поле: 230 × 135 мм. Текстовото поле е очертано с тройна рамка – синя линия между две червени. Тетради от по осем листа, означени калиграфски в началото и в края на всяка свезка с буквени цифри – ляво и дясно разположение. Някои цифри са в червено. От двадесетата тетрада оригиналната номерация се губи, изглежда е била изрязана. Евангелието от Йоан е с нова номерация, започва отново с първа тетрада.

Липсват л. 1 и 2 от 1-ва тетрада; л. 1 и 8 от 13-та тетрада; л. 8 от 17-та тетрада. От втората номерация липсва л. 8 от 7-ма тетрада. Л. 240 е неправилно поставен при последното подвързване. Той е всъщност трети лист от първата тетрада на книгата. Някои листове са откъснати от книжното тяло.

Общо физическо състояние – ръкописът е силно замърсен, неколккратно овлажняван. На места има размито мастило. Следи от восък, личи дълга употреба.

Хартия – плътна, грапава, с гъста мрежа. Воден знак: *еднораменна котва с четирилистник* с ромбовидни листа и контрамарка G B с трилистник – подобен на Мошин (Котва), № 2341 от 1590–1600 г.; *еднораменна котва в кръг със звезда* и контрамарка трилистник и буква C – подобен на Мошин (Котва), № 2295 от 1610–1625 г.; *арбалет* – идентичен с Мареш, № 1018 от 1593 г.

Подвързия – нова, мукава с кафява кожа. Късна, от 80-те години на XX в.

Писмо – едър и правилен полуустав, някъде по-сгъстен, някъде по-разреден, с по-голямо разстояние между буквите. Ръце – четири. Първа ръка пише л. 1а–70б – среден правилен полуустав. Разработена система от надредни знаци и пунктуация. Втора ръка пише л. 71а–110б с по-разредено писмо и с по-дребни букви от първия писач. На л. 111а с разкривен, неправилен полуустав, пише трета ръка. Л. 112а–156б отново пише първата ръка. От л. 156б до 178б личи отново втората ръка. От л. 179а до края на книгата пише

четвърта ръка – с едър правилен полуунав. Всички книжовници пишат по 24 реда на страница. Височина на буквите – варира около 4–5 мм. Всички ръце са от една школа – вероятно кописти от манастира Ястреб, днес несъществуващ.

Мастило – черно за основния текст и червено за заглавия, заглавни букви, маргинални указания и таблиците в края на книгата. В началата на евангелията средоредните точки са в жълто (имитиращо злато), което е поставяно в по-късно време.

Украса – много богата, макар и не изискана; включва заставки и инициали, по модели от старопечатни издания и в това отношение споделя редица общи черти с Евангелието на Йоан Радул войвода, № 1113 (610) от същата сбирка. Писачът използва като част от украсата големи златни точки в текста, а самият текст е рамкиран с тройна рамка, 225/238 × 136/145 мм от две червени и една синя линия между тях. Колоритът е изграден от малиновочервено, виолетово, ярко синьо, сиво-зелено и злато, като в определени места златото е набивано като точки – практика, която до този момент не е срещана в славянската ръкописна украса. Стъблата в плетеничните мотиви са оставени нецветени, както е характерно за тази орнаментика, обикновено обозначаваща като балкански плетеничен орнамент.

Заставки:

Л. 1а: композиция от два двойни преплетени кръга и елипса в средата, 63 × 130 мм; растителните стъбла образуват разнообразни израстъци по външните краища на плетениците; в елипсата се образува вписан четирилистник, в чиято среда е очертан малък, с разкривена форма герб, в който вместо името на печатаря, както е в използвания модел, е нарисуван Голготският кръст с надпис $\bar{\text{I}}\bar{\text{C}} \bar{\text{H}}\bar{\text{C}} \bar{\text{N}}\bar{\text{I}} \bar{\text{K}}\bar{\text{A}}$; от двете страни плетениците завършват с големи плетенично-растителни мотиви, обозначаващи Дървото на живота, както е характерно за украсата на заставките от периода. Заставката е по модела на Служебника на Божидар Вукович, печатан във Венеция (1519); вж. и заставката в Евангелието на Йоан Радул войвода (л.248а). Фоновете между плетениците са многоцветни.

Л. 2а: пано с дъговидна горна част, 79/80 × 125 мм, с вписани четири кръгли медальона със символите на евангелистите, всеки държащ книга и съответно обозначен: горе вляво е Йоан (орел), а след него по часовниковата стрелка идват Матей (ангел), Лука (крилат бик) и Марко (крилат лъв), т.е. по реда на евангелистите в

Изборното евангелие. Фонът е запълнен с малки розети около медальона на Лука и виещи се ластари в останалите полета; в двата полукръгли отвора под медальоните е очертан с тънки линии запълващ растителен орнамент върху фон от точки. На върха е поставен стилизиран палметен мотив, ограден от двете палметни дръвчета, с които завършват горните ъгли на заставката. От рамката в долните ъгли се издигат растително-плетенични мотиви, маркиращи райските дървета (или Дървото на живота). Заставката е копие или следва много точно заставката от първата страница на Псалтира, печатан от Виченцо Вукович във Венеция (1546); в нея името на печатаря е поместено в двата полукръгли отвора. Фоновете около символите на евангелистите са сини, а за останалите части от орнаментите, без плетеничните стъбла, е използвана палитрата, описана по-горе.

Л. 68а: повтаря тази от л. 1а, 60 × 125 мм, без герба в средата, вместо който е поставена розета с нечетлива форма.

Л. 71а: пано, квадратно, в което плетеницата образува равнораменен кръст с венец около него; в центъра е вписано златно изображение на птица (орел?), а в плетеницата около централния мотив са разположени редуващи се двойки от птици и кучета. В горната част се оформя плетеничен кръст; стилизираното Дърво на живота отдясно завършва с корона и палметен цвят. Композицията е позната от ръкописи и старопечатни издания от XVI в. Тук са добавени знаците на Влашкото княжество – короната и орелът.

Л. 109а: лентовидна, 21 × 111 мм; с рамка; стъблата образуват орнамент от редуващи се плетенични ромбове и елипси; печатният образец е взет от Предисловието към Евангелието на Йоан в Търговищкото евангелие (1512), вж. и заставката на л. 113а в Евангелието на Радул Йоан войвода.

Л. 112а: пано, 116 × 116 мм (138 × 155 мм за цялото поле); стъблата образуват композиция от равнораменен кръст с венец около него, с вписано в центъра дребно, несръчно изображение на орел с корона, захапал кръст; растителните стъбла имат уширения, оформени като остролистни палмети; в стъблата на двете растително-плетенични „дръвчета“ от двете страни на заставката се включва корона; по отделни детайли може да се съди, че композицията е точно копие не от заставка в Търговищкото евангелие (1512), а от по-късното издание, Октоих (1579) (вж. Bianu, Ioan, Hodoș, Nerva. *Bibliografia românească veche 1508–1830*. Vol. 1: 1508–1716.

București, 1903, p. 62), с изключение на горните ъглови мотиви и липсата на надпис около кръста в горната част на рамката. Данните за използването на по-късен образец се съгласуват с посочената по водни знаци датировка на ръкописа.

Л. 179а: пано, 55 × 115 мм (71 × 145 мм за цялото поле); растителните стъбла образуват четири повтарящи се вертикални фигури, в които се разчитат поставени един срещу друг сърцевидни палметни мотиви; в горната част на рамката се образува плетеничен кръст, сега наполовина отрязан. С изключение на надписите и криптограмата около кръста, е копиран печатният модел от Търговищкото евангелие, пред Указанието за четене на евангелията през годината.

Л. 182а: пано, 120 × 118 мм (128 × 148 мм за цялото поле). Плетеничната композиция огражда вътрешно поле с изображение на орел, захапал кръст и фланкиран от две дръвчета с червени плодове. Заставката е обърнато ляво-дясно копие от заставката пред Евангелието от Матей в Търговищкото евангелие на Макарий (1512) или точно копие на заставката пред Неделя на самарянката в славянския Триод-Пентикостар (1550) (вж. Vianц, Ioan, Hodoș, Nerva, op. cit, p. 32). Интересна подробност е въвеждането на тетраграмата $\overline{\text{ic}} \overline{\text{xc}}$ $\overline{\text{ni}} \overline{\text{ka}}$ над двете стилизирани плетенично-растителни дръвчета, които по този начин директно се обвързват с идеята за кръста като Дървото, даващо живот. Друго допълнение е финият растителен орнамент около кръста в горната част на заставката.

Л. 231а: плетенична, в рамка, 45 × 53 мм, над лявата колона на текста; композицията е съставена от преплетени два кръга и два полукръга в краищата, при чието пресичане в средата се получава ромбоидна фигура; краищата на плетениците завършват с пищни растителни мотиви – стилизирани листа и палметни цветове.

Малки лентовидни заставки, рамкирани и поместени в една от колоните на текста, с размери 12/18 × 60/65 мм; на л. 231б: с плетеничен мотив; л. 233а: с растителен мотив от виешо се стъбло с цветчета; л. 234а: с плетеничен мотив, л. 234б и л. 239а: с растителни мотиви, подобни на л. 233а.

Инициали – плетенични, в началото на всяко евангелие; фоновете между сплитките са оцветени, включително със злато.

Л. 1а: буква **H**, със злато във фоновете между сплитките; моделът е взет от печатния Служебник на Макарий (1508).

Л. 4а: буква **К**; във вътрешните полета на буквата е вписан виещ се в кръгове фин растителен орнамент в синьо и златно, а в допирната точка на стъблата „израства“ лале.

Л. 71а: буква **З**, оформена аналогично на предишния инициал, но с по-гъста мрежа от стъбла и листенца и с пъпка на лале в точката на допир на двете стъбла.

Л. 109а: буква **О**, чиито плетенични контури ограждат корона с палметен мотив над нея; модел за нея е инициалът в списъка на главите пред Евангелието от Марко в Търговищкото евангелие на Макарий (1512).

Л. 112а: буква **П**, с дъговидна горна част.

Л. 182а: буква **В**, с виещ се в кръгове фин растителен орнамент в синьо около стъблото ѝ.

На л. 69б, 111а, 179б тънки червени инициали с растителна орнамента бележат предисловията.

Съдържание:

Л. 1а–3б: **Φεωφιλάκτα ἀρχιεπίσκοπα βλγгарскаго, прѣдисловіе· Ёже ѿ Матѳеѧ светѧго еѿліѧ::**

Л. 4а–67б: **Ёже ѿ Мѧѳеѧ стго еѿліѧ.**

Л. 68а–69а: **Ёже ѿ Мѧрка стго еѿліѧ глаѧ.**

Л. 69б–70б: **Прѣсловоіе ёже ѿ Мѧрка стго еѿліѧ.**

Л. 71а–108б: **Ёже ѿ Мѧрка стго еѿліѧ.**

Л. 109а–110б: **Ёже ѿ Лоукы стго еѿліѧ глаѧ.**

Л. 111а: **Прѣдисловіе ёже ѿ Лзкы стго еѿліѧ.**

Л. 111б: празен

Л. 112а–178б: **Ёже ѿ Лоукы стго еѿліѧ.**

Л. 179а: **Ёже ѿ Іѿ стго еѿліѧ главы:**

Л. 179б–181а: **Прѣсловоіе ёже ѿ Іѿанна стго еѿліѧ :: ::**

Л. 181б: празен

Л. 182а–230б: **Ёже ѿ Іѿанна стго еѿліѧ.**

Л. 231а–234б: **Сказаніе главаъ еѿлскы извѣстнѧ сѧмца въсѧго лѣта.**

Л. 234б: **Еѿліѧ сты стрѣн** – евангелски четива за страстната седмица.

Л. 235а–238б: Месецослов (без начало) – започва с датите от месец октомври. Отбелязани са от славянските светци св. Сава и Симеон Сръбски.

14 януари: Иже въ стѣхъ ѿца нашѣ Саѿ архієпкпа Срѣп'скаго

13 февруари: Прѣпѣвна ѿ нашѣ Сімеона ноѿа Мѣрототѣца

Л. 239а–б: Єѿліа разлічѣна на въсѣбкж потрѣбж

Л. 239б: Єѿліа въ нѣлж свѣлжж.

Л. 240а: Съдържание на Евангелието от Матей, без началото, очевидно е бил в началото на книгата.

Език и правопис – двуеров правопис, но преобладава употребата на ъ, ѣ се употребява главно в предлози и представки: въ животь 15а, съгрѣшїи 160а, въставь 160а. Има изясняване на ъ в є: льстець 67а, слѣпецъ 167б, праведен вѣ 182а. Има и случаи на изясняване на ѣ в о: тако кротокъ есмь 24б.

Употреба на носовки – в първата част (до л. 152б вкл.) правописът е безюсов с оу/ю на мястото на ж и є на мястото на ѡ: поуть въведен въ животь 15а. Има следи от смесване на носовките, є на мястото на ж: вѣнидѣтє ез'кыми врати 15а (от жз'кыми, форма на жз'ккъ – `тесен`). Това показва, че е преписван от двуюсов извод със смесване на носовките.

От л. 153а нататък е писан с двуюсов правопис, като носовките в корени обикновено се употребяват на етимологичните си места: по пѣти 170а, гавишѡ сѡ 183а, възвѣстишѡ 182б, шедшѡ жены 182а, и вжджть знаменїа въ слнцє и лоунѣ и звѣздахъ. и на земли тжга ѡзжкомъ 174б. След гласна може да се пише както ж: постилаахъ ризы свож 169б, така и ѡ: тако оверѣтѣ ѡвѣца моѡ погывшѡе 159б. Две последователни носовки може да се пишат и -ѡѡ: прочѡѡ 183а, и -жѡ: прїидетъ на въсѡ сѣдѣшѡ 175а. Има случаи на замяна на ѡ с ѡ под черковнославянско влияние: недеѡѡ 160а. И в двуюсовата част има случаи на замяна на ж с оу/ѡ и на ѡ с є: въ соуботж 155б, рекъ емъ 160а, приходеще 155б, имѣи оуши 159а. И при тези замени се появява є на мястото на ж в резултат от смесване на носовките в двуюсовия извод на ръкописа: избиваетъ хлѣби 160а (вм. избивають хлѣби).

Употреба на и и ѡ – в целия ръкопис, както в безюсовата, така и в двуюсовата част, има замяна на и с ѡ и на ѡ с и: высеръ 14б, вльци хыщныци 15а, сътвориты (инфинитив) 44б, възлюбыши гѡ 49а, въсы митарїє 158б, слышати 159а. Употребява се ї пред гласна: свинїами 14б, знаменїа 174б, црѣвїє вѣкїє 175а, прїидетъ 175а.

Склонение – има следи от старинно влияние на ѡ-основи вър-

ху о-основи при имена на деятели: **рѣчѣ же къ винаревы** 155а. Има и случаи на влияние на ĩ-основи върху јо-основи: **вѣсы митарїѣ** 158б.

Бележка на книжовника – няма.

Приписки – няма.

На л. 1а в долния десен ъгъл – печат: Музей на читалище „Наука“ – Ловечъ / 28. II. 1895 г. Има го и на още четири места.

История на ръкописа – книгата е подарена на читалище „Наука“ от видния ловчански културен деец и книголюбец Михаил Хаджинеделчев (1874–1947). Има бележка, очевидно от някогашна експозиция, в която е отбелязано, че евангелието произхожда от манастира Ястреб. В Регионалния исторически музей ръкописът е постъпил през 1952 или 1953 г. Дълго време се е съхранявал под инв. № 608/1113В. (Има и друг инвентарен номер: 023.В.А-1.Инв. № 1113₂₀). Днешният номер е: 023.В.А-2.Инв. № 1734.

Снимки: от л. 53а, 71а, 109а, 111а и 179б вж. като прил. XII–XVI.

ТРЕБНИК И НОМОКАНОН
ОТ 1618 Г.

III + 229 + III листа хартия; 194 × 140 мм. Размери на текстовото поле: 160 × 105 мм, но листовете са били орязани при преподвързването.

Тетради от по осем листа. Всяка е номерирана в началото и края с червени буквени цифри, поместени в средата на долното поле на страницата. Липсват л. 7 и 8 от 1-ва тетрада.

Общо физическо състояние – ръкописът е сравнително добре запазен, но в началото и в края листовете са замърсени от дълга употреба. Личат следи от овлажняване по долните полета на листовете в края на ръкописа. Малко парче от кожата на гърба е почти откъснато.

Хартия – два типа: първата е плътна и гладка, а втората – по-тънка, гладка, със ситни вержори. Вторият тип е по-късна хартия, използвана е само за л. 9, 97, 101–102, явно добавени. Водни знаци: *еднораменна котва в кръг с трилистник отгоре* и контрамарка С-С с трилистник (I тип хартия), подобен на Мошин (Котва), № 2137 от 1600/1615 г.; *корона със звезда и полумесец* (II тип хартия), от типа на Андреев (Корона), № 40.134 от 1652 г.

Подвързия – дъски в светлокафява кожа, 208 × 140 мм, със скосени ребра; две закопчалки с метални шипове и кожени ленти – и двете откъснати, всички прикрепени с гвоздеи с големи кръгли главички; гърбът е заоблен, с три бинда, подчертани с врязани линии, а кожата покрива запазените капителбандове. Орнаментиката върху кожата се свежда до очертаване чрез врязване на единична правоъгълна рамка, разчертана по диагоналите с тройни линии; с мастило и четка върху кожата са оформени рудиментарни растителни композиции. Подвързията е по-късна, както съдим по обрязването на листовете и различната хартия на форзаците, два от които са залепени върху вътрешната страна на капаците, и се датира от XVIII или XIX в.

Писмо – среден правилен полуустав, етрополски тип. Ръце – две. Първият книжовник пише по 27 реда на страница. Л. 9, 97, 101 и 102 са изписани от друга, малко по-късна ръка, със среден изискан полуустав и множество курсивни елементи, пак етрополски

тип и също по 27 реда на страница. Височина на буквите – 3–4 мм, на главните букви – 9–10 мм. Много курсивни елементи – при изписването на а, е, ъ, ѳ и з. На места разтеглен знак ѿ и удължени камшичета на м.

Мастило – тъмнокафяво и червено за заглавия и заглавни букви, а за основния текст – черно.

Украса – заставки и един вид инициали.

Заставки:

Л. 8а: лентовидна, в която стъблата образуват редуващи се ромбове и елипси; по контурите стъблата имат едри червени зърна. Оцветяването на фоновете е в синьо, червено и бледоохрово (бледожълто).

Л. 134а: лентовидна, 55 × 105 мм, в която стъблата образуват голяма елипса с вписан плетеничен кръст и плетеници от двете му страни; краищата на плетениците са стилизирани растителни мотиви, а по външните контури на стъблата има червени зърна. Оцветяването на фоновете е в синьо, червено и бледоохрово.

Заглавията и в двете части имат украса от гранули/листни пъпки по стъблата на буквите, без особени калиграфски ефекти.

Инициали – в частта, писана с етрополски тип писмо, те са тънки, червени, с геометрични форми и украса от двойка кръгли пъпки върху стъблото и/или мотиви от три пъпки над буквата; отличават се с елегантността си и са характерни за ръкописите от Етрополската книжовна школа. В останалата част на ръкописа инициалите са също тънки, червени, но при друга конфигурация на буквения знак и украса от двойни пъпки и малки листни пъпки с тънки дълги дръжки.

На л. 1а–3б таблици, чиито рамки са оформени от растително стъбло с едри зърна по контура и растителни мотиви в ъглите и в средата на горната рамка.

Съдържание:

Л. 1а–3б: Пасхални таблици. На л. 3а е пояснено с червено мастило: Пасхаліе Кирила Философа сице знан. Извѣстіе сказаніе ѿ пахаліа Кириловѣк. На л. 3б – от късна ръка, XVIII в., с едър полуустав е изписано част от слово за сина на царя в град Йерихон.

Л. 4а–7б: Мѣць сѣп'тѣрвїи, іма днѣ л̃ : – Месецослов, само с изреждане на имена. Без край, завършва с месец юни. Няма отбелязани славянски светци.

Л. 8а–47а: Требник, чинове. Започва с **Үӣнь** **бѣваемъ ѿ стѣтїи** **вѣдѣ**. Завършва с **Үӣнь** **бываеми на влѣвенїе новомѣ храниѣ**.

Л. 47б: празен

Л. 48а–55а: **Үѣстны параклисть(!) прѣстѣи влѣуци нашеи вѣци**. – Богородичен параклис.

Л. 55б–61а: Молитви за различни случаи – **млтѣва разрѣшити** **вѣсакѣ клетвѣ**; **млтѣва надѣ съсѣдѣмъ wskврѣншим се**; **млтѣва на бранїе** **грѣздїе**; **млтѣва ѿ иже сами себѣ заклеше** и др.

Л. 61б–63а: **Үӣнь** **ѣга** **ключити се въ скорѣ велии болноиѣ дати** **причестїе**.

Л. 63б–89а: **Үӣнь** **бываемо** **погрибанїю мирскими члѣкомъ** **по** **вѣнегда скончати се**.

Л. 89а–90а: **Пѣваеть** **ѣкти** **аще кѣто** **прѣставит се на стѣе** **вѣскрѣненїе** **или въ котори днь свѣтлїе нели**.

Л. 90а–91б: **Послѣдова** **бываему** **вѣрѣченїю**.

Л. 91б–98б: **Үӣнь** **вѣнчанїю**.

Л. 98б–101б: **Үӣнь** **вѣнчанїю** **второобрачїимъ**.

Л. 101б–105б: разни молитви, свързани с раждане на отроче. Започва с: **Млтѣва** **вакѣ** **кога** **прїемлїе** **отрѣ** **въ чѣ** **роженїа**.

Л. 105б–119а: **Последованїе** **еже сътвори** **отроче** **оглашеное** **и крѣтити** **то**.

Л. 119а–131а: **Послѣдованїе** **млтвамъ** **на вѣсакїе** **много** **различнїе** **потрѣквы**. – молитви за Рождество Христово, на Възкресение Христово, за Сиропустната неделя, за омърсено вино, за гроздобер и молитва за клетва и заклинание – неволно поети от човека.

Л. 131а–132а: **Үӣнь** **бываемо** **полити** **хотеше** **моци стѣи**.

Л. 132б–133б: **Үӣнь** **на вѣзвїженїе** **чѣнаго** **крѣта**. **сице** **творимъ**.

Л. 134а–204б: **Правила стѣи** **апль** **и стѣи** **.Ж.** **съворъ** **прѣдовный** **ѿць** **нашї** **о** **епїкпѣ** **и** **бѣгоносный** **ѿць** **нашї** **о** **епїкпѣ** **и** **о** **мнѣхѣ**. **и** **о** **ѣреѣхѣ** **и** **о** **людѣ** **мирский** **заповѣдны** **вѣсакїе** **и** **повченїа**. – Номоканон.

Наказанията са изредени подробно, напр.:

Жена **аще** **своя** **отрочета** **оубиваеть** **на** **роженїи**... **сїа** **въсе** **дны** **живота** **своего** **да** **ѿлѣжит се**... **мѣжеложци** **да** **запрѣтет се** **.ѣ.** **лѣ** **съ** **проуїимъ** **поканїемъ**.

аще **кѣто** **воинъ** **на** **брань** **изидеть** **и** **съразит се** **съ** **инѣмъ** **воиномъ** **и** **повѣдит** **его** **и** **покорить** **подъ** **собою**. **и** **онъ** **оувѣдѣвъ** **яко** **съмреть** **хощеть** **оуже** **прїети** **ѿ** **него**. **и** **аще** **реть** **прѣдав** **се** **брате** **не** **оубиванїе** **съ**

въ твоєи воли есъмь, съ же немлтивъ бывъ оубїюеть его. да ѿлѣуит се ѿ хртіаньства .к. лѣтъ.

Л. 205а–215б: О инѡхъ, іерехъ, правїи и ѡ смѣреномъдрїи.

Л. 215б–220б: побуденїе Васїліа Великаго къ инокомъ.

Начало: Ѣ иноуе аще сѣдиши за потрѣбѣхъ урѣва своего не ѡбнажи си колѣнѣ...

Л. 220б–223а: Ст҃го ѡца нашего Феѡдора иг҃мена Стодитскаа, ѡ остатѣцѣхъ епитимнѣ закона ур҃норизучьскаго.

Л. 223а–227а: правило ст҃ый ѡць заповѣди ст҃го и великаго Василїа.

Л. 227а–229а: Заповѣди и оустави ст҃ый ѡць .лїї: иже въ Никен.

Език и правопис – правописът е двуеров. Предпочита се употребата на ъ в предлози, представки и корени: въ водѣ 107а, вънїдешї 107а, сътвориль 155б, въсакомъ 130а, лѣгко 146а, утътъць 151а, влѣхъвѣюцїа 157а. В краесловие се поставя ѡ: да не гасть 162а, хошетъ 162а, езикъ 165а, дїаволь сътвориль 155б. Честа е употребата на паерчик както в средата на думата, така и в краесловие: людска 144а, скотоложство 145б, лѣгко 146а, вѣзставлати 158а, своимъ 198а.

Има вмѣкнати ерове: есъмь 80а, както и асимилации след изпаднали ерове: ѡ дѣла тѣшка 134а.

Носовки няма, заменят се по ресавски образец: - оу и ю на мястото на ж и ѣ на мястото на ѡ: вѣдетъ 151а, мѣжа 157а, имѣтъ 156б, езикъ 165а.

Употреба на и и ѡ – честа е замяната на ѡ с и: езикъ 165а, ѡбловизати 168а, ѡ води 161, слишитъ 178а, риби не вѣкѣситъ 178а. Има и случаи на замяна на и с ѡ: дѣвѣцъ 141б, гасты и пити 162а. Широка е употребата на ї пред гласна, след което обикновено се пишат нейотувани а и ѣ: дїаволе 106а, избавленїа 112а, бѣгоавленїа 150а, игранїа 155б, іорданскїе 111б, прѣлюбоудѣанїе 141б. Понякога обаче след ї се пише ѡ: на свинїа 107а, агїтазмъ 161а. Две последователни и се пишат їи: прїидетъ 162а, като понякога има неетимологично удвояване на и: на херѣвїимѣ 106а. Когато и е на мястото на ѡ в сложни форми на прилагателни, също се пише їи: въ водѣ зѣлнїи 107а, врачнїи 189б.

Знаци за ѡ – освен обикновено ѡ има очно ѡ: ѡчи мои 83б, а също и омега, която се употребява главно в началото на думата: ѡуищенїа 112а, ѡсквр҃нитъ 141б, ѡврѣщеть 141б. Предлогът също се пише с ѡ: ѡ врачнїи 189б, ѡ иномъ чѣсомъ 162б. Употребява се

и омега, изписана като знак за безкрайност, но само във форми на глагола *подобати* и негови производни: *по̀дѡбаѣ* 144а, *по̀дѡбїю* 108а, *спѡ̀дѡвьшаго се* 105а.

Асимилации на морфемните граници – те обикновено не се пазят, а представките се изписват етимологично, най-често с паерчик в края: *вѣз'учѣстїе* 157б, *вѣз'ставлѣкти* 158а. Все пак има и случаи, когато се следва старият правопис с асимилация на крайната съгласна на представката: *расѣккателе* 166а.

Лексика – в ръкописа има много богата роднинска лексика: *прѣви братѣудѣ* 142б; *дрѣзжимо бавою или кѣною* 105б; *десною же того стоюще кѣнове* 105б; *на свою кѣмицѣ* 141б; *еже насилити женѣ мѣжатѣ ни кѣмицуна брата* 142а, *на тѣць свюю* 141б; *аще кто wskвръннѣть женѣ шѣа своего еже ѿ мащехѣ* 141б; *аще кто присиникъ нѣвїи вѣдѣть* 191а; *ω краунїи рожакѣ* 189б. Има и други лексеми от разговорната реч, напр.: *по̀ пїи въ кръмѣници* 162б.

Бележка на книжовника – на л. 133б: изписана с курсив етрополски тип от основната ръка:

Да се знае за сію книгѣ глѣми молит'внїи како ю кѣпи по̀ Иѣнѣ ѡ сѣѡ Протопїици. и коупї ю ѡ по̀а Стѡта ѡ сѣ Стрѡле та ю оузе за ѡ (800) аспри. та ю ѣзе сам'си не има да е даль нѣкой ни еднѣ аспрь. ако ю нѣкой посвоѣ или оукрадетѣ или дрѣзже на нею да е проклетѣ ѡ гѣ бѣ и прѣчтїю его мѣере. и ѡ т' и нї сѣтї ѡцѣ. въ лѣк .з.рѣс (7126 = 1618) прїи епїпа ловечкѣ кї, Лаврентїа:~

Отдолу някой е написал с мастило: *1618 год.*

Приписки:

На л. 1а: *Отъ книги-те | на Димитрь | Стояновича | Ловечь | 1864 | май 27*

На л. 3б с нов полуустав: *Ѧзъ вѣхъ любовытѣнъ твѣрдѣ данѣ намѣриж нѣщїуко любовытно за житїе-то и вытїе-то на нашытѣ прѣродїтели; амж много знылъ останжхъ, като не намѣрихъ. Ѧчитѣль Вѣнко Хрїстовъ.*

Венко (или Янко) Хрїстов е бил ловчански учител през 50-те и 60-те години на XIX в.

На л. 8а: в долния десен ѣгъл кръглият син печат на музея при Ловчанското читалище „Наука“. Същият, но избледнял, е поставен и на л. 134а в горния десен ѣгъл.

На л. 229а с кѣсен почерк, вероятно от Рилската школа от XVIII в., са записани петъците в годината, в които жените не

бива да работят – част от известния апокрифен текст за 13-те петъка.

А̄ ПЕТКЪ ПРѢСТИ МЦА МАРА (!) ЕДА ПРИЕМАЕ

В̄ ПЕТКЪ ПРѢЪ БЛАГОВЕЩЕНЕ:•

Г̄ ПЕТКЪ ВЕЛИКА СЪВѢТА•

Д̄ ПЕТКЪ МЦА АПРИЛЬ ПРѢДЪ МАРКОВОМЪ ДНЕ ЕВѢЛИЕ

Е̄ ПЕТКЪ ПРѢДЪ ПЕНДИКОСТИ :•

З̄ ПЕТКЪ ПРѢДЪ ПЕТРОВЪ ДНЪ :•

Ж̄ ПЕТКЪ ПРѢДЪ ВСЕПЕНИЕ (!) БЦЕ :•

Й̄ ПЕТКЪ ПРѢДЪ ВСЕКНОВЕНИЕ ГЛАВИ ѠВАНА (!) КРЪСТИТЕЛЕ.

Ф̄ ПЕТКЪ ПРѢДЪ ВЪЗЖИЖИЕНЕ (!) КРЪТА.

Т̄ ПЕТКЪ ПРѢДЪ ВЪЗЖИЖЕНИЕ КРЪТА. (!) :•

ДІ̄ ПЕТКЪ ПРѢДЪ АПОСТОЛЪ ЯДРЕА (!) :•

ВІ̄ ПЕТКЪ ПРѢДЪ РОЖЕТВО (!) ХВѢ ВЪ НЕЖЕ ИЗВЕНИ (!) ВИШЕ МЛАДЕЦЕ (!) ВЪ ВИТЛЕЕМЪ ИРОДА ЦАРА. Текстът е предаден неграмотно и е повторено едно и също указание за деветия и десетия петък.

На л. 229б с разтеглено лигатурно писмо, тип тайнопис, е записано следното: най-отгоре нечетлива бележка, в която се споменава годината зрѡ (7170 = 1662 г.); под нея М... ноеврія .ЄІ. (15)... аусі (1716)... попъ Іѡванъ ѡ село Копривъщица – оградено с черта; отдолу от същата ръка: гасно зрите да видите бѡга поповы иже оутвържди ѡ се на лъжахъ и съ оупасетъ вѣтры сей вътлію тляю? и пожнетъ сн мѡдръ? вѣселитъ шца своего.

На л. Іа някой го е разчел на новобългарски с молив. Най-отдолу със същото мастило е добавено: + писа прѡтопа Іѡванъ.

На л. Іб в края пише отново Венко (Янко) Христов. ВЪ времето на Сѡлтанъ Язиса, кой-то се въцари (!) на 1861 имахмы Владыкж вѡлгаринъ нагърченъ, родомъ отъ село Єленж, Търновско, който вѣше под грьцкія патрикъ, та знаяше да чете отъ Найдѣнъ граматика по много; амж на діаволнж-тж мѡ не се стоеше насрещж. Тогава се покѡсѡваше всички Бѡлгаріа да се отфърли отъ Цареградскіа Патрикъ, та искажж и него да ипѡждѡтъ, амж не многожж. Онъ се зовеше Иларіонъ Грькоманинъ.

Отгоре с друго (черно) мастило и, изглежда, от друга ръка пише: Язъ писахъ сѣе словце Лов. 1863.

История на ръкописа – в Регионалния исторически музей книгата е заведена на 20 януари 1975 г. Била е записана първоначално под инв. № 1113₁₃. Актуалният ѝ номер е: 023.В.А-2.Инв.

№ 1735. В Регионалния музей се съхранява и препис на текста на Номоканона, направен от Михаил Хаджинеделчев „през 1942 г.“ – 109 карираны листа, изписаны от едната страна, с черно мастило. Този личен негов препис се съхранява днес под номер 023.В.Б-2 № 409.

Библиография: Лалев, Иван. Безценен капитал (из книжния фонд на Музей „Васил Левски“). – В: *Музей „Васил Левски“ – извор на родолюбие*: Сб. – 30 години от създаването му. Ловеч: Дирекция „Културно-историческо наследство“, 1984, 27–36; Лалев, Иван. Приписки от ловчански ръкописи и старопечатни книги (XIV–XIX в.). – В: *Известия на НБКМ*, Т. XX (XXVII), 1992, 280–281, 293; Христова, Боряна, Караджова, Даринка, Узунова, Елена. *Бележки на българските книжовници X–XVIII век*. Т. 2: XVI–XVIII век. София: НБКМ, 2004, с. 40, 149, 233 (№ 266).

Снимки: от л. 8а, 48а, 102б, 120а, 133б и 134а вж. като прил. XVII–XXII.

ДАМАСКИН (ЛОВЕШКИ)

ОТ 1695 Г.

87 листа хартия; 200 × 142 мм. Размери на текстовото поле: 150 × 95 мм. Тетради от по осем листа, номерирани с буквени цифри в началото и края на всяка свезка.

Липсват л. 1 от 1-ва тетрада; 6-та и 7-ма тетрада изцяло; л. 4 от 8-ма тетрада; л. 1, 2, 3 и 8 от 14-та тетрада. Последните запазени листове са от началото на $\overline{\text{д}}\overline{\text{л}}$ (14) тетрада.

Общо физическо състояние – лошо. Ръкописът е отделен от подвързията. Листовете се ронят, овлажнявания и замърсявания. Л. 16б – залян от книжовника с червено мастило.

Хартия – плътна, с ясноочертаващи се вержори. Водни знаци: *три луни* с контрамарка С-С и трилистник отгоре – подобен на Велков, Андреев № 278 (от 1673 г.); *корона със звезда и полумесец* и контрамарка В с трилистник, който не е открит в познатите албуми.

Подвързия – дъски с орнаментирана кожа, 205 × 145 мм. Закопчалките са две, от вида шип и петелка, но кожените ленти са откъснати – останките им се виждат от вътрешната страна на десния капак, запазени са шиповете във външното ребро на левия капак. Орнаментиката върху кожата е нанесена със сляп отпечатък, сега силно изтрит. Върху кожата на десния капак с колелце е нанесен мотив от малка шестолистна розета, оформящ оградения с тройна линия бордюр. Средният щемпел в полето има овална форма, 60 × 38 мм, с изображение на Разпятieto. Декоративната композиция върху десния капак е същата, със същия бордюр, но средният щемпел е унищожен – кожата е вероятно прогорена до дъската.

Писмо – среден правилен средногорски полуустав. Книжовникът пише по 20–23 реда на страница. Височина на буквите – 3–4 мм.

Начин на изписване на буквите: типично средногорско к (височината на к-тата – 8 мм.), бързописно а, широко є. Маргиналните указания са изписани с курсив.

Олга Младенова и Боряна Велчева открояват двама основни писачи: А) л. 1а–53а и Б) л. 53а – до средата на л. 82а; 85а–87б; В) пише редове на л. 82а; Г) редове на л. 83а–84б; Д) под въпрос, л. 34б, 37б, 40б, 41б, 82а–83а.

По наши наблюдения писачите (или поне почерците) са по-скоро пет, без да можем категорично да открием отделните им граници; във всеки случай в частта на писач А) със сигурност л. 25б е писан от две ръце, като втората изписва и л. 26а; л. 31б–32а, 33б–34а, 38а са писани от друга ръка. По-нататък л. 40а–41б са писани от ръка, която не се повтаря другаде; л. 82а–84а са дело на отделна, ясно откроена ръка; също л. 58б–81б, 85а–87б са писани от отделна ръка. С голяма вероятност на една ръка принадлежат л. 42а, 44б–45а, 58б, 81б, 84б.

Водещите почерци са много близки до почерците на карловския книжовник йерей Аврам Димитриевич и ученика му Кръстю Граматик (вж. и Младенова, Велчева 2013: 11–12; Радославова 2011: 213).

Мастило – кафяво за основния текст и червено за заглавия и заглавни букви.

Украса – тънки червени инициали с богата растителна орнамента, изящно рисувани; характерни са за Етрополската книжовна школа и за ръкописите на Аврам Димитриевич и попадат в частите на няколко от писачите. Растителните мотиви в основите на буквите или между техните стъбла (буква П) са оформени като завити издължени и панделковидни листенца, ромбоидна пъпка между тях, комбинации от полулиста и палметки, вписани цветенца, листни пъпки на издължени дръжки. На л. 33б има маргинален орнамент, рисуван с червено – ръка-показалка. На л. 84б малка концовка от кръстообразно повторен малък растителен мотив. На л. 85а заглавието е съпроводено от маргинален знак – плетенична фигура във формата на ромб, с редуващи се малко цветче на всеки връх и мотив от две листа с пъпка между тях; оцветяването е в червено, синьо и бледожълто.

Съдържание:

Л. 1а–41б: Слово на Дамаскин Студит за Второто пришествие.

Л. 42а–46а: слова различни от патриарх Фотий, Йоан Златоуст и вероятно други, без началото. Мъдри мисли на различни автори.

Л. 46б: Что соуть вразы члкъ домашнь его.

а: дшманинь врагъ объгаданіа.

и кои са добры работы хртїанинѣ —

а, добра работа, страхъ бжїи...

Л. 47а–58а: о покаани дшевнѣ, без началото (изглежда, че началата са откъснати, заради заставки).

Л. 58б: Слово о женѣ добрыѣ и мильчаливыѣ на Йоан Златоуст.

Начало: Рече ꙗко къ Еввы. къмто мѣжъ твоимъ да бѣде твоего повращеніе.

Л. 59а–84б: Слово за апостол Павел (без началото).

Край: да влѣзѣ ꙗ тѣснѣте врата, да не ходи. ами за тамъ да се поканѣ дано намѣримъ вѣчны животъ съ стѣлами агглы при хѣ бѣ. оти нѣмъ приличе сѣкаква слава и поѹтъ и поклонаніе, оцѣ и снѣ и стѣмъ дхѣ и сеги и сѣкога, и дори до край свѣтъ и въ вѣкы, аминь.

Л. 85а–86б: Слово пошѹеніе къ црѣ и воеводѣ, и влѣкѣ, и поовѣ, и въсѣб хрѣтіанѣ не опивати се винѣ. Ѡ вѣви. – на Дамаскин Студит.

Начало: Блѣвеніи оца дхѣвнаго о ги, въсакомѣ хрѣтіанинѣ дето мѣ е даль бѣ талантѣ серміа... (без край, тук свършва ръкописът).

Език и правопис – езикът е новобългарски. Текстът отразява българския говор в областта около Етрополе, Тетевен, Луковит и Троян, т.е. от старата Ловчанска епархия. Най-близо е до троянския говор.

Ерове и носовки – правописът е двуюсов и двуеров, но употребата на ъ е много рядка, по изключение. В него е редовна замяната на ж с ѣ (понеже е едноеров и няма ъ): та като и станъ царъ на небето и на землѣта 15б; да стори със' тѣбъ вои като на войскѣ 18а; и като младо расланѹе да бѣде 14а. Това свидетелства за говор на книжовника с наследник [ъ] на ж, типично за балканските говори. Понякога ѣ се употребява на мястото на я според църковнославянската норма: да намѣратъ 68б.

Третолично местоимение – има третолично местоимение, образувано от старото показателно местоимение тѣ, много близко до това, което се използва в съвременния български книжовен език: тои: Ями шѣ да вы кажѣ за антихрѣста ѿ кои се корень роди тои. 14б; тѣа: Я тѣа сѣкаше да фане въхъ да скрые бба; тѣе: влѣжни крот'ци оти шѣтъ тѣе да намѣратъ тази земля. 68б. Използва се и притежателно местоимение за трето лице: и не могоха ничто да намѣратъ ѿ тѣхны дѣлъ в' нѣа 65а.

Относително местоимение – в текста се открива изменяемо относително местоимение който: който жены има непразны шѣтъ да се мѣчатъ. 2б. Но се използват и неизменяеми относителни наречия, главно щото: Я он'зи гпѣдаръ щото мѣ е нивата. 12б; И поклонѣтъ се змию щото го зовѣ дѣволъ. 20б.

Членуване – членът се образува с добавяне на старото показа-

телно местоимение тѣ: —ѣть (-ать), -та, -то, а за множествено число има обща членна форма за трите рода -те (-тѣ): Я то ѿ тол'кози людїе ни єдинь не знаа ономѣва ораую оумьть 12б; Кога стане межѣ людїетѣ сич'кы по сич'кїатѣ свѣтъ омираза 13а; никои не знае бѣжїата работа 13а; що ны показа хс̄ за скон'чїніето 13а; оти видѣха сич'кыте людїе по сич'кїатѣ свѣтъ 13а; редовно се срещат склонени членни форми: и видѣха онази нива орауютомѣ. 12а; рече іаковъ седмїтомѣ си сынѣ своємѣ данѣ. 14б.

Бъдеще време – употребява се с форми на глагола хотѣти. Преобладават спрегнатите форми на съкращения глагол хотѣти (щж/щъ, щеш, щє) и да-конструкция със спрегнат значещ глагол: в' кои днѣ щє да се жьне тази нива 12б; та щѣть да вѣдаты боиове и кръвы 13б.

Събирателни съществителни – характерна е широката употреба на събирателни съществителни от среден род, образувани с наставка –иє, които се употребяват вместо множествено число. Образуват се от съществителни от мъжки и женски род, както от имена за лица, така и от обикновени нарицателни: та щѣть да вѣгаты в горїето и по планиніето. 21б.

Лексика – има много интересен лексикален материал, който показва връзка със средновековната българска книжовна традиция, напр. „напокошен“ в смисъл на последен, краен; „очивястно“ в см. на явно, очевидно; „кощона“ в см. на подигравка, гавра и мн. др.

Характерна е употребата на новобългарски думи като *баща*: тѣк'мо моаты баща знае самси си 12а; *глупав*: Показа се хс̄ ѿпрѣвѣнь дори докраи смѣренѣ и крот'къ като агне глѣпаво и мал'ко. 15б; *отколешен*: ѿпрѣвѣнь щє да дѣла ѿколѣшни рѣчи. 19б; *крак*: и дрѣгыте вльци пѣпираше сѣ краката. 9б; *юнак*: Кога се слѣчи та може и малакъ ѣлкѣ помогна юнакѣ. 42а.

Често се срещат гръцки думи, заети по народен път, напр. *даскал*: Та пакъ настанаха напоконь даскале и философе 13а (в полето има бележка: оучителїе); *хартія*: и печаты бѣжїе имаха и хартїи. 63а; *мартирусам* – `свидетелствам`: злѣ тогива томѣва ѣлкѣ дето ѿтиде та мартѣриса на лѣжа пѣѣ съдѣ или пѣѣ людїе за съсѣдина своего зло. 38б.

Има и доста турски думи, напр. *башка*: И видѣ ѣе излѣзоха д вльцїи из морето и сѣккыи по башка по башка ѿлиучѣше. 9а; *расланче* – `лъвче`: и като младо расланѣе да вѣде. 14а; *чешма*: и трѣговцїи градѣше дрѣжѣть и рѣкы и кладенцы и ѣшми. 54а; *хайдутин*:

ХАНДЪТЕ НА ЛЮДІТЕ ЖИВОТАТЪ ИЛИ ѠНЕМАТЬ. 54а; *файда* – `печалба`: Я СРЕБРОЛЮБ'ЦИ СЪ ФАИДА ТРЪГ'ВАТЬ. 54а; *бахчия*: КАТО ЕДНА КЪЩА В' ЛОЗ'ІЕ ЗЫМ'Ь И КАТО ВРАТА НА ВАХ'У'ІА ЗЫМ'Ь 2а.

Бележка на книжовника – изглежда е имало, но е откъсната. Личи обаче изчислената година 1695 на една малка част от откъснат лист между л. 85 и л. 86. Вероятно листът е бил откъснат точно заради бележката с точната година.

Приписки – на л. 1а: долу в полето – кръгъл син печат на музея към читалище „Наука“ от 28. II. 1895.

Между л. 85 и 86 два листа са откъснати. На единия от тях, както бе отбелязано, е била бележката на кописта и там през 1835 г. някой е изчислявал годините:

7203
<u>5508</u>
1695
<u>140</u>
1835.

На задния капак на подвързията отвътре върху дъската е написано с молив 1694 г.

В книгата има малък етикет, на който е отбелязано, че тя е подарена на читалището, „за музея“ от известния ловчалия Михаил Хаджинеделчев, с дата 12. V. 1944 г.

История на ръкописа – книгата е заведена през 1944 г. към Ловешкото читалище „Наука“. В Регионалния исторически музей е постъпила през 1952 г. и е била съхранявана под инв. № 1113₁₉. Актуалната сигнатура е: 023.В.А-2.Инв. № 1736.

Библиография: Радославова, Диляна. Граничният седемнадесети век. Българската православна книжнина – феномен от периферията. – В: *Маргиналното в/на литературата* / Състав. Рая Кунчева. София: Боян Пенев, 2011, 208–232; Младенова, Олга, Велчева, Боряна. *Ловешки дамаскин: новобългарски паметник от XVII век*. София: Нац. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2013. 536 с.; Радославова, Диляна. Фрагментите от Ловешкия дамаскин. Издание на текста. – Във: *Vis et sapientia. Studia in honorem Anisavae Miltenova. Нови извори, интерпретации и подходи в медиевистиката*. София: Боян Пенев, 2016, 304–326; Джурова, Аксиния, Радославова, Диляна. Новооткрити фрагменти от Ловешкия дамаскин. Предварителни бележки. – В: *Scala paradisi: академику*

Димитрију Богдановићу у спомен (1986–2016) / Уред. Анатолиј Турилов и др. Београд: Српска академија наука и уметности, 2018, 67–92; Радославова, Диљана. *Българската книжнина от XVII век: центрове, книжовници, репертоар*. София: Боян Пенев, 2020, 139–141, 202, 203, 212, 243.

Снимки: от л. 14а, 41а и на остатъка от листа преди л. 86 вж. като прил. XXIII–XXV.

ДАМАСКИН
ОТ ПЪРВАТА ЧЕТВЪРТ НА XVIII В.

260 листа хартия; 200 × 146 мм. Размери на текстовото поле: 145 × 100 мм. Тетради от по осем листа, номерирани в началото и края на всяка тетрада с буквени цифри, в средата на долното поле.

Началото липсва. Започва от втори лист на тетрада $\overline{\text{г}}\overline{\text{г}}$ (13). Оригинална номерация, която започва от л. $\overline{\text{ѳ}}\overline{\text{ѳ}}$ (95). Липсва л. $\overline{\text{т}}\overline{\text{т}}$ (242). Краят също липсва.

Общо физическо състояние – ръкописът е без подвързия и много замърсен, но иначе средата е добре запазена. На л. 60б–61а има силно зацапване от разлято черно мастило. Има и задрасквания. Някои листове са отделени от книжното тяло.

Хартия – два типа: първата е жълтеникава и в нея не личи воден знак. Втората е плътна, специално изглаждана и по-тънка, лъскава. Водни знаци – *корона със звезда и полумесец* и контрамарка – трилистник с литери Z–T, подобен на Велков, Андреев № 416, 416а, 416б от 1699–1700 г.; *три луни* и контрамарка – A и Z – обърнато F и трилистник; *три луни* и обърнато C под средната луна; *три луни* и контрамарка – Z–I с трилистник отгоре, много подобен на Велков, Андреев № 397, 397А от 1697 г.; *три луни* и контрамарка – Z–A и трилистник отгоре. До повечето водни знаци не бяха открити достатъчно близки образци в познатите албуми, поради което и датировката на паметника е сравнително широка.

Подвързия – няма.

Писмо – среден правилен полуустав, подражание на средногорско писмо, по 20 реда на страница, с редовна употреба на кустоси и надтекстови заглавия. Вероятно ловчански произход. Маргиналните указания са изписани с курсив. При изписването на буквите личи типичното средногорско K; Z е с удължена опашка; полукурсивно Б.

Мастило – черно, на доста места зацапало текста и разливано. Червено за заглавия, заглавни букви и маргинални указания.

Украса – сравнително бедна, но добре изработена и с използване на няколко цвята.

Заставки:

Л. 106а: плетенична тип „въже“, с черен контур и оцветяване в бледожълто и синьо; плетеницата е украсена с малки червени зрънца между сплитките.

Л. 205б: почти същата заставка, с едно оцветено в жълто и едно бяло (неоцветено) стъбло, с леко ъгловати очертания.

Л. 249а: още един вариант на заставката „въже“, неоцветена, с изключение на запълнените със синьо и червено полета между сплитките.

Заглавие – на л. 15б: 15 мм, с везано писмо от тип, срещан в етрополските и карловско-кукленските ръкописи, с украса от различни растителни мотиви и стилизиране на петлицата на буквата **Я** като ромб. Буквените стъбла имат нееднакъв наклон. Останалите заглавия, 7 и 10 мм, са писани със синьо, с червено или и с двата цвята мастило, без „везане“, но с добре оформени буквени съчетания по големина и разположение.

Инициали – на л. 15а: зооморфен **З**, 38/40 мм, оформен като крилат змей с клонка в устата; изображението е очертано с дебел черен контур, оцветяването е в червено и зелено; мотивът е често използван от различни книжовници, а за негов първообраз може да се смята инициалът в Загребския сборник на Владислав Граматик от 1469 г.

Останалите инициали са тънки, червени, част от които неукрасени или със съвсем скромна растителна украса. С по-богата растителна орнаментика от извити клонки или панделковидни листа, малки листенца, цветчета и пъпки, характерна за ръкописи от етрополския и средногорския (карловско-кукленския) кръг, са инициалите на л. 55а, 76б, 92б, 103а, 106а, 156а, 204а, 249а, като украсата на последните два е най-пищна.

На л. 42а – малка концовка, очертана с една непрекъсната линия, която описва силно стилизирана растителна композиция, с червено запълнени отделни части – тя е по подражание на оформянето в печатни книги; подобен на нея е мотивът с черно мастило, разделящ текстовете на л. 239б; на л. 156а концовката е от писачески знаци в реда, заемаща по-голямата част от него. Такива отделни знаци – редуващи се двоеточие и титла – бележат краищата и на други части от текста.

Съдържание:

Л. 1а–15б: Слово за блудния син, без начало. Слово о влѣнѣмь снѣ.

Л. 15б–42а: Дамаскѣна инока иподіакона и стѣдита. Слово за второ пришествіе гнѣ, и за антихріста. Оуѣ, Блѣви.

Начало: Законъ имать царіе, влѣвени хрѣтіане : Когнѣ шѣтъ — да идатъ на войскѣ, прѣво провѣдѣтъ свои ѣлицѣи, да отидатъ по градоветѣ кадѣто шѣтъ да поминѣтъ: да кѣжатъ тамѣ на онѣзи ѣлицѣ, да излѣзатъ да ги посрѣшнѣтъ и да ги пріемѣнатъ.

Л. 42б–55а: Пѣченіе прѣложително, ѡ постѣк извра се ѡ иже въ иноцѣ мѣшаго Дамаскѣна, иподіакона и Стѣдита в нѣю сирѣстѣнѣю.

Начало: Законъ иматъ царіе, когнѣ шѣ да провѣдѣтъ войскѣта си на вой...

Л. 55а–62б: Иже въ стѣтѣ ѡца нашего Іѡанѣна злѣстаго, архіеіпа кѣстанѣтина грѣ. Слово о постѣк и о покааніе, влѣви ѡуѣ.

Начало: Днѣска да са поклонимъ на вѣзлюбленѣнаго враѣа.

Л. 62б–76б: Дамаскѣна инока иподіако(!) и Стѣдита. Слово, на поклоніе чѣномѣ и животворецомѣ крѣтѣ, съписа се въ ннѣшныѣ газыкѣ извѣранѣно въ нѣю, гѣ пѣт.

Начало: Приличенѣ е днѣшныѣ стѣтѣ дѣнь влѣвени хрѣтіане, като когнѣ отиде единѣ царѣ на войска, и навѣе(!) дѣшмѣнитѣ свои...

Л. 76б–92б: Слово стѣго Іѡанѣна Златоѡуѣтаго о покааніи дѣшевнѣ.

Начало: Привлауи рыволовецѣ мрѣжа оу дѣлѣвока вода и когнѣ метѣне мрѣжката...

Л. 92б–103а: Мѣца мѣртѣа. Ф. Мѣеніе стѣтѣ, чѣтырѣсетѣ мѣченіѣ, иже въ Севастіи стѣтѣмѣ езерѣ мнѣе пѣемѣши.

Начало: Въ дните Іанкинѣю царю, вѣше гоненіе голѣмо на хрѣтіане...

Л. 103а–106а: Слово ѡ нѣкоемѣ воинѣ како вѣскрѣ:

Начало: Нешемѣ млѣкѣна да проказѣвамѣ цѣ е было влѣтъ бѣжѣа на рѣ члѣкѣты. право не лѣжѣвно рѣ бѣ. (от патерикѣ?)

Л. 106а–132б: Дамаскѣна инока иподіакона и Стѣдита. Слово на стѣое влѣговѣщеніе прѣвлѣвеніе влѣуце нашеѣ бѣе и прѣнодѣи Мрѣи. съписа се въ ннѣшныѣ газыкѣ.

Начало: Законѣ иматъ царіе, влѣвени хрѣтіане, когнѣ шѣтъ да идатъ на нѣкое мѣсто, дѣто тѣе ишѣ...

Л. 132б–156а: Дамаскѣна инока иподіакона и Стѣдита. слово на погрѣвеніе гѣ нашего Іѣ Ха, о еже въ адѣ съшествіи: и о плѣ прѣтыѣ бѣе.

Начало: Злына и напастъ цото доходи на ѱлциите: ѱ тры работы бывать.

Л. 156а–203б: Мѣць априль, кѣ. мѣсѣнїе стѣго слѣнагѡ великолѣника и повѣдоносѣца Геѡргїа. приведе се въ нѣшныѣ языкъѡ. бѣви оѹе.

Начало: Спѣ наше мѣ прѣвѣчѹное црѣтво нити наѹело на дѣните, нити на животѣтѣ край има.

Л. 204а–205б: Слово поѹенїе къ црѣель и воеводѣ, и вѣкамѣ и поповѡ, и вѣсѣмѣ православынѣ хрѣтианѡмѣ не ѡпивати се винѡ. Отгоре пише с полукурсив и червено мастило: хрѣтианѡ.

Начало: Бѣвенїи ѡца дѣховнаго о гѣи. сѣки мѣ хрѣтиани мѣ дето мѣ е далѣ бѣ талантѣ серѣміа...

Л. 205б–239б: Мѣца августѣ ·с̄. Дамаскѹна инока иподїакона и стѣдита. Слѡ на стѡе прѣѡбраженїе гѣ бѣ и спѣ нашего Іѹ Хѣ. бѣви оѹе.

Начало: Да вѣрѡваме и да мѣрѣтїрѡваме, отѣ какѣ е бѣ със неговѣ скопѡ добрѣ.

Л. 239б–244а: Мѣць августѣ ·еї. слово похѡбанѡе на прѣлїи нѡе прѣставленїе вѣѣца нѣше вѣѣ. сѣвранѡе ѡ слѡ Климѣта.

Началото липсва, липсва един лист – тѣмѣ.

Л. 244а–249а: Повѣсть зѣло полѣзна ѡ бѣ извѣщенѣна великомѣ Макаріѡ. ѡ исходѣ дѣши, ѡ мытарствѣ. бѣви оѹе.

Начало: ходѣше нѣкоги прѣвны ѡць нѣшѣ Макаріа оѹ пѣстынѣ, и слѣ негѡ идѣше аггѣл гѣѣ...

Л. 249а–256б: пак под две преплетени ленти: Повѣсть оѹдивителѣна ѡ дѣволѣ. како прїидѣ къ великомѣ Янтонїѡ въ ѡбразѣ ѡловѣчѣстѣ хотѣ каати се.

Начало: Великы въ сѣврѣшенѣны ѡць прѣпѡбны, Янтонїе, стѣрець прозорливѣ вѣше.

Л. 256б–260б: (без край): Повѣсть чѹдно, и зѣло полѣзна ·бѣви оѹе·

Начало: Ѹлѣкъ нѣкои засели се оѹ едї дворѣ голѣмѣ. сѣсѣ жената си и сѣсѣ сѣна едїнородѣнаго, и сѣсѣ едѣного рока.

Език и правопис – езикѣт на ръкописа е новобѣлгарски, а правописѣт – двуеров, двуюсов. Изглежда, като да е писан в Ловеч.

Ерове – преобладава употребата на ѣ. Често се употребяват и паерчици.

Носовки – употребяват се двата юса: ж и ѡ. Редовна е замяната на ж с ѣ и на ѣ с ж: сѣ рѣцѣте 3б, при къщата 7а, ѡ безпѣтны рѣчи

Зб, мѣдритѣ 107б, да бѣда 114б, на свѣтѣжт' 4а. Под черковнославянско влияние се употребява ѡ на мястото на ѡ: своѡта работа 107б. Кратките форми на възвратните местоимения са ма, та, са: тѣа ма прѣлѣсти 117а, той са расѣрди 7б, днѣка са гавѣва 118а.

Знакове за и – има три знака – и, ѣ (обикновено пред гласни: дрѣгѣ 107а, исканѣ 122а, пошѣнѣ 205б, царѣето 106б); ѥ (обикновено след гласни: мой, той 7а, кой 4а, затѣи 118а, твойте 3б).

Членуване – последователно се употребява определителен член. За м. р. ед. ч. членната форма е –ѣтъ/-ѣтъ: шото ѣ съзѣмѣ светѣтъ 116а, мѣцѣтъ 123а, по старѣжтъ 7а. За ж. р. ед. ч. членната форма е -та, като се членува старата винителна форма, затова членуваните съществителни от ж. р. завършват на –ѣта/-ѣта: големинѣта 109б, земѣта 107б. Има и случаи, когато пред членната форма за ж. р. се пише ѡ: кѣщата 7а. За ср. р. ед. ч. членната форма е -то: сѡнцѣто 123а. За мн. ч. има обща членна форма за трите рода –те: сѣ рѣцѣте 3б, ѡлѣците 107а, ловѣците 107б. Понякога се пише -тѣ: мѣдритѣ 107б.

Бъдеще време – в ръкописа последователно се употребява бъдеще време, образувано с форми на съкращения глагол хотѣти и съкратен инфинитив: не шѣ пристѣпи 114б, не шѣ сѣ ѡфѣри ѡ неговото ценѣ 114б; или с форми на съкращения глагол хотѣти и да-конструкция със спрегнат глагол: как' шѣ да поглѣдам' 3б, как' шѣ да прифатѣ 3б, шѣ да доде 106б, коги шѣтъ да идатѣ 106а.

Третолично местоимение и притежателни местоимения – последователно се употребява третолично местоимение той, тѣа, то: той мѣ рече 7а, тѣа ма прѣлѣсти 117а. Има и притежателно местоимение за трето лице неговѣ: не шѣ сѣ ѡфѣри ѡ неговото ценѣ 114б, истинското нейно люминство 110а-б, тѣх'ните дѣми 107а.

Относителни местоимения – употребяват се склоняеми относителни местоимения, образувани от въпросителното с удължение –то: оу когото 101а, което са злы и дѣвол'скы 107а. Същевременно се използва и неизменяемото относително наречие дѣто 3б. Има и случаи на употреба на въпросително местоимение в служба на относително: кой люби кѣрвар'ство и желѣе шото ѣ на свѣтѣжт' ѡпражнова са ѡ люковѣ бѣжѣа 4а.

Степени за сравнение – използват се аналитични степени за сравнение, образувани с частици по и най: по старѣжтъ 7а, тѣи бѣше най злѣ 106б.

Други новобългарски черти са употребата на съюз *че*: *казъвахѧ* *ѹѧ* *ѡѧ* *да доде* 106б, *бѣѧ* *ѹѧ* *ѡѧ* *и рекохѧ* 108б; на показателна частица *ето*: *ето* *робынѧ* *гѣѧ* *да вѣѧ* 114б.

Обобщителното местоимение е с изпаднала първа сричка: *сѣкы* *ѹлѣтъ* 107б, *сѣка* *плѣтъ* 122б, *сѹ’ко* 108а.

Лексика – характерни са събирателни съществителни: *царѣѧ* 106а, *полатѣѧ* 106а. Те се членуват като съществителни от среден род единствено число: *робѣѧ* *ето* *бѣ*, *ѡѧ* *да доде* *на царѣѧ* *ѡѧ* *ѡѧ* 106б.

Употребяват се и много новобългарски лексеми: *баща* (при *бащѣ* *си* 110), *мома* (и *подир* *рождѣството* *се* *мома* *вѣше* 110б), *юнак* (*юнаци* 107б), *работа* в значение на `нещо` (*так’визи* *работы* 106б, *ѡ* *вѣка* *покрыта* *работа* 109а), *отколешен* (*ѡколѣшна* *вражѧ* 110а), *хубаво* (*да оѹкраси* *хѣбаво* *и* *да приготви* 118а), *приготвя*, *сторя* (*стори* *са* *потопѣ* *по* *сѹ’кы* *свѣтъ* 107а), *вляза* (*да* *влѣзе* 107б), *начевам* (*днѣ* *начѣнѣва* 109а), *утѣкмявам* (*днѣка* *ѡѡѡѣ* *добро* *оѹтѣк’мѣва* 109б).

Има и редица гърцизми, заети по народен път: *кондисвам* (*кондисѣватѣ* 106), *мартурусвам* (*затѣѣ* *аплѣ* *павелѣ* *мартѣрисѣва* 118а), *легоми* (*орачѣте* *легоми* *земжѣта* *зовѣхѧ* *дмитрѣѧ* 107б), *скопос* (*вдиганѣ* *на* *нѣшижѣтъ* *скопѣ* 109б).

Употребяват се и турцизми: *бахча* (*вѣѧ* 106а), *душманин* (*дѣш’манинѣ* 108а) и др.

Бележка на книжовника – няма.

Приписки:

На л. 2а: печат *Фико Фиковѣ адвокатѣ – гр. Ловечѣ.*; същият и на л. 3а, 68а, 124а, 154а, 194а, 209б и 220а.

Г-н Фико Фиков (1855–1930) е бил известен като учител и културен деец в Ловеч, но изглежда във Варна, където се е преместил да живее, е станал адвокат.

На л. 55б: в дясното поле през XIX в. е изписано – *И дѹма ѣсѣ хрсѣ* така: *кой-то* *ѡде* *въ* *среда* *и* *пет.* *риба* *втори* *пѣтъ* *ма* *распѣват* *пакѣ* *распни* *и* *распни* *ѣѡ* *и* *сѧ* *отрича* *ѡ* *христѣѧнска-ѧ* *ѡ* *ѡра*. В долното поле с малки изменения е повторен същият текст.

На л. 113б–114а: подписи на гръцки език.

На л. 114б: с едри букви са изписани имената: *Димитрѣ Стоѣнѣѹ*, а на л. 115а: *Господи помилѹни*

На л. 135а: **1863** *ѡзѣ* *Димитрѣ Стоѣнѣѹ* *Ловичѣ* **1863** – с дебели и големи букви. Същите имена изписани и на л. 201а, а на л. 200б

със същото мастило, вертикално във външното поле е написано: *ниѣ
слиѣ братїя.*

История на ръкописа – от поставените печати се вижда, че книгата е била частно притежание. Подарена е от Ф. Фиков на музея при читалище „Наука“, където е заведена като *Дамаскинъ*, състоящ се от 255 л., под № 205. По-късно постъпва в Регионалния исторически музей. В отдел „Възраждане“ е заведена през 1975 г. като № 1113₂₁. Днес се съхранява под сигнатура 023.В.А-2.Инв. № 1738.

Снимки: от л. 15б, 92б и 249а вж. като прил. XXVI–XXVIII.

СБОРНИК ОТ СЛОВА И ЖИТИЯ
ОТ 1736–1738 г.

III + 397 + I листа хартия; 200 × 155 мм. Размери на текстовото поле: 145 × 95 мм. Тетради от по осем листа, които не са номерирани. Последните четири листа, изглежда, са добавени от друг ръкопис от същата школа и са подвързани заедно с останалите – имат самостоятелна номерация по листове, направена с черно мастило. Започва с л. \bar{d} (4). Оригиналната фолиация е с червено мастило, а някъде и със зелено. В началото означенията са неясни. Номер \bar{le} (35) е повторен. Номерацията е последователна до л. 48, следва празен лист (той се явява сега 49-и) и след това има нова номерация, започваща отначало от \bar{a} .

Изглежда липсват само два листа от началото на книгата.

Общо физическо състояние – сравнително добро, но има силно замърсени листове, на места размазване на мастило и следи от овлажняване.

Хартия – тънка, доброкачествена, с ясно видима мрежа, допълнително изглаждана. Водни знаци: *грозде и надпис St LAVRAN EN LANGVEDOC*; *надпис VANANT*; *корона с вписани в нея инициали PA PA* и контрамарка А-З с трилистник. На хартията към подвързията има *лъвче с корона и книга под предната дясна лапа и инициали ИМС*. Не бяха открити близки образци до тези водни знаци.

Подвързия – дъски, обвити със светлокафява кожа, 210 × 165 мм; ребрата на капците са скосени; гърбът е леко заоблен, със силно изпъкващи три бинда. Закопчалките от вида плоска кука са две, с метални легла върху левия капак и кожени ленти върху десния капак – сега откъснати, на които са били металните накрайници. Орнаментика със сляп отпечатък. Върху кожата на двата капаци са шамповани еднакви композиции: рамка с няколко линии от външната страна и бордюор от два реда плетеничен орнамент, откъм чиято вътрешна страна е нанесен орнамент във вид на остри зъбци, ограждат централното поле; то е заето от фигура, образувана от повторен няколко пъти единичен щемпел с листовидна форма около един подобен, по-едър, в средата. Малки щемпели розета са отпечатани между биндовете на гърба. Подвързията е изработена

30–40 години по-късно от книжното тяло – вероятно през 1786 или 1795 година.

Писмо – среден към дребен късен средногорски полуустав. Височина на буквите между 2,5–3 и 5 мм. Типично изписване на а, к, з. Използва кустоси. Писан от девет кописи. Книжовниците пишат по 21 и 22 реда на страница. Първа ръка: л. 1а–48а, 291а–339а; втора ръка: л. 50а–92б, ред 11 л. 93б–102б; трета ръка: л. 92б–93а, 143а; четвърта ръка: л. 103а–142б, 171а–172а; пета ръка: л. 145а–171а; шеста ръка: л. 171б–290б с полуустав с полукурсивни елементи; седма ръка: л. 339б–346а, 351. На л. 162а са допълнени няколко реда от осма ръка. На л. 337б–338а е писала по-късна ръка на гръцки с български букви – от 1795 г. От л. 339а до края на ръкописа – девета ръка, с дребен полуустав, по 21 реда на страница, с редовна употреба на кустоси. Редовно се поставят и надтекстови заглавия към основния текст – на места те са изписани с курсив.

Мастило – черно за основния текст и червено, зелено, жълто и синьо – за заглавия и заглавни букви.

Украса – в по-голямата си част несръчно и наивно изработена; една миниатюра, заставки, инициали и цветни заглавия.

На л. 78б груба рисунка на св. Петка Търновска в рамка, 90 × 63 мм, правена вероятно с копирка, взета от Празничния миней на Божидар Вукович (1538) и обърната ляво-дясно, при това изкривена под наклон спрямо листа; фонът на растителния орнамент в рамката, пространствата между гънките в драперията и контурите в лика с неговото обрамчване от одеждата са плътно запълнени с черното мастило и придават на изображението необичаен облик, подсилен от линеарно очертаните скули; мафорият на светицата и растителните мотиви в рамката са оцветени в керемидено червено; от двете страни на образа е надписът **СѢА ПѢКА**. От двете страни на рамката, успоредно на нея, но накриво спрямо листа, е изписано в няколко реда, със синьо и червено, заглавието на житието.

Заставки:

Л. 50а: композиция от повтарящи се растителни мотиви, в които се разпознава разцъфналата палмета, свързани с тясна лента, 20/21 × 118 мм; контурите са мастилени, оцветяването е в бледосиньо (синьо-зеленикаво) и бледочервено.

Л. 63б: лентовидна, с рамка, която е разделена на клетки, 32×100 мм (52×118 мм за цялото поле); в полето се оформя причудлива растителна композиция, организирана в две неправилни елипси; фоновете в тях са запълнени с точки; в ъглите и центъра на горната рамка са поставени малки трилистници, а по късите страни на рамката стърчат къси завити стъбла. Оцветяването е в синьо и по-плътено нанесено червено с лек керемиден оттенък.

Л. 73а: плетенична, от типа шнур, със заострени като бодли извивки, които образуват алтернативно обръщащи се нагоре и надолу дялове; самите те са третиращи като своеобразен трилистник с едра пъпка в средата, очертана с двоен контур; в двата края плетеницата завършва с много несръчно нарисувани змейски глави, ухапвали по една пъпка. Основната фигура е очертана с черно мастило, а оцветяването, включително двуцветните контури на пъпките, е в синьо и червено, както горе.

Л. 106а: плетенична, разделител от типа тип шнур, от сравнително дебели стъбла, оцветени в бледожълто и синкаво-черно, с червени зрънца вътре в плетеницата.

На л. 204б и 249а две подобни заставки, но с леко ъгловати очертания на извивките; в първата е оцветено в бледожълто само едното стъбло, във втората фонът между сплитките е оцветен в тъмносиньо и червено.

Инициали – тънки, с растителна орнаментика, писани от съответните писачи.

Л. 73а: буква **H**, с ластар между нейните стъбла и грубо оформен, двойноконтурен растителен завършек в долната част.

Л. 75а: буква **B**, грубо оформена и украсена, с орнамент от листни пъпки.

Л. 137а: буква **B**, с растителен, тройно разклонен завършек, очертан с червено и запълнен с бледозелено.

Л. 331а: буква **B**, очертана със зелено и запълнена с червено, чийто растителен завършек се разгръща надолу като сложна форма от тънки стъбла, двойноконтурни стъбла и трилистници с кръгла пъпка между две заострени листа, в зелено и червено.

На л. 173а, 193а, 217б, 228а, съответно букви **P**, **B**, **P**, **H**, очертани с червено, със завършеци, оформени от пищен растителен орнамент с извити клонки и пъпки на тънки дръжки; за запълване на орнамента в някои случаи писачът използва точки. От същата раз-

новидност е инициалът на л. 339б, буква Т, но изработен с финес, с групи от дребни пъпки и листенца по стъблото на буквата и завършек в долната ѝ част, по-голям от самата буква, с елегантно виещи се клонки с панделковидни листа, кръгли и ромбоидни пъпки. В този маниер, но с по-скромна растителна украса, са изработени инициалите на л. 55а, 76б, 92а, 103а, 106а, 156а, 204а, 205б, 249а.

Множество инициали, писани с различни цветове и с проста украса от гранули върху стъблата.

Концовки – на л. 107б от двойноконтурен, силно стилизиран растителен мотив.

Към украсата, макар и да не се отличават с художествени качества, спадат и многоцветните – в жълто, оранжево, зелено, бледо-синьо, бледокафяво – заглавия на четивата (с височина 7–8 и 15 мм) и надтекстовите заглавия.

Съдържание:

Л. 1а–9б: Словото на Дамаскин Студит за Десетте Божии заповеди, без начало.

Л. 10а–33б: Дамаскѣна ѿнока иподѣакона и стѣдѣита · Слово за второ пришествие гнѣ · и за антихриста · Оуѣ блѣви · ѿ · За мѣ ·

Начало: Закоуъ ѿматъ царѣето, блѣвени хрѣтиане кога шѣтъ да ѿдѣтъ на войска ·

Л. 34а–48а: Дамаскѣна монаха иподѣакона и Стѣдѣита. Слово на погребение га ба и спса нашего ѿ хѣ. о еже въ... съшествіе и ѡ плачу прѣстѣи бѣе. оуѣ блѣви, ѿ, за мѣтѣ.

Начало: Злина и напастъ цѣто доходи на ѣлци ѡ три работы биватъ.

Л. 49: празен

Л. 50а–63а: Слово стѣго ѡца нашего Ефрема скоро минѣше житіе. ѡчи блѣви. За мѣтѣ

Начало: Дрѣжино и братіе, който помислы въ цѣтѣво нѣное да влезе, а той да не пристани на тойзи свѣтъ...

Край: и за ба давайте ѡ мал'кѡ мал'кѡ ѡ много многоѡ и вѣдѣви спсѣ въ вѣкѣ до вѣка аминъ. 1736.

Л. 63б–73а: Мѣъ того (горе – септѣврїе) въздѣвиженіе. Утѣнагв крѣта гнѣа слово блѣгарскыиъ езыкомъ, блѣви ѡчи.

Начало: Въ лѣтѣ седмѡ, ѡ коги веши начелъ црѣ Костадинъ да црѣва и при негѡвѣ црѣствѣ събраха се много нечестивы варвары.

На л. 73а е отбелязано: 1738 г.

Л. 73а–75а: Слово сѣго Іованна Златоустаго. ѿ злыхъ женыхъ.

Начало: Ништо нѣ е прилично на земаѣта ѿ жена по злоезична и никой свѣръ лють има...

Л. 75а–78а: Слово пошвеніе къ црѣмъ и войводамъ. вѣка. и пошмъ. и въсѣмъ хрѣтианомъ не шпивати се виномъ. вѣви ѿчи.

Начало: Блвеніе ѿца дховнаго ш ги въсакомъ хрѣтианинъ шо мѣ е далъ въ талантъ серміа.

Л. 78б–83б: Житието (късна преработка) на св. Петка Търновска – Мѣцъ вктоврїе дї. Жїтїе жинъ препѣвныѣ мѣтре нше Петка въ неѣ же и кѣкъ принесе се на выстъ въ гра Тръновъ съписанъ ѿ ітїи патрїархѣ трновъскимъ. вѣви ѿчи. а мѣтв.

Начало: По свѣтлоѣ ѿ слнцетъ прѣвныѣ Петкы паметатъ. Кой ще по тенко да искаже тайното житие... (без края).

Л. 84а–97б: Житието на св. Теодор Тирон, без началото.

Л. 98а–107б: Дамаскина инока иподиакона и стѣдита. Слово на поклоненіе ѣтнаго и животворещаго крѣта вѣви ѿчи. – словото на Дамаскин Студит за Кръстопоклонната неделя.

Начало: Прилуенъ е днешнюю сѣи денъ блвеніе хрѣтїени колкѣтѣв катъ единъ црѣ иде на войска.

Л. 108а–123б: Мѣцъ мартъ зї житїа и жинъ препѣвнаго ѿца нашегѣ алежїе бжїа вѣвѣкъ. – житие на св. Алексей човек Божи.

Начало: ѿтѣ довтаса време въздръжанїе въ възлюбленїе поприцето се оутворы.

Л. 124а–136б: Мѣца апрїліа и въ нїелю ѣ сѣи четиридесетны житїе и жинъ прѣвныѣ мѣтера ншеѣ Мрїи егуптскїа. привѣеномъ ннѣшнимъ ѣзикомъ ѿ монаха манши Дамаскина иподїакона Стѣдита. ѿчи вѣви. – житие на св. Мария Египетска.

Начало: Голѣмо нѣшо добро е вѣвени хрѣтїани покаанїе.

Л. 137а–142б: Мѣцъ вктоврїе ѣ слово на сѣаго апла Ѧома ищешн прѣвенъ да си вложи раката в' ребрѣ Хе. Ями зраѣ тевѣк слово провѣенъ вистъ Ѧома в' ребрата ф кожата на дѣмите. Бѣ Ѧома и простенъ въ ѣс. вѣви ѿче. – словото на Дамаскин Студит за апостол Тома.

Начало: Въ шнова време, кѣгито вѣха аплите, в' Іерлїи и разделиха сичка зимѣ...

Л. 143а–172б: Мѣцъ декеврїе въ ѣс. денъ. пошвеніе ш животѣ сѣмъ Николаю чюдѣтворѣ. – словото на Дамаскин Студит за св. Николай Чудотворец.

Начало: Тозы с̄ты и вели́къ свѣтиликъ мирѸ. и скорѸ помощникъ на сиуки хртыани.

Л. 173а–192б: Дамаскина инока иподіакона и стѣдита. Слово шѣщій еззыкѸ. в' еже по плѣти рождество г̄а нашего Ис̄ Хр̄та. шѣ блви с̄й. – слово на Дамаскин Студит на Рождество Христово.

Начало: Прилиуатъ прѣднициѣте на нашата чѣр'кова блвени хр̄тіане. като една вахча голѣма и хѣбава.

Л. 193а–217а: Дамаскѣна инока иподіакона и стѣдита Слово̄ езиыкомь(!). на стое б̄гоавленіе г̄да нашего Іӯ Ха̄. б̄че блви. – слово на Дамаскин Студит на Богоявление.

Начало: Б̄седръжителъ б̄гъ, и много мл̄тивы. дето създаде и направи сиуки свѣтъ.

Л. 217б–227б: Мц̄ь іансаріе. к̄з. пренесеніе мощи иже въ ст̄и б̄ца нашего Іо̄анна архип̄па Костан'дина гра̄ Златоустаго. – пренасяне мощите на св. Йоан Златоуст (27 януари).

Начало: Пакъ свѣтло и радостно тр'жество, и много свѣтлъ праздникъ пріе чѣрковата наша...

Л. 228а–263б: Дамаскѣна инока иподіакона стѣдита сказаніе ш̄ чюдесе̄ что е било ш̄ превеликы̄ чиноначелн̄и Михаилъ и Гавр̄ій. – слово на Дамаскин Студит за архангелите Михаил и Гавриил.

Начало: На три дѣлове раздѣлена е сиука тварь б̄жїа.

Л. 264а–271а: Мц̄а декемврие. е житіе р̄пнепагш̄ ш̄ца нашегш̄ Сава ш̄щєнный настав'ника п̄стина житела. блви іереа за мл̄твѣ. – житие на св. Сава Освещени.

Начало: Пріповны ш̄ць нашъ Сава ш̄щєнный веше в' цр̄тво Ф̄еѡс̄іе малаго. ш̄ мѣста кесарійско.

Л. 271б–285б: Свбота акафѣста въ преславное бывшаго чюдотвореніе ш̄ прѣстѣны влѣцы наше вц̄е и р̄но д̄вы Мр̄їа. в' Костандинѣ гра̄ кы̄ дѣлѣ̄ съвршаѣ. и якафѣстна̄ пѣснь в' пет̄ю свѣот̄ю ст̄гш̄ и великаго поста. б̄чи бл̄ви. – разказ за Акатиста на Света Богородица.

Начало: Сѣкоги сме дл̄жны блвени хр̄тіане, да пѣемъ и да бл̄римъ г̄жда наша б̄ца.

Л. 286а: празен

Л. 286б–295б: Мц̄а септевриа а̄. начало, индиктѸ. и память р̄пнепагш̄ ш̄ца нашего Симіѡна стл̄пника. блви ш̄чи. – слово за св. Симеон Стл̄пник на Дамаскин Студит.

Начало: Чюдно и дивно се стори в' нашите д̄не. сл̄чи са и мене гр̄ешномѸ Янофн̄іе и написа̄.

Л. 296а–300б: **МѢЦЬ СѢПТЕМВРІЕ ВЪ ·И· ДЕНЪ.** пошвеніе на рожество прѣтые и превлвенныа влѣце нашеи прѣутый дѣвы Маріа. оуи влѣви. – слово на Дамаскин Студит на Рождество Богородично.

Начало: послѣшайте обычии мои братіе, какво пише стое писаніе за рождество прѣтые бѣцы.

Л. 300б–320а: **МѢЦЬ СЕПТЕМВРІЕ ·К·** слово стго мѣника Евстатіе новаго Іова. и женѣ егѡ Феопписти и чади ихъ Ягапіа и Феопписти влѣви ѡѣе. – мъчение на св. мъченик Евстатий.

Начало: Злѣна и напастъ, дето доходѣ на улци, ѡ три работы бива. влѣвеніе хрѣтїени...

Л. 320б–331а: Слово стгаго Іованна Златоустга ѡ поканіе дѣшевиѡ. влѣви ѡ. – слово на Йоан Златоуст за покаянието на душата.

Начало: Привлачи риволовецъ мрѣжа оу дълбока вода. и коги метне мрежата...

Л. 331б–337б: Слово избранныи различии ѡ прѣвѣшныи улѣцы добро има кой чите и кой слѣша. Голомонъ рече времето и годините и часовите и сичуките работы цо са пѡ снцетѡ. време има да се рои. време има да зме. – избрани мъдри мисли.

Л. 338а–б: листъ е късна вложка, от 1786 г., когато, изглежда, е преподвързан ръкописът.

Л. 339а–б: край на слово на Кръстовден от Йоан Златоуст.

Л. 339б–351б: **МѢЦА СЕПТЕМВРІИ, КС.** Преставленіе стгаго и бсехвалнаго апла и влїста Іованна Бгослова. влѣви ѡѣе. – Успение на св. Йоан Богослов (26 септември).

Начало: Тойзи стын славныи аплѣ и влїстѣ Іованъ бгословъ вѣше снѣ Зеведеѡвъ...

Л. 352а–358б: неделя втора ѡ Матфея. глава четвърта. (втора седмица на Великия пост).

Начало: Гредете по мнѣ и сътворию вѣ ловцы улкомѣ.

Л. 358б–371а: **МѢЦА АВГЪСТА ВЪ ДНѢХЪ ПОСТНЫХЪ** слово похвалное къ престые влѣце нше вѣе прѣодѣвы Маріи ·Съи рѡ ничимѣже можете изити тѣкмо млтѡвоу и постомъ · ѡ Матфея :зї: – слово за Успение Богородично.

Начало: Молитва и постъ еты две непобедимы орѣжіе дето са дадоха ѡ нѣето на черковата...

Л. 371б–387а: **МѢЦА АВГЪСТА ·ЕІ·** Дамаскѣна инока иподіакѡна и стѣдита · Слово ѡбщїи газиѡѡ. на оупеніе престые влѣце нше вѣе

прѣдѣи Маріе. ѿ блви. – слово на Дамаскин Студит за Успение Богородично.

Начало: Три са ставленіе са сиукыте ѹлвце блѣвены хрѣтіани· какъвото казва писаніето нше·

Л. 387б–392б: Слово тръжествное на рождество прѣстѣе блѣце нашей блѣ прѣно дѣо Мрїе· ѿчи блви. – слово на Рождество Богородично.

Начало: Какъвъ ѿ този неубиуны и всеѹтнѣй пражъникъ на днешній свѣтѣносны и радѣстны дѣнь.

Л. 393а–397б: част от словото на Йоан Златоуст за Възкресение Христово, без началото и без края. Запазената част започва с:... дръга рожба. ами тѣко оцѣтъ, ами идѣте ѿ монте и цо ю по право азъ выщѣ платы, оти нѣсѣм лакѣ.

Езикът е новобългарски.

Правопис – двуеров, едноюсов. Преобладава употребата на ть, ѿ се употребява рядко.

Носовки – едноюсов правопис с употреба на малката носовка по църковнославянски образец на мястото на ѿ: хрѣтіанинѣ 84а, вола 84а, кола 108а. Кратките форми на личните местоимения са ме, те, се: волаши се да се изѣави 84а. Но понякога се пише са: дѣто са днѣ пражнѣва 84а.

Знакове за и – три: -и, ѣ (обикновено пред гласни: испитѣваніетѣ 84а, мѣуеніетѣ 84а, цѣіетѣ 108а), ѣ (обикновено след гласни: тѣи 84а, свой 75а, който 50а, фѣйда 75а, тойзи 50а).

В ръкописа се употребява знак ѣ за африкат [dʒ]: ѿнези гемициѣ 155а.

Характерна за ръкописа е силната редукция на гласните: кѣги, многѣ 108а, можишѣ 160б, ѣтидоха 155а, ами да идимѣ 155а, ами да послѣшаты 101а. Под влияние на редукцията се среща и обратната замяна на ть (наследник на ж) с а: сѣ рацѣте си живѣвахѣ 127б, ѿ макыте 84а.

Обеззвучаване на в – в начална позиция редовно в се обеззвучава и на негово място се пише ф: фрѣлѣха са 84а, флѣзи 134а, фана сѣ предните сы крака 134а.

Формите за мн. ч. на едносричните съществителни от мъжки род завършват на -ове: грокове се отвориѣ л. 42а, грѣхове л. 75а.

Членуване – членната форма за м. р. ед. ч. е най-често -отѣ/-отѣ: научнотѣ 84б, игѣменотѣ 134а, лѣвѣотѣ 134а, но се среща и членна форма -атѣ: законатѣ 75а, или -ютѣ: манастирютѣ 134а.

Членната форма за ср. р. ед. ч. е –то/-тѣ: испитѣванїетѣ 84а, мѣчєннїетѣ 84а, црїїетѣ 108а. Членната форма за мн. ч. е обща за трите рода –те: ѿ макайте л. 84а, съ предните сы крака 134а. Има и случаи на склонена членна форма: и трѣсеши да намери звѣратокъ 85а (от звѣра того), и катѣ ходѣши съ конѣтокъ 85а, затеуи са врѣхъ змѣтокъ 86а.

Бъдеше време – образува се със спрегната форма на съкратения глагол хотѣти и съкратен инфинитив: добро щемъ намери 50а, зло щешъ намери 50а. Има и случаи на бъдеше време с да-конструкция със спрегнат глагол: малко щемъ нїе да вадимъ 50а. Среща се и бъдеше време, образувано с неизменяема форма ца и да-конструкция: ами да послѣшати ѹи ца да го прикаже 101а. Има и случаи на бъдеше време с частица жа и склонен глагол: тамъ дето жа ѿдимъ 50а.

Третоличното местоимение е той, тїа, то: а той да не пристани на тойзи свѣтъ тврѣде 50а, тїа се швєсюва 75а.

Показателни местоимения и наречия – те се образуват винаги с удължение -зи/-зы: на тойзи свѣтъ 50а, тезы дѣми и тезы ѹїса 261а, тол'козы кол'кото 261а, шназы кѣр'ва 260б, шногозы шромаха 261а.

Относителни местоимения – употребява се изменяемо относително местоимение, образувано от въпросителното с удължение – то: който помисль 50а, колто 108а, на коетѣ 108а. Има и неизменяеми относителни местоимения (наречия) цю (ѹїса цю съ сторилє 261а) и дето (единъ ѿ тѣхъ вєшы великомѹникъ фєѡръ дето са днє празнєва 84а).

Неопределителни местоимения – има неопределително местоимение, образувано от въпросително с първи елемент еди: еди кой болеринъ и еди кой.

Употребява се подчинителен съюз ѹе, който обикновено се пише с редуция ѹи: оѹсѣтиха твор'ца своето ѹи се распрѣ 42а, ами да послѣшати ѹи ца да го прикаже 101а. По-често обаче като подчинителен съюз се употребява оти/шти: ами си оѹгоди на оѹмъ оти ни ще да шце волѣ бжїє 84а, шти кой има зла жена файда за грєхова свой прїєма 75а.

Лексика – много разпространени са събирателните съществителни от ср. р. на –иє: пещерїє (по пицерїетѣ и криаха се 84а – криеха се в пещерите), царїє (црїїетѣ 108а).

В ръкописа се съдържат множество новобългарски лексеми: показателна частица *ето* (єтѡ довтаса време 108а), *хубав* (хѣбава

свѣтла ракла 83б), юнак (хѣбави юнаци ако щешъ да си кирдосашъ животатъ 85б), струвам – `правя` (прилежни на бѣ мол'бы стрѣваше 83б), тѣрся (и трѣсещи да намери свѣратокъ 85а), спечеля (що щеты довивъ да спичелите 88б), запирам – `затварям` (дрѣгите хрѣтїени запираги в темницата 88б), думам – `казвам` (подиръ тѣи мѣ дѣмаха много да се поклони 89а).

Употребяват се гръцки думи, заети по разговорен път: *довтасам* (етѡ довтаса време 108а), *мартурисам* (ни ти да мар'турисать можаха 84а), *кирдосам* (хѣбави юнаци ако щешъ да си кирдосашъ животатъ 85б), *псовисам* – `умра` (и тамѣ ѡсѣфиса 86а).

Срещат се и турцизми: *байрак* (оугодиѡа гѡ на байракат 84б), *файда* (кой има зла жена файда за грѣхова свой прїема 75а), *башка* (затѣи има и башка име 84б), *орман* – `гора` (ами са оудели ѡ ѡр'манат 85а), *чадър* – `шатра` (седеши пѡ чадър'т' сы 86б), *зарар* (голѣмъ зараръ щешъ да плати 87а).

Бележки на книжовниците:

На л. 63а: долу в края на листа с червено мастило от ръката на първия копист е изписана годината 1736.

На л. 73а: в края на словото за Въздвижение на честния кръст с червено мастило друг книжовник е отбелязал като година на изписване на ръкописа: 1738.

Приписки:

На л. 1а: Три чѣвта калци ини чѣфта сакми кѣчаклиа и три пѣтѣри и кѣра чѣтири ка... (недовършено). И отдолу едро със син молив е изписана годината 1736.

На л. 1б: личи името Димитръ. Добавен е и инв. № 996.

На л. 337б: гръцки текст, писан с кирилица: **Лѡконь (Яхїонь?) естинь ѡсъ алитасъ макаризи нсе кепана молитѡнь кели терѣги ѣ теѣ имѡнь тин димїѡтеранъ тѡнь херѣвимъ кенъ дѡха теранъ аситритосъ тонъ серафимъ тина димѡ фторосъ теѡлѡгѡнь те кѣсанъ тинѡ идосъ ѡеѡто семеталинѡмень аминь**

слава ѡцѣ и синѣ и стѡмѣ дѡхѣ и н'нѣ и прѣно и во веки вѣкѡвъ аминь.

На л. 338а: **Ва име ѡца и сина и стѡго дѡха | гдѣ исе хрѣте помагаи намъ и ва|самъ православномъ хрѣтианомъ | 1786 пондохъ ва Йерѡсалимъ асъ попъ хади Костадинъ и синъ мои хади Коста и ходихми ѣ морето на манастирю на архистратигос' и на стѡго Никола на ѡтачесѡто (!) мѣ на Кастопоросъ и ѡ тамѣ ѣтидохми на Мирликиа на гровот' мѣ и**

ходих ми и на Кабрѣсъ Ябаса. и ѿ тамъ ѿтидохми на Якиа що са зове и Ѽпина. и ѿ тамъ на Назаретъ ѹи минахми споритъ: Фаворцката планина што са кажи зема за вулоне ин... ѹи ѿтидохми на Үини. ѹи ѿ тамъ на Самариа што хор... хртъ на гираню сасъ неа на

На л. 338б продължава от същата ръка: на ва лѣто 1795 на мицъ ѡктовриѣ на 26 денъ на свитого Димитиѣ ѿдари снакъ до три прастъ.

На листа, прикрепен към десния капак при преподвързването на книгата в края на XIX в., е записано с молив и едри, разкривени букви: *Днесъ ся състави тържественно празникатъ, на Св. 40 мученицы толко | Христо Генковъ.*

История на ръкописа – не е известно кога точно ръкописът е постъпил в Регионалния исторически музей, но е бил заведен през 1975 г. Инвентарните му номера са били № 996 и № 1113₁₅. Актуалната му сигнатура днес е 023.В.А-2. Инв. № 1737.

Библиография: Христова, Боряна, Караджова, Даринка, Икономова, Анастасия. *Български ръкописи от XI до XVIII век запазени в България: Своден каталог*. Т. I. София: НБКМ, 1982, 259–260, № 709; Лалев, Иван. Приписки от ловчански ръкописи и старопечатни книги (XIV–XIX в.). – В: *Известия на НБКМ*, Т. XX (XXVII), 1992, с. 282; Христова-Шомова, Искра. Трите ловешки дамаскина. – В: *Ловеч в българското културно пространство* (Ловчански сборник). София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2019, 47–57.

Снимки: от л. 10а, 73а, 137а, 217б, 286б, 358б и 371б вж. като прил. XXIX–XXXV.

ПАСХАЛНА ТАБЛИЦА
ОТ 1819 Г.

I + 48 листа хартия; 216 × 160 мм. Размери на текстовото поле: 180 × 120 мм. Не е разделен на тетради, няма и оригинална пагинация.

Липси няма. Ръкописът е добре запазен, въпреки че гръбчето на корицата е разкъсано.

Хартия – два типа. Едната е бяла и плътна – за текста – с ясно различима мрежа и водни знаци: *три шапки с пера* и литери VC; *три цилиндъра* с литери SVBC и IMSC. Втората е по-тънка, кафеникава – използвана за таблиците – без воден знак.

Подвързия – дебел картон от сини и бели пластове, обвит в зеленикава мраморна хартия, силно охлузена, а по ръбовете изцяло изтъркана; кожен гръб, вероятно тългите също са били кожени. Кожата на самия гръб липсва, виждат се четирите места на зашиване върху основа (биндове) на тялото към капаците.

Писмо – нов дребен полукурсив. Почеркът на основния текст напомня силно на ръката на Неофит Рилски. Книжовникът пише по 28 реда на страница. Л. 45а–48а са изписани с по-едро и неравномерно писмо от друга ръка, по 26 реда на страница.

Мастило – черно, червено не се употребява.

Украса – няма.

Съдържание – ръкописът е със заглавие **Толкованіе на-противонаучертанна та пасхална рѣка. Глава ѿ. За пасхалінте, и за азвѣка та пасхална.**

Л. 1а–16а: (15 глави на тълкуванието – за лунните кръгове, за слънчевите кръгове, за Пасха, указания как да се изчислява новолунието, как да се изчисляват господските празници и др.).

Текстът на л. 9б дава указание за годината на изписване на книгата: пр: во 1818 лѣто ѿмахе пасхата въ четирнадесятый апріліа, а во 1819 лѣто ѿмахе пасхата во шестый апріліа.

Л. 16б: текст, изписан с молив в най-ново време – буквите от азбуката.

В края: **Конецъ на толкованіето.**

Л. 17б–39б: пасхални таблици (л. 17а, 18б, 19а, 20б, 21а, 22б, 23а, 24б, 25а, 26б, 27а, 28б, 29а, 30б, 31а, 33а, 34а, 35б, 36а, 37б, 38а и 39б са неизписани).

Л. 40а–44а: (разяснения по таблиците) – Изсненіе заради какъ да употребява нѣкои следѹщиѹте десѹтъ таблицы.1.

Начало: Най перво знай, любезный читателю, зацо сн҃ките тїя таблицы са неисходимы, сир. за вѣчно оупотребленїе – добавено съвсем ситно: слѣжати, и зацо въ первата се намерѣва кр҃гъ солнц҃ от рождества Хрїстова до 4200 години, во втората, кр҃гъ л҃нѣ до 1900 години, въ третїята, ключъ граничный...

Л. 44б: неизписан; единствената дума на листа дванадесѹтъ е изписана обърнато спрямо основния текст.

Л. 45а–48а: Изясненїе заради какъ да оупотребявашъ слѣдѹщиѹте десѹтъ таблицы.

Начало: Най перво знай, зацо въ первата таблица се намерѣва кр҃гъ солнц҃ ѿ рождество хр҃тово до 900 години, во втората, кр҃гъ л҃нѣ до 19 000 години, въ третїята, ключъ граничный...

Език – новобългарски.

Правописът е неустановен, с църковнославянско влияние. В таблиците – руски език, тѣй като явно е препис от руски.

Ерове – на мястото на стар ъ се пише или о, или ж: составъ 1б; превосходи 1ба; вжнкашенъ 2а; вжтрешенъ 2а. Добре се различават двата ера в краесловие: составъ 1б; пять 2а. Краесловните ерове се пишат последователно.

Носовки – на мястото на стара ж се пише ѝ: рѣка 1б; кр҃говете 2а. Употребява се и знак ж, очевидно със звукова стойност [ъ], но за наследника на ъ, както беше посочено по-горе. На мястото на стара ѡ се пише я: десять 1б; пять 2а; святая 7б; мѣсяцатъ 1ба. Но възвратното местоимение се бива изписвано: совершаватъ се 1б; които се слѣчватъ 1б.

Наследници на стари групи -рѣ-/рѣ- и -лѣ-/лѣ- – при отбелязване на наследниците на групи -рѣ-/рѣ- има непоследователност, съчетание от традиционен книжовен български правопис и черковнославянска (руска) норма. Те се отбелязват или с -ер, или с -рж, а понякога и с -ар-: персть 2а; четвертыатъ 2а; церква 48а; вржхъ 12а; даржимъ 15б. На мястото на стара група -лѣ- се пише -ол: солнцето 15б.

Употреба на ѣ и я – буква ѣ се употребява доста последователно на етимологичното си място: понедѣлникатъ 7б; благовѣщенїе то 8а; недѣля 11б; слѣдователно 12а; мѣсяцатъ 16а. Обаче има и случаи, когато на мястото на стар ѣ се пише е: предъ 8а; среда 16а. Буква я се употребява както на етимологичното си място, така и на

мястото на стара ѡ, както беше посочено по-горе.

Употреба на и, ї и ы – вижда се правило старите сложни форми на прилагателните в мъжки род да се пишат с окончание -и или -ый: пасхалный 8а; седмичный 15б. Когато прилагателните са членувани, обикновено пред членната форма също се пише ы: вторыятъ 8а; малкыя 12а; первыю 8а. Има тенденция също ы да се пише в окончанието за множествено число за мъжки и женски род: бѣквы 2а; седмицы 8а; составы 8а. Пише се и в други позиции – както на етимологичното си място: четыры 2а, така и на мястото на и: произыде 15б. Буква ї се пише пред гласна: пасхалїи те 1б; малкїатъ 2а; Георгїа 7б; основанїе 8а. Пише се и между две съгласни в гръцки думи: хрїстово 7б; стїхира 11б.

Грамматични особености:

Членуване – последователно се членува, като членната форма се пише понякога отделно от думата: начертанна та 1б; пасхалїи те 1б; кръгове те 2а; седмица та 8а; благовѣщенїе то 8а; дни те 12а; година та 47б, а понякога слято: малкїатъ 2а; кръговете 2а; числото 12а. Членната форма за мъжки род се пише по няколко начина, при които се кръстосват различни диалекти, без система на употребата им: или -жтъ, или -атъ, или -а, или -о: деньжтъ 8а; гласжтъ 12а; малкїатъ 2а; вторыятъ 8а; понедѣлникатъ 7б; връжхатъ 12а; малкыя 12а; первыю 8а; палецо 8а; остатоко 15б.

Относително местоимение – относителното местоимение е новобългарско, при това в повечето случаи е склоняемо като в съвременния български книжовен език. За м. р. е когото: до оной пестъ на когото 11б. За ж. р. е която: седмица та въ която 8а. За среден род се използват различни относителни местоимения: или което, или щото, или що: това численїе което ще правишь 11б; перстатъ щото е предъ перстатъ пасхалный 8а; каквото що знаешъ 16а. За множествено число е които: които се слѣчватъ 1б.

Бъдеще време – изразява се като в съвременния български език с неизменяема форма ще и форма на значещия глагол в съответното лице и число: ще правишь 11б.

Бележка на книжовника – има бележка на втория книжовник на л. Іа в края на книгата:

Тѣка записвамъ да знамъ каде давамъ книга и на кѣго давамъ

На Пенѣ гр. псалтирь

На Коїѡ кръжцки (!) вѣтоухъ (?)

Приписки:

Под бележката на книжовника с едро, неграмотно писмо с молив: *Тука Лелина какво записва и* (задраскано). Добавена е обаче сумата от 65 лева и 10. Същата ръка се е подписала на л. 1б: *Христо Петровъ*. Той се е упражнявал да пише букви и цифри.

На л. 1б: горе с червено мастило е записано: *Антонъ Позевъ | село Широка лжка | Четиларска околия*. Долу с химикалка е отбелязано *Инв. № 211*.

На л. 1а: в горния ляв ъгъл, с черно мастило: *№ 38*. До него, в средата със синьо мастило: *Инв. № 372*, впоследствие задраскан. Малко по-долу има кръгъл печат на читалище „Наука“. Същият е поставен още три пъти и на л. 48б.

На л. 5б: списък на 25 български думи, започващи с буква „в“ и техните турски съответствия.

История на ръкописа – от печатите на читалище „Наука“ личи, че книгата е била негово притежание. В Регионалния исторически музей е постъпила през 1975 г. Съхранявала се е под инв. № 908 (с химикалка на л. 17а е добавено: *Инв. № 908-β О. Ф.*). На л. 1а, горе вляво, има *№ 38* (това е инвентарният номер в най-старата инвентарна книга, където ръкописът е заведен като „Ръкописен календар“). Актуална сигнатура – 023.В.А-2.Инв. № 1739.

Снимка: от л. 1а вж. като прил. XXXVI.

БЕЛЕЖНИК, ПСАЛТИКИЯ И ТЪРГОВСКИ ТЕФТЕР,
ЗАПОЧНАТ 1821 Г.

72 листа хартия; 225 × 160 мм, но ръкописът е много повреден и това не е реалният размер на листовите. Размери на текстовото поле на музикалната част: 195 × 140 мм (?). Записките в тефтера не следват очертано текстово поле. Тетради от по 8 листа, без означение. Оригинална пагинация няма. Съвременна пагинация, направена (през ХХ в.) с химикалка.

Общо физическо състояние – много лошо. Ръкописът е изгнил от страни и има петна от лилава плесен. Листовите се ронят.

Хартия – плътна и груба, воден знак – *герб с корона*.

Подвързия – няма. Няколко слепени листа играят тази роля.

Писмо – нотно, къснохурмузиева нотация от една ръка за текста на псалтикията, по 13 реда на страница. Записките в тефтера също са от една ръка, писани с нов неправилен полуустав и без определени редове на страница.

Мастило – черно и кафяво. Червенослов (тъмночервено мастило) се употребява в псалтикийната част.

Украса – само в псалтикийната част.

Заставки:

Л. 9а: П-образна с рамка, очертана с мастилото на текста и запълнена с мрежа от пресичащи се в геометрични форми двойно-контурни стъбла, частично оцветени в червено. От двете страни, по дължината на заставката са разположени по един растителен, силно стилизиран трилистен мотив, оцветен в червено и мастилото на текста; тесни, дълги листа, запълнени с червено, украсяват горната част на рамката. Композицията е много силно стилизирано и неумело подражание на плетеничен орнамент.

Л. 18а: плетенична, разделител, оформена като усукано змийско тяло, завършващо вляво със змейска глава с дълъг изплезен език; всяка извивка на тялото е украсена с едра черна точка, заобиколена в кръг от дребни черни и червени точки; за контурите също са използвани двата цвята мастило; аналогична заставка вж. на л. 10а в кат. № 25.

Инициали – с геометрични форми, очертани с черно и червено и проста украса от гранули, оградени с чертици по стъблата на бук-

вите; добре изразените серифи допълват декоративния ефект. На с. 45, 46, 50, 51 инициалите са придружени от пищни растителни орнаменти, образуващи разнообразни съчетания от мотиви с преобладаваща геометрична стилизация.

Съдържание:

Л. 1а–2а: начало на тефтер със сметки, писани от ловешки свещеник. Л. 2а започва с: да дава 1821 майе (върху него написано ївнїе) 10 Битѣла | цо самї прѣводил пѣ кир Пенка ѿ кюселитї... цѣтѣ дадѣх ѿ лович' дѣ битѣла кїриѣ грѣ 28. | и ѿ битѣла до корча и пак дѣ битѣла грѣ 18. Следват записани разходи за масло, памук, бурун (нос на обувка), гюмрюк (мито) и др.

Л. 2б, 4а–2бб: Псалтикия гръцка с къснохурмузиева нотация.

От л. 25б до края на ръкописа са записани различни сметки и цени на различни стоки. Например на л. 25б има запис от 30 октомври 1830 г.: Да са знай како дѣде Матей да чите. Дѣнеси кѣкѣрѣс' ѿ 54. На л. 26а са записани разходи от 23 април 1828 г. от Плевинѣ. На л. 27а: Тѣка записѣво како харѣа за конѣт' и за изникеринат'

на конѣт 2 крака коѣ и две нѣви	грѣ	2 : 2
паки коѣ	грѣ	1 : 10
за ичумик дадѣ пак'	грѣ	2 : 20
пѣ дадѣ за ичумик	грѣ	3

На л. 28а–29а, 36а–37а са направени таблици за разходи и приходи съответно от 1825 г. и 1831 г. Например:

Марта. 1. ден. Зде писѣю цо земѣ ѿ черкова и ѿ махлата и ѿ селата.

	грѣ	пѣ
нѣа крѣтѣпоклоннаѣ дискѣсѣ	2	35
ѿ Пордим дите крастих'	3	
ѿ Газница дите крѣстихѣ	3	
ѿ Лович' крастих' дите	1	10

Целият тефтер е изпълнен с приходи от богослужерна дейност – опело, кръщение и венчило. Записани са и цени на много стоки като ориз, брашно, захар, вино, ракия, краставици, чесън, кърпи, сирене (каквото свещеникът е произвеждал в един момент след 1830 г.): сирини сѣленѣ прѣдадѣ грѣ 2, пѣ 35; сирини прѣсно на масарїїѣт' ѿ 8. и т.н.

На л. 31а–б са записани няколко рецепти: хѣпѣви за вѣтар' и за дѣждѣ как да направиш: д земниш'

анасон -и- др^а 5.

резане -и- др^а 5.

ехир' кї ѡки -и- др^а 5.

скарфи -и- др^а 5.

савър' -и- др^а 10.

Тѣи сичкѣтѣ да гѣ скалцаш да ги правиш' хапѣви и да гаде сѣтрѣ вѣч
ѣ пѣ два хапа.

... хапѣви за вел' сѣкклѣк' и за краста; за кѣгива запре пикѣчута на
чѣлака; хапѣви за сѣрмек'.

Има и сметки за различни по-важни случаи – например за раз-
ходите около смъртта на майка му, за похарчването на „орташки-
те“ пари и за различни празници:

за Великдѣ атни грѣ 6

лѣк' грѣ 1. 20

за пирѣ грѣ 2. 10

за пастарма грѣ 1. 24

1830 марта 1 ден'

тѣка записѣва хората на махлата ми кѣги оумират' за владѣтата
кои на кой мѣцѣ. Марта 2 Мица, Мика. Марта 10 маика и, Яприл' 8 –
Митѣ. Баба пѣпадиѣ на 24 декѣ, дѣдѣ Ивѣ январѣе 22 и др.

Записите продължават до 1841 г.

Език и правопис – записките в тефтера са писани на новобъл-
гарски. Този, който ги е водил, не е бил много грамотен, затова не
може да се изведе някаква система от правописни правила. Пише
думите разделено, като отделя представките: ѿ писувамъ 3б; ни
какафъ 3б, а енклитиките ги пише слято с предходната дума: поми-
лѣшимъ 3б; ами виса мола 3б; дати пиша 3б.

Вижда се църковнославянско влияние върху правописа, което се
изразява в заместване на я с ѡ: конѡт 27а, струнѡн 27а. Също така ѡ
се използва и при енклитичните форми на личното местоимение: по-
милѣшимъ 3б. Но понякога пише енклитиките и с а: ами виса мола 3б.

Собственикът на тефтера е писал на диалект, в който се съче-
тават западнобългарски с източнобългарски черти. На мястото на
стар чѣ пише е: немамъ 3б. Също така западна особеност е изясня-
ването на стар чѣ в о: токмо 3б. Западнобългарско е и затвърдява-
нето на окончанията на глаголите: мола 3б.

Тези западнобългарски особености се съчетават с ясно изра-
зена редукция на гласните извън ударение, което е характерно за

източнобългарските говори, особено редуцията на е в и. Обичайна е замяната на о с ѝ: рабѣта 3б; цонѣвица 3б; маслѣ 3б; дѣнеси 2бб, дадѣ 27а; кѣлан 27а. Също и замяната на е с и: ичимикатѣ 3б; дади 2бб, идин 2бб. Има и замяна на ъ с а извън ударение: ни какафѣ 3б.

Редовно е обеззвучаването на краесловните съгласни: ни какафѣ 3б, кукурус 2бб.

Членната форма за м. р. е или -ат: хакат 27а, или -ат: конат 27а.

По диалектните особености може да се предположи, че собственикът на тефтера е бил от западния край на Средногорието, може би от Копривщица или околностите.

Бележка на книжовника не е запазена.

Приписки – на л. 3а: бележка на гръцки език от 24 ноември 1824 г.

История на ръкописа – паметникът не е бил завеждан досега във фонда на музея. Днес се съхранява под сигнатура 023.В.А-2. Инв. № 1740.

Снимки: от л. 2а, 9а, 31а и 33а вж. като прил. XXXVII–XL.

ВЕЧЕН КАЛЕНДАР НА ПОП ЛУКАН ИЛИОВ (ЛИЛОВ)
ОТ 1827 Г.

I + 24 листа хартия; 230 × 164 мм. Размери на текстовото поле: 200 × 130 мм. Ръкописът има номерация на тетрадите, следваща печатния оригинал на книгата. Оригинална пагинация – арабски цифри с титла отгоре, дело на поп Лукан. Има един откъснат лист, вероятно с изображения.

Общо физическо състояние – добро, на отделни места листовите са леко зацапани; кожата на гърба е разкъсана, но като цяло подвързията е много добре запазена.

Хартия – плътна, доброкачествена с воден знак: *герб*, отдолу с литери VF.

Подвързия – мукава в кафява орнаментирана кожа, 236 × 170 мм. Закопчалките са две, но липсват; орнаментиката е нанесена със сляп отпечатък. Върху кожата на левия капак е оформена с колелце двойна рамка с тънък растителен мотив от стъбло с къси прави листенца; в четирите ъглови полета е отпечатан кръгъл щемпел розета, при ъглите на централното, вътрешно поле растителният мотив е съставен от дребен кръгъл щемпел розета и щемпел с растителен мотив. Средният щемпел, с форма на четирилистник, съдържа изображение на Христос Пантократор до пояс, с разтворена книга в ръка. Фигурата е сигнирана **IG XG**, а нимбът – **O G H**. Празните полета в медальона са запълнени с опростени растителни мотиви, а при четирите леко заострени върха на неговата рамка е отпечатан същият дребен щемпел с розета. Композицията върху десния капак е идентична, но средният щемпел, с по-малки размери, по-издължен и заострен, съдържа изображение на Богородица Одигитрия в цял ръст; младенецът Христос държи книга; отпечатъкът е леко износен в двата лика.

Писмо – нов полуустав. Книжовникът използва кустоси, пише по 26–27 реда на страница. Има надтекстови заглавия. Начинът на изписване на буквите имитира печатен шрифт, защото е препис от печатна книга и указания с курсив.

Мастило – черно за основния текст. Използва се и два вида червено за заглавията и инициалите.

Украса – богата, макар и наивистично и грубовато рисувана. Направена е от книжовника по образец от печатно издание, както става ясно от неговата бележка (колофон). Контурите са мастилени, за оцветяването, без моделиране, са използвани ярки цветове – жълто, тревнозелено, карминено червено, оранжево и черно.

На л. 1б като фронтиспис е оформена заглавна композиция, съдържаща и бележката на книжовника, в тройна рамка, 198 × 130 мм; вътрешните две рамки са запълнени с кръстосани щрихи и елементарен растителен мотив, а външната е запълнена с червено.

На л. 1а, заглавна, текстът е поместен в оформена тънка двойна рамка, 205 × 132 мм; композицията напомня оформянето на арката над царските двери в иконостаса; двата ъгъла на арката са заети от изображение на херувим с по една многолъчна звезда под крилата им, а под върха на арката е изобразен Светият Дух във вид на гълъб с нимб, спускащ се надолу, в сияние, предадено с щрихи. Оцветяването на нимбовете имитира злато. Арката стъпва на два „стълба“, оформени чрез удвояване на рамката и запълнени с геометризиран плетеничен мотив от скачени ромбове, с точка в средата на всеки от тях.

Миниатюри – две.

Л. Ша: в двойна рамка, 196 × 130 мм, запълнена с прости геометрични мотиви. Представен е Иисус Христос до пояс, в потир, композиция, която е обичайна в българското възрожденско изкуство; Христос благославя с двете ръце, над които, отляво и отдясно, има по един кръгъл, двуцветен медальон, съдържащи съответно сигниращите букви **ЇГ ХЃ**; в нимба на Христос са вписани буквите **О Ѣ Н**. Отляво на потира е изобразен кръст на висока стойка, с кацнала върху него птица, а отдясно – запалена свещ във висок свещник; в столчето и чашата на потира са изобразени малък потир и над него гълъб, символ на Светия Дух.

Л. 1ба: под таблицата, оградена с рамка; представя св. Григорий Богослов в цял ръст, със затворена книга в ръка, млад дякон в зелена одежда държи кадилница и висок свещник. Над сцената, вдясно от таблицата, е изобразено райското дърво с цъфнали цветове и увита около него змия.

Заставки – общо 20, на л. 3а, 3б, 4а, 5а, 5б, 6б, 7а, 7б, 8а, 8б, 9а, 9б, 10б, 11а, 12а, 15б, 18а, 19а, 20а, 22а. Преобладаващата

част са лентовидни, от типа разделител, с рамка или без, вписани в очертаното с рамка, 202×130 мм, поле на текста. Първата бележи предисловието, а повечето бележат началата на месеците в календара. Останалите са в началата на други дялове от книгата. С изключение на само оцветената лента на л. 9а, заставките са запълнени с разнообразни орнаменти и композиции, включващи растителни и геометрични мотиви; някои композиции с растителни мотиви се развиват симетрично около среден мотив – растителен или кръст, други са съвсем опростени и напомнят везбени бордюри.

На л. 12а: П-образна, в центъра ѝ е поместен кръгъл медальон с допоясно изображение на Христос, благославящ с двете си ръце, сигнирано **ЇГ ХС** и **О С Н**; около медальона от две фунии се развива пищен растителен орнамент с едри, разцъфнали цветя на тънки стъбла. На л. 18а заставката илюстрира текста за вруцелето: в лявото поле на правоъгълната рамка е изобразен херувим, ограден с растителни мотиви в ъгливи сегменти, а в дясното – две длани с разчертаните таблици на летоизчисленията.

Концовки – общо 13; на л. 6а, 7б, 10а, 11б, 14б, 15б, 18б, 19б, 20б (две концовки), 21а, 21б (две концовки), също разнообразни по форма, съдържание и орнаментика – геометрична и растителна. Няколко композиции са съвсем прости, от кръстове или кръстообразни фигури, а други са по-сложни по своята украса.

На л. 6а концовката е разделена на три полета, в централното от които стои доколянно изображение на Христос, благославящ с дясната ръка, а в лявата държащ кръст с хоругва, символизиращ неговото Възкресение. В двете странични полета е изобразена благославяща ръка, очертана с червено.

На л. 10а композицията е от кръг в средата и пищен растителен орнамент от двете страни.

На л. 11б върху разделителната черта е поставено рисувано с мастило дребно изображение на херувим.

Само с мастило е изработена концовката на л. 13б, с разположен в центъра буквен лабиринт от името на книжовника **ЛѸканъ**, във формата на ромб, вписан в двойноконтурна ромбовидна рамка. В страничните ъгли на рамката има по един пискюл, а от двете страни са разположени цъфнали дървета и цветя, с по един кръст над тях.

Композицията на л. 14б е образувана от два пресичащи се кръга, с вписано изображение на херувим; в пресечното поле е поместено по-дребно изображение на серафим, а от двете страни композицията е допълнена с цветя на дълги стъбла.

От три кръгови сегмента, запълнени със силно геометризиран растителни мотиви, кръстове и звезди, е оформена концовката на л. 15б.

На л. 21б композицията от кръг, пресечен с два полукръга, е запълнена с двойка крила в централния кръг и различни по вид цветя в останалите полета.

Съдържание – ръкописът е точен препис на календара на Цвятко Хаджи Георгов от Панагюрище, отпечатан през 1818 г. Към него поп Лукан е добавил едно кратко предисловие, в което обяснява как и защо е „превел“ текста от печатен в ръкописен:

Л. Пб: **Сѣе кáлендàрѣ или мѣсѣо словѣ вѣчнѣи исписахѣмъ ЯЗЪ ЛѢКЯНЪ ГИПЪ илиновъ ѿ тетовене родомъ въ лѣто ѿ рѣства по плоти бѣ слова ЯСХЪ: ианнѣарѣа 7.**

Язъ видохъ това свѣтче първо на щамба бѣше азъже преведохъ егѡ на рѣкописаніе ради леснотá ; че беше на една книга аѣцакъ менъ миса видѣ мачно на онази книга. та заради тѣи го извадихъ на образе та положихъ тóлкози тегота и пакъ зчунихъ погрѣшка аѣцакъ нѣма зарады защо ипо щамбите йма погрѣшка камоли оу рѣкописъ. вѣди слава во вѣки вѣковъ аминь. 1827

Л. 1а: Заглавие: **Кáлендàрѣ или мѣсѣословѣ вѣчнѣи собранъ ѿ многѡ страни въ кратцѣ ради, леснотá вѣлгáрскомѣ народѣ положихъ, малѣи трѣды азъ Цветкѡ хаци Георгѡвъ родомъ ѿ Панагюрица, в' :1818. мѣць, октòврѣа, иначертанію посласѣ въ, вѣдимѣ; натѣпъ издáто трѣдомъ, Г. Нѣшомъ марковичемъ родомъ ѿ краова**

Л. 1б–3а: **Повѣніе малѡ** – указания за разрешените храни и напитки. Напр.: **вов сѣбота и неделѣ има разрешеніе за зехтинъ и винце и прочее.**

Начало: **Да знáе сѣки православенъ хрѣтїанинъ дѣтѡ верѣва, ииса хрѣта, по преданіето шони предáдоха оцы, стїи, и сосѣ вдохновеніе дха стаго, завѣзаха и заповѣдаха, никой данѣ притѣри, нѣто да ѡтѣри, и които дружи рѣкоха да ѣ влѣгословенъ.**

Л. 3а: **Предисловіе: На мѣсеците шое первѣа рѣдъ; дните на мѣцатъ, а втòриятъ** – обяснение на таблиците: на първия ред са записани

дните на месеца, на втория – слово неделно или вруцелето, а на третия ред – лунните кръгове.

Л. 5б–13б: **Мѣсѣсловѣ съ бѣгомѣ стѣымѣ всегѣ лѣта.** – месецослов с празничните дни за всеки месец от септември до август. На 14 октомври е отбелязан денят на св. Петка Търновска, тук наречена Параскева, и на 19 октомври – денят на св. Йоан Рилски. Освен това е споменат св. Сава Сръбски (12 януари).

Л. 4а: Между празниците от м. септември е поместена таблица с названията на месеците: **Мѣсѣчни имена.**

Л. 14а–19б: Вечен календар.

Л. 20а–21б: Пасхални таблици и указания.

Л. 22а–23б: Таблици на празниците, на които се разрешава вино.

Л. 24а–б: **Какво викат тѣрците** – таблици на турското летоброене и турските празници.

Език и правопис – новобългарски език. Правопис – неустановен, личат следи от църковнославянски.

Бележки на книжовника:

На л. 9б: в долното поле:

Хельмъ който четѣ саканъ да не бѣрза да качѣрдиса лоши рѣчи. понеже ако ѣ възможно нѣбо безѣ облаци. тай може и ракопись безѣ погрѣшка.

На л. 14а: долу е изписана годината 1830.

На л. 15б и л. 20б: във формата на ромб е изписано името на книжовника Лукан.

На л. 24б: с червено мастило: **КѢНѢЦЪ Й БГѢ СЛѢВЯ СОВЕРШИ СѦ МѢДА ГАННАРІА :7: ЛѢТА Ѡ ХРѢТА 1827.**

Приписки – на л. 1а и 1б: подписи на Л. Луканов и № 78 от библиотеката му.

История на ръкописа – книгата е от семейната библиотека на поп Лукан Илиов (Лилов) и чрез неговите наследници попада в читалище „Наука“. На л. 11а е поставен със зелено мастило инв. № 508. В Регионалния исторически музей ръкописът се е съхранявал под инв. № 1113₁₇. Днешната му сигнатура е 023.В.А-2.Инв. № 1741.

Библиография: Погорелов, Валери. *Опис на старите печатни български книги (1802–1877)*. София: Народна библиотека, 1923, 743–750; Стоянов, Маньо. *Българска възрожденска книж-*

нина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806–1878: Т. I. София: Наука и изкуство, 1957, с. 57.

Снимки: от л. 1б, 2а и 3а вж. като прил. XLI–XLIII.

ПАРАСТАС (ЗАУПОКОЙНА СЛУЖБА, ПАНИХИДА)
ОТ 30-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.

II + 35 листа хартия; 165 × 120 мм. Размери на текстовото поле: 120 × 90 мм. Личи много добре очертаващата рамка. Тетради от по 8 листа, без означение, няма и оригинална пагинация. Липси няма.

Общо физическо състояние – книгата носи следи от дълга употреба. Кожата на подвързията е много охлузена. Листовете са силно замърсени в долните десни ъгли.

Хартия – плътна, бяла и доброкачествена. Воден знак: *герб с орел* и литери *СА* и *герб с орел*, втори вид с литери *GFA*.

Подвързия – картон, обвит с орнаментирана кожа, щемпелите, нанесени със сляп отпечатък, са напълно изтъркани.

Писмо – едър нов полуустав от една ръка, с изразен наклон вдясно. Книжовникът пише по 15 реда на страница. Редовна употреба на кустоси.

Мастило – черно за основния текст и червено, с оранжев оттенък, за заглавията и указанията.

Украса – на л. 1а П-образна заставка, 40 × 86 мм за цялото поле; горната част е заета от много грубо изображение на кръст с растителни орнаменти от двете му страни, очертани само с мастило; двете къси страни са двойноконтурни, всяка разделена на две вертикални полета, запълнени с геометрични мотиви – мрежа от ромбове от външната страна и вертикални вълнообразни ивици откъм вътрешната страна. Тази част от заставката е оцветена на шахматен принцип с черното и червеното мастило, употребени за текста.

Съдържание:

Л. 1а–21а: Парастасъ. НаченшѢ Іерію: Бл҃гословенъ бл҃гъ нашъ: и кади надъ коливо кр҃тообразно. И глаголемъ ѱаломъ чѣ: ...

Л. 22а–29б: неизписани

Л. 30а–б: от друга ръка с по-дребно писмо: *Єктенїа вселенская ѿ оусопшїи*.

Език и правопис – църковнославянски; препис от църковнославянска печатна книга.

Бележка на книжовника – няма.

Приписки – на листа, залепен от вътрешната страна на предния капак, скрито под защит с бели конци картон, е отбелязано:

Нино Нешевъ роди момиче: Стѣпанъ.

Кочѣ Краювѣ роди синъ Стѣпанъ.

Слафчо Коловѣ роди синъ Денчо – после задраскани.

На л. Пб: с химически молив записано № 10, задраскано с червен молив и написано № 17 (под който ръкописът е регистриран в старата инвентарна книга).

На л. 35а: 1845. то январіа 20 то да вѣде знаемо, какво са согласихме нѣе трима: сиречъ: попа Косто, попа Лѣка, попа Михалъ. Щото пеемъ парастасе : да вѣда ни се шѣщо братски. ако единъ ѿ насъ и да са ненамери: сиречъ: и да не присѣтетѣва, да не са лишава неговото. и тако оудѣмахме, което подтвърдихме и сос писмо.

История на ръкописа – книгата вероятно е от библиотеката на Марин поп Луканов, чийто баща, поп Лукан, се споменава в приписката. Постъпила е в музея при читалище „Наука“ вероятно през 1895 г., което личи от старата инвентарна книга. В Регионалния исторически музей е постъпила през 1975 г. Първоначално вписани инв. № 17, 10 (и двата задраскани) и отново № 17. По-късно придобива инв. № 577/997. Актуалната му сигнатура е: 023.В.А-2. Инв. № 1742.

Снимки: от л. 1а и 35а вж. като прил. XLIV–XLV.

ОСМОГЛАСНИК
ОТ 30-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.

I + 121 + I листа хартия; 225 × 170 мм. Размери на текстовото поле: 180 × 140 мм. Очертана текстова рамка. Не е разделен на тетради. Има оригинална пагинация с буквени цифри, според която липсват осем листа между л. 113 и л. 114.

Общо физическо състояние – ръкописът е сравнително добре запазен.

Хартия – тънка, бяла, нова, с ясно отчетливи вержори, два типа. Воден знак: *лѡв* и инициали FFA. Л. 73 е добавен по-късно – плътна хартия, жълтеникава, без воден знак.

Подвързия – дебел картон със залепена отгоре синя хартия; гърбът е от червеникава кожа, с нанесени чрез сляп и златен отпечатък фалшиви биндове; в горната част е отпечатан растителен мотив, а под него с мастило е написан № 89.

Писмо – среден нов полуустав, подражание на стари образци, по 20 реда на страница от една ръка. Надтекстови заглавия с червено мастило и кустоси. В края на всеки глас има добавки с полукурсив от същата ръка. Добавки и поправки има и из текста със ситнопис.

Мастило – черно за основния текст и червено за заглавия и заглавни букви.

Украса – няма.

Съдържание – заглавие: Осмогласникъ: сложенный стѣмъ Іѡанномъ Дамаскиномъ.

Л. 1а–20б: Гласъ. Я.

Л. 21а–37а: Гласъ. Ъ.

Л. 37б–54а: Гласъ. Г.

Л. 54б–65б: Гласъ. Д.

Л. 66а–85а: Гласъ. Ѓ.

Л. 85б–102б: Осмогласника, гласъ. Ѣ. Накрая с червено мастило – Конецъ ѿ гласа.

Л. 103а–113б: Седми глас, без край.

Л. 114а–121б: Осми глас, без началото.

Език и правопис – църковнославянски. Текстът на ръкописа съвпада напълно с текста на печатните осмогласници от XVIII и XIX в.

Бележка на книжовника – няма.

Приписки – няма, само на л. 1а личи избледнял син печат на читалище „Наука“.

История на ръкописа – не е ясно кога ръкописът постъпва в Регионалния исторически музей. Паметникът има стар инв. № 605. Актуалната му сигнатура днес е: 023.В.А-2.Инв. № 1743.

Снимки: от л. 1а и 37а вж. като прил. XLVI–XLVII.

КАТАВАСИЙНИК НА ПАВЕЛ ЙЕРЕЙ
ОТ 30-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.

IV + 47 листа хартия; 168 × 119 мм. Размери на текстовото поле: 115 × 85 мм. Текстовото поле е рамкирано. Тетради от по четири листа, неномерирани. Има по-късна пагинация с арабски цифри. Липси няма.

Общо физическо състояние – добро. Книгата не е била много използвана. На някои страници има зацапано мастило.

Хартия – плътна, доброкачествена, с отчетливи вержори. Воден знак: *лъв, стъпил върху хълмиста земя*, без точен аналог.

Подвързия – тънка бежова хартия, 167 × 115 мм; платнен гръб. Върху лявата корица рисунки с мастило, изобразяващи три гълъба един под друг, два от тях с кръст в човките.

Писмо – дребен към среден нов полуустав от една ръка. Книжовникът пише по 20–21 реда на страница с кустоси. Гръцки текст е изписан с кирилица. Само заглавията са на български.

Мастило – за основния текст използва черно. Заглавията и инициалите са писани с червено и по-скоро оранжево по цвят мастило.

Украса – богата, но много опростена като изработка. Включва миниатюри, заставки, инициали и концовки. Миниатюрите са по-скоро наивистични, графично третирани рисунки с перо и мастило, с неуверени контури, грубо щриховане и акварелно оцветяване с бледи бои, положени равно. Използвани са оранжево, бледозелено, синьо, бледолилаво, а на места се използва и злато. От л. 19а до края се използват само оранжевото и черното мастило. Цялата украса е дело на книжовника.

Миниатюри – на цял лист, в рамка.

Л. Шб: в двойна рамка, като в учетворените контури се включват синя и оранжева ивица. Във вътрешното поле е поместен иконен образ на Богородица от типа Умиление, с младенца Христос на дясната ѝ ръка; и двамата са с корони; вътрешната рамка около фигурите създава асоциация с икона от иконостас или проскинитарий; в отвора на арката, над главата на Божиата майка, са несръчно изобразени облаци и два херувима. Оцветява-

нето на одеждите е в бледозелено и бледооранжево, злато в тънък (доста опаднал) слой в нимбовете, части от одеждите и арката около образите; фонът е син.

Л. 7б: Кръщение Христово (Богоявление); на преден план вляво е едрата, масивна фигура на св. Йоан Кръстител с кръст и хоругва на него, която е обозначена с думите Се агнец бжїи; вляво от Йоан е изобразено дърво, а над фигурата, в правоъгълна рамка и с едър шрифт, е изписано името: **С: ІС:** Прѣча. На заден план се разполагат съвсем дребните фигури на Христос с увит около тялото плат, стъпил върху камък, и кръщаващия го св. Йоан, който отново носи кръст с хоругва; реката Йордан, между скалисти брегове, е обозначена **Іорданъ**. От облаците горе се спуска гълъб, от който надолу върви надпис: **Сѣи естъ снъ мон възлюбленїи**. Долу вдясно е изписано името на книжовника и художника **Павел' іерїи**.

Л. 18б: Благовещение, недовършена, оставена като рисунка.

Л. 22б: Възкресение Христово; в центъра, върху отворения саркофаг, е представен Христос в цял ръст, държаш кръст с хоругва и обграден от облаци; долу са разположени войниците, пазещи гроба – двама спящи и един изправен, вдясно. Оцветяването е в бледи тонове – сиво, синьо, зелено, оранжево.

На л. 14б и 27б са оставени празни полета, съответно за сцените Сретение и Възнесение.

Заставки – на л. 1а, 15а, 19а, 23а, 32б: без последната представляват растителни мотиви от виещо се стъбло с разнообразни цветя и листа, разположени между рамката на текста и заглавието. Последната заставка наподобява наниз, с малка кръстовидна фигура над средата ѝ.

Инициали – многобройни, малки, с геометрични форми и украсени с разнообразни растителни мотиви от тънки стъбла и цветове, които се извиват под или над буквата, като във втория случай създават декоративен ефект на малки заставки.

Концовки на л. 6б, 13б, 32а: представляват пищни растителни композиции със същите стилови особености като при заставките и инициалите.

На л. 1а рисунка с мастило, представляваща едър, силно стилизиран растителен мотив с капковидна форма; горната част (при върха) е двойноконтурна, запълнена с бяла ивица на черен фон, обозначаваща змийско тяло.

Съдържание:

Л. 1а–6б: Катавасіа на рожѣтво гѣда вѣга ѿ спса нашегѡ йиса хрѣта.

Л. 7а: неизписан

Л. 8а–13б: Катавасіа на стѡе вѣгѡвлєніе гѣднѣ гласъ вѣ пѣснь а.

Л. 14а–б: неизписани

Л. 15а–18а: Катавасіа на срѣтеніе гѣднѣ гласъ г пѣснь а.

Л. 19а–21б: Катавасіа на вѣгѡвѣщеніе Бѣцы гласъ. д. Пѣснь. а.

Л. 22а: неизписан

Л. 23а–27а: Катавасіа на воскрѣніе гѣднѣ гласъ а, пѣснь а.

Л. 27б: неизписан

Л. 28а–32а: Катавасіа на стѡе вознесєніе гѣда вѣга и спса нашегѡ йиса хрѣта гласъ д пѣснь а.

Л. 32б–35а: Катавасіа на въздвїженїа чѣна и животворѣщагѡ креста глѣ ѿ пѣснь а.

Бележка на книжовника – на л. 7б, в долната част на миниатюрата Кръщение Христово със ситнопис: *Павел' іерей*. Книжовникът е известен свещеник в Ловеч, трето поколение, син на поп Михаил и внук на поп Георги.

Приписки:

На л. Іа: подпис на *Михалъ попъ Георгіовичъ*. (бащата на книжовника).

На л. Іа в началото:

1832 на наноарїе на 20 | како са згодих и ожєних пиша чи похѡручѡ за свалѡта (sic!) грѡ 8032. Отдолу: катѡ са згѣдихъ. Изглежда, че е от времето на изписване на книгата. На същия лист има избледнял печат на читалище „Наука“.

На л. ІІа от късна ръка: *Изъ книгитѣ на ЛПавловѣ 2/VII 94*. Отдолу добавено с мастило: № 393.

История на ръкописа – както се вижда от горния ех libris, книгата е била частно притежание до 1894 г. В музея при читалище „Наука“ тя е постъпила вероятно през 1895 г. и е заведена в старата инвентарна книга под № 4. Същият номер е поставен на предната корица, горе вдясно и на л. ІІа – в горния ляв ъгъл. Доскоро се е съхранявала под инв. № 1113₁₈. Други инвентарни номера – на л. ІІа е отбелязан № 339, който е задраскан и е добавен № 393. Актуалната ѝ сигнатура е 023.В.А-2.Инв. № 1745.

Библиография: Иширков, Анастас. Мирю и Д-р Коста Павлови. – В: *Ловеч и Ловчанско*, кн. III, 1931, 43–55.

Снимки: от л. IVб–1а и 7б–8а вж. като прил. XLVIII–XLIX.

УЧИЛИЩЕН ТЕФТЕР НА ПОП ЛУКАН ЛИЛОВ,
ЗАПОЧНАТ ПРЕЗ 1840 Г.

76 листа хартия; 210 × 125 мм. Няма очертано текстово поле. Някои листове са разчертани като таблици с неравномерни и криви линии. Ръкописът не е разделен на тетради. Оригинална пагинация няма. Липси няма.

Общо физическо състояние – много добро, тъй като единственият му ползвател е бил книжовникът.

Хартия – плътна, синкава, без водни знаци.

Подвързия – изработена от поп Лукан. Дебела мукава, обвита с плътна жълта хартия и кожен гръб. На предната корица са изрисувани с мастило два ромба, в които е поместена анаграма на поп Лукан. Подобен орнамент има и в преписа на Вечния календар (вж. тук № 11 – Вечен календар на поп Лукан Илиов (Лилов) от 1827 г.).

Писмо – едър, на места среден полукурсив, със специфичните особености на почерка на поп Лукан. Писмото има няколко варианта, тъй като тефтерът е попълван в продължение на двадесет години.

Мастило – кафяво, избледняло, на места – черно. Червенослов няма.

Украса – няма.

Съдържание – тефтерът е започнат по времето, когато Лукан Илиов Лилов е бил учител в т.нар. Ловешки метох на Гложенския манастир. По-късно, след като се е запознал, е започнал да записва сведения и за дейността си като свещеник.

Л. 1а: заглавна страница: 1858 ѿ ноевѣра 1 | селски тефтеръ, | записки за живи | и оумреле. | за вароша | и за враца | и за тр... | и за зѣманѣ | даванѣ | врацѣнско и голецъ

Л. 1б–19а: съдържат записи за заплатени такси за учениците в килийното училище. Поместени са имената на родителите и на децата. Тефтерът започва с дата 26 октомври 1840 г. Л. 1б съдържа късни записи от 1857 г. Тъй като данните са отпечатани в пълнота (вж. библиографията), тук не привеждаме конкретни текстове.

Л. 19б–26а: записи от 1841 г., като първият е от 1 януари.

Л. 27а–76б: различни записи за деца, постъпващи в училището, за кръщенета, опела и сватби.

В тефтера има записи и от 1860–1865 г., като за последните години са отбелязани главно сведения за различни свещенически дейности и взетите за тях пари.

На л. 3а: списък на родените и умрелите деца в Ловеч през 1858 г.

В тефтера са записани над 500 имена. На много места са дадени имената на лица от три поколения на една и съща фамилия: на дядото, сина и внука. По-голямата част са имена на жители на Ловеч, с. Враца (дн. Стефаново) и с. Голец, Ловешко. Така паметникът се превръща в изключително ценен справочник за населението в Ловеч през XIX в.

Език и правопис – език новобългарски, ловчански диалект. Правопис неустановен – без спазване на единни норми. Една и съща дума се изписва по няколко различни начина. Употребяват се и двата ера, но преобладава ъ. Много често краесловният ер се изпуска. Смесване на ѡ и о. Употреба на ѱ вместо я. Редовна употреба на ї за всички позиции на и.

Бележки на книжовника – на листа, залепен за предния капак: *Сѣй тефтеръ сочиниѹ азъ попа' Лука за потреба въ училището : 1840. декевріи 26.*

Приписки – няма.

История на ръкописа – ръкописът е съхраняван дълго време в дома на поп Лукан. По-късно книгата е била налична в читалище „Наука“ още от края на XIX в. и е отбелязана в първата инвентарна книга на новообразувания Музей „Феликс Каниц“ към читалището, под № 20 от 1895 г. По-късно, когато сбирката е била изнесена от читалището, тефтерът не е бил включен в по-новите музейни инвентарни книги. Интересно е да се отбележи, че докато всички останали ръкописни книги от музея имат по няколко различни номера и сигнатури, върху тефтера не са записани никакви номера. Изглежда се е пазел на отделно място и не е бил достъпен. Затова странно впечатление прави една публикация от 2006 г. (Лалева, Снежана. Девическото образование в Ловеч през Възраждането. – Вестник 40 години Съюз на учените в България – клон Ловеч. Ловеч, 1.XI.2006, с. 8). В тази публикация се твърди: „За първи път в училищния тефтер на поп Лукан Лилов, който ръководел от 1840 г. училището на Гложенския манастир, се споменават имената на първите ученички. Върху една от страниците е отбелязал „1841

октомври 6 – доде Параскева Нейкова“, а на друга „1841 октомври: доди Марийка Дикова“. Всъщност това е първият и най-ранен документален източник, свързан с обучението на девойки в Ловеч“. В тази публикация впечатление правят две неща – първо: никъде не е отбелязано къде се съхранява въпросният тефтер, каква е неговата сигнатура и т.нар. задължителни елементи, и второ – не се съобщава на кой точно лист се намират тези записи, както е задължително да се прави в научна публикация. И трето – най-важното – такива записи, за съжаление, не съществуват в тефтера на поп Лукан. През 1840 г. поп Лукан е записвал учениците си на една и съща дата – 26 октомври, а през 1841 г. – на 23 април. И никъде, естествено, не фигурират имена на момичета. Има един-единствен запис от 6 октомври 1841 г. на л. 24б, където са записани Евстатие и Тодор. Актуалната сигнатура на ръкописа във фонда на РИМ – Ловеч е 023.В.А-2.Инв. № 1744.

Библиография: Иширков, Анастас. Поп Лукан (Лука) Лиллов. – В: *Ловеч и Ловчанско*, кн. III, 1931, 120–124; Христова, Боряна. Един училищен тефтер. – В: *Ловеч в българското културно пространство (Ловчански сборник)*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2019, 58–66.

Снимки: от л. 1а, 9б–10а и 75б–76а вж. като прил. I–III.

УЧЕБНИК – РАЗГОВОРНИК С ПРИТЧИ
ОТ 1854 Г.

I + 97 + 138 + 4 + I (неизписани) листа хартия; 170 × 105 мм. Размери на текстовото поле (няма приблизително очертано): 135 × 75 мм, но на места варира. Част от ръкописа (до л. 97) има оригинална номерация с арабски цифри по листове, направена в горното поле. Номерацията е разположена в средата на горното поле на страницата. Разделен е на две части с отделна пагинация. Първата част обхваща: л. 1–97, а втората част: л. 1–138, но оригиналната пагинация е само до л. 9. Тетради от по 8 листа, номерирани в началото и края с арабски цифри: 1вйй, 2вйй, 5вйй, но нередовно (главно в началото), 7вйй.

Липси – между л. 38 и л. 39 са отрязани 3 листа, вероятно от съставителя, тъй като номерацията следва без прекъсване.

Общо физическо състояние – много добро. Книгата почти не е използвана.

Хартия – два типа: бяла, тънка, на места по-плътна, без водни знаци и втора, по-тънка, като цигарена, също без водни знаци.

Подвързия – дебела мукава, обвита с мраморна хартия; гръб и ъгли от тъмнокафява кожа. На гърба е отбелязано „Христо Теодоров“ и „Разговоръ“.

Писмо – нов почерк, типичен за 50-те – 60-те години на XIX в. Полукурсив, по 17 реда на страница.

Мастило – черно за основния текст. На л. 94 е писано и със синьо мастило. Червенослов няма.

Украса – малки заставки и концовки, с мотиви от цветя, рисувани с перо и черно мастило; на л. 16б (II част) голяма концовка, оформена като букет от различни цветя, също рисувана само с черно мастило.

Съдържание – ръкописът е озаглавен: **Влагалици за дѣцѣта.** Започва с **Разговоръ осмый. День осмый.** Към всеки урок има „притча“ или „повѣсть“, която е всъщност тип народна приказка. Първа приказка – Един цар се оженил за една царска дъщеря и умрял преди да му се роди син, когото нарекли Дезар. Очите му били големи и прекрасни, устицата му, сладка и хубава, а носът му тъй голям, че му закривал половината лице. Царицата била неутешима,

ама слугинята ѝ рекла, че не му е толкова голям носът, а е римски нос и всички големи герои имат големи носове.

Част I:

Л. 1а–27а: Разговорът осми.

Л. 27б–55а: Разговорът деветти.

Л. 55б–83б: Разговорът десети. Ден десети. Павел

Л. 83б–97б: Разговорът единадесети. Ден единадесети. Учител Янелі, Еулогий, Евтиховъл, Павел и Філіпп.

Част II:

Л. 1а–16б: Благалище на д'цата. Разговорът първи. Ден първи. Учител Петко, Тричко, Драган, Божан и Стоян.

Л. 17а–49а: Разговорът четвърти. Ден четвърти. Павел...

Л. 49б–73б: Разговорът пети. Ден пети.

Начало: Добре доше, деца мои(!).

Л. 74а–88б: Разговорът шести. Ден шести.

Л. 89а–138б: Разговорът дванадесети. Ден дванадесети.

Език и правопис – книгата е превод от руски, доста грамотен, на новобългарски език; правописът спазва правилата на руския оригинал.

Бележка на книжовника: на л. 73б (втора част): **Конецъ** 1854-го **Марта** на 20 **денъ**.

Приписки – няма.

На л. 16а: с химикалка в долното поле е отбелязан *инв. № 616-В. О.Ф.*

История на ръкописа – книгата е била старо притежание на читалище „Наука“, в старата Инвентарна книга е заведена под инв. № 250. В Регионалния исторически музей се е съхранявала под инв. № 616-В – ОФ, който е залепен на предния капак на подвързията. Актуалната ѝ сигнатура е 023.В.А-2.Инв. № 1746.

Снимки: от л. 1а и 73б вж. като прил. LIII–LIV.

ЧИСЛИТЕЛНИЦА (УЧЕБНИК ПО МАТЕМАТИКА. ЧАСТ I)
ОТ 1857 Г.

160 листа хартия; 200 × 165 мм. Размери на текстовото поле: 140 × 125 мм. Не е разделен на тетради и няма оригинална пагинация. Липси няма.

Общо физическо състояние – сравнително добро, но листовете са смачкани и замърсени от неправилно съхранение.

Хартия – с лошо качество, жълта и тънка, без водни знаци.

Подвързия – дебел картон, обвит с орнаментирана релефна хартия в тъмнозелен цвят, с кафяви кожени гръб и ъгли; върху гръба са имитирани биндове. На лявата корица има кръгъл етикет с номер 169/505, а до него, върху картона, в горния вътрешен ъгъл с мастило е поставен номер 348.

Писмо – нов почерк от 50-те години на XIX в. Книжовникът пише по 20–21 реда на страница. Повечето страници са изписани с цифри.

Мастило – черно. Няма червенослов.

Украса – елементарно оформени заставки и концовки с черно мастило.

Съдържание – като основа на направения препис е използвана книгата на Христати Павлович *Арифметика или наука числителна*, издадена в Белград през 1833 г., но са направени редица промени – езикови и в дадените примери за изчисляване.

Л. 1а: заглавна страница: *ЧИСЛИТЕЛНИЦА ЧАСТЪ 1. Що е числителница? Числителница е оная наука, коя-то ны учи да познаваме числата и да правиме прав и със леснина секакво численіе хесапъ.*

Л. 16–44б: Учебник:

Начало: *Что є число и кои сѧ числителните знакове?*

От л. 45а до края от друга, по-късна, ръка с молив са записани сметките на дюкян за платове и дрехи в Ловеч, с имена, покупки и цени. Напр.:

Дюканъ сайбіята пазарѹва: | 4:2 синьо платно по 3:10 др. | 4/8 лакти басна по 3:30 др.

Василъ на хаѹи Иванѹа син' му има [да] дава от илеуитѹ 13:20

Василъ Генѹвъ има да дава 4:90

На свищовѹитѹ на Илія давалѹ на заемъ 50 грѹ.

Драганѹѡвица има да дава 32.

Христо Станювѹ пазарѡва пѡтѡри за грѹ 27.

Яли ефенди пазарѡва бяло платъ за 22...

касаровѹ Юмерѹ коравіа 14: лакъ зѹ бяло платно 42.

Език и правопис – кописѹтъ е направил опит да осѡвремени езика на Христки Павлович и го е изпѡстрил с руски заемки. Използвани са много турцизми. Добавяни са краесловни ерове.

Бележка на книжовника – на листа, залепен за лявата корица:

Да са знаи, чи аритметика... Да са знай чи тази аритметика [ѹ] на Стефанѹ Георгиевѹ направил сам 1857.

На л. 39а: *Господинѹ С. Георгивѹ (!)*.

Приписки – няма.

История на ръкописа – книгата е намерена сред книгата на Васил Колев Мирвански от Ловеч, починал на 11 февруари 1931 г., на 86-годишна възраст. Предадена е от Георги Ив. Кочев от Ловеч на читалище „Наука“ през 1931 г. и е била заведена под № 348. В Регионалния исторически музей се е съхранявала под инв. № 169/505. Актуалната сигнатура е 023.В.А-2.Инв. № 1747.

Снимки: от л. 1а, 5а и 30а вж. като прил. LV–LVII.

АПОКРИФНИ МОЛИТВИ
ОТ 1860 Г.

12 + III листа хартия; 183 × 115 мм. Текстовото поле е неочертано и без точно спазване на определен размер: приблизително 140 × 90 мм. Ръкописът е подвързан към печатна книга: *Кратко и ясно описание за свадби, съгласно съ правилата на восточната църква. Преведено отъ гречески отъ протонотарѣа папа Димитрѣа съ повелинїемъ всечестнаго митрополита Терновскаго Господина Г. Неофита. | а напечатано от Юванна Стоянова Свиштовца Мерданскаго | 1854 лѣто 6 Октомвра | Въ Новѣй Садѣ | Въ кнѣгопечатнѣта | г. Др. Данїїла Медаковича.* Не е разделен на тетради.

Липси няма.

На празните листове отпред и отзад са изписани имена за помен – Цветан, Станое, Йован, Величко, Стоянчо, Миле, Гоца, Илия, Младен и др. В края е отбелязана годината 1862.

Общо физическо състояние – добро. Има следи от капки от свещи.

Хартия – тънка, жълтеникава, без водни знаци.

Подвързия – дебел картон, обвит с тъмнокафява кожа; върху кожата на предната корица са врязани двойна рамка и прекарани в полето диагонали; върху кожата на задната корица по същия начин в полето е оформен двойноконтурен ромб. Биндовете на гърба са също очертани с врязване.

Писмо – нов полуустав, подражание на по-стари образци, по 17 реда на страница. Нередовна употреба на кустоси.

Мастило – черно за основния текст и червено (към оранжево) за заглавия и заглавни букви.

Украса – примитивна, навсякъде изработена с черно и оранжево мастило.

Заставки – еднотипни, от растителен орнамент върху хоризонтална линия, далечно подобие на печатни образци.

Л. 1а: композиция от виещо се стъбло с едри цветя и пъпки, върху хоризонтална черта; в средата отгоре малък кръст.

Л. 6б: композицията е от отделни, допиращи се едно до друго двойноконтурни листа и малки цветчета; в средата е очертан сим-

волът на Света Троица – триъгълник с вписаното Божие око.

Л. 8б: виещото се стъбло е прекъснато от малки цветчета и от него се разклоняват тройни ластари.

Инициали:

Л. 6б: плътно очертан, с геометрична форма; стъблото се прекъсва в средата от малък „бял“ четирилистник и завършва с малки ластари; под буквата се развива примитивно стилизиран флорален мотив, допълнен вляво от вертикален ред чертици.

Л. 8б: тънък, с подобна на горната украса под буквата.

Л. 9а: подобен на инициала от л. 6б, с ластари в края на стъблото и чертици под него.

Концовки:

Л. 10а: оформена в няколко реда от тънко вълнообразно стъбло с малки ластари.

Л. 12а: в триъгълна форма с върха надолу, очертана от същото стъбло, което разделя и вътрешното поле, завършвайки с кръг, в който е вписано око. Около него, вътре в полето е разположена бележката на писача.

На л. 2б, 3а, 4а, 4б, 5а, 5б, 6а, 6б, 9а, след хейретизмите и молитвите краят на редовете се запълва от вълнообразна линия с малки ластари.

Съдържание – сборник с апокрифни молитви, подготвен като амулет. По-долу съдържанието им се предава в пълнота поради важноста на текстовете.

Л. 1а–6б: *Сѣмъ мѣтва ѿвѣрѣтена выст' на Гробѣкъ прочѣтымъ дѣбѣмъ вѣды, вѣдомо же вѣди аще кто прочитает на всакъхъ день и носитъ ю оу себѣ не оувонтъ сѣ ѿ напраснѣиѣ смѣрти. ниже въ мори, или на пѣтъхъ пойдѣши: и ѿ всакѣи немощи, и вѣди прочитати изъбавлетъ сѣ.*

Мѣтва прѣстѣбѣи вѣдѣ:

Чѣта ѿтроковницѣхъ прочѣтаа влѣче. надѣждо всѣхъхъ ненадѣемихъ, гѣпѣжъ мѣмъ слѣнце славнаа, и превлагѣа височайшаа нѣбсъ Пречтѣнѣишаа солнечныхъ лѣчезарныхъ свѣтлостей чѣтѣишаа несравенноу херувимѣмъ и всѣхъхъ серафимовъ, прабѣцѣвъхъ надѣжда прѣбѣвъхъ, славо апѣловъхъ похвало и всѣхъхъ мчѣниковъхъ Препѣвнѣи радваніе, и пѣсниковъхъ. славо авраамовъхъ, ісааковъхъ, іаковъхъ, вселіе, и гедеѣнъхъ ново рѣно, стѣителіе, аароновъхъ мѣсѣевъхъ и всѣхъхъ стѣихъхъ красото.

Кадѣилницѣ златѣа, и свѣщницѣхъ свѣтонѣснаа сталинѣ носившаа, нѣбснѣ маннѣ и кѣтовѣхъ, истинный бѣжѣственнаго законѣа, всецѣрѣице

всепѣтаа стѣйшіи престоле оутѣшеніе все чѣаа троерѣчыце моа
наставниѣ всѣм престааа ѡтроковице.

Ѹжъно непалимаа пространное вѣстѣилице: жезлъ процвѣтши:
дѣрѣна ѡнаго жезлъ показала са еси истина, и цвѣтъ сынъ твоѣ.

Изь корене, возрастшаа давидова хртосъ создатель нашъ, бгъ, и
вѣла. вседержителъ вышній, и единъ бгдѣтелъ.

Ты плоти родила еси, бга и слова, прѣжде рожства дѣствѣющаа,
и порѣдѣѣ дѣа.

Ключи дѣства не повреди бгъ, и создатель мой, иже избокѣ твоею
воплотивыиса безсѣмене дѣо, ипрімиры насъ бгговъ хртосъ сынъ твоѣ.

Ты помощница безпомощнымъ и грѣшнымъ: ѡбзрѣваемымъ
пристанище оутѣшеніе мирѣ.

Затворенымъ скорое свожденіе ты сирымъ застѣпленіе, и
избавленіе плѣннымъ.

Ты вѣщамъ врачъ и спасеніе мирѣ, ты монашествующымъ
оутвержденіе, и мирѣномъ надеда ты, вѣдѣвъ терпѣніе, застѣпленіе и
покрѣвъ, ты еси дѣамъ похвала вѣнецъ же и красота.

Ѹтроковице чѣаа црїце Гпже моа, да не похвалитса нама сатана
пагворѣдныи, и нама сквернавыи да не возноситса врагъ мой.

Помилши ма оубогаго, и ѡскверненнаго прогнѣвавашаго злѣ во
грѣсѣхъ многихъ творца и бга моего сдѣію изидителя.

Ты во мое пристанище, помощница и предстѣлница, и вѣсъ лежѣ
вѣщѣ подъ твоимъ покровомъ, припадаю всепѣтаа, и равскїи вопїюти
молюта гпже моа со многими слезами да не преслатки мои исѣ всѣхъ
жизнодавецъ за многїа гаже содѣлахъ грѣхи посѣчетъ ма.

Молю же таа всечѣаа прїитыми ко хртѣ моёмъ, и вынѣти во
дворѣхъ праведныхъ, ѡнѣхъ идѣже сѣдъ слезы ни скорѣ ниже печ
длъ ни мѣка ниже тѣснота.

Но радостъ не иждиваемаа, и наслаженіе прѣныхъ красота
непрестающаа, и жизнь конца не имѣшаа сладостъ и радованіе слава
и свѣтлостъ.

Исполны оуста моа бгдѣти сладчайшаа, и просвѣти дшѣ мою,
ѡбрадованнаа: и подвыжи оустнѣ мои и гѣзыкъ, во еже пѣтита с'
дшїею радостною, и оусерднымъ сеуцеамъ, и сладкое пѣніе аггелско. ѡно
егоже гаврїилъ вѣща къ текѣ мты дѣо страстей моихъ и избавитыса:
и всѣкаго грѣха.

Радшиса свѣтлѣйшее бжїе прїѣтелище и свѣтоносное.

Радшиса вѣще ѡбрадованнаа.

Рáдѣйсá бл̄жен'ѣйша въ женах' д̄во
 Рáдѣйсá свѣздо пресвѣтлаа м̄ты д̄во ѡтроковицѣ.
 Рáдѣй свѣтлорóдшаа всѣхъ ц̄ра
 Рáдѣйсá возсѣлашаа свѣтъ прáвды
 Рáдѣйсá гпже вл̄це высочайшаа. всѣхъ.
 Рáдѣйсá м̄рѣ и рáдосте и всегò м̄ра спасенїе.
 Рáдѣйсá рáдосте всегò члѣчскагò рода.
 Рáдѣйсá проповѣданїе всѣх' пр̄ркò
 Рáдѣйсá мчнниковъ добротò и вѣнцѣвъ првїшмъ.
 Рáдѣйсá преподóбнымъ похвалò и пѣнїе монашествующимъ
 Рáдѣйсá тавствѣн'ѣйшаа ст̄гителехъ и красото.
 Рáдѣйсá гл̄голанїе пѣснопевцем' всѣхъ.
 Рáдѣйсá иъзбавляюшаа мá ѡ пагубнымъ смёрты.
 Рáдѣйсá свободаюшаа мá трѣса тагчáншагò.
 Рáдѣйсá пресловдòе и вседòвное вселенїа чдò.
 Рáдѣйсá наслажденїе всѣхъ зёмнороднымъ и оукрашенїе.
 Рáдѣйсá раю слáдосте безсмёртїе.
 Рáдѣйсá дрѣво жїзны горнаго.
 Рáдѣйсá стѣно вѣрным' и спасенїе всѣмъ.
 Рáдѣйсá пристанище ѡбщевáемы бл̄гòстишное.
 Рáдѣйсá без' вѣдòе всѣмъ оумѣршимъ.
 Рáдѣйсá стáгò д̄ха истòчнице запечатлѣнымъ.
 Рáдѣйсá похвалò намъ рабомъ твоимъ смиренимъ.
 Рáдѣйсá рáдованїе грѣшнимъ и привѣжище стрáнымъ.
 Рáдѣйсá ѡзловлѣемыхъ оутѣшенїе
 Рáдѣйсá предстателствюшаа мнѣ в' часъ сдны
 Рáдѣйсá преслáвный престòле творцá моего.
 Рáдѣйсá многсвѣтлаа и дененъ просвѣщенїа моего.
 Рáдѣйсá чтáа см̄а сокршывшáа и ѡ áдá свзàнїа разрѣшившáа.
 Рáдѣйсá чтáа, см̄а злòначалнагò главѣ сокршывшáа и ѡ áдá
 свзàныа разрѣшившáа
 Рáдѣйсá е́аже многоаа рáдостъ м̄рѣ выстѣ.
 Рáдѣйсá винòвнаго спсєнїю вѣгò м̄рѣ и слава.
 Рáдѣйсá всепѣтаа намъ покрòве и предстателныце.
 Рáдѣйсá скиптрѣ вл̄це вѣрных' царей.
 Рáдѣйсá силá даюшаа самодержцемъ.
 Рáдѣйсá слáво и рáдостъ всѣхъ сценныкомъ.
 Рáдѣйсá ѡверзєнїе двєрей райскїа.

Радѣйсѧ скорѣвь прѣставшаѧ и радостѣ подѣвшаѧ.

Радѣйсѧ едѣме скорѣвь оутѣолившѧ всѣмъ скорѣвѣшимъ.

Радѣйсѧ ключѣ нѣснѣю црѣтѣѧ хртѣѧ.

Радѣйсѧ пристѣнище невлаемое надѣдо извѣстнаѧ ѡтроковицѣ двѣѧ

Радѣйсѧ всѣмъ помощнище гпже моѧ дѣвѣце.

Радѣйсѧ свѣтъ пресвѣтлѣѧ и просвѣщающѣѧ мѣрѣ.

Радѣйсѧ мѣты хртѣѧ сѣна, и бѣга живагѧ.

Радѣйсѧ намъ земнороднымъ покрѣвѣ и радостѣ.

Радѣйсѧ внѣтрѣ носѣщаѧ спасаемы надѣждѣ.

Радѣйсѧ невмѣстимагѧ вмѣстѣвшѧ вочрѣвѣ.

Радѣйсѧ млекоми дойвшѧ хртѣѧ жиждѣвѣща вѣщѣдраго бѣга сѧмагѧ
создателя моѣгѧ.

Радѣйсѧ во ѡбѣтѣхъ носѣщаѧ сладостѣ стѣхъ аггѣлѣѧ и питѣтелѧ
свѣхъ(!) члѣвколюбѣща щѣдраго вседежителѧ(!) моѣгѧ.

Смѣ же подобѣетъ слава чѣсть и поклоненѣе со безначалнымъ егѧ
оцѣмъ, и прѣстѣмъ и благимъ, и животворѣщимъ егѧ дхѧмъ нынѣ и
прѣсно, и во вѣки вѣковѣѧ аминь.

Л. 66–8а: Млѣтва арханггѣлѣ Мѣхѣилѣ войводѣ нѣснѣхъ силѣ

Гдѣ бже великѣѧ црю безначалный, послѣ гдѣ арханггѣла своѣгѧ
Мѣхѣила на помощѣ рабѣ своѣмѣ. и мѣ : изѣти мѧ ѡ врагѣ моѣхъ
видимыхъ и невидимыхъ ѡ гдѣнѣ великѣѧ арханггѣле Мѣхѣилѣ излѣѣ
мѣра блѣгаго на раба своѣгѧ, ѡ гдѣнѣ великѣѧ арханггѣле Мѣхѣилѣ демоновѣ
сокрѣшителю запрѣти всѣмъ врагѣ борющимѣ со мною, сотвори и хъ
такѣ ѡбѣцы, и сокрѣши и хъ такѣ прахъ прѣдъ лицѣмъ, вѣтра. ѡ Гдѣнѣ
великѣѧ Мѣхѣилѣ, арханггѣлѣ шестокрылатѣ, пѣрвыѧ кнѣже, и воеводѣ
нѣншхъ, силѣ херѣвѣмъ и все стѣхъ; ѡ чѣдныѧ арханггѣле Мѣхѣилѣ
хранителю, не изрѣченныѧ, вѣдѣни помощѣ во всѣмъ во ѡбѣдахъ, вѣ
скорѣвѣхъ, вѣ печалѣхъ, вѣ пѣстинѣхъ, и на распѣтыдахъ и на рѣкѣхъ,
и на мѣрахъ тихѣѧ пристѣнище, и изѣбѣви мѧ великѣѧ Мѣхѣилѣ арханггѣле,
ѡ всѣкѣя прѣлѣсти дѣвоискѣя, егда оуслѣшѣша грѣшнаго раба своѣгѧ
и мѣкѣ. молащѣгѣ тебѣ, и призивѣющѣгѣ ймѣ твоѣ стѣѣ, оускори на
помощѣ мою, и оуслѣши млѣтѣѣ мою. Сѣ великѣѧ арханггѣле Мѣхѣилѣ
повѣди все противѣщѣѧ сѧ мѣѣ, силою чѣтѣгѧ, и животворѣщаго крѣѣ
Гдѣнѣ, млѣтѣвами прѣстѣѧ вѣѣ, и стѣхъ аггѣлѣѧ, и стѣхъ апѣлѣѧ. И стѣгѧ
великагѧ Нѣколаѣ, чѣдотѣвѣрѣѣ, и стѣгѧ прѣрока, Илѣѧ, и стѣхъ величѣ
никѣ Нѣкѣѣѣ, и Еусѣѣѣѣѣ, и прѣпѣнѣхъ оцѣѣ, и стѣхъ стѣѣтѣлѣѣ, и мчѣ
никѣ и мчѣницѣѣ, и прѣпѣнѣхъ и бѣгоноснѣхъ оцѣѣ нашихъ Сѣмѣѣѣѣѣ, и
стѣѣтѣлѣ Сѣвѣѣѣ, и всѣхъ стѣхъ нѣснѣхъ силѣ аминь.

Ⲅ великїи а̀рха̀ггеле Михаїле помозы мнѣ грѣшномѣ рабѣ своемѣ, ѝ ѝзбави мѧ ѿ трѣса ѝ потѡпа, ѝ ѿ огнѧ ѝ меча, ѝ ѿ напрѣсныхъ смѣрти, ѝ ѿ всѧкаго, зла, ѝ ѿ врага лѣтывагѡ, ѝ ѿ вѣри на носимыѧ ѿ лѣкаваго, ѝзбавимѧ великїи Михаїле а̀рха̀ггеле Гдѣнь всегда нынѣ ѝ прїснѡ ѝ во вѣки вѣковѣ а̀минь.

Следват 5 молитви срещу нежит:

Л. 86–9а: Млтва пѣрва ѿ нежита

Ⲅгда ѡдаше нежитѣ ѿ сѡхагѡ мѡра, срѣте егѡ Исѣ, ѝ рече емѣ, гдѣ ѝдешиши(!) нежитѣ. ѡнь же ѡвѣща, ѝ рече: Гдѣ азъ ѝдѣ во главѣ члѣвѣческою, кѡсти емѣ, ѝ смерчатѣ, кровѣ емѣ пролѣти, ѝ на смертѣ егѡ предѣти. Исѣ же ѡвѣща, ѝ рече **Заклинаю** тѧ нежитѣ, ѝиенемѣ оца̀ моегѡ, ѝ во всѣми стѣыми, да не виидеши во главѣ члѣвѣческою, ни же пакости да сотвориши емѣ, ни вѣ волѣзныи да предѣси егѡ, но разлѣчи сѧ ѿ негѡ, ѝ ѡидѣи вѣ прѣстѡлѣ гори, ѝ виидѣи во главѣ елѣнскѡю, ѝ вѣ ѡбвныѧ рѡгїи, ты во сѣдѣ звѣрїе сїлиши ѝ терпѣливѣи. а̀ члѣвѣкъ сый еѣтъ, рабѣ бжїи ѝмр: не мѡжетѣ терпѣти, но ѝзыди ѿ раба сего̀, ѿ ѝмени моємѣ, ѝ ѿ ѝмени оца̀ моегѡ, ѝ дѡха стѡгѡ, ѝ да не прикѡснѣши сѧ кѣ томѣ.

Л. 9а–10а: млтва вѣтора

Гдѣ бгѣ истинный ѝ живый, ѝ подателѣ живѡтѣ, ѝже возложи рѡкѣ свою, на главѣ ѡдамогѡ, ѿ того̀ же часа̀ глава не поволѣе ни ѡчи егѡ, ни полѣ главѣ егѡ, ѝ стѣый Кѡсма, ѝ Дамїанѣ да оуѣекнѣтъ кровь ѝ слезы ѿ очїю рабѣ бжїи ѝмр: во ѝмѣ Исѣа ѝсходѡща сѣ нѣсѣ ѿ вишнагѡ, ѝ стѡгѡ жилища своегѡ. Ни сѡдѡщѣ нежитѣ ѿ сѡхагѡ мѡра, ѝ срѣте егѡ, Исѣ, ѝ вопросї егѡ, глагола гдѣ ѝдеши нежитѣ, ѡвѣща нежитѣ ѝ рече: ѝдѣ вѣ члѣвѣческою главѣ мѡзокѣ емѣ ѝсмерчатѣ, чѣлюсти емѣ сокрѣшитѣ, оуѣши емѣ оуѣгнѣшитѣ, ѡчи емѣ ѡслѣпнѣти ѝ оуѣста емѣ оуѣкрывнѣти, ѝ во главѣ егѡ дѣнь ѝ ноцѣ, превнѣти. Рече же емѣ Исѣ, возврати сѧ вѣ спѡтѣ, ѝдѣже члѣвѣкъ непрѡидѣтъ, тѡмо влѣзы вѣ рѡгїи елѣнстѣи, ѝ вѣ главы воловскїа тово мѡжетѣ терпѣти, ѝ прѣтрадѣти, ѝ тѡмѡ превѣдеши, ѝ пожды дѡндеже нѡ ѝ зѣмла. Мнѡ ѝдетѣ оуѣбой сѧ бга сѣдѡщагѡ на прѣстѡлѣ херувїмстѣи, дѡндѣже прїидѣтъ всей вселѣнѣи сѣднѣти ѝ текѣ нежитѣ; **Злоначалниче** всѧкомѣ недѣгѣ. **Заклинаю** тѧ ѝзидѣи, ѝ ѡидѣи, ѿ члѣвѣка ѝ не вѡврати сѧ вѣ негѡ. всѧкаѧ слава подѡдетѣ оца̀, ѝ снѣ, ѝ стѡмѣ дѡхѣ, а̀минь.

Л. 10б–11а: молитва третѡ.

Бгѣ мѡре ѡкоже стѣзи прѣхѡдаше ѝ ѝзѣ мѡра рѣки ѝсѡшаше, ѝ рабѣ бжїи недѣгѣ ѡдержїи вѡше, главою ѝ лицемѣ, Тогда̀ слншавѣ

архъаггелъ Михаилъ, и рече ѣмъ ктò єси, онъ же речеть ѣже вывѣтъ. И рече нежитъ азъ ѣсмь микранъ идѣ въ члвчѣскою главѣ, да мозкъ ѣмъ снѣмъ, и кості єгѡ сокрѣшѣ, кровъ єгѡ пролію, и рече Гдѣ Михаилъ, и Гавриѣлъ идите, и оцитѣ микранъ, да оустрашитъ сѧ ѡ гласа моего, ѡ ниже и доша и рѣша ѣмъ, не ходи во члвчѣскою главѣ но иди в' прѣстѣи гòри, и вииди во главѣ єленевѣ, и во ѡвныѣ роги, и тѣмо превѣди до скончаніе вѣка, престани ѡ рава бжїа. имѣ : да тѣ Гдѣ не ѡспѣтъ во ѡгнь вѣчный, ꙗко слава подобѣтъ во вѣки аминь.

Л. 11а–б: мѣтва четвѣрта.

Во йма ѡца, и сѧ, и стѧго дѣха. Градѣтъ вѣ ста, стѣи ѡвакимъ, и стѣи Петръ с' Павломъ. и срѣтоста нежитѧ, и рѣста ѣмъ, Гдѣ идеши, онъ же рече идѣ кородити сѧ в' члвчѣка и тамо єгѡ погѣвити, ѡвѣшаша стѣи и рѣша, ѣмъ Заклинѣемы тѣ во вседержителемъ вѣгомъ савѡѡвъ вѣсмѣртнимъ Заклинѣемы тѣ шестокрылатими, и много ѡчитими аггелы Заклинѣемы тѣ во стѣи архъаггели, и чѣтири євлѣтїи, и во стѣими прѣоцы, и апѣли и мѣники, ꙗкѡ да не виидеши в' члвка сѧгѡ, ѡстави рава бжїа: Во йма ѡца, и сѧ, и стѧго дѣха, аминь.

Л. 11б–12а: мѣтва пѣта

Йкѡ же идѣше нежитъ и по него чѣти чѣстъ нежитїи и срѣте ихъ архъаггелъ Гавриѣлъ и рече ймъ Гдѣ идѣте, и рече нежитъ, чтò ма прѣшавшїи Гдѣ, азъ идѣ в' члвчѣскою главѣ, мозкъ ѣмъ изверѣши ѡч и ѣмъ ѡслѣпнѣти. Тогда рече ѣмъ архъангелъ Заклинѣю тебѣ нежитѣ, йменемъ бжїимъ разлѣчи сѧ и ѡиди ѡ рава бжїа Во йма ѡца, и сѧ, и стѧго дѣха, аминь.

Език и правопис – църковнославянски.

Бележка на книжовника – на л. 12а: Преписано вѣсть в : л : Х | 1860 : мѣ мартъ | 2: дѣнь ѡ Нїкола | Герговъ ѡ: с: | Бовъ.

Приписки:

Л. 12а: под бележката на книжовника – печат-екслибрис: *Фико Фиковъ | Адвокатъ- Ловечъ*. Поставен на още три места и върху печатната книга.

Л. Ша: Пѣнъ Здравко Бѣнко і рѣ[но] | митаръ Дмитриа (sic!) і кола | Бѣличко Гѣльпъ (sic!) Божилъ | Дїмитръ Тодоринъ Лїхо Стана і кола | Златко Бѣличко | Найдънъ (sic!) Бѣличко Ристаки і рѣно...

Л. Шб: (с червено-оранжевото мастило): мѣтва помилшї гдѣ | помилшї аначко гѣлко | славо помѡщъ вѣ кола | ш 1862 септември: | 2 денъ | знати се цѡ дадохъ пари | за мошѣте 65 грѣ на Глигорїа | Коюнѣи

| (под черта): жито ѡки̂ 235 | сѣѡ книга на Софрониа ѡ Шиѡковци̂ |
знати̂ ѡ какво доиде | нши | ѡтца твоего и матеръ твою | (с молив):...
| (подпис): Панкѹ Бѣтѣвъ.

История на ръкописа – книгата, както и някои други книги в описа и в старопечатната сбирка на музея, е била собственост на видния ловчалия и библиофил Фико Фиков. В музея при читалище „Наука“ е заведена под инв. № 962. Актуалната ѝ сигнатура днес е 023.В.А-2.Инв. № 1748.

Снимки: от л. 1а и 12а вж. като прил. LVIII–LIX.

СЛУЖБА ЗА СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ
ОТ 1862 Г.

16 + I листа хартия; 193 × 150 мм. Размери на текстовото поле, очертано с двоен контур: 65 × 46 мм. Не е разделен на тетради. Има пагинация по страници с дребни арабски цифри, но късна. Ръкописът е подвързан към печатна книга със сигнатура 566 и заглавие: **Надгробный плачь или послѣдованіе оутреннее свѣтъмъ и великімъ събѣшты развѣкъ цѣлагѣмъ Свѣтаго, пророчества и Апостола. | Печуата са иждивеніемъ г. Димитріа Ангелова, книгопродавца | ко оупотребленію православносточнымъ вожіимъ церквамъ, и всѣмъ изволяющимъ пѣти е. | Цареградъ | Въ печатница Цар. Вѣстника. | 1858.** От посоченото по-долу заглавие става ясно, че това е препис от изданието на службата, подготвено от Сава Филаретов – описано у Иречек, № 455; Балан № 11312; Погорелов, № 579; Стоянов, № 7639.

Общо физическо състояние – не много добро. Силно зацапани долни десни ъгли на страниците, следствие на усилена употреба. Личат следи от овлажняване.

Хартия – тънка, лошокачествена, овлажнявана и с петна от лилава плесен, без воден знак. Личат окапвания от свещи.

Подвързия – няколко пласта картон, облепени с декоративна хартия в зелено, черно и оранжево, доста разкъсана. Кожени гръб и ъгли от тъмнокафява кожа, изпъкнали биндове. В горната част на лявата корица има кръгъл етикет с вписан номер 566/. Вероятно двете книги са подвързани заедно през или малко след 1862 г.

Писмо – нов полуустав, почти без съкращения, с голямо разстояние между буквите. Имитира по-старо писмо. Копистът пише по 26 реда на страница.

Мастило – черно, кафяво за основния текст и червено (към оранжево) за заглавия и заглавни букви.

Украса – на л. 15а има концовка от тънко виещо се стъбло, оформено в нещо като буква З, с малки листенца и една цветна пъпка; използвани са двата цвята мастило.

Съдържание – ръкописната част носи заглавие: **СЛУЖБА Преподобнымъ Отцемъ нашимъ, равноапостольнымъ Методію и Константинѣ, нареченномъ Кирилѣ, Епископомъ Моравскимъ оучителемъ**

Славенскій. Мѣа маѣа 11 день | Вѣ Цареградѣ | Типографїа Ц. вѣстника и со | дрѣжїа | 1862

Л. 2а–15а: Службата за св. св. Кирил и Методий – Кїими похвалными вѣнцы оувлаземъ Свѣтители, языки славенскїа во тмѣ невѣдѣнїа и сѣни смертнѣй сѣдѣщїаа, Свѣтомъ Свангелїаа просвѣтывшїаа, троицы Единосѣщныа велегласнїаа, проповѣдники, или же ины.

Л. 15б–16а: Тропáре: Коїто са пейтѣ презѣ годината: влѣсто, Видѣхомъ свѣтѣ истинный.

Други текстове, които не са част от Службата за светите братя.

Л. 16б: отбелязано с молив 1873 *Кумитетъ*, 1876:, 1877: *минаха русите* и 1878: *обладаха до...*

Л. 1а: в края на ръкописа – откъси от писмовник от 1866 г. Начало на писмо до родителите и образец на писмо от баща до син: Любезни сине, [Др]аго ми е като чуохъ че си здравъ и че прилежаваашъ въ навките...

Л. 1б: отбелязани сметки – Шо давали за свадбата на новїя кумецъ Найдена | 3. гр. на попа | 3. бакшишъ на черковника и на поповете | 2. грош за ризата | 1. На гандара | 20 пар. на тѣпана | 1 грошъ крѣчма на Крѣста распї | 20 на дїда Боча дадохъ за Крѣ... | 3:20 сванецъ за прошка въ понделник | 1. за кърпа | 10 задеамъ | 2. единъ юзъ ракїя въ пондел... | 1б.

Отдолу продължава с по-бледо мастило: 5... на дѣтцата които пейоха | 20 на кърпата въ черкови | крѣчма въ пондѣлк ракїя | 4.10 дадохъ въ знакъ любве(!) | 1867 Яннуарїй 15ий.

Продължава на листа, залепен за десния капак на подвързията: 2: Единъ юсъ ракїа въ вторни | 10 пар за шикеръ за въ ракїаа на Герги и Нино испїха и дадо Пано | и Цана черпїхъ | 20 пар. вино кърма когато доходи | крѣсника . Отдолу има и друга сметка.

Език и правопис – неустановен, смесица от църковнославянски елементи и новобългарска лексика.

Бележка на книжовника – няма.

Приписки – на форзацния лист, залепен за лявата корица: 1863. Да е извѣстно за много врѣме" когато прѣсахва ялѣтѣ" Панега до капка на главата(?) та дѣ...(?) имашѣ до три часа азъ ...(?) Јовановъ писаръ (подпис?)

На гърба на предния форзац с химически молив: 9-й Маїй 1917 год. вали снегъ и силенъ студъ.

На л. Ia: в началото на книгата – сметки от 1875 г. априлѝа 13ѝ.

На заглавната страница на печатната книга горе с бледо мастило е записано: № 27. Б. Ц- нево. и с червен молив: библ. № 121.

На л. 4б: избледнял кръгъл печат на църквата „Св. Николай“ в с. Витунци (?). Същият и на с. 8 от печатната книга.

История на ръкописа – книгата е била от личната библиотека на проф. Беньо Цонев. В Регионалния исторически музей днес се съхранява под сигнатура 023.В.А-2.Инв. № 1749.

Библиография: Иречек, Константин. *Книгопис на новобългарската книжнина 1806–1870*. Виена: печ. Леополд Зомер, 1872, с. 39; Теодоров-Балан, Александър. *Български книгопис за сто години 1806–1905: Материали*. София: Бълг. книж. дружество, 1909, № 11312; Погорелов, Валерий. *Опис на старите печатани български книги (1802–1877 г.)*. София: Народна библиотека, 1923, 421–422; Стоянов, Маньо. *Българска възрожденска книжнина: Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806–1878*: Т. I. София: Наука и изкуство, 1957, с. 359.

Снимки: от л. 1а и 15а вж. като прил. LX–LXI.

ЧЕТИРИЕВАНГЕЛИЕ (ПЕЧАТНО)
С РЪКОПИСНИ ДОБАВКИ ОТ 40-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.

I + 63 листа хартия; 160 × 100 мм. Размери на текстовото поле, очертано с две линии по подобие на печатна книга: 115 × 60 мм. Ръкописът не е оформен по тетради. Книжовникът го е номерирал с арабски цифри по листове, като номерацията е поставена горе в дясната рамка на полето.

Общо физическо състояние – добро, но личат следи от няколко овлажнявания.

Хартия – плътна, синкава, без водни знаци, некачествена.

Подвързия – дебели дъски, обвити в черна неорнаментирана кожа, разкъсана и олющена по ъглите.

Писмо – нов почерк. Книжовникът пише по 15 реда на страница; с редовна употреба на кустоси и надредни знаци.

Мастило – черно. Няма червенослов.

Украса – няма, освен един малък флорален орнамент, рисуван с перо на л. 1а.

Съдържание – ръкописът е подготвен да замени изгубен печатен текст от Четириевангелието.

Л. 1а–62а: Евангелие от Матей, гл. 1–12. Печатната книга започва от гл. 13.

Начало: $\text{Є}\hat{\text{V}}\text{лїе } \bar{\omega} \text{ Мат-ѳ-ѳа}$

Л. 63а–б: неизписан

След л. 255 от печатната книга са вмъкнати още два листа за допълване на текст – гл. 14 от Евангелието на Йоан.

След л. 269 са добавени два листа за допълване на текст от гл. 20 от Евангелието на Йоан.

Накрая са добавени още три листа, следващи номерацията на печатната книга. Те съдържат:

Л. 279(?): указание за разпределението на евангелските четива през годината: $\text{Єказанїе } \text{главамъ } \text{є}\hat{\text{V}}\text{лскимъ } \text{о}\hat{\text{U}}\text{трєннымъ } \text{извѣстєно } \text{сєдницамъ } \text{всєго } \text{лѣта}$.

Л. 280а–281а: указания за евангелските четива към служби от миней обшак:

$\text{Єлѣжка } \text{прєподѣвныхъ}, \text{ хр}\hat{\text{O}}\text{та } \text{радї } \text{юродивыхъ } \text{овша: } \text{є}\hat{\text{V}}\text{лїа } \text{Мат-ѳ-ѳа } \text{зачало } \text{лїг. } \text{Лѣки } \text{з}\hat{\text{A}} \text{ кд}$.

Слѣжка мѣченика. Єѵлїе Лѣки, зѣ ѡг. Іѡанна зѣ нѣ. причастенъ: въ память вѣчнѣю.

Слѣжка мѣчениковѣ обща. Єѵлїе Матѣеа, зѣ лѣ. или Лѣки зѣ рѣ.

Л. 281б–282б: Єѵлїѣ на всѣхъ потребѣ, различнаѣ.

Език и правопис – църковнославянски, издържан. Ръкописът е дословен препис от печатна книга.

Бележка на книжовника – няма.

Приписки и по-късни добавки:

На л. 1а: рисунка с молив на лице.

На л. 1а: печат на Ловчанското читалище „Наука“ – избледнял.

На л. 1а: печат на предишен собственик на книгата: *Димитъръ Вангеловъ Македонецъ – Ловечъ.*

На л. 221а (от печатната книга) и на л. 282б подпис с молив от *Асень Т. Божиновъ.* От същия човек е запазена бележка на л. 256б от печатната книга, която е избеляла: „*На заточение...*“ (недовършено).

История на ръкописа – книгата е постъпила в музея на читалище „Наука“ в самото начало на XX в. и в старата инвентарна книга е заведена под № 334. По-късно е съхранявана под различни инвентарни номера, последният от които е № 957. Актуалната ѝ сигнатура е: 023.В.А-2.Инв. № 1755.

Снимки: от л. 1а и 280а от ръкописната част и от л. 79б–80а от печатната книга вж. като прил. LXII–LXIV.

АПОСТОЛ С ПОСЛЕДОВАНИЯ (ПЕЧАТЕН)
С РЪКОПИСНИ ДОПЪЛНЕНИЯ ОТ СРЕДАТА НА XIX В.

12 + 323 (печатни) и 12 + 64 (ръкописни) листа хартия; 163 × 100 мм. Размери на текстовото поле, очертано с две линии по подобие на печатната книга: 120 × 65 мм. Ръкописната част започва със своя номерация по листове, а първият е тѣд.

Общо физическо състояние – лошо, наличие на лилава плесен, зацапан в шева, мръсен, овлажняван.

Хартия – плътна, синкава, без водни знаци.

Подвързия – дебели скосени дъски, обвити в черна неорнаментирана кожа. Кожата на задната корица е разлепена от дъската.

Писмо – грозен неравномерен полукурсив, опит за имитация на печатен шрифт. Книжовникът пише по 16–17 (някъде 18) реда на страница. Надтекстови заглавия, кустоси.

Мастило – черно за основния текст и всички елементи на украсата.

Украса – изработена с черно мастило, примитивна, с използване на шриховка в отделни части от композициите.

Заставки – на л. 1а свободна растителна композиция; в централната ѝ част е вписан малък кръст; на л. 100а сложна композиция от поднос с положена върху него корона и виещи се, двойно-контурни клонки от двете ѝ страни.

Инициали – на л. 1а: малък, тънко очертан с геометрична форма и примитивна геометрична украса в буквата; на л. 100а: „типографски“ – буквата е вписана в рамка, а фонът е шрихован.

Съдържание – книгата е печатен апостол, издание от 1752 г. на Киево-Печорската лавра, с четири гравюри. Тук обаче даваме само съдържанието на ръкописните части:

Л. 1а–8б: Деяния на апостолите

Начало: Дѣла стѣхъ апостоль списана стѣмъ апломъ и еѣлістомъ Лѣкою. Глава а. зачало а.

Л. 100а–101б: от печатната книга – Послание на Йоан Богослов.

Начало: Соборное посланіе первое, стагш Япа Іванна Бгослова. Глава а. зачало ѣи

Л. 102: неизписан, подлепващ скъсан лист от печатната книга.

Л. (след л. 112 на печатната книга): 2 л. ръкопис + 2 неизписани

Л. (след л. 323 на печатната книга до края): 64 л. ръкописен текст. Върху тях са изписани следните части от книгата:

Л. 1а–7б: края на месецослова, месеци юли и август.

Л. 8а–64б: Я̀покаліѳієсь ст҃агѡ Іѡанна Філо̀лога.

Език и правопис – църковнославянски, издържан, според извода.

Бележка на книжовника – няма.

Приписки – на листа, залепен за левия капак, са записани няколко имена за помен.

На л. 1а (от печатната книга): лилав кръгъл печат на музея към Ловчанското читалище „Наука“ от 1895 г.

История на ръкописа – в Регионалния исторически музей днес се съхранява със сигнатура 023.В.А-2.Инв. № 1750.

Снимка: от л. 1а от ръкописната част вж. като прил. LXV.

МОЛИТВИ ЗА РАЗЛИЧНИ СЛУЧАИ В ПЕЧАТЕН ТРЕБНИК
ОТ 1738 Г. С РЪКОПИСНИ ДОБАВКИ ОТ СРЕДАТА НА XIX В.

12 + 6 листа хартия (в началото и в края); 127 × 70 мм.
Няма очертано текстово поле. Листовете са изписани от край до край. Печатната книга обхваща 289 листа. Има добавени и 5 неизписани.

Общо физическо състояние – на ръкописната част не е добро. Листовете са отделени от книжното тяло и са силно замърсени. Силно замърсена е и печатната книга, която носи следи от дълга употреба.

Хартия – два типа: тънка, жълтеникава, без водни знаци и по-плътна, с ясно изразени вержори, но отново без запазен воден знак.

Подвързия – тънки дъски, обвити в тъмнокафява орнаментирана кожа. Закопчалките са запазени.

Писмо – среден неправилен полуустав, на ръба между старото и новото писмо. Книжовникът пише по 16 реда на страница. В края е писала друга ръка с по-едро, ново полууставно писмо, по 10–12 реда на страница.

Мастило – черно и лилаво. Червенослов няма.

Украса – няма.

Съдържание:

Л. 1а: неизписан

Л. 1б–2а: възхвала на св. Йоан Златоуст.

Начало: ОУСТѢ ТВОИХЪ ТАКОЖЕ СВѢТЛОСѢ ОГНА ВОСИАВШИ БЛГОДАТѢ ВСЕЛЕННЮ...

Л. 3а–5б: молитва над родилка: Повнегда родити женѣ отроца ГДѢ помолитѣ сѧ...

Л. 6а–9а: Молитва во еже назна... отроца во осмый день.

Л. 9а–12а: част от Чин за кръщение: во црковѣт сѧ ии рѣкъ во имѧ оца и сѧа и стаго дѧа, нынѣ и присно и во вѣки вѣковѣ аминѣ.

Л. 295а–296а: похвала за светите апостоли: аплов первопрестолѣници и вселенныѧ зчителїе влїко всѣхѣ молите мирѣ...

Л. 296б–299а: кондаци за Рождество Богородично и за Възнесение Господне.

Л. 299б: неизписан

Л. 300а–б: гъсто изписани имена за помен: Пена Колю Колуо Юна Кане Кера Иниа Мома Кѣта Вилика Цоню Нешѣ Рада Цоню Иванъ Дѣча Пена Слафѣо Кана Стана Ганю Радка и др.

Език и правопис – църковнославянски, непоследователен, с много грешки.

Бележка на книжовника – няма.

Приписки – на листа, залепен за лявата корица, е записано: *ноеврий гѣ денъ.*

На л. 2а: с химически молив и много едри букви: *Йеродяконъ Макарий Карагъзовъ | 16/VIII. 1931 год. | Тр. м-ръ. [Троянски манастир].*

История на ръкописа – към книгата е запазена следната бележка: *Собственост на Борис Иванов Караиванов. Ловеч. ул. „Хр. Кърпачев“ № 82а. дом. тел. 2-24-52.*

Предаден от свещ. Кольо Цонев Хинов от с. Голец.

Получен от отдел „Следствен“ на Общ. у-е на МВР – Ловеч. кап. Милен Тотев

При всички тези сведения липсва датата на предаването на книгата.

Книгата е съхранявана със стара сигнатура 570/1506, залепена върху предния капак на корицата. Актуален инвентарен номер: 023.В.А-2.Инв. № 1754.

Снимка: от л. 4а вж. като прил. LXVI.

КОНДИКА НА ГОРНОКРАЙСКОТО ЛОВЧАНСКО УЧИЛИЩЕ „СВ. АПОСТОЛИ“ ОТ 1847–1876 г.

233 листа хартия; 355 × 215 мм. Няма очертано текстово поле, на места листовите са изписани от край до край. Само на л. 2б е начертана таблица за вписване на различни парични суми. Ръкописът не е разделен на тетради и няма никаква оригинална пагинация. В ново време е номериран по листове с молив с едри арабски цифри.

Общо физическо състояние – книгата е в сравнително добро състояние, но има следи от влага и някои листове в началото са доста замърсени. Тъй като е била основен счетоводен документ обаче личи, че е била грижливо пазена.

Хартия – жълта, тънка и некачествена (от т.нар. „халваджийска хартия“, както е определена в самия ръкопис), без водни знаци.

Подвързия – плътен картон, 356 × 216 мм, обвит в тъмнокафява кожа, неорнаментирана; гърбът е кожен, с биндове. Върху кожата на двете корици е залепена кафява хартия на цвета. Двете масивни закопчалки днес са откъснати.

Писмо – книгата е попълвана в различно време и от различни ръце, с неравномерен брой редове на страница. Броят на редовете достига най-много до 43–44, но на много места са по-малко. Има страници само с по 7–8 реда. Писано е с нови, нечетливи и не съвсем грамотни почерци.

Мастило – тъмнокафяво и тъмносиво в по-ранните записи от 40-те – 50-те години на века и черно за по-късните записи. Последните сметки от 1875–1876 г. са направени с лилаво мастило. Червенослов не се използва.

Украса – няма.

Съдържание – вероятно това е втори том от кондиката, тъй като в началото няма лист, оформен като заглавна, начална страница.

В кондиката са записвани основно два вида финансови сведения – за суми, придобивани от спомоществувателите и за дарения (наричани „милостъйна“), направени в полза на училището, за вноски от учениците, които са се добавяли към сумите, отпускани от градската и църковната управа; за разходи, направени за „плата“ на даскалите, за нужди на учениците, за различни видове покупки –

за восък и свещи, пердета и възглавници, лопати, кюмюр и дърва за отопление, за вар, пясък и черчевета при ремонти и т.н. Няма сведения за закупени хранителни продукти, но на л. 29а има един интересен запис от 1852 г.: „На Мага циганинът за гозби – 44.10 гроша“. Попълващият книгата в началото е бил очевидно свещеник, защото сред другите сметки са включени и суми, дадени „за гроб“. Интересно е да се знае, че през 1848–1850 г. един гроб е струвал 150 гроша.

По-долу даваме примери от кондиката, като специално внимание отделяме на сведенията, които са свързани със закупуване на книги, основно учебници за „школата“.

На л. 1а има запис от 1851 г.: 1851 – октомври 26. Какво приехъ отъ х^а Глигоръ Ненчовъ. Следва списък с имена и дължими суми.

На л. 2а: запис от 7 септември 1848 г. със списък на дрехи и предмети, наследени от предишно ръководство – епитрахили, раса, 3 качета, 1 лопата (лѣпата железна) и др.

На л. 4б: 1870 юлиа парвѣ. Земани книги за дицата да ги продавали са се малце цена.

38 Книги парва храна	пѣ	1:30	сториха 66:20
44 Бѣкѣвари	пѣ	1	
12 Книги шпци исторїи	пѣ	12	
25 Книги земниѣ описание	пѣ	3 г ^о	

Съответно на л. 5а е поместен отчет за продадените от този списък книги.

Важно известие има на л. 10б: 1847 априлие 14. Ловечъ. Почтените имена на спомоществувателите на горномахленското шѣлице кое колко съпомогнаха да се помни. Записани са общо 212 имена, от които повечето са ученици, които са внасяли таксата си, но има и лица, дарили големи суми. Най-голямата сума е 600 гроша и е дарена от Лазаръ Налчѣ, а най-малката записана е 25 гроша.

Следващите сведения, свързани с книги, са три и се намират на л. 17а:

Давѣ за 14 таблици на Минка	гр ^о	: 80.
За христоматията дадохъ на Владиката	гр ^о	50.
За тѣ рѣето за кирита дете ходи на Ёски Загара		
за книги –	гр ^о	15.
За два чѣвала за книгы		15.

Интересно сведение от 7 февруари 1854 г. се открива на л. 196 –

Давамъ за школската ни газета	130
Давамъ за търговската газета за половината	65.

На л. 22а има един интересен запис за закупуване на два вида хартия:

1 десте книги халваджѣ и 1 десте книги бели глѣганъ волъ.

Бегли записи, свързани с книги, се намират на л. 24а (платихме за 2 книги на даскалите 31 гроша); л. 27а (в края на списъка за харчове от 1856 г. е отбелязано скромно „за книги давамъ 2 гроша“); л. 49б (за получени 14 книги като дар).

Последните записи са от 1875 г. (л. 57а) за общия бюджет на школото – 45, 014 гроша, като за следващата, 1876 г., се предава сумата 48 343,25 гроша. Дадени са на настоятелите г-н Маринчо Цонков и на г-н Христо Чернев. Отдолу стои подписът на Ловчанския архимандрит Дионисий.

Разходите са свързани главно с покупки на восък за свещи, за кюмюр и дърва, за лопати, вар и пясък, за джамове и пенджюри, за качета, за възглавници, бели гвоздеи, дъски за дюшето, за дзифт, за печени тухли, кирпич, ярма и други и, както бе посочено, за заплати на учителите. Срещат се имената на даскал Петко, даскал Мануил (Лазаров), Михаил (Петров), даскал Иван, даскал Васил, даскал Ристо, даскал Ангел. През 1869 и 1870 г. са отбелязани и пари, давани на даскалицата Параскева. Става дума вероятно за Параскева Нейкова, една от първите жени от Ловеч, завършили училище и станали по-късно учителки.

На л. 225б–226а е поместен списък на книгите, които даскал Васил предал лично на училището през 1872 г. Списъкът съдържа 80 книги и е заверен през февруари 1872 г. от Васил Хр. Радославов.

Л. 226б–227а: 1870 Ловичъ – списък на книги, които се предават на учителя Михаил (Петров).

Л. 227б–228а: 1864 апрелія 23ий. Являваме тукъ, какъ по причини на изменѣваніето на нѣкои учители въ нашето Горнокрайско Ловешко училище изгубиха се нѣколко книги отъ оучилищны-те. По-нататък се описват книгите, които се предават на учителя Мануил (Лазаров). Списъкът започва с „Гръцко-Русский словарь въ 4 тома“.

Л. 229б–230б: Списък на „вещи школки“ и на книги от 1860 г.

От тези списъци личи, че Горнокрайското училище в Ловеч е поддържало стабилна училищна библиотека. Както личи от една бележка от 1858 г., за библиотеката са били поръчани и нови черчевета за прозорците, което показва специална грижа към учебните книги.

Език и правопис – в ръкописа не се наблюдава спазване на установени правописни или езикови норми. Очевидно кондиката е попълвана на местния ловчански диалект, при това неграмотно. Една и съща дума, дори и да се намира на една и съща страница, се изписва по различни начини – напр. файда, файдж и фжидж 23а или заиднw, заедно и заадно 22б; земамъ, вземамъ, зимамъ 10а и мн. др. Думите се членуват редовно, като понякога членът се отделя с тиренце, а понякога – не. Често се използва знак комбинация между двата юса Ж в смисъл на Я. И и ы, както Я и Ъ редовно се смесват без определен принцип. По същия начин се употребяват Оу и 8. Голяма вариативност има при изписването на личните имена и на географските названия – напр. често намираме Ловичъ, но и Ловечъ и Ловча. Употребяват се много турцизми – хесап, харч, файда, кирия, дюкени, темесюк и др.

История на ръкописа – кондиката е постъпила в колекцията на РИМ – Ловеч, като е откупена от Геновева Шейтанова от Ловеч. Очевидно това е сравнително късно постъпление, което не е присъствало по-рано в сбирката на музея към читалище „Наука“. В своя статия Ив. Лалев е отбелязал, че взема сведения за библиотеката към училището „Св. Апостоли“ от *ОИМ, отдел „Възраждане“*, инв. № 643. Такъв номер обаче не е открит в музея. На форзаца, с мастило, е отбелязан *Инв. № 18*. Официално кондиката е била заведена към музейната колекция на 17 октомври 2006 г. Актуалната сигнатура на ръкописа е 023.В.А-2.Инв № 1712.

Библиография: Лалев, Иван. Разпространение на възрожденската книжнина в Ловешкия край. – В: *Годишник на музеите от Северна България*, кн. XVII, 1991, 105–117.

Снимки: от л. 2а, 20а, 45а, 57а и 227б вж. като прил. LXVII–LXXI.

ПСАЛТИКИЕН КАТАВАСИЙНИК (ГРЪЦКИ)
ОТ НАЧАЛОТО НА XIX В.

II + 111 листа хартия; 165 × 115 мм. Размери на текстовото поле: 111 × 75 мм. Тетради от по 8 листа, номерирани със ситни гръцки букви в началото на всяка свезка – α, β, γ... и т.н. Оригинал-на пагинация с мастилото на основния текст до с. 169. По-нататък – с лилаво мастило, от късна ръка. Ръкописът е запазен в цялост, почти неизползван.

Общо физическо състояние – силно овлажняван, особено в средата на листовите. На места мастилото се е разляло.

Хартия – плътна, с ясно очертани вержори и воден знак: *герб с корона и два меча и литери AF отдолу и двуглав орел с литери IF*, за които не бяха открити близки образци.

Подвързия – дебел картон, на гърба с тъмнокафява орнаментирана кожа.

Мастило – черно за основния текст, избледняло и тъмнорозово, също избледняло за заглавия и заглавни букви.

Украса – изработена по подражание на печатни издания.

Заставки – на л. 2а: в жълто, черно и червено с растителни мотиви; на л. 57б: малка плетеница в бяло и червено; на л. 66а: плетенична; на л. 73а и на л. 81а: арковидни, в бяло, червено, жълто и зелено.

Инициали – главно в червено, с плетенични и растителни мотиви.

На л. 66а е залепена наобратно българска пощенска марка от 1909 г.

Съдържание – ръкописът е сборник с Хрисантова нотация, както личи от заглавната страница на л. 1а.

ΕΙΡΜΟΛΟΓΙΟΝ ΤΩΝ ΚΑΤΑΒΑΣΙΟΝ ΠΕΤΡΥ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΗΣΙΥ...

Л. 2а–13б: Катавасии за Успение Богородично – мелодии от Петър Лампадарий.

Л. 14а–102а: Катавасии за Рождество Христово – мелодии от Петър Лампадарий.

Л. 102а–111б: Песни за Василиевата литургия от Яков Протопсалт.

Бележка на книжовника – няма.

Приписки:

На л. Ia: с едри разкривени букви – *господинъ Косту Сжйковъ*.

На л. Pa: личи кръглият печат на читалище „Наука“ от 28.II.1895 г.

История на ръкописа – не е известно кога и как ръкописът е постъпил в Регионалния исторически музей. Старият му инвентарен номер е 1112₅₅. Днес се съхранява като 023.В.А-2.Инв. № 1751.

Снимки: от л. 2а и 8б вж. като прил. LXXII – LXXIII.

ХИМНОГРАФСКИ СБОРНИК
(ГРЪЦКИ И БЪЛГАРСКИ)
ОТ 30-ТЕ – 40-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.
НА ПОП ЛУКАН ЛИЛОВ

36 листа хартия; 210 × 160 мм. Размери на текстовото поле, което е очертано с рамка: 165 × ≈ 130 мм. Тетради от по 4 листа, без означение.

Общо физическо състояние – сравнително добро, но началните листове са доста замърсени.

Хартия – два типа: първата е плътна, здрава, доброкачествена. Водни знаци: *герб с луна и отгоре с лилия и полумесец* и литерите *ИМС*. Втората хартия, към края на книгата, е по-тънка – с воден знак *три шапки с пера*.

Подвързия – хартиена, 210 × 160 мм, обвита с релефна зеленикава хартия (картон); гърбът, почти липсващ, е върху облепващо платно.

Писмо – гръцки бързопис, по 23 реда на страница. Особеностите на писмото и украсата, колоритът и цялостното оформление на книгата показват, че са дело на поп Лукан Илиов (Лилов). Текстовете към миниатюрите са с гръцко и кирилско писмо³.

Мастило – черно за основния текст и червено (към оранжево) за заглавия и заглавни букви.

Украса – богата и разнообразна, но наивна; изработена от книжовника. Част от нея е изпълнена графично, само с черното мастило на текста, но в останалата колоритът е от ярки съчетания на цветове: зелено, оранжево, жълто, червено, бледокафяво.

Миниатюри в рамки; рисунката е с перо, оцветявана на акварелен принцип; използва се и гъста щриховка.

Л. 1б: Благовещение, на цял лист, неоцветена, 167 × ок. 120 мм; архангел Гавриил държи тройно разклонена лилия, Богородица е поставила ръка на гърдите си; от облак се спуска гълъбът на Светия Дух, с лъчи, докосващи главата на Богородица; зад двете фигури има стена (или цокъл), а над него във фона – ваза със звезда

³ Благодаря на д-р Цветан Василев за тяхното представяне.

над нея; от двете ѝ страни се разполагат архитектурни композиции. Надписът е отделен с рамка в горната част: Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ. В нимбовете съответни надписи ΑΧ ΓΑ и ΜΡ ΘΧ.

Л. 5б: Рождество, на цял лист, неоцветена, 167 × 131 мм; полето е разделено на три части; в централното е сцената, заета от пещерата с Рождеството и Поклонението на пастирите с две фигури; над самата пещера – изображение на Витлеемската църква „Рождество“; в небето в сияние е Витлеемската звезда, а под нея – Благовестието на пастирите; вляво от пещерата – изображение на църква, евентуално църквата на Гроба Господен; под нея и пещерата – пейзаж с архитектура и дървета. Средното тясно поле е запълнено с надпис: Ι ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΓΕΝΙΣΙΣ. Най-долното поле е запълнено с композиция от два симетрични стръка цветя.

Л. 7а: Богородица Одигитрия до пояс; под текста, в медальон, поместен в квадратно поле, 119 × 128 мм; медальонът е с диаметър 118 мм; Христос е на лявото рамо на Богородица, и двамата са с червени одежди; рамката на медальона, както и ъгловите полета между него и външната рамка са запълнени от клонки с цветя; фонът е двуцветен – „бял“ кръг около Богородица и детето, а отдолу – шрихован със синьо сегмент. Сигниращите надписи са в табелки около фигурите.

Л. 11а: ап. Павел и ап. Матей, в рамка под текста, 88 × 128 мм; изобразени са до пояс, с дълги черни и заострени бради, обърнати наляво; първият държи книга под мишницата си, вторият е с книга в лявата ръка и благославящ; сигниращите надписи са с минускул. Фигурите са поместени в стъпаловидни арки, напомнящи оформянето на апостолския фриз в иконостасите или на правите фигури в стенната живопис след XVI в. Между арките са поместени растителни мотиви, а целият фон около фигурите е шрихован.

Л. 20б: Възкресение Христово, на цял лист, неоцветена, 156 × 130 мм; Христос е в средата на полето, стъпил върху отворения гроб, благославящ и държаш хоругвата с кръст в лявата ръка; от двете му страни са изобразени съвършено наивно черни облаци; долу, отдясно на Христос, е фигурка на воин с копие, а отляво – още по-малка фигурка, държаща щит (?) или камък (?). В самия десен долен ъгъл на композицията, под човешката фигура, са изобразени три змии. В горната част около небесния сегмент има две

звезди, а от двете страни на Христос по един херувим; сигниращите надписи ИС ХΣ са в двойноконтурни табелки. В горната част на рамката е отделено поле с надпис И ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ. От двете им страни са разположени архитектурни композиции от църкви и други сгради.

Л. 22б: Св. Константин и св. Елена; под текста, в рамкирано поле 52 × 120 мм; двете фигури с корони държат голям, шрихован кръст с минусулен надпис над рамото му: патрiархῆα; от двете им страни – богато разработени архитектурни композиции.

Л. 24б: Св. Димитър, в текста, в собствена рамка, 54 × 120 мм; светецът на кон, убиващ с копие неверника, е обърнат наляво; срещу него е поместена архитектурна композиция с храм, вероятно обозначаващ солунската църква на светеца; звезда, в небесен сегмент от облаци, пуска лъчи към светеца. Сигниращият надпис е с минускул: ὁ ἅγιος δημητρίος.

Л. 25а: Св. Николай; под текста, в собствена рамка, 65 × 120 мм; светецът е изобразен до пояс, с книга в покритата от фелона ръка и благославящ с десницата; от двете страни на лика има по една звезда, а от страни на фигурата са разположени архитектурни композиции с църкви и други сгради. Сигниращият надпис е в двойноконтурни табелки: Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ.

Л. 26б: Въведение Богородично; на цял лист, неоцветена, 173 × 123 мм; цялото поле е заето от изображение на църква с купол и камбанария; в наоса са вписани микроскопичните фигурки на първосвещеника и идващите към него Богородица, Йосиф и Ана; в тамбура на купола е изобразена Богородица, към която се спуска на облак ангелът, носещ храна.

Л. 27б: Св. Василий; неоцветена, в собствена рамка над текста, 68 × 126 мм; в центъра е допоясното изображение на светеца, с дълга заострена брада, с книга в лявата ръка и благославящ; зад него богат архитектурен фон. Надписът е разположен в горната част: ΣΤΑΓΟ ΒΑΣΙΛΙΕ ΒΕΛΙΚΑΓΟ.

Л. 29б: Разпятие; над текста, в собствена рамка, 60 × 125 мм; кръстът, в плътно черно, с разпнатия Христос, заема лявата част на композицията, предшестван от дръвче; в посока надясно следват: потир и кръст в сияние над него, в който изтича кръвта на Христос; голям потир в центъра на композицията, с по една свещ от страни, над които е очертано сияние с кръст в средата; архитектурна ком-

позиция; около централния потир са разположени четири звезди, а в ъглите на композицията – трилистни мотиви.

Заставки – предимно правоъгълни, очертани с тънки двойни рамки.

Л. 2а: 28×119 мм (42×132 мм цялото поле); запълнена със стръкчета цветя; в горната част – ивица с три кръста в нея, а от ъглите навън – триъгълни мотиви, вероятно силно стилизирани листенца.

Л. 4а: 35×111 мм (42×132 мм цялото поле); П-образна, запълнена с два реда полукръгове по дългите страни на рамката, между тях симетрично редуващи се дъбови листа и малки звездообразни цветчета; върху горната рамка – композиция от кръст и големи, силно стилизирани листни мотиви от двете му страни.

Л. 6а: 16×117 мм (28×129 мм цялото поле); орнаментът е плетеничен, образуващ мрежа от тънки, но двойноконтурни стъбла; в ъглите и около кръста на горната рамка – силно стилизирани листни мотиви.

Л. 7б: $27 \times 121/123$ мм ($34 \times 121/123$ мм цялото поле); орнамент от редуващи се клонки, под ъгъл наляво и надясно, в средата се кръстосват. Върху горната рамка фестонен мотив и кръст в средата.

Л. 10а: плетенична, от типа „въже“, но всъщност представлява усукани змийски тела, в двата края завършващи с по една змийска глава с корона и с дълъг изплезен език; вж. почти същата заставка на л. 18а в кат. № 10.

Л. 11б: 16×117 мм ($29/30 \times 129$ мм цялото поле); плетенична, от четири стъбла, образуващи два реда широки, криви брънки; в ъглите триъгълни мотиви, върху горната рамка три кръста – страничните са малки – и стилизирани листа между тях.

Л. 13а: 23×117 мм (38×126 мм цялото поле); плетеничен орнамент, образуващ мрежа от ромбове в средния ред и конкавни фигури в горния и долния ред; оформянето отвън и по горната рамка е по модела на предишните.

Л. 14а: 21×120 мм (32×130 мм цялото поле); подобие на плетеничен орнамент, образуван от вълнообразни, двойноконтурни ивици под наклон надясно, очертаващи поредица от широки ленти; оформянето отвън е както по-горе.

Л. 15а: 16×121 мм (26×130 мм за цялото поле); подобна на предишната, но очертаващите линии образуват рибена кост и иви-

ците съответно образуват „паркет“; останалото оформяне е както по-горе.

Л. 17б: разделителна лента, запълнена с косо поставени двойноконтурни ивици, оцветени в оранжево.

Л. 21а: 16×129 мм (30×129 мм цялото поле); в тясната лента е вписана поредица от конкавни елементи, както на л. 13а; по горната рамка фестонен фриз и кръст с две перести листа от двете му страни; в ъглите малки трилистници.

Л. 27а: 15×130 мм, под тънка разделителна ивица; съставена от ред повтарящи се, плътно долепени и алтернативно обръщащи се мотиви със сърцевидна форма и вписан малък трилистник; в двата края на това силно стилизирано змийско тяло мотивите, оживени с око, се преобразуват в змейски глави, едната обърната надолу, а другата – нагоре.

Инициали – многобройни.

На л. 4а и 10а по-големи, многоцветни букви Х, 38×30 мм и 28×23 мм; оформени като сложни геометрични фигури с двойни контури.

На л. 6а–9а множество тънки букви с геометричен облик, височина 13–15 мм, които силно контрастират с писмото на текста; писани с черно мастило и украсени с цветна клонка с различни дребни цветчета, която се надвесва над буквата или я пресича под наклон; буквените стъбла са украсени с малки гранули, чертици, дребни ластари и малки серифи.

На л. 9б, 13б, 14а, 14б и 15а инициалите с тази украса се срещат по-рядко; останалите, на л. 4а–16а, са без растителната украса; на л. 13а буквата е уголемена и украсена с добавяне на червено към контура.

На л. 2а–3б малки букви, писани с оранжево мастило, и със скромна украса от гранули и малки филизи.

На л. 21а част от многоцветната буква Е е двойноконтурна, запълнена с коси ивици; растителният орнамент в основата на буквата е също двойноконтурен.

На л. 23б, 24б, 25а малки тънки букви със скромна растителна украса.

Концовка на л. 12б: четири клонки, свободно разположени под текста, с различни цветчета по тях – зюмбюл, лале, многолистни цветчета и др.

Съдържание – сборникът съдържа литургични текстове, без музикална нотация.

Л. 1а: неизписан

Л. 2а–3б: възкресни тропари. Начало: Тропа́риа анастасѣа...

Л. 4а–16а: Катавасии (ирмоси за Рождество Христово, за Богоявление, за Сретение Господне, за Благовещение, за Възкресение Христово, за Въздвижението на Светия кръст).

Л. 16б–26б: разни тропари – хвалитни, причастни, възкресни, херувимски, слави и др.

Л. 27а: празен, очертана е само рамката на текстовото поле.

Л. 27б–30а: части от Василиевата литургия.

Л. 30б: празен

Л. 31а–б: текст на български език. Показаніе на написаныѣ свѣтѣи въ таа книга, секоѣмъ каква дарба сѣ даде ѿтъ бога да цѣли и кога мѣ е денѣтъ.

За да прогледне онзи коѣмто сѣ ѡсѣлѣли оците, нека сѣ моли на пресветаѣ Богородица Казанска. Слѣжбата и е на іюліа ... на 8.

За да сѣ исцѣли нѣкои когато го бола́тъ оците, да сѣ моли на сѣгаго мѣч Мина егѣпетскій. слѣжбата мѣ е на ноемврие... 11

Нека сѣ моли, коготѣ бола́тъ очити и на сѣгаго мѣчка Лаврѣнтиа архидиакона слѣжбата мѣ е на авгѣста ... 10

Нека сѣ моли, коготѣ бола́тъ очити и на сѣгаго мѣчка Логгина сотника. слѣжбата мѣ е на октовриа ... день ... 16

За да се исцели нѣкои, коготѣ вѣли главата, нека сѣ моли на сѣгаго прѣрка Іѡнна прѣеча. слѣжбата мѣ е на авгѣста ... 29

За да сѣ исцѣли некои, ѣ треска нека сѣ моли прѣподобномѣ Марою слѣжбата мѣ е на феврѣриа: 14

За исцѣленіе ѿ треска нека сѣ моли и на мѣчница Фѣтнини(!) Фѣтниніа самарѣнынѣ, слѣжбата и е на марта ... 20

За исцѣление ѿ треска нека сѣ моли и на прѣподобномѣ Васілію новомѣ слѣжбата мѣ е на марта – 26

Контѣ и безѣ чадень или мѣ ѡмирѣа дицата нека сѣ моли прѣподобномѣ Ромѣнѣ чѣдотвѣрѣцѣ слѣжбата мѣ е на ноемврие... день: 27

Безчаднити нека сѣ мола́тъ и на прѣподобномѣ Ипатію, иже въ Рѣфинехѣ слѣжбата мѣ е на марта – 31

Л. 32а–34б: празни

Л. 35а: различни тропари.

Л. 35б: сметки, записани в късно време с молив.

Л. 36а–б: части от катавасии.

Бележка на книжовника – няма, но по кодикологични и палеографски особености може с голяма сигурност да се предположи, че ръкописът е дело на поп Лукан Лилов.

Приписки:

На листа, залепен отвътре на предната корица: списък с имена и суми: татю ѿ 1 : и по | Слатю ѿ 1 | ПечѸ др^а 150 | Димитаръ др^а 250 | Тотю др^а 100 | Петаръ ѿ... | Христаръ др^а ... грѸ 3 и 32 | КочѸ др^а ... 110 | СтѸенчѸ ... др^а 100 и назаѸ грѸ 5 | Ёлиа др^а 100 | КириѸ др^а ... 110 | Тотю ник ... др^а – 250 | ТрифѸнь др^а – 200. Извън полето има и други сметки.

На л. 1а: кръгъл печат на „Музей на читалище „Наука“ Ловечъ, 28.II.1895“. Същият се открива и на л. 31б.

На л. 36б: с бледо мастило и друг почерк – Никола...

История на ръкописа – книгата е постъпила още при създаването на музея към читалище „Наука“. В Регионалния исторически музей е имала стар инв. № 1113₁₂. Днес се съхранява като 023.В.А-2.Инв. № 1753.

Снимки: от л. 6а и 11а вж. като прил. LXXIV–LXXV.

ПСАЛТИКИЕН ИРМОЛОГИЙ (ГРЪЦКИ)
ОТ 30-ТЕ – 40-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.

VII + 183 + 8 + I листа хартия; 147 × 95 мм. Размери на текстовото поле: 125 × 75 мм. Няма разделение по тетради. Оригинал-на пагинация няма.

Общо физическо състояние – добро, но по външната част на листовите е разлято черно мастило (или черна боя), което е оцветило цялата книга.

Хартия – тънка, нова, с воден знак: *три цилиндъра с пера и литери PF*.

Подвързия – дебел картон, 150 × 105 мм, отгоре с разноцветна мраморна хартия и с кожени гръб и ъгли. Гърбът е гладък, като местата на биндовете са маркирани от нанесен със сляп отпечатък растителен орнамент – виещо се стъбло с листа. В горната част на гръба има остатък от зелен етикет с нечетливи букви, а върху лявата корица, горе вляво има кръгъл етикет с вписан номер (зад-раскан и не се чете) /806 О.Ф.

Писмо – нотно писмо, по 11 реда на страница от една ръка.

Мастило – черно за основния текст и лилаво за заглавия и заглавни букви.

Украса – една миниатюра и инициали.

Миниатюра на л. VIIб: Богородица на трон с Младенеца, и двамата изобразени фронтално. Богородица, с разпуснати коси под мафория, придържа детето Исус, което благославя с дясната си ръка. Тронът е масивен, с извито облегалo, орнаментиран и с дълга възглавница върху него. Под него има многоъгълно подножие. Колоритът включва жълто, червено и лилаво, а третирането на цялото, несръчно рисувано изображение с черни шрихи наподобява гравюра и най-вероятно е правено по подражание на такава. То е включено в рамка от геометрично стилизирани овули върху черен фон. Надпис с геометрични, двойноконтурни букви в черно: МНР ΘΥ, като друга ръка, с друго мастило е добавила кирилско НА към МНР.

Инициали на л. 1а, 21а, 54а, 74а, 88а, 126б, като самите букви са с малък размер, писани, както и рубриците, с тънко перо, с виненочервено мастило; съпроводени са от фин растителен орнамент, с

мотиви от стръкове цветя; особено богат е орнаментът на л. 1а, в чието оцветяване е включено червено.

Съдържание:

Л. 1а: музикална стълбица Калофоникон.

Л. Пб: рецепта – **За гласъ за даскалите детѣ ни мож да пей.** **Земѣ** 2 шкѣ вѣнѣ 100 драми ѿ благата папратъ корене па ги тѣри во винотѣ та да вратъ доде остане 1 ока ѿ виното па земѣ та го прицеди та земѣ виното па земѣ 1 шка метъ та го припени и земѣ ѣж3ѣ дюли та ги нарежи и земѣ 3 драми канела и ѣж1ѣ драмъ орехи ѣж1ѣ драмъ кеферѣ и кригау калиларски (!) цвѣтъ 2 драми раветъ та ги тѣри да вратъ сич кити виното меда та да да изви (!) онова та да остане колкото меда па го свали ѿ огана па мѣ тѣри 5 драми чаи шикеръ па го разбаркан да стани маѣвн па да еде пѣ 9 драми вечер.

Л. 1а–127б: Осемдесет и седем калофонни ирмоси (мелодии от Герман архиерей, Баласий йерей, Димитрий доместик, Петър Византийски, Петър Берекет, Георги Критски, Дамян йеромонах, Йоан протопсалт, Петър Пелопонески, Дамян Ватопедски, Мелетий Синаит, Панайот Халачоглу, Даниил протопсалт, Атанасий Йерусалимски).

Л. 127б–183б: Двадесет и три кратеми (мелодии без думи) от Йоан протопсалт, Петър Пелопонески, Григорий Критски, Яков протопсалт, Мелетий Синаит, Даниил протопсалт, Панайот Халачоглу, Григорий протопсалт, Хурмузий.

Бележка на книжовника – няма

Приписки:

Л. IVа: с късен почерк е записано следното стихотворение:

*За греческата гордостъ
Грецыти беха славны,
отъ всички родове похвални,
и нихната гордостъ,
неисказанна лудостъ,
нека да оставимъ греческата слава
на мойатъ животъ и азъ да ги забрава.*

На л. 1а: някой е добавил най-отгоре: *Подаль (!) на музея при „Наука“ Михаилъ Х. Неделчевъ.* Поставен е и кръглият печат на читалището от 28.II.1895 г.

История на ръкописа – книгата е подарена на музея при читалище „Наука“ от един от основните му дарители – Михаил Ха-

джинделчев, още при неговото създаване. Имала е стар инвентарен номер – № 806. Днес е със сигнатура 023.В.А-2.Инв. № 1752.

Снимка: от л. VIIIб–1а вж. като прил. LXXVI.

ПСАЛТИКИЕН ВЪЗКРЕСНИК (ГРЪЦКИ)
ОТ 70-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.

72 листа хартия; 185 × 115 мм. Размери на текстовото поле, което е очертано: 140 × 73 мм. Не е разделен на тетради. Липси няма.

Общо физическо състояние – много добре запазен. Не е бил употребяван.

Хартия – тънка, жълта, недоброкачествена, без водни знаци.

Подвързия – дебел картон, обвит с мраморна хартия и с червен кожен гръб.

Писмо – нотно писмо, с едро изписан текст между редовете, по 11 реда на страница.

Мастило – черно за основния текст и червено за заглавия и заглавни букви.

Украса – на л. 1а има малък инициал **К** с флорални мотиви.

Съдържание:

Л. 1а–63б: Кратък възкресник с Хрисантова нотация (на гласове I, II, IV, V, VI, VII и VIII).

Л. 64а–72б: Антифони за различни случаи. Достойно ест. Многолетствие.

Бележка на книжовника – няма.

Приписки – също няма, освен няколко номера, вписани по различно време. На л. 1а: горе в средата е отбелязан с мастило № 114. Под него с едър почерк с молив е изписано № 30, а под него с мастило: № 5199 по инв. (задраскан).

История на ръкописа – от множеството отбелязани инвентарни номера става ясно, че книгата е сменяла няколко пъти своето местонахождение, а вероятно и собствениците си. Последният е инв. № 1111₅₀. Днес е със сигнатура 023.В.А-2.Инв. № 1756.

Снимки: от л. 1а и 64а вж. като прил. LXXVII–LXXVIII.

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ
АБЛУМИ НА ВОДНИТЕ ЗНАЦИ:

1. Велков, Аспарух, Андреев, Стефан. Водни знаци в османотурските документи. I. Три луни / Ред. Б. Райков. София: НБКМ, 1983. 79, 262 с.

2. Andreev, Stefan. Les filigranes dans les documents ottomans: Couronne. Sofia: Texte – Asparouh Trayanov, 2007. 212 p.

3. Briquet, Charles. Les filigranes: Dictionnaire historique des marques du papier. T. 1–4. Genève, 1907.

4. Mareş, Alexandru. *Filigranele hîrtiei întrebuintate în țările române în secolul al XVI-lea*. Bucureşti: Academiei Republicii Socialiste România, 1987. LV, 423 p.

5. Mošin, Vladimir. Anchor Watermarks. Amsterdam: The Paper Publications Society (Labarre foundation), 1973. – xxxvi, 135 p, 2847 pl. – (Monumenta chartæ papyraceæ historiam illustrantia; № 13).

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ*

- Абдул Азис, султан/ 53
 Аврам Димитриевич, книжовник/ 56
 Алексей, човек Божи/ 72
 Ангел, учител в Ловеч/ 127
 св. Антоний Велики/ 64
 Божинов, Асен/ 120
 Вангелов, Димитър, собственик на ръкопис/ 120
 Васил, учител в Ловеч/ 127
 св. Василий Велики/ 51, 133
 преп. Василий Нови/ 136
 Владислав Граматик/ 62
 Вукович, Божидар, печатар/ 36, 42, 69
 Вукович, Виченцо печатар/ 14, 43
 Вътев, Нанко, автор на приписка/ 115
 арх. Гавриил/ 73, 114, 131
 Генков, Христо, автор на приписка/ 78
 Георги Критски/ 139
 Георгиев, Стефан/ 107
 Георгиевич, Михал, поп/ 99
 Гергов, Никола, книжовник/ 114
 св. Григорий Богослов/ 88
 Дамаскин Студит/ 56, 57, 63, 64, 71–75
 Дамян Ватопедски/ 139
 Даниил, протопсалт/ 139
 Димитрий Доместик/ 139
- св. Димитър Солунски/ 133
 Димитър, споменат в ръкопис/ 77
 Димитър и Стоянчо, братя от Ловеч/ 66, 67
 Дионисий, ловчански архимандрит/ 127
 св. мчк Евстатий/ 74
 Евтимий Търновски, патриарх/ 72
 св. Ефрем Сирин/ 71
 Иван, учител в Ловеч/ 127
 Иларион, Ловчански митрополит/ 53
 Йоан, евангелист/ 36, 38, 41–43, 45, 74, 119, 121, 122
 Йоан Дамаскин/ 123
 св. Йоан Златоуст/ 56, 57, 63, 72–75, 123
 св. Йоан Кръстител, Предтеча/ 98, 136
 Йоан Радул войвода/ 34, 40, 42, 43
 св. Йоан Рилски/ 91
 Йован, поп от Копривщица/ 53
 Йован, автор на приписка/ 117
 Карагъзов, Макарий, йеродякон от Троянски манастир/ 124
 Караиванов, Борис Иванов от Ловеч, собственик на ръкопис/ 124
 св. Кирил Философ/ 49, 116, 117

* Именният показалец включва всички имена на лица, споменати в описанията на паметниците. Имената от библиографията или от използваните справочници не са включени.

- св. Климент Охридски/ 25, 64
 Койо, споменат в приписка/ 81
 св. Константин и Елена/ 133
 Кореси, дякон, печатар в Търговище (Влахия)/ 35
 х. Коста, син на поп Костадин/ 77
 х. Костадин, поп/ 77
 Косто, поп в Ловеч/ 94
 Кочев, Георги/ 107
 Кръстю Граматик, книжовник/ 56
 св. мчк Лаврентий/ 136
 Лаврентий, ловчански епископ/ 52
 Лазаров, Мануил, учител в Ловеч/ 127
 св. мчк Лонгин стотник/ 136
 Лука, евангелист/ 38, 42, 43, 45, 120, 121
 Лукан Илиов (Лилов), поп в Ловеч/ 87, 89–92, 94, 101–103, 131, 137
 Луканов, Лукан/ 91
 св. Макарий Велики/ 64
 Макарий, йеромонах, печатар в Търговище (Влахия)/ 35, 36, 44, 45
 св. Мария Египетска/ 72
 Марко, евангелист/ 37, 38, 42, 45
 Матей, евангелист/ 36, 37, 42, 44–46, 74, 119, 120, 132
 Матей, споменат в търговския тефтер/ 84
 св. Методий, епископ Моравски/ 116, 117
 св. мчк Мина Египетски/ 136
 Мирвански, Васил, притежател на книга/ 107
 арх. Михаил/ 73, 112–114
 Михал, поп в Ловеч/ 94
 Найдено, граматик, споменат в приписка/ 53
 Налчев, Лазар/ 126
 Нейкова, Параскева, учителка в Ловеч/ 127
 Ненчов, Глигор/ 126
 Неофит Рилски/ 79
 св. Николай Мирликийски – Чудотворец/ 72, 133
 ап. Павел/ 57, 132
 Павел, йерей в Ловеч, книжовник/ 97–99
 Павлов, Л., притежател на книга/ 99
 Павлович, Христати/ 106, 107
 Пенчо, споменат в приписка/ 81
 св. Петка Търновска/ 38, 69, 72, 91
 Петко, книжовник/ 33
 Петко, учител в Ловеч/ 127
 Петров, Михаил, учител в Ловеч/ 127
 Петров, Христо/ 82
 Петър Лампадарий/ 129
 Позев, Антон/ 82
 Поплуканов, Марин/ 94
 Радославов, Васил/ 127
 Радославов, Михаил, дарител/ 33
 Роман Чудотворец/ 136
 св. Сава Освещени/ 73
 св. Сава Сръбски/ 45, 46, 91
 св. Симеон Сръбски/ 45, 46
 св. Симеон Стълпник/ 73
 Софроний, от с. Шияковци/ 115
 Стойо, поп от Етрополе/ 52
 Стоянович, Димитър, собственик на ръкопис/ 52, 66

Съйков, Косту/ 130	Хаджинеделчев, Михаил, музеен
Теодор Студит/ 51	уредник, дарител/ 47, 54, 59,
св. Теодор Тирон/ 72	139
Теодоров, Христо, притежател	Хинов, Кольо Цонев, поп от с.
на книга/ 104	Голец/ 124
Теофилакт Охридски, архиепис-	Христо, учител в Ловеч/ 127
коп/ 36, 37, 45	Христов, Венко (Янко), ловчан-
ап. Тома/ 72	ски учител/ 52, 53
Тотев, Милен, капитан от	Цонев, Беньо/ 17, 19, 118
МВР – Ловеч/ 124	Цонков, Маринчо/ 127
Фиков, Фико, учител в Ловеч,	Чернев, Христо/ 127
адвокат/ 66, 67, 114, 115	Шейтанова, Геновева, собстве-
Филаретов, Сава/ 116	ничка на ръкопис/ 128
Фотий, патриарх/ 56	Яков, протопсалт/ 129, 139
Хаджигеоргов, Цвятко/ 90	Янчо, поп/ 52

ГЕОГРАФСКИ ПОКАЗАЛЕЦ

- Акия (Акра)/ 78
Битоля/ 84
Бов, село/ 114
Вароша, квартал на Ловеч/ 101
Венеция, печатарски център/ 36,
42, 43
Витунци, село/ 118
Враца, село (дн. Стефаново)/
101, 102
Газница, село/ 84
Гложенски манастир/ 101, 102
Голец, село/ 101, 102, 124
Елена, село/ 53
Етрополе/ 52, 57
Златна Панега, река/ 117
Йерусалим/ 77
Йордан, река/ 98
Копривщица/ 53
Корча/ 84
Ловеч/ 52, 53, 64, 66, 84, 99,
102, 103, 106, 107, 114, 120,
124, 126–128
Луковит/ 57
Мира, град в Ликия/ 77
Назарет/ 78
Панагюрище/ 90
Плевен/ 84
Пордим/ 84
Протопопинци, село/ 52
Самария, област/ 78
Тетевен/ 57, 90
Троян/ 57
Троянски манастир/ 124
Търговище, печатарски център
във Влахия/ 35
Цариград/ 116
Широка лъка, село/ 82
Шияковци, село/ 115
Ястреб, несъществуващ манастир
от Ловчанска епархия/ 47

Slavonic and Greek
Manuscripts
in the Regional
Historical Museum –
Lovech

THE MANUSCRIPTS
IN THE REGIONAL HISTORICAL MUSEUM – LOVECH.
OPENING WORDS

Professor Boryana Hristova, Associate Professor Ilko Penelov, and I met in Lovech in 2017. Their request was to be granted the opportunity for detailed academic research work with the manuscripts kept in our museum.

The scholarly treatment of medieval manuscripts requires an interdisciplinary approach. It is teamwork in which specialists in philology, medieval studies, paleography, textual criticism, and codicology participate – disciplines that study language and the Middle Ages, as well as manuscripts, their writing and the changes that have taken place in therein, the writing materials used, and their decoration.

Throughout the long years of its existence, the museum has not had the necessary specialists working in it for a scholarly treatment of the manuscripts it contains, for research on the texts and the changes that have taken place within them; for the classification of the manuscripts as originals or copies, self-contained works or fragments of a larger composition. There was no analysis of whether a given text was the work of one or more scribes, of the type of material upon which the manuscript written – parchment or paper – along with the eventual analysis of watermarks on the paper, nor any determination of the type of writing and the style of the decoration.

The inventory book of the museum at the Lovech Cultural Center “Knowledge”¹ is kept in the Scholarly Archive of the Ethnography Department. It is a hardcover book with dimensions of 24.5 × 40 cm. In the middle of the cover is a label printed by the Dragol Michev and Son printing press in Lovech. The inscription reading “Inventory Book” in black ink is extremely faded and difficult to make out. It contains 352 pages, with the page numbers printed on the upper right corner of each page. Every page is ruled with a table containing: line number, the name of the object and a short description, where it was found and under what kind of circumstances, from whom the object was bought

¹ Each Bulgarian town has a chitalishte, or cultural center, and they are either named after people or with a general quality associated with culture or learning; the name of this cultural center is Nauka, or “Knowledge.”

or by whom it was donated, the purchase amount, when it entered the collection, a drawing or photograph of the object, where it was published, and remarks. Antiquities received are entered according to thematic sections from different historical periods – archeological finds, photographs, weapons, numismatic material, medieval and incunabular books, war artifacts, etc. Empty pages are left between each section. Entered on pages 230 to 217, with serial numbers from No. 1 to No. 1276, are medieval manuscripts and incunabular books in the Bulgarian, Turkish, Hebrew, and Greek languages; personal and business letters; and manuscripts about the history of Lovech. Unfortunately, the museum managers did not fill in all the columns for materials entered, and the information is incomplete.

The larger part of the medieval manuscripts and incunabula were re-registered in a scholarly way in the Department of 15th–19th Century Bulgarian History. The specificities of the texts in the medieval manuscripts (Slavonic and Greek) and the different languages of the incunabula (Hebrew, Greek, and Turkish) led to inaccuracies or incomplete information upon their new registration. Thus, each of the manuscripts has several old serial numbers. Some of the manuscripts are registered as incunabula, but only as an item, without the necessary description. In the 1980s, the managers of the department dealing with inventory activity for manuscripts and incunabula prepared an internal inventory with its own numeration and an attempt to fill in the data missing in the inventory books.

Definitive order needed to be brought to all of this, and Prof. Boryana Hristova's proposal for scholarly research work with the manuscripts was pressing for the museum and for the specific department. In 2018, an agreement was concluded between the Regional Historical Museum in Lovech and Sofia University St. Kliment Ohridski's Department of Library Science, Scientific Information, and Cultural Policy for scholarly research work with cultural valuables from the inventory of the Department of 15th–19th Century Bulgarian History, for the preparation and publication of a catalogue, for restoration and conservation work, and for the digitalization of the medieval manuscripts. The results of the work were presented for the first time with the academic reports "The Manuscript Treasures of Lovech" by Prof. Boryana Hristova and "The Three Lovech *Damaskins*" by Prof. Iskra Hristova-Shomova at the National Academic Conference "Lovech in the Bulgarian Cultural Space," held in Lovech in 2018.

Numerous copies of Old Bulgarian writings were exported beyond the borders of Bulgaria in different directions – to the Principality of Serbia, the Principality of Wallachia, the Principality of Moldova, Russia, and to the West, and today they are the possessions of foreign libraries and archives. Others of them were destroyed in different ways, under different circumstances. It is not rare for this literary heritage to have been stored in unsuitable premises, in which humidity and mice are the most frequent visitors, or – out of fear for their destruction – the monks buried them in the earth. This is why the few preserved medieval Bulgarian manuscripts in our museum are priceless.

As a result of three years of work by Prof. Dr. Boryana Hristova, Prof. Dr. Iskra Hristova-Shomova, Prof. Dr. Elisaveta Moussakova, and Associate Prof. Dr. Ilko Penelov, we know that the collection preserved in the Regional Historical Museum in Lovech contains 27 medieval Slavonic and Greek manuscripts. I thank them for their dedicated work and high professionalism.

The manuscripts entered the museum at the Lovech Cultural Center. On 15 of them there is a stamp reading: “Lovech Cultural Center ‘Knowledge’” or “Museum of the Cultural Center ‘Knowledge’ – Lovech (28.II.1895).” From inscriptions written on them: “Given to the museum at the C.C. “Knowledge” Mihail h. Ned/e/lchev,” “From the books of Dimitar Stoyanovich, Lovech 1864 May 27,” “From the personal collection of L. Pavlov, 2 July 1894”; “The entire calendar or Menologion wrote I, Lukan, son of Lilov...” Personal stamps on the books: “Fiko Fikov Attorney – Lovech,” “Dimitar Vangelov Makedonets – Lovech,” “Hierodeacon Makariy Karagyozov, 16 August 1931, Troyan Monastery”; and from the cultural center’s inventory book – “donated on 25 May 1895 by Mihail Radoslavov,” the names of their owners before the entry of the manuscripts into the museum are known for 13 of them. The manuscripts are from their private collections. Unfortunately, few manuscripts contain the names of the scribes and men of letters Ioan Radul Voevoda, Pavel Hiereos, Stefan S. Georgiev, or Lukan Lilov. Most of the scribal copies were made by two, three, or four copyists. The manuscript copies from one scribe, who was also the artist for the decorations and the binder of the volume, are few. The Greek manuscripts were created for liturgical needs and are from the National Revival period. They are the work of one copyist and clergyman from Lovech, who was also an artist and bookbinder. Thanks to

their labor, the manuscript tradition in Lovech was maintained until the 1840s.

The Slavonic manuscripts are from the late Middle Ages, the era of Ottoman Rule, and the National Revival. They are the product of the 14th–19th century Lovech Literary Center, the 16th–17th century Etropole Calligraphic-Scribal School, the 16th–17th century Sredna Gora *Damaskin* School, and of individual copyists of liturgical literature. All are copies of older works. This intertwining of the Bulgarian literary scribal schools is not coincidental. In the first centuries of the period of Ottoman rule, literary and cultural-educational activity was concentrated in the monasteries and churches. The various socioeconomic and political conditions during the separate periods in the different regions of the country determined the activities of the numerous Bulgarian literary and cultural centers. New ones appeared that had not existed previously. Lovech remained a center of a large bishopric, in the diocese of which figured Kalugerovo, Orhanie, Etropole, Teteven, Troyan, Zlatisa, and Pirdop. Literary and education centers in the whole bishopric were established, in which large-scale transcription work was carried out, and today, copies are preserved of liturgical and other books that give valuable information about the history of Lovech as a literary and ecclesiastical center, as well as the life of the bishopric as a whole.

At the end of the 16th and the first half of the 17th centuries, the Etropole Literary Center, with its seat at the Holy Trinity Monastery in Varovitets, became the largest one north of the Balkan Mountain range. A new type of writing was created there, known by scholars as Etropole script or Etropole calligraphic half-uncial. The script was also disseminated to other centers in the Balkan Mountain range and the Sredna Gora region. Not only was the calligraphy of the letters original, but also the decoration of the manuscripts, in which “ornamental compositions of single-line and multi-line interwoven circles, enlivened by zoomorphic, anthropomorphic, and teratological motifs inserted in them” predominate. Trained in the monastery were monks, calligraphers, and artists who copied and illuminated manuscript books for monasteries and churches in other locations. The Etropole manuscripts took the form of a book. “The binding of the manuscripts was made especially for them from oak, beech, or ash boards, finished well and covered in calf skin, decorated with stamped combinations of geometric figures and plant motifs.” Some of the manuscripts of the Varovitets Literary

School reached the monasteries of Mount Athos, where they are still preserved today.

The Teteven Literary Center was concentrated around the several churches existing in the settlement, primarily in the two nearby monasteries, St. Elijah in Teteven and St. George in Glozhene. The affinity between the writing and the artistic development of the manuscripts of the two centers of Etropole and Teteven attest to the connections existing between them.

At the end of the 16th century, the Troyan Dormition of the Holy Mother of God Monastery was founded. When hieromonk Manasiy arrived in the Troyan Monastery in 1794, he brought with him manuscripts and printed books from the Neamț Monastery. Here, in 1786, he copied the collection of sermons and lectures of St. Nilus of Sora that he had brought from Moldova. Abbot Parteniy later made summaries from this collection and drew up the statutes of the St. Nicholas and St. John the Forerunner sketes (monastic communities) at Troyan Monastery.

The churches and the convents in the town and the surrounding monasteries contributed to support the active literary work in the Lovech center. Written and archeological sources show the presence of seven churches in Lovech and the St. George Monastery of the Lovech fortress. The Rila, Hilandar, Troyan, and Glozhene convents were maintained in the town. Written information exists for the St. Athanasios Monastery near Batultsi, the St. George Monastery beside the village of Devetaki, a monastery in the vicinity of the village of Slatina, a monastery in the village of Krushuna mentioned in Ottoman documents along with the Yastreb Monastery, and the St. Spas Monastery near the village of Smochan. “Educated clergy and learned figures also worked in most of these monasteries, but only fragmentary information about them was preserved after the destruction of the monasteries.” The Holy Mother of God – Yastreb Monastery complex, situated 3 kilometers southeast of the medieval town of Lovech, was the most significant of these.

“Съписах сие евангеліе въ градъ Ловчю на ръце Осъмъ, тогда царствующу великому амиръ Страцинскому Сулимену. Писа се оу манастирь на рець Осем рекоми Ястреб при духовника Паисія” – ‘I wrote this gospel in the town of Lovech, with eight hands [monks] when the great emir Süleyman of Stratsin was ruling. It was written in

a monastery on the River Osam, called Yastreb by the cleric Paisiy.’ (16th century).

The literary activity in the monastery complex and in Lovech was most active in the 16th and 17th centuries. The Lovech copyist school that developed acquired wide renown and received orders for copies of liturgical books for other spiritual centers as well. In 1558, the Tarnovo metropolitan Joachim ordered a gospel to be copied in Lovech, which he presented to the Holy Trinity Monastery near Tarnovo.

The execution of the headpieces in the Four Gospels of Ioan Radul Voevoda from the third quarter of the 16th century and the Four Gospels from the end of the 16th – beginning of the 17th century led to the first printed Slavonic liturgical books in Târgoviște and Venice. The first Serbian and Romanian book publisher, hieromonk Makarije, worked in the Wallachian capital of Târgoviște. The Liturgicon published by him in 1508 was the first Bulgarian printed liturgical book, followed by the Octoechos in 1510 and the Four Gospels in 1512. Hieromonk Makarije used examples from the Tarnovo Literary School in the Middle Bulgarian language and the Tarnovo orthography. The books printed in Venice in the Cyrillic alphabet by the Montenegrins Božidar and Vincenzo Vuković were popular for their contents, their perfect printing, and their illustrations, which were “borrowed” from frescoes and icon painters, and they were dispersed throughout libraries and monasteries in all of Europe and in the Bulgarian lands. The headpieces in the tetraevangelia in the Lovech museum bear a resemblance to or entirely copy these of the Târgoviște Gospel of hieromonk Makarije from 1512, the Liturgicon of Božidar Vuković from 1519, and the Psalter of Vincenzo Vuković from 1546. In the Four Gospels from the end of the 16th – beginning of the 17th century, the illumination has a rich coloration. In some places the gold was laid through a punching technique that to this day has not been encountered in Slavonic manuscript illumination. There are the coat-of-arms of the Principality of Wallachia, and part of the headpieces reproduce those in the Four Gospels of Ioan Radul. In all likelihood, according to specialists, the copies of the Four Gospels were made in Lovech. The script and the decoration in both tetraevangelia demonstrate the mutual connections among the different literary schools throughout the Bulgarian lands and beyond them, as well as the movement among them by trained monks, scribes, calligraphers, and grammarians.

The script in one of the *Damaskins* kept in the museum bears the characteristics of the Sredna Gora Literary Center or, more precisely, of the Karlovo-Kuklen Calligraphic School. It is distinguished by its script and artistic characteristics; written or copied in it are predominantly liturgical books. Its most brilliant representative was the calligrapher and man-of-letters Avram Dimitrievich. His manuscripts are richly illuminated, with some having isolated miniatures. The Sredna Gora *Damaskin* School, including the Adzhar Literary Center, developed in the second half of the 16th century and in the 17th century. Among the Bulgarian literary schools it is the sole one utilizing the illustrative headpiece-miniature. The penmanship of three of the copyists in the Lovech *Damaskinis* very close to the hand of hieros Avram Dimitrievich, who worked in Karlovo. The decoration is with a rich vegetal ornamentation, characteristic of both the Etropole Literary School and the manuscripts of Avram Dimitrievich. The Lovech *Damaskin* was published by Prof. Boryana Velcheva and Prof. Olga Mladenova in 2013 and presented to the Lovech community. In the assessment of these authors, it is a *damaskin* from the III group of New Bulgarian *damaskins*, according to the classification of the Russian scholar Evgeniya Dyomina – that is, the first manuscripts written in the spoken Bulgarian language. An interesting incident with this manuscript is that three of its missing pages were later acquired by the Ivan Dujčev Center for Slavonic-Byzantine Studies, identified as being part of it, and published by Dilyana Radoslavova in 2016. The *Damaskin* was the personal property of Mihail Hadzhinedelchev. Preserved among the pages is a small label, pasted earlier onto the inner side of the front cover, on which is written: “Donated by Mihail H.Ned/e/lchev – for the museum. Lovech, 12.V.1944.”

Medieval literature and letters is directly connected to the Christian religion and its rituals. This is why liturgical books and requiem-cats, katavasia, missals, codes of church laws (nomocanons), psalters, *damaskins*, collections with mixed contents, theological essays, and tetraevangelia dominate among the manuscripts. Some manuscripts are richly decorated with drawings of simple geometric and plant motifs, while others have scenes in full-page miniatures. The character of the images is defined by the type of book (religious, secular, scholarly) and the contents of its text. The drawing media are ink, pen, watercolor technique, and gold and silver leaf.

A special part of the decoration of the manuscripts is the artistically ornamented bindings. In order to protect the pages from spoilage, they are bound with pieces of string or straps affixed to wooden boards serving as covers. The outer side of the boards is most often covered in leather. The bindings were supplied with clasps for protection from warping and safeguarding the body of the book from external factors. The traditional binding of wood and leather still existed in Bulgarian book practices during the 18th and the beginning of the 19th centuries.

The medieval manuscripts contain marginalia which are a valuable source of information. Marginalia are additionally added text in the margins of the manuscript that have nothing to do with the contents of the manuscript. The source of the added text is either the creator of the manuscript himself – notes of the scribe – or later notes added by users of the manuscript. The scribe's notes are a source for his name and the dating of the written source, the place it was created, the name of the leader and the bishop under whose rule it was written. Notes added later convey information about the manuscript's existence, natural anomalies, cultural events, and economic data.

An example of this is the interesting story of the Euchologion and Nomocanon of 1618, with writing characteristic of the Etropole Literary School. It contains copies of paschal tables, a sermon, partial Menologion, and prayers for different occasions. There is a note from the scribe and five marginal notes that show the history of the manuscript. It stayed in Lovech after its purchase from Pirdop and Etropole. "Let it be known about this book called Prayer Book that Father Yancho from the village of Protopopintsi bought it, and he bought it from Father Stoyu from Etropole, and he took it for 800 aspers. He bought it himself. No one else gave a single asper. If someone appropriates it or steals it or confiscates it, may he be cursed by the Lord God and his most holy Mother and by the 18 holy fathers. In the year 1618, with the Lovech bishop Lavrentiy." A part of an apocryphal text about the 13 Fridays of the year in which the women must not work was later bound to the Euchologion and Nomocanon, with writing characteristic of the Rila Literary School from the 18th century. All of the manuscripts are bound with boards with light brown leather, with slanted ribs and two clasps with metal prongs and leather bands. The dating of the binding has been determined by specialists to be from the 18th or 19th century. In the mid-19th century, the manuscript was part of the private collec-

tion of Dimitar Stoyanov of Lovech – “27 May 1864.” After this, the user of the manuscript was Venko (Yanko) Hristov Barnev, a Lovech teacher from 1847–1863, who wrote three margin notes. One of them gives us information about the first Bulgarian appointed as the Bishop of Lovech: “At the time of Sultan Azis, who ascended the throne (...) in 1861, we had a bishop who was a Bulgarian, not a Greek, born in the village of Elena, Tarnovo region, who was under the Greek patriarch and knew how to read more from the Naydenov grammar book. But out of cunning, he did not want to sit down for a meeting. Then all of Bulgaria was worked up to get out from the Constantinople patriarchate, and they wanted to dispossess him as well, but they could not. His name was Ilarion the Grecophile” (Ilarion Lovchanski). In the end, the manuscript was handed over to the community center museum.

In the catalogue, the Slavonic and Greek manuscripts are presented in chronological order from the 13th century to the 1870s.

Recorded under No. 1 on page 230 of the community center museum’s inventory book are “Seven sheets of parchment (liturgy of St. Ivan Zlatoust), 21/26.5 cm in dimension, from the 14th c.” They were received on February 28, 1895, the date of the establishment of the historical museum at the Lovech community center. In a letter from May 17, 1895, to the Ministry of Public Education, the management of the community center described it as one of the most valuable antiquities which, according to the telegram of Prof. Benyo Tsonev, to whom the manuscript was sent for examination, was a service to St. Ivan from the 13th century. The medieval manuscript was an Octoechos from the mid-13th century. It is written on parchment. According to specialists, the writing is reminiscent of the Ohrid manuscripts. This is the oldest manuscript and the only one written on parchment in the museum collection. The Octoechos is used in Christian liturgical practice. The first Christians sang Hebrew, Greek, and other melodies, with new and adapted texts, in the spirit of their new faith. Christianity spread among different peoples, which meant that it increased in its variety of new and different melodies. It was this way up to the time of St. John of Damascus, the Syrian, who lived in the 7th–8th centuries, and who selected, from the many melodies, just eight that he considered to be the most suitable for ecclesiastical use. Every tone (the church melody) comes into force in the Saturday vespers service, and it is performed throughout the entire week. An Octoechos from the 1830s is also preserved in the museum.

The latest manuscript, the School Register begun in 1840, belonged to Lukan Lilov when he was a teacher at the Lovech convent of the Glozhene Monastery. Later, as a clergyman, he recorded particulars from his activities as such. The rich information the school register gives about Lovech from the second half of the 19th century was presented in detail by Prof. Hristova at the national academic conference in 2018. In the manuscripts of Father Lukan Lilov, there are many margin notes that give valuable information from the history of the town. In 1784, there was a fire in the lower quarter of Lovech, which broke out at 3:12 a.m. on August 20 and enveloped the houses from Kuru Cheshme to the Roma neighborhood and to Kerkeneka. In 1836, the plague broke out in Lovech. As a clergyman, Lukan Lilov collected various manuscripts which, after his death on July 15, 1877, remained in the safekeeping of his nephew Lukan Lilov. They were later given to the cultural center museum.

Kapka Kuzmanova

Director of the Regional Historical Museum – Lovech

INTRODUCTORY WORDS FROM THE COMPILERS

The Lovech Vasil Levski Historical Museum has a long and rich history². Its beginning dates from 1895, and even then, exhibits of selected manuscript monuments were included in the exhibition plans, which is still a rarity in our museum traditions today. This remarkable fact, as well as the moral obligation we feel toward the pioneer in the study of the Bulgarian and Slavonic manuscript heritage – the eminent Lovech professor Benyo Tsonev (1863–1926) inspired us to create this Catalog.

Work on the Catalog of Slavonic manuscripts in the Regional Historical Museum in Lovech began in 2017, when, on a visit to the Museum, it was discovered that their collection of written monuments numbered more than 20 books of exceptional value. Among these are interesting autographs of Lovech scribes, mainly from the 18th and 19th centuries. The name most frequently encountered in them is that of the prominent teacher and priest Father Lukan Iliov Lilov.

In 1981, when members of the Bulgarian Archeographic Commission worked in the Lovech Museum, four manuscripts from the 18th century were discovered and recorded – a *damaskin* from 1738, a *damaskin* from the early 18th century, a *damaskin* from the late 18th century, and a Letter-Writing Manual from 1783.³ During our visit in 2017, thanks to the responsiveness and desire for cooperation on the part of the museum director, Ms. Kapka Kuzmanova, and to the employees working there, who carried out a meticulous search of the museum's holdings, we were presented with twenty-three Slavonic written monuments, with a chronological scope from the 13th to the 19th centuries. The monuments are connected mainly with Lovech and the Lovech region, but they also show connections with other Bulgarian centers of writing from different periods. Unfortunately, we must note that the Letter-Writing Manual from 1783, a copy of the Prophecies of Martin Zadeka from the beginning of the 19th century, catalogued in 1981, as well as two of the *damaskins* were not found in the Museum, and their

2 For the history of the museum, see: Лалев, Иван. Исторически музей – Ловеч (1895–2005). В. Търново: Витал, 2007.

3 For descriptions of these manuscripts, see: Христова, Боряна, Караджова, Даринка, Икономова, Анастасия. Български ръкописи от XI до XVIII век, запазени в България. Своден каталог, Т. I. София: НБКМ, 1982, №№ 674, 709, 710, 740.

*Father Lukan with his wife
and one of his children*

present whereabouts is unknown. The collection, however, deserves a thorough scholarly disclosure, as well as appropriate public circulation, which we hope to achieve with the publication of the present work. To the descriptions of the Slavonic manuscripts we also added four Greek music books, since they would otherwise remain outside the attention of users. For the disclosure of the contents of these Greek manuscripts, we owe a debt of gratitude to Prof. Dr. Dorotey Getov.

The descriptions follow the traditional scheme of Bulgarian archeographic practice and contain the following elements:

1. Name and dating. In parentheses after the name, any special designation of the monument is noted, if there is such.
2. Number of leaves, dimensions of the book and of the written area, and a description of the body of the book.
3. Disclosure of the general physical condition of the book.
4. Description of the written material and filigree analysis of the watermarks. We owe a great deal of gratitude to Associate Prof. Dr. Ilko Penelov, who completely took on this part of the descriptions.
5. Description of the binding.
6. Analysis of the writing. Description of the inks.

7. Description of the decoration.
8. Disclosure of the contents in their entirety.
9. Observations on the language and the orthography of the work.
10. Notes by the scribes – all are given.
11. Later inscriptions – all are published.
12. History of the manuscript.
13. Bibliography – only works with a direct connection to the particular monument are cited.

The Catalog ends with the Paleographic Album, in which photos of all of the manuscript monuments are published, conveying a full idea of their characteristic features.

The work on the descriptions was generally distributed in the following way: the analysis of the linguistic and orthographic features was the work of Prof. Dr. Iskra Hristova-Shomova; the bindings and decoration were described by Prof. Dr. Elissaveta Moussakova; and the paleographic description, disclosure of the contents, and the deciphering of the marginalia were the work of Prof. Dr. Boryana Hristova.

The compilers express their sincere gratitude to the director of the Museum, Ms. Kapka Kuzmanova, who not only presented us with a description of all the handwritten and printed monuments from the Museum's holdings, but also carried out their re-cataloguing according to the rules of for museum holdings, and even ensured a small climate-controlled specialized reading room for their correct usage in the future as well. We also thank Ms. Silviya Georgieva for her great assistance; she was with us throughout the entire time of our work.

From the Compilers

DESCRIPTION
OF THE MANUSCRIPTS

1

OCTOECHOS
FROM THE MID-13TH CENTURY

6 parchment leaves; 265 × 215 mm. (The sheets are flaking and damaged at the bottom, probably by rodents, as a result of which this is not the real size of the manuscript). The dimensions of the written area: 235 × 175 mm. Vestiges of the double frame outline are clearly visible.

Quires – data for them is missing; there is no trace of foliation on the preserved sheets.

General physical condition – poor; evidence of moisture and rodent damage. The folios have been perforated on the left to be placed in a folder.

Parchment – thin, smooth, excellently processed, calfskin, white (bleached), now with a brownish nuance.

Binding – none.

Script – average to small half-uncial, in two columns, with 40 lines to the page. Copyists – two from the same school, one writing with slightly smaller lettering. The writing of the nasals with a harmonic ascender and of **z, k, z,** and **s** are reminiscent of the Ohrid manuscripts from the 13th century.

Ink – dark brown for the main text and red for the initials and instructions.

Decoration – none, if the marginal asterisks in red and black ink, marking the heirmoi, are excluded.

Contents – chants for Tone 3 from Monday to Thursday.

On ff. 2v–5v is the Canon for the Holy Virgin for Tone 3 for Wednesday, by St. Clement of Ohrid, crossed with a translated canon for the Holy Cross (see Йовчева 2017; 2018; Крашенинникова 2006: 199–211).

Ff. 1r–v: begins with part for Tone 3 for Monday evening, с ѿ̂ѿ̂ з̂ ѿ̂р̂м̂ѡ̂.

Ff. 2r–v: contains part of Tone 3 for Tuesday: в вѿ̂ѿ̂ в̂л̂а̂ ѿ̂ ѿ̂ ѿ̂р̂, and ends with: в̂ вѿ̂ѿ̂ в̂ѣ̂ сѿ̂ѿ̂ м̂ѣ̂н̂ы̂ г̂л̂а̂ ѿ̂.

Ff. 2r–5v: contains part of Tone 3 for Wednesday: в сѿ̂ н̂а̂ѿ̂ к̂а̂ кр̂ѿ̂ѡ̂ѿ̂ г̂л̂а̂ ѿ̂ ѿ̂ѿ̂ а̂ ѿ̂р̂м̂ѡ̂.

F. 5r–6v: contains part of Tone 3 for Thursday: в̂ ѿ̂ѣ̂ к̂а̂ а̂п̂л̂ѡ̂м̂ь̂ г̂л̂а̂ ѿ̂ ѿ̂ѿ̂ а̂ ѿ̂р̂м̂ѡ̂. The fragment ends with: ѿ̂ѿ̂ ѿ̂ ѿ̂р̂м̂ѡ̂.

Observations on the language and orthography

Use of jers: the orthography has only one jer, with only ь used. In a strong position, ь is quite consistently voiced as ɛ: **въ пѣвѣлехъ** 2v, **прѣславень** 2v, **простерши** 4r, **борецъ**, 4v, **стѣпемь** 5v, **изрѣдены** 5v. There is one single case of the voicing of ѣ to о: **свитокъ** 3v.

In a weak position, the jer is usually omitted in final position before enclitics: **пожцимъ тѣ** 1r, **къ тѣвѣ** 1v, **распѣтъ сѣ** 5v, **далъ ми ѱси** 5r.

The weak jer is also usually omitted in the generalized pronoun: **всемь** 1r, **въ всѣхъ вѣкы** 1v, **вси** 6r, **вса** 6r. Sometimes it is omitted in other roots, too: **тѣмъ отгонѣше** 6r, **попрашѣ** 1r. It is also usually omitted in suffixes: **творца** 1r, **страшна** 1r, **помощниче** 1r, **наслѣдници** 3r, **вѣнцѣ** 3r.

Use of nasals: the orthography uses two types of jus – ж and ѡ. In the present text, there is only one instance of a iotified nasal: **развръзѡмъ** 1v.

There is not a very strict system for using the nasals, but there are nevertheless observable preferences for one letter over the other in certain positions. After ѣ and ш, as well as after vowels, ж is preferred: **сконѣшѣ** 3v, **юдиноуждаа** 3v, **дѣше** 1r, **любовиѣ** 1r, **пожцимъ тѣ** 1r, **припадаѣ** 2r, **каѣца сѣ** 2r. After ж, ѡ is written: **лежѡше**. In initial position, ѡ is preferred: **ѡзѡми своими** 4v. A typical example of confusion of the nasals is the exchange of ж with ѡ after prothetic в: **рѣшѡща лѣтѡмъ вѡзъ**. But there are also cases of ж in initial position in its etymological place: **драгѡмъ жже погоуѣйте** 4v. The ending for the 3 p. pl. aorist is -шѣ: **сконѣшѣ** 1r, **истрѣгошѣ** 6v, **принѣшѣ** 6v. Two consecutive nasals may be written as -жж: **въ сѣнѣхъ ѡдѣтъ** 1v, **сѣшѣжж** 4v, as well as -ѡѡ: **тѣмъ кромѣшѡѡ** 1v, **ѡтѣшѡѡ тѣ** 3r.

Use of и and ѣ: two symbols are used for [и] – и and ѣ – with ѣ being written primarily after consonants: **оумрътѣиль** 3r, **възѣѣжена** 4r, **низложѣти** 5r, **славѣти** 6r, including in final position: **ведѣ** 6r, as well as in initial position: **ѣже** 3r. The symbol for ѣ is ѣ: **везѣмѣрнѣхъ** 1r, **тѣмъ** 1v, **оустѣдѣвъ сѣ** 5v. There are cases of и and ѣ being interchanged: **сконѣшѣ сѣ гласѣ прѣрѣсѣи** 1r. Two consecutive letters и do not contract: **дѣѣнии** 1r, **люди** 5v.

Use of iotified vowels and ѣ: the symbol ѣ is rarely used. After a vowel, ѣ is usually written: **дѣѣнии** 1r, **грѣѣховѣа** 1r, **неразорѣѣа** 2r, **пѣѣтѣсѣа** 2r, but ѣ is sometimes written: **ѣѣѣни** 1r, **прѣѣѣѣѣа** 2v. In initial position, ѣ is also written: **ѣѣѣ** 2r. The letter ѣ is written in its et-

ymological place, and also in the stem of secondary imperfective verbs: *направѣа* 1r, *потапѣюемь* бг, *оугазвлѣжще* бг. After *у*, *ѣ* is also written: *сконучшж* 1r, *вблиучжще* 1r. The letter *ю* is regularly written in initial position and after a vowel: *юдиноуадааго* 3v, *прѣстѣпениемь* 3v.

Epenthetic *л*: often it is omitted: *направѣа* 1r, *избавениа* 2v, *прѣстѣпениемь* 3v, but sometimes it is preserved: *избавль* 5r, *застѣпение* бг, *потапѣюемь* бг, *оугазвлѣжще* бг. In the last example, however, the old iotation of *з*, according to which the form should be *оугажвлѣжще*, has been lost.

Epenthetic *д* is preserved: *разрѣшити* 1v.

Assimilations of the morpheme boundary: they are usually preserved: *вещисльнѣихъ* 2v, *вечисльнѣихъ* 4r, *вещаднжж* 4r, *неицѣанѣа* бv, *неиживжшата* 5r. The cluster *-сц-*, however, does not usually change to *-ст-*: *сконучшж* сд гласкѣ прѣусцѣи 1r, *на синансцѣи горѣ* 4v, *влицаниемь* бг.

Grammatical features: the old diphthongal declension is preserved in the word *домъ*, which declines in the archaic manner of a *ŷ*-stem: *въ домоу дѣѣ* 2r.

Characteristic for this manuscript are uncontracted complex forms of adjectives and participles: *лютааго* 3r, *прѣдавшанаго* сд 3r, *юдиноуадааго* 3v, *грѣховнаа* 1r, *неразоримаа* 2r, *пльтьскаа* 2r, *вещисльнѣихъ* 2v, *вечисльнѣихъ* 4r, *вѣрнѣихъ* бv, *топльѣими* 2r, *житѣискѣими* 2r. But contracted forms of the masc. sg. gen. are also found: *ветѣаго* 2r, *вѣунаго* 5r.

For verbs with an infinitival stem in a consonant, the second sigmatic aorist is used: *привѣгохъ* 3v, *истръгошж* бv, *привѣгошж* бv.

Characteristic of the language of this manuscript is the consecutive formation of iterative verbs in the archaic manner with a lengthening of the root vowel: *вси на нѣса вьсхажѣюемь* бг, *потапѣюемь* бг, *сзьѣдаема* бг. There is also one instance of an iterative formed in the new way, with the affix *-ва-*: *испльневасте* бv.

Scribal notes – none.

Inscriptions – none.

On ff. 3r, 4r, and 5r there is a circular stamp of the Lovech Cultural Center “Knowledge.”

History of the manuscript – the folios (then 7 in number) were donated to the Lovech Cultural Center “Knowledge” on February 28, 1895, and were registered under No. 1 in the old inventory book as

“Seven parchment folios (Liturgy of St. John Chrysostom). From the 14th century.” It appears that the fragment had already been separated into parts in the Regional Historical Museum. In 1974, a folio was transferred from the Ethnography Department to the National Revival Department, where it received inventory No. 377-V. Five more folios were transferred along the same route in 1989, and these were entered under No. 1510-V. The location of the seventh folio is unknown today. Now the six preserved folios are kept together under the call number 023.V.A-2.INV. No. 1731.

Bibliography: Лалев, Иван. Неизвестен ръкопис от края на XIII век. – In: *Известия на Исторически музей – Ловеч*, V. I, 1995, 42–47; Йовчева, Мария. Текстовата история на октоиховите канони на св. Климент Охридски: типология на разночетенията. – In: *Културни мостове. Минало и съвремие: Сб. с материали от международ. науч. конф. посветена на 30-годишнината на ЦСВП “Иван Дуйчев.”* (= Годишник на СУ “Св. Климент Охридски. “Център за славяно-византийски проучвания “Проф. Иван Дуйчев.” V. 99 /18/). София, 2017, 481–506; Йовчева, Мария. Ирмосите в октоиховите канони на Климент Охридски. – In: *Св. Климент Охридски в културата на Европа*. София, 2018, 576–601; Йовчева, Мария. Старобългарски химнографски творби в Краковския печатен октоих (1491 г.). – *Slavia Meridionalis*, 20, Article 1936. <https://doi.org/10.11649/sm.1936>; Крашенинникова, Ольга. *Древнеславянский Октоих св. Климента архиепископа Охридского*. Moscow: Индрик, 2006.

Photographs: of ff. 1r and 6v; see Plates I–II.

BOOK OF HOURS
FROM THE EARLY 16TH CENTURY

159 paper leaves; 200/205 × 150 mm, though this is not the actual format of the book – it has been trimmed in the process of rebinding. Dimensions of the written area: 180 × 110 mm. Quires of eight sheets each, numbered at the beginning and end with Cyrillic numerals – at the end, in the middle of the lower field, and at the beginning, in the middle of the upper field. From quire 16 on, the numbering does not show because the pages were trimmed in the binding process.

Missing are: quires 1 and 2; ff. 1 and 8 from quire 9; ff. 1, 6, 7, and 8 from quire 13; f. 8 from quire 17; f. 1 from quire 18; and the end of the manuscript.

General physical condition – quite bad; a number of folios have been corroded by heavy humidity and mold. The book was restored at the National Library in Sofia in 1985. After f. 67, the folios were confused in the process of rebinding, and parts from quires 19, 20, 21, 22, 23, and 24 were mixed. F. 79 is f. 8 from quire 12, while f. 71 is the first sheet of quire 23. Ff. 136, 137, and 140 were not originally written on – a later hand wrote on them at the beginning of the 18th century, but it again added paschal troparia. The binding was also restored with a new spine and new woven leather straps of the fastenings. During the restoration, the positions of the two covers were switched, and now the pegs are on the present right (lower), and the strap fittings – on the left cover, the opposite of the medieval technique. The missing paper folios were clumsily filled in with Japanese paper that covers the text in places; such paper is also affixed to the inner side of the covers, as well as on their neighboring first and last pages of the manuscript. There are smears on the edges of the sheets.

Paper – thick, low-quality, with unclear laid and chain lines. Watermarks: *deer* – similar to Briquet No. 3316 from 1495–1497; *hand with flower* – similar to Briquet No. 10715 from 1495–1499.

Binding – thick boards covered in dark brown decorated leather, 195/210 × 135/138 mm; two fastenings of the peg and strap type; the ornamentation is applied through blind tooling. On the left (upper) cover, triple incised lines outline the rectangular field with a wide bor-

der, filled in above and below with a rhomboid stamp with a two-headed eagle (?); to the left – a stamp with an eight-petalled rosette with alternating pointed and rounded petals, and to the right – with a rectangular stamp with a motif of two facing palmettes. The inner field is enclosed by borders on the top and bottom, in which a rosette seal is stamped, and the field itself is ruled into triangles, with stamped three-petaled snowdrops in the corners of the field and around the central rectangular stamp, whose motif cannot be made out. On the lower (right) cover the design is identical. The type of composition and absence of any roll-stamped decoration, as well as the trimming of the folios indicate a dating for the binding as the late 16th– early 17th century.

Script – large and irregular, coarse, rounded half-uncial (most likely of the Wallachian type), with 22 lines per page. Hands – three. The second hand replaces the first on f. 13v. The third hand begins from f. 125v – the half-uncial is smaller and more rounded, and it writes to the end. A second hand writes with a larger distance between the letters. The height of the letters varies from 4 to 7 (or even 8) mm in the large handwriting, and in the small – from 3 to 5 mm. The jus letters are written in imitation of the Tarnovo examples from the 14th century.

Ink – black, brown towards the end, for the main text, and red for the headings, initials, and midline dots. In places it has run and smudged the pages, hindering the fluent comprehension of the text – see ff. 97v–116r, where it seems that an acidic ink has been used, which has corroded the paper.

Decoration – crudely executed. On f. 29r there is a band-type headpiece formed by a red zigzag line whose fields are filled in with triangles, outlined in black and colored in with red, forming a frame above and below.

Initials: red, with a geometric appearance, drawn with a single line; the decoration consists of small tendrils, dots, and strokes and is extremely simple; characteristic is the trefoil motif with two helixes and a spear-shaped middle petal, placed as an ending for the letter stem. The illumination of the initials on ff. 1r, 3v, 15v, 24v, 31v, 35r, 47r, 142v (the letters **E**, **F**, **G**, **H**, **I**, and **N**) is a bit richer. The heights of the entire letter area vary from between 16 to 18 mm, but there are also

smaller initials, mainly in the text. On f. 141v, the initial Б, with a geometric shape, is outlined, with the stem being divided into cells; below there is a very rough, indeterminable image connected to the letter by means of three lines; in the inscription inserted into the drawing can be read the name петко.

Contents – specific to this scribe is that he writes the texts of the psalms in their entirety.

Ff. 1r–3v: The Psalms from the end of the Midnight Office – on the first folio, the text begins with the end of verse 7 of the Psalm 67 (... на языки призирайте • про...важшии да не възноситса въ себѣ • ...) and includes almost the entire Psalm 66 – up to verse 5 (... да споведѣса [...] въ людѣ бѣ да иповаж...). After this there is text missing (f. 1), as the current f. 2r begins with verse 35 of Psalm 67 (... • дивень бѣ въ стѣхъ сво[...] бѣ ѿилевъ • то дастъ сила ѿ дръжавъ людемъ своѣмъ блвень бѣ:~). F. 3v ends with 32 verses of Psalm 68: • възмицете ба ѿ жива бждеть дшѣ вашѣ...

Ff. 4r–b: Troparia from the end of the Midnight Office – it begins with: ... • сла ѿ ннѣ • чьсненшжѣ [...] менемъ гнниѣ (sic!) блви ѿче: - бже [...] щедри ни ѿ благослови ни... The beginning of the Orthros follows. It includes the whole of Psalm 19 and the beginning of the 20th – until verse 2: (... желаніе срѣца е...). The folio has been placed incorrectly, probably during the restoration and the new binding of the book, before the following folio, which is actually the 4th.

Ff. 5r–b: a continuation of the psalter section – this folio has been placed here erroneously. This was probably done during the rebinding (restoration) of the book. It begins with the 33rd verse of Psalm 68: until the end ... тако оублѣшѣ ницаѣ гѣ • ѿкова ... ѿ своѣхъ не оубничитъ • and then whole of Psalm 69. The troparia from the Saturday Midnight Office follow, which now continue on f. 4r.

Ff. 6r–70r: Orthros Psalms, without the beginning. It continues the 2nd verse of Psalm 20: ... даль еси емѣ ѿ хотѣниѣ оубнѣ егѣ нѣси лишиль егѣ....

Ff. 70r–124r: Мцѣ сѣтеврие на днѣи. л. – a Menologion with troparia and kontakia. Slavic saints are not included.

Ff. 124r–143r: Начало стго великаго поста – resurrection troparia.

Ff. 144r–146v: Уни параклисѣ прѣстѣмъ блѣцы нашѣи Бцѣи. – Paraklesis to the Virgin Mary.

Ff. 146v–159v: **Ψλῶ̄** **изврѣныи**^а – selected psalms for the Lord's feast days (without ending).

Orthographic features – the manuscript is written with the Middle Bulgarian two-*jer* and two-*jus* orthography, but with many mistakes.

Use of *jers*: predominant is the use of **ѣ** in roots, prepositions, and prefixes: **вѣсѣдрѣжителю** 4r; **вѣ тѣмѣ** 21v; **вѣ дѣ твои** 1r; **сѣ нѣсе** 4v, **сѣвѣтъ** 4v; **сѣваси** 1v; **вѣзвратѣт сѣ** 5r; **вѣзвесѣла** 5r, while **ь** is used word finally: **вѣдетъ** 3v; **оуслышитъ** 4v; **помощъ** 4r; **бѣгъ** 4r; **твоємъ** 4v. In word final position before an enclitic, the *jer* is omitted: **вѣзвратѣт сѣ** 5r. The use of the *jers* according to this rule is quite consistent. The *payerok* is also used: **правѣды** 2r; **морѣскаа** 2v; **желѣчь** 3r; **прижѣтѣ ма** 3v. Vocalization of the *jers* is almost absent. In rare cases, **ь** is vocalized as **е**: **множество** 2v, 3r; **вѣнецъ** 6r. The old combinations of **ръ**, **рь** and **лъ**, **ль** are also written with **ѣ**: **вѣсѣдрѣжителю** 4r; **дрѣзѣжѣ** 21r; **испѣлни** 4v; **вѣспѣтнихъ** 21v. But there are also instances of getting rid of or vocalizing the *jer*: **желѣчь** 3r.

Use of *nasals*: the most typical feature with the *nasals* is the mutual substitution of **ѣ**, **ѣ**, and **ѣ**: **сѣваси** 3r; **ѣростъ** 3v; **волазѣнѣ** 3v; **ѣ ненавидѣщихъ ма** 2v; **ѣдръ ѣуѣскѣи** 21v; **ѣзѣцѣхъ** 1v. There are not many consistent rules in the use of the *nasals*, and their etymological places are, to a great extent, preserved. Nevertheless, there are also instances of their being mixed, but with no rule. After vowels, **ѣ** is most often written: **сѣ множ** 3r; **силоѣ** 4v; **пожѣтъ ихъ ѣгнѣ** 6r; **радѣстѣѣ** 6r; **дрѣзѣжѣ** 21r; **морскѣѣ** 2r. But there are also cases in which **ѣ** is written after **ѣ**: **волазѣнѣ** 3v. After sibilants, either **ѣ** or **ѣ** can be written: **до дѣшѣ** 2r; **вѣзвелѣнѣ** (1st person singular). The ending for the aorist 3rd person plural is sometimes written **-шѣ**, and sometimes **-шѣ**: **положишѣ** 1r. Two consecutive *nasals* are written as: **-ѣѣ**: **ѣгѣлѣскѣѣ** 22r; **ѣѣрафѣмѣскѣѣ** 22r. Another very characteristic feature of the manuscript is the swapping of **ѣ** and **ѣ**: **сѣдишѣи** 1r; **пѣ-т-вои** 1v; **писана сѣѣ** 4r. There are also cases of **ѣ** being replaced with **ѣ** when it is not under stress. This happens most often in imperfect endings: **гѣѣмѣѣѣ сѣ** 2r; **поѣѣ** 2r. There are also other instances: **живѣ вѣдетъ дѣшѣ вашѣ** 3v. This attests to a Bulgarian copyist with speech in which the successor of **ѣ** is [ѣ]. In an unstressed position, the sound of the *jer* is heard as [a] and is written accordingly.

Use of и and ы: the letter ы is used in its etymological position quite consistently, but there are also cases of its being replaced with и: *поскрѣвѣтъ* 3r; *глажвѣнами* 4r; *весплѣтнихъ* 21v. Two dots are usually written above ы: *мыслаще* 5r. Before a vowel, ѣ is usually written: *спсєніа* 2v; *радостѣж* бг; *волазніа* 3v; *възданіе* 3r; *ниціи* 3v; *сждіи* 21r. But ѣ can also be written before a consonant: *іль* 1r; *славословіти* 21r; *єдніце* 21r, as well as word finally: *главі* 2r. In rare cases, i is used: *бѣ* *инлєвъ* 2v.

Use of the jotated vowels and ѣ: the symbol ѣ is used in word-initial position, mainly in the conjunction *ѣко*. In initial position, ѣ is sometimes used in its place: *ѣростъ* 3v; *ѣдръ ѡубскій* 21v, but the reverse substitution is also observed: *ѣзѣцѣхъ* 1v. In complex adjectival forms, -ѣ is written: *морска* 2v. Other jotated vowels are not used. The letter ѣ is used quite consistently in its etymological place, but sometimes is confused with ѣ, as was noted above.

Assimilations of the morpheme boundary: these are inconsistent. Usually the consonant ж in the prefixes *из-*, *въз-*, *вез-* is devoiced before voiceless consonants: *вскрєніа* 4r; *весплѣтнихъ* 21v, but there are also cases of the prefixes being written etymologically: *везплѣннѣ* 21r; *възсилаѣ* 22r. In individual cases, the assimilation of *сц* to *ст* is also preserved: *аггльсти* 21r.

Epenthetic л is preserved: *на земли* 21r; *славословєни* 22r.

The affricate [дз] is written as *з* and is used in its etymological place: *врази* 2r.

Scribal notes – none are present, unless the name Petko belongs to one of them. There are no later marginalia, either.

On f. 1r: traces of a circular stamp of the Cultural Center “Knowledge.”

History of the manuscript – the book was donated to the Lovech Cultural Center “Knowledge” by Mihail Radoslavov on May 25, 1895. In the museum’s inventory book at the cultural center, it is recorded under No. 2 as Manuscript Liturgical Book. The same number (probably entered by the same hand) is also visible in the manuscript on f. 1r. On the packing paper covering it, there is also an inscription in black ballpoint pen with Inv. No. ОФ 1113, as well as a small label with the number 1113₁₆. It entered the Regional Historical Museum in 1954. It was

kept under inventory No. 1113₁₆. Its current call number is 023.B.A-2.
ИИБ. No. 1732.

Photographs: of ff. 2r, 13v, and 93v; see Plates III–V.

IOAN RADUL VOEVODA'S TETRAEVANGELION
FROM THE THIRD QUARTER OF THE 16TH CENTURY

254 paper leaves; 296 × 200 mm, but with traces of secondary trimming. Dimensions of the written area: 222 × 135 mm. Quires of eight sheets, numbered with Cyrillic numerals at the beginning and end of each quire, placed in the middle of the lower margin; sometimes red ink is used. The 28th quire has nine sheets, the 31st has 10 sheets, and the 32nd – 12 sheets. Missing folios include 1, 2, 7, and 8 from the first quire, f. 8 from quire 24, 1 and 10 of quire 31, and folios 1, 7, and 8 of quire 32, as well as the end of the manuscript.

General physical condition – very poor overall. The book has gotten damp, and there are spots of mildew or other paper damage. Heavy staining and drops of candle wax show that the book was in use a long time. The initials and captions have been trimmed off from ff. 70, 252, and others at the beginning of the gospel.

Paper – two types: one thick, of low-quality, with unclear laid and chain lines, and a thinner, yellowish type. Water marks: a *single-fluke anchor in a circle with a star above* and contramark 3-P-B with a trefoil identical to Mošin (Anchor) No. 1964 from the year 1555/1575; a two-fluke anchor in a circle with a star above and countermarks C–B and C–C with a trefoil – similar to Mošin (Anchor) No. 1407 from 1564/1565.

Binding – new, done in the 1990s. A binding that is preserved to this day in the museum collection was probably attached to this manuscript – thick boards wrapped in brown leather, unornamented, without a manuscript inside.

Script – large, irregular half-uncial with 24 lines to the page. Three hands from the same school are noticeable. The first hand writes on ff. 1r–152r; the second hand writes on ff. 152v–174v, with a smaller and thinner half-uncial with a slightly left-inclined script; the third hand writes from f. 175r until the end of the manuscript. In places, the first hand has added instructions in small print in the margins of the pages. The height of the letters is 12–13 mm. There is a little tapered whip on the letter *ŝ*. The letter *ŝ* is found – a symbol uniting both juses. The upper part of the letter *ḍ* is elongated. The upper parts of *ŝ* and *ḍ* are small – characteristic of the Wallachian and Moldavian scripts. The

height of the letters – 6 mm. The scribes elongate the vertical strokes of some letters when they are on the last line of the page. The writing is typical of Transdanubian manuscripts from the 16th century: there is a specific writing of **ω** and **ж** with a very small upper part, of **д** with a small upper part, etc.

Ink – black. Red is used for headings, commencements, the marginal explanations **з**, **ρ**, **χ**, mid-line dots, and initials. Towards the end, iron gall (“evil”) ink has been used, which has eaten through the pages of ff. 213–233 and ff. 119–121.

Decoration – interlaced headpieces and two types of initials. The interlace ornamentation is worked in the ink of the text, and not colored in; it reproduces patterns from incunabula and is very characteristic of the Balkan interlace style of the period. Part of the interstices in some of the headpieces are filled in with red.

Headpieces:

F. 1r: band, 30 × 140 mm, formed from eight double, interlaced circles; the stems have buds, in pairs in the inner parts of the ornamentation and single along the outer contours; part of the area between the braids is filled in with red.

F. 69r: rectangular, 52 × 116 mm, in which the plant stems intertwine in complicated figures and a frame encompassing the entire shape; the leaf growths along the stem are characteristic of the Rumi motifs in Islamic ornamentation; on both sides of the border are stylized plant-braid motifs, referencing the theme of the Tree of Life; in the upper part of the frame, the stem rises and forms a braided, equal-sided cross with the inscription **ІГ ХГ НІ КЯ** and the tetragram **ГХ ПР** (Свет Христов просвещает всех) on either side. The entire composition, including the inscriptions, is a copy of the corresponding headpiece in the Târgoviște Gospel of 1512, printed by hieromonk Makarije.

F. 72r: panel, 94 × 115 mm, with interlace ornamentation forming a frame around the inner field, in which is placed the image of an eagle biting into a tall cross and flanked by two small trees; the interlace of a plant stem with palmette growths, forms complex figures; the interlace cross in the upper edge is accompanied by the inscription **ІГ ХГ НІ КЯ** and the tetragram **МЯ РБ** (instead of **МЛ РБ**, Място лобное рай быст). The entire composition somewhat ineptly copies the headpiece before the Friday vespers in the Pentecostal Triodion printed by Dea-

con Koresi in Târgoviște in 1558, which in turn corresponds (reversed left to right) to the headpiece before Matthew in the Târgoviște Gospel of Hieromonk Makarije from 1512. See also Cat. No. 4.

F. 113r: band, framed, 19 × 111 mm, filled in with interlace decoration of several stems forming alternating braided rhombuses and ovals, a copy of the headpiece before the Preface to the Gospel of John in the Târgoviște Gospel.

F. 116r: an unframed composition, 105 × 145 mm, of two large double, interwoven circles; in the middle of the circles, the stems form braided rhombuses (or cross-shaped figures); the pattern was widespread in the 16th century, for example, in the Krupnik Gospel RM 1/5 from the beginning of the century.

F. 248r: an unframed composition of two double interwoven circles and an oval in the middle; the plant stems have various growths on the outer sides of the interlace; in the oval, the stems form an inscribed four-leaf clover, in the center of which is a shield with the inscription Ⳃ; the headpiece is in the pattern of the Liturgicon of Božidar Vuković, printed in Venice in 1519, also used in other printed books. The drawing is uncertain, and on both sides of the frame, instead of the customary braided plant motifs, the scribe has outlined a highly stylized plant motif on the left, and on the right, a rough and illogically-constructed vertical interlacing with large buds on the contours. The interlace composition stands out on a red background, and parts of both side motifs have been colored in red.

Initials – on ff. 1r, 69r, 72r, 113r, 116r, and 251r are large interlace initials, outlined with red, up to 65 mm; they mark prefaces, Gospels, and other parts of the manuscript. The pattern for the initial H on f. 1r is the same as the initial in the Theophylact's Preface to the Târgoviște Gospel, but its form is not fully preserved; from the same incunabular model comes the initial O, with an inscribed crown and palmette motifs above it, on ff. 69r and 113r; in the first of the two, the backgrounds between the braids that form the letter are filled in with the ink of the text (see also Cat. No. 4). The Târgoviște Gospel is also the source of the initials Π with square "rings" on the stems, on f. 115r and f. 251r (indexes for finding the gospel reading for the day).

On ff. 186r, 206r, and 223r: smaller interlace initials mark the corresponding Preface to John and the readings on the Mid-Pentecost and Palm Sunday; they are formed from interlaced braids, which are filled

in with red ink in the letter П on f. 186r; within it, small white areas are left with black dots in them, reminiscent of eyes; they lend an unusual appearance to the illuminated letter, reinforced by the small double-contoured circle in the middle of the connecting horizontal line and the indeterminate shape of the inner part of the letter. In the remaining two initials, the supplementary decoration is made from foliate finials in the lower area of the letter and small thorns in the corners, formed by the braiding of the bands; in the first there is also some filling-in in black.

Thin red initials on the readings, decorated with tiny vegetal ornaments. They differ among the different scribes in their shapes and style. In the first scribe's parts, the letters are elegant, with small leaf buds along the stem of the letters and simple endings in tiny buds and leaflets. This style, often called neo-Byzantine, is characteristic of manuscript illumination from the 16th and 17th centuries. With the second scribe, the letter forms are not as harmonious, and the vegetal ornaments include large and small leaf buds similar to the previous ones, and fine leaflets, but in the decoration as a whole, the large leaf buds on the stems are out of balance, accompanied by sequences of small lines in red and black; sometimes the outside of the letter is edged with small leaf buds; different plant motifs are inscribed in the tabs of some of the initials, black lines are added over the red color of the stalks, and on f. 159r, the letter stem is formed from coarse granules, filled in with black and red strokes; on f. 165v, the thin stem is decorated with motifs reminiscent of petals, coarsely outlined; on f. 177v, in the bows of the large initial В (56 mm in height), an anthropomorphic motif is drawn in – an extremely simplified drawing of a human face; in the area above the initial, a later hand has made a drawing in black ink, even more clumsily; on f. 164v – an interlace initial П in red.

Contents:

Ff. 1r–b and 3r–b: **Φεωφίλακτα** αρχιεπισκόπου βλγгарскаго, прѣдислѡвіе • ѿже ѿ **Матѣа** сѣго **ѿвѣ** ѿ **ѿвѣ** ::::

Ff. 2r–b: contents of the chapters of the Gospel of Matthew, without the beginning.

Ff. 4r–68v: the Gospel of Matthew, without the beginning.

Ff. 69r–70r: **ѿже ѿ** **Марка** сѣго **ѿвѣ** глабѣ:– contents of the Gospel of Mark.

Ff. 70r–71v: **Прѣдислѡвіе ѿже ѿ** **Марка** сѣго **ѿвѣ** ::

Ff. 72r–113r: Ёже ѿ Мар'ка ст҃ое ѿвѣстїе – the Gospel of Mark.

Ff. 113r–114v: Ёже ѿ Лоу'кы ст҃го ѿвѣстїа главы ꝑ:

Ff. 115r–v: Прѣдислѡвїе ѿ Лоу'кы ст҃го ѿвѣстїе ꝑ:

Ff. 116r–185v: Ёже ѿ Лоу'кы ст҃ое ѿвѣстїе глаꝑ: – the Gospel of St. Luke.

Ff. 185v–186r: Ёже ѿ Іѡн ст҃го ѿвѣстїа главы – the contents of the Gospel of St. John.

Ff. 186r–187v: Прѣдислѡвїе ѿ Іѡанна ст҃го ѿвѣстїа ꝑ:

Ff. 188r–248r: the Gospel of St. John, without the beginning.

Ff. 248r–249r: Оказанїе прѣемлащїе въ сѣго лѣта числѡ ѿвѣстїе и ѿвѣстїа прїидїе ѿ кждоу на чїнахъ и догдеста ꝑ: ~

Ff. 249–251r: Оказанїе ѿже на въ сакъ днѣ должно ѿ гла҃ти сѡ ѿвѣстїе не дѣлѡмъ въ сѣго лѣта – tables for distribution of the gospel lections according to the weeks of Lent.

Ff. 251r–b: Оказанїе како подѡбаеть ѡбрѣтати по въ сѣднѣвна ѿвѣстїе.

F. 251v: Прокїмени въ скрѣснїи.

Ff. 252r–254v: Сѣтворникъ вѣмъ мѣсцемъ. Показоуѡмъ главы коемоуѡдо ѿвѣстїю избраннымъ ст҃ымъ. – Menologion with instructions for the gospel lections and prokeimena for every holiday. Only the information for September and October are preserved. Slavic saints are not mentioned, but in the lower area of the last preserved folio (254v), the following is written: и ст҃ымъ мнїкы Петкы. Could this refer to St. Petka of Tarnovo?

Language and orthography– in the first part of the manuscript, the orthography uses two jers and juses; it is the Tarnovo variant, with quite a few inaccuracies.

Use of jers: more often, ѡ is used. It is written word-finally: бѡ 1r; мысль 1r; сїанїемъ 1r; наследить 1r; in roots: изшѡдъ 44r; тѡуноу 115r; in suffixes: извѣстѣствомъ 115r; вожѣстѣвнїи 186r; and sometimes also in prefixes: въспоминають 1r. The old combinations of рѡ-/рѡ-, лѡ-/лѡ- are also written with ѡ: на трѡжищи 44r; въврѡшои 70r; дрѡжавнїи 115r; сѡврѡшаєт сѡ 186r; вѡлгар'скаго 1r. The vocalization of ѡ is usually to ѡ: ѡлѡвѡколювецъ 1r; пришедъ 115r. The back jer is written in prepositions: сѡ дѡлатели 44r; въ виноградъ 44r, and is predominant in prefixes: сѡтвори 44r; въпросишѡхъ 70r. Sometimes it is also written in the universal quantifier въсь: въськк 115r; it appears that въ- has been analyzed as a prefix. When the jers are omitted in a weak position, it is usual to use the payerok: ѡ мар'ка 70r; прит'ча 70r;

дрѣжав'ни 115r; до кон'ца, but sometimes it is not written: пришедшихъ 185v; свѣдѣтельство 186r. Before enclitics, the jers are usually omitted, with a payerok sometimes being added: оученик' же 70r, but it is more often absent: въсѣк же 115r; съврѣшаетъ сѧ 186r.

Use of nasals: in the first part, the manuscript is without nasals. In place of ж, оу (Ѹ) or ю is written: просвѣщаоу се 1r; воудеть 1r; прѣмоудрости 115r; въспоминають 1r; хытростію 115r. Instead of ѧ, е is written: научо 115r; кнезоу 115r; глѣ (participle) 115r, but there are also instances in which ѧ is used instead of ѧ: напаты 44r (instead of нааты).

In the replacement of the nasals, vestiges of confusion of the nasals are evident, which substantiates the two-jus conclusion – for example, стоюще 44r (in the place of стожще) instead of стоеще (in the place of the etymological стоашче).

In the second part, the manuscript has both of the jus letters. The ж is used more often. After sibilants, ж is preferred, if they are not in roots: лежжще 186r. After ї, ж is also preferred: тѣвїж 186r; бл҃годѣтїж 186r, but after ы, ѧ is written (in its etymological place): риварѣкыѧ 186r; словесныѧ 186r. In participles, ѧ is preferred: о имаши 185v; прохода 186r. Word-initially, the nasals are written in their etymological places: жжика 185v; на азыцѣ 186r. They are also written in their etymological places in roots: мжжи 185v; въ неджсѣ 185v; прѣмждрости 186r; научать 185v; патихъ 185v; трїдесать 185v. There are also cases of the replacement of ѣ with ж: осмь сжть 185v (instead of осмь сътъ - 800); тжжде 186r (instead of тѣжде).

Use of и, ы, and jotated vowels: there is almost no confusion between и and ы, if we exclude the systematic writing of ы instead of и in the word кѣнигы and its derivatives: кныгами 1r; о кныжницѣ 70r. There are singular cases of the replacement of и with ы in other roots as well: выноградъ 44r. In rare cases, ы is written instead of и in the masculine plural of the nominative case (probably under the influence of the accusative case form): мнозы 44r. There are also instances of replacement of и with ы in the infinitive: быты 115r. In the complex forms of adjectives, sometimes ы is replaced with и: кожѣствени 186r. Before vowels it is written as ї: сїанїемь 1r; прѣвїи 44r; хытростію 115r; антиохїанинь 115r; бл҃годѣтїж 186r.

The letter ѣ is rarely used, mainly after ы: дроугыне 44r, and the broad е is used primarily at the beginning of a word: елинскаго 186r. The use of ѧ is mainly word-initial.

The use of *з*: the affricate [дз] is quite consistently written in its etymological place: *мнозы* 44r; *въ недѣль* 185v. But there are also instances of its replacement with *ж*: *кнезю* 115r.

Marking of assimilation: assimilations of the morpheme boundary is usually not marked, but the etymological writing of the prefixes is preferred: *изшьдь* 44r. Sometimes *ь* is even placed after the prefixes: *изъшьдь* 44r; *оькыавлаеть* 115r. Assimilation is retained word-internally: *моретѣнь* 185v.

Grammatical features: contraction of the ending *-ни* on *jo*-stem nouns is regular: *о прѣдани* 70r; *о отмѣтани* 70r; *оморетѣнь хожени* 185v.

The regular use of complex forms of the adjectives and participles is characteristic of this manuscript: *вѣчныи* 44r; *прѣви* 44r; *бѣголюбывыи* 115r; *вожьствєнии* 186r; *о изгнанныихъ* 185v. The ending for the masculine singular genitive case is *-аго*: *вльгарскаго* 1r; *єлинскаго* 186r.

Characteristic of the manuscript are the endings *-ои* for the feminine singular locative case: *о вьвьрьшои* 70r; *о помазавшои* 185v, as well as *-охъ* for the locative plural: *о садюкѣѡ* 70r.

Scribal notes – on f. 246v, written in the hand of the third scribe, in a small semi-*italic* in the lower area, is:

† млѣію бжію Іѡ Рѡу воєѡ и гнѣ пише гѣа ми сію повеліе

Inscriptions – none.

On f. 1r: in the lower right corner – the round blue stamp of the Cultural Center “Knowledge.”

History of the manuscript – the book is an old acquisition of the Museum of the Cultural Center “Knowledge” – Lovech. It is noted in the initial Inventory Book. It was later transferred to the Regional Historical Museum, and for a long time, it was kept under inv. No. 1113₁₄, and in the internal register under No. 610. On f. 10r, in the lower margin, inv. No. 610/1113β is written in ball-point pen. The current number today is: 023.B.A-2.ИНВ. No. 1733.

Photographs: of ff. 1r, 44r, 157r, 201r, 246v и 251r; see Plates VI–XI.

TETRAEVANGELION
FROM THE LATE 16TH – EARLY 17TH CENTURY

240 paper leaves; 280 × 190 mm. The manuscript was larger. In the rebinding of the book, the folios were trimmed and reduced along the upper margin, and crookedly, at that – see ff. 179 and 182. Dimensions of the written area: 230 × 135 mm. The written field is marked with a triple frame – one blue frame and two red. Quires of eight sheets each, marked calligraphically at the beginning and end of each fascicle with Cyrillic numerals – situated left and right. Some numerals are in red. The original foliation from the twentieth quire is lost; it appears to have been cut off. The Gospel of John has new foliation, beginning again with the first quire.

Missing are ff. 1 and 2 from quire 1, ff. 1 and 8 from quire 13, and f. 8 from quire 17. From the second foliation, f. 8 is missing from quire 7. F. 240 was incorrectly positioned in the last binding. It is actually the third folio of the first quire of the book. Some sheets have been torn from the body of the book.

General physical condition – the manuscript is heavily soiled and has been repeatedly dampened. The ink is blurred in places. Traces of wax indicate extensive use.

Paper – thick, rough, with a dense laid and chain lines. Watermark: *anchor in a circle* with rhomboid trefoil leaves and the countermark G B with a trefoil – similar to Mošin (Anchor) No. 2341 from 1590–1600; *anchor in a circle with a star* and a trefoil countermark – similar to Mošin (Anchor), No. 2295 of 1610–1625; crossbow – identical to Mares, No. 1018 of 1593.

Binding – new, cardboard with brown leather. Late, from the 1980s.

Script – large and regular half-uncial, more closed in some places, while in others it is looser, with more space between the letters. Four hands: the first hand wrote ff. 1r–70v, in an average regular half-uncial. A developed system of clear signs and punctuation. The second hand wrote ff. 71r–110v in a thinner script and with smaller letters than the first scribe. On f. 111r, a third hand wrote with a cramped, irregular half-uncial. Ff. 112r–156v are again written by the first hand. From f. 156v to 178v, the second hand is apparent again. From f. 179r to the

end of the book, a fourth hand wrote in a large, regular half-uncial. All the scribes have written 24 lines to the page. The height of the letters varies from about 4–5 mm. All hands are from the same school – probably copyists from Yastreb Monastery, which no longer exists today.

Ink – black for the main text and red for headings, title letters, marginal explanations, and the tables at the end of the book. In the beginnings of the gospels, the midline dots are in a yellow (imitating gold), which was added at a later time.

Decoration – very rich, though not refined; it includes borders and initials modeled on printed editions, and in this respect, it shares a number of common features with the gospel of Ioan Radul Voevoda, No. 1113 (610) from the same collection (Cat. No. 3). The scribe used large gold dots in the text as part of the decoration, and the text itself is framed with a triple frame, 225/238 × 136/145 mm, made of two red lines with a blue line between them. The palette is made up of raspberry, violet, bright blue (ultramarine?), grayish-green, and gold, with impressed (punched) gold dots – a practice that had not been encountered to this moment in Slavic manuscript illumination. The stems of the braided motifs have been left uncolored, as is characteristic of this type of ornamentation, usually designated as Balkan interlaced ornament.

Headpieces:

F. 1r: a composition of two double intertwined circles and an oval in the center, 63 × 130 mm; the plant stems intertwine into various growths along the outer edges of the interlace; a quatrefoil is inscribed in the oval, in the middle of which a small coat of arms is crudely outlined, in which instead of the name of the printer, as in the model that it was based on, the Golgotha cross is drawn with the inscription $\overline{\text{ic}} \overline{\text{x}}\overline{\text{c}}$ $\overline{\text{ni}} \overline{\text{ka}}$; on both ends, the interlace finishes in large braided plant motifs, signifying the Tree of Life, as is characteristic of border decorations of the period. The border is patterned on the example of the Liturgicon of Božidar Vuković, printed in Venice (1519); see also the headpiece in the Gospel of Ioan Radul Voevoda (f. 248r). The backgrounds between the braids are multicolored.

F. 2r: a panel, arch-shaped in the upper part, 79/80 × 125 mm, with four round inscribed medallions bearing the symbols of the evangelists, each one holding a book and designated as follows: on the upper left is John (an eagle), and after him, clockwise, come Matthew (an angel), Luke (a winged bull), and Mark (a winged lion), i.e. in order of the

evangelists in the Gospel Lectionary. The background is filled in with small rosettes around the medallion with Luke and twisting outlined tendrils in the rest of the field; a vegetal decoration, traced with fine lines, fills in the two semi-circular openings under the medallions, over a background of dots. On top, there is a stylized palmette motif, enclosed by two little palmette trees, which complete the upper corners of the border. From the lower corners of the frame rise vegetal interlace motifs, marking the trees in the Garden of Eden (or the Tree of Life). The border is a copy or follows quite closely the border from the first page of the Psalter printed by Vincenzo Vuković in Venice (1546); in it, the name of the printer is placed in the two semi-circular openings. The backgrounds around the symbols of the evangelists are blue, and for the remaining parts of the decorations, except for the braided stems, the palette described above is used.

F. 68r: repeats that of f. 1r, 60 × 125 mm, without a coat of arms in the middle, instead of which there is a rosette with an indecipherable form.

F. 71r: a square panel, in which the interlace forms an equal-armed-cross with a wreath around it; in the center is inscribed a gold image of a bird (an eagle?), and in the interlacing around the central motif are situated alternating pairs of birds and dogs. An interlace cross is formed in the upper part; the stylized Tree of Life on the right culminates in a crown and a palmette flower. The composition is familiar from manuscripts and old printed books from the 16th century. The symbols of the Principality of Wallachia have been added here – the crown and the eagle.

F. 109r: band, 21 × 111 mm; with a frame. The stems form an ornament of alternating rhombuses and ovals; the print model was taken from the Preface to the Gospel of John in the Târgoviște Gospel (1512); see also the frame on f. 113r in the Gospel of Ioan Radul Voevoda.

F. 112r: panel, 116 × 116 mm (138 × 155 mm for the entire area); the stems form a composition of an equal-armed cross with a wreath around it, with a tiny, clumsy image of an eagle with a crown, biting a cross, inscribed in the center; the plant stems have widenings shaped like sharp-leaved palmettes; in the stems of the two vegetal interlace “small trees” on both sides of the frame, there is a crown; by various details it can be judged that the composition is an exact copy not of the headpiece in the Târgoviște Gospel (1512), but of a later edition, the Octoechos of 1579 (see Bianu, Ioan, Hodoș, Nerva. *Bibliografia*

românească veche 1508–1830. Vol. 1: 1508–1716. București, p. 62), except for the upper corner motifs and the absence of an inscription around the cross in the upper part of the frame. The data for the usage of a later model is in accordance with the dating shown by the watermarks of the paper.

F. 179r: panel, 55 × 115 mm (71 × 145 mm for the entire area); the plant stalks form four repeating vertical figures, in which heart-shaped palmette motifs facing each other can be made out; in the upper part of the frame is an interlace cross, now half trimmed off. Except for the inscriptions and the cryptogram around the cross, it is a copy of the headpiece in the printed Târgoviște Gospel preceding the Instructions for reading the Gospel during the year.

F. 182r: panel, 120 × 118 mm (128 × 148 mm for the entire area). The interlace composition encloses an inner field with an image of an eagle biting into a cross and flanked by two small trees with red fruit. The headpiece is the mirror-image copy of the one before the Gospel of Matthew in Makarije's Târgoviște Gospel (1512), or an exact copy of the headpiece before the Sunday of the Samaritan Woman in the Slavic Triodion Pentecostarion of 1550 (see Bianu, Ioan, Hodoș, Nerva, *Bibliografia românească veche 1508–1830*. Vol. 1: 1508–1716. București, 1903, p. 32). An interesting detail is the introduction of the tetragram $\overline{\text{ic}} \overline{\text{x}}\overline{\text{c}} \overline{\text{ni}} \overline{\text{ka}}$ over the two small stylized interlace trees, which in this way directly connects them with the idea of the cross as the tree that gives life. Another addition is the fine vegetal ornament around the cross on the upper part of the frame.

F. 231r: an interlaced composition in a 45 × 53 mm frame, inscribed above the left column of the framed text. The composition is made up of two interwoven circles and two half-circles at the edges, resulting in a rhomboid figure at the intersection; the finials of the interlace culminate in lush vegetal motifs – stylized leaves and palmette flowers.

Small band-shaped headpieces framed and placed in one of the columns of the text, with dimensions of 12/18 × 60/65 mm: on f. 231v – with an interlace motif, f. 233r – with a plant motif of twisting flower stems, f. 234r – with an interlace motif, f. 234v and f. 239r – with plant motifs similar to f. 233r.

Initials – interlaced, at the beginning of each Gospel; the backgrounds between the braids are colored, including with gold leaf.

F. 1r: the letter **И**, with gold in the backgrounds between the braids; the pattern is taken from the Liturgicon printed by Makarije.

F. 4r: the letter **К**; in the inner area of the letter, a fine vegetal ornament twisting in circles is drawn in blue and gold, and at the point of contact between the stems “grows” a tulip.

F. 71r: the letter **З**, formed by analogy with the previous initial, but with a thicker network of stems and leaflets, and with a tulip bud at the point in which the two stems touch.

F. 109r: the letter **О**, whose interlace contours enclose a crown with a palmette motif above it; a model for it is the initial in the list of the chapters before the Gospel of Mark in Makarije’s Târgoviște Gospel (1512).

F. 112r: the letter **П**, with an arch-shaped upper part.

F. 182r: the letter **В**, with a fine plant design twisting in circles in blue around its stem.

On ff. 69v, 111r, and 179v: thin red initials with vegetal ornamentation mark the prefaces.

Contents:

Ff. 1r–3v: **Ϟεωφιλάκτα ἀρχιεπίκπα βλγгарскаго, прѣдислѡвіе • Ѣже ѡ Матѡеа свѣтаго ѣвѡліа:**

Ff. 4r–67v: **Ѣже ѡ Матѡеа стѡе ѣвѡліа.**

Ff. 68r–69r: **Ѣже ѡ Марка стѡе ѣвѡліа глаѡи.**

Ff. 69v–70: **Прѣдислѡвіе ѣже ѡ Марка стѡе ѣвѡліа.**

Ff. 71r–108v: **Ѣже ѡ Марка стѡе ѣвѡліе.**

Ff. 109r–110v: **Ѣже ѡ Лоукы стѡе ѣвѡліа глаѡи.**

F. 111r: **Прѣдислѡвіе ѣже ѡ Лѡкы стѡе ѣвѡліа.**

F. 111v: blank

Ff. 112r–178v: **Ѣже ѡ Лоукы стѡе ѣвѡліе.**

F. 179r: **Ѣже ѡ Іѡ стѡе ѣвѡліа глаѡи:**

Ff. 179v–181r: **Прѣдислѡвіе ѣже ѡ Іѡанна стѡе ѣвѡліа :: ::**

F. 181v: blank

Ff. 182r–230v: **Ѣже ѡ Іѡанна стѡе ѣвѡліа.**

Ff. 231r–234v: **Сказаніе глаѡаѡ ѣвѡскы изѡвѡстно сѣмѡца въсѣго лѡкта.**

Ff. 234v: **Ѣвѡліа стѡи стѡрѡен** – Gospel lections for the Holy Week.

Ff. 235r–238v: Menologion (without the beginning) – starts with the dates for the month of October. They are marked by the Slavic saints Sava and Simeon of Serbia.

14 January: Иже въ сѣтѣхъ ѿца нашѣ Гав архієпископа Ерѣпскаго

13 February: Прѣкѣпѣна ѿ нашѣ Сімеона нова Мѣротѣуца

Ff. 239r–v: Ѹліа разліуѣ на въсѣкѣхъ потрѣбѣхъ

F. 239v: Ѹліа въ нѣлѣхъ свѣлѣжѣхъ.

F. 240r: contents of the Gospel of Matthew, without the beginning; it was obviously in the beginning of the book.

Language and orthography

Use of jers: uses both jers, but ь predominates; ѣ is used mainly in prepositions and prefixes: въ живѣтъ 15r, съгрѣши 160r, въставѣ 160r. There is vocalization of ь to е: льстець 67r, слѣпецъ 167v, праведенъ 182r. There are also instances of the vocalization of ѣ to о: яко кротокъ есмь 24v.

Use of nasals: in the first part (up to f. 152v, inclusive), the orthography has no jus, with оу/ю instead of ж and е instead of ѡ: тѣ въводи въ живѣтъ 15r. There are traces of mixing of the nasals, with е instead of ж: вънидѣте езъкими врати 15r (from жзъкими, a form of жзъкъ – ‘narrow’). This shows that it has been copied from a two-jus source with mixing of the nasals.

From f. 153r on, the orthography uses two letters jus, with the nasals in a root usually being employed in their etymological places: по пяти 170r, ѡвиша сѡ 183r, възвѣстиша 182v, шедша ѡ жены 182r, и вѣдѣтъ знаменіа въ сѣнце и луѣне и звѣздахъ. и на земли тѣга ѡзжкомъ 174v. After a vowel, it may be written as ж: постилаахъ ризы своѣ 169v, as well as ѡ: яко оверѣтѣ ѡвѣца ѡѡ погывшѡе 159v. Two nasals in a row may be written both as -ѡѡ: проучѡѡ 183r, and -жѡ: прійдетъ на въсѡ сѣдѣшѡѡ 175r. There are instances of ѡ being replaced with ѡ under the influence of Church Slavonic: недеѡѡ 160r. And in the two-jus section, there are instances of the replacement of ж with оу/ѡ and of ѣ with е: въ соуботѣ 155v, рекѡ емѡ 160r, приходеще 155v, имѣѣи оуши 159r. With these replacements, too, е appears in the place of ж as a result of the confusion of the nasals in the manuscript’s two-jus source: извиваетъ хлѣѣи 160r (instead of извиваетъ хлѣѣи).

Use of и and ѡ: in the entire manuscript, in both the part without jus and the two-jus part, there is a substitution of и with ѡ and of ѡ with и: высерь 14v, вѡлци хыщныци 15r, сътвориты (infinitive) 44v, възлюбѡши ѡѡ 49r, въсы митаріе 158v, слышати 159r. The letter ѣ is used before vowels: свиніами 14v, знаменіа 174v, црѣвѣе бѣжѣе 175r, прійдетъ 175r.

Declension: there are traces of an old influence of the ŭ-stems on the o-stems in names for workers: *рѣѣ же къ винарѣвы* 155r. There are also instances of influence of the ы-stems on the jo-stems: *въсы митаріе* 158v.

Scribal notes – none.

Inscriptions – none.

On f. 1r in the lower right corner – a stamp reading Museum of the Cultural Center “Knowledge” – Lovech / 28.II.1895. This also appears in four other places.

History of the manuscript – the book was given to the Cultural Center “Knowledge” by the eminent Lovech cultural figure and bibliophile Mihail Hadzhi Nedelchev (1874–1947). There is a note, obviously from a former exposition, in which it is noted that the gospel originated in the Yastreb Monastery. It entered the Regional Historical Museum in 1952 or 1953. The manuscript was stored for a long time under inv. No. 608 / 1113B. (There is also another inventory number: 023.B.A–1.ИНВ. No. 1113₂₀). The number today is: 023.B.A-2.ИНВ. No. 1734.

Photographs: of ff. 53r, 71r, 109r, 111r, and 179v; see Plates XII–XVI.

EUCHOLOGION AND NOMOCANON
FROM 1618

III + 229 + III paper leaves; 194 × 140 mm. Dimensions of the written area: 160 × 105 mm, but the sheets have been trimmed in re-binding.

Quires of eight sheets each. Each one is numbered at the beginning and end with red Cyrillic numerals, placed in the middle of the lower area of the page. Folios 7 and 8 are missing from the first quire.

General physical condition – the manuscript is relatively well preserved, but at the beginning and the end, the sheets are soiled from long usage. Traces of humidity are apparent along the lower edges of the sheets at the end of the manuscript. A small piece of the leather on the back is almost torn off.

Paper – two types: the first is thick and smooth, and the second – thinner and smooth, with fine vergeures. The second type is a later paper, and it is only used for ff. 9, 97, and 101–102, apparently added. Watermarks: *one-armed anchor in a circle with a trefoil* above and a countermark of CC with a trefoil (1st paper type), similar to Mošin (Anchor) No. 2137 (from the year 1600/15); *crown with star and crescent* (2nd paper type), of the type Andreev (Couronne) No. 40.134 (from 1652).

Binding – beveled boards with light brown leather, 208 × 140 mm; two fastenings with metal pegs and leather straps – both torn; their nails have large round heads; the spine is rounded with three raised bands, emphasized by incised lines, and the leather covers the preserved endbands. The decoration on the leather is limited to outlining of a single rectangular frame, ruled on the diagonal with triple lines; rudimentary plant compositions are executed on the leather with ink and a brush. The book cover is later, judging by the different paper of the flyleaves, two of which are glued onto the inner side of the covers and is dated from the 18th or 19th century.

Script – medium regular half-uncial, Etropole style. Hands – two. The first scribe wrote 27 lines to the page. Ff. 9r-v, 97r-v, 101r-v, and 102r-v were written by another hand, slightly later, with a medium, elegant half-uncial and numerous cursive elements, again in the Etropole style and also with 27 lines to the page. The height of the letters – 3–4 mm, and of the capital letters – 9–10 mm. Many cursive elements – in

the writing of а, є, ѿ, ꙗ and з. In places there is a drawn-out letter w and elongated minims on м.

Ink – dark brown and red for headings and title letters, and for the remaining text – black.

Decoration – interlaced headpieces and initials of one kind.

Headpieces:

F. 8r: band, in which the stems form alternating rhombuses and ovals; along the contours the stems have large red berries. The coloring of the backgrounds is in blue, red, and pale ochre (pale yellow).

F. 134r: band, 55 × 105 mm, in which the stems form a large oval with an inscribed interlace cross and interlaces on both sides; the ends of the interlace are stylized plant motifs, and there are red berries along the outer contours of the stems. The coloring of the backgrounds is blue, red, and pale ochre.

The headings in both parts have decorations of granules/leaf buds along the stems of the letters, without special calligraphic effects.

Initials – in the part written with the Etropole style script, they are thin, red, with geometric shapes and decorations made from a pair of round buds on the stem and/or motifs of three buds above the letter; they are distinguished by their elegance and are characteristic of manuscripts from the Etropole Literary School. In the remaining part of the manuscript, the initials are also thin and red, but in another configuration of the letter and the decoration of double buds and small leaf buds with long narrow stalks.

On ff. 1r–3v, tables whose frames are formed from a plant stem with large berries along the contour and vegetal motifs in the corners and in the middle of the upper frame.

Contents:

Ff. 1r–3v: Paschal tables. Explained on f. 3r in red ink is: **Пасхаліе Кирила Философа сице знаи. Извѣстие сказаніе ѿ пахаліа Кирилоѡѡк.**

On f. 3v – by a late hand, 18th c., in a large half-uncial, is written part of the speech of the tsar's son in the town of Jericho.

Ff. 4r–7v: **Мѡѡъ сѣп'тѣрвѣи, ѡма днь л** : – Menologion, only with degeneration of the names. Without the end; it finishes with the month of June. There are no Slavic saints noted.

Ff. 8r–47r: Euchologion, Rites. Begins with **Уинь виваем ѡ стѣтїи вѡдѡ**. Ends with **Уинь виваем на блаженїе новомѡ храмѡ**.

F. 47v: blank

Ff. 48r–55r: **Уѣстны параклисть(!) прѣстѣи влѣуци нашеи вѣи.** – Paraklesis to the Virgin Mary.

Ff. 55v–61r: Prayers for different occasions – **мѣтва разрѣшити вѣсакѣ клетвѣѣ; мѣтва надѣ съсѣдѣомѣ wskврѣнѣшим сѣ; мѣтва на браніе грѣздѣе; мѣтва ѡ иже сами севѣк заклеше, and others.**

Ff. 61v–63r: **Уинь еѣа ключити се вѣ скорѣк велии волѣномѣ дати причестіе.**

Ff. 63v–89r: **Уинь биваемо погрибанію мирѣскимѣ улѣкомѣ по вѣнегда скончати се.**

Ff. 89r–90r: **Пѣбаетѣ вѣкти аще кѣто прѣставит се на стѣе вѣскрѣніе или вѣ котори дѣнь свѣтліе нѣли.**

Ff. 90r–91v: 90r–91v: **Послѣдоваѣ биваемо ѡ вѣрѣуенію.**

Ff. 91v–98v: **Уинь вѣкнѣуанію.**

Ff. 98v–101v: **Уинь вѣкнѣуанію вторѡвѣрауніимѣ.**

Ff. 101v–105v: various prayers on the birth of an infant. Begins with: **Мѣтва вавѣк коѣ пріемліе отрѣ вѣ чѣ роженіа.**

Ff. 105v–119r: **Послѣдованіе еже сътворит отрѣуе оглашеное и крѣтити то.**

Ff. 119r–131r: **Послѣдованіе мѣтвамѣ на вѣсакіе много разлѣуніе потрѣкѣы.** – prayers for the Nativity, the Resurrection of Christ, for Cheesefare Sunday, for polluted wine, for the grape harvest, and a prayer for a curse and a spell that a person has accidentally cast.

Ff. 131r–132r: **Уинь биваемо помити хотеше моци стѣый.**

Ff. 132v–133v: **Уинь на вѣзѣвиженіе уѣтнаго крѣтаа. сице творимѣ.**

Ff. 134r–204v: **Правила стѣый апѣль и стѣый .З. съворѣ прѣдовный ѡць наші о епѣкпѣк и бѣгносныѣ ѡць наші о епѣкпѣк и о мныхѣ. и о еѣреѡхѣ и о людѣ мирѣский заповѣдыи вѣсакіе и повѣуеніа.** – Nomocanon.

Punishments are enumerated in detail, for example:

Жена аще своѣ ѡтрѣуета оѣбиваетѣ на роженіи ... сѣа вѣсе дѣны живота своего да ѡлѣуит се... мѣжеложци да запрѣтет се .ѣ. ѣѣ съ проѣимѣ поканіемѣ.

аще кѣто воинѣ на бранѣ изидетѣ и съразит се съ инѣмѣ воиномѣ и повѣдѣитѣ его и покоритѣ подѣ собою. и ѡнѣ оѣвѣдѣвѣ тако съмрѣтьтѣ хотеше оѣже пріети ѡ него. и аще рѣть прѣдав се брате не оѣбиваніе съ вѣ твоѣи воли естѣмѣ, съ же немѣлтивѣ бѣвѣ оѣвѣиетѣ его. да ѡлѣуит се ѡ хрѣтіаньства .к. лѣтъ.

Ff. 205r–215v: **О инѣхѣ, іерѣѡ, правѣ и ѡ смѣреномѣдрѣ.**

Ff. 215v–220v: **повѣуеніе Васіліа Великаго кѣ инокомѣ.**

Beginning: **Ѡ** иноуе аще сѣдиши за потребѣсѣ урѣва своего не обнажи си колѣнѣ...

Ff. 220v–223r: **Ѡ**тѣго ѡца нашего **Ѡ**еодора и҃мена **Ѡ**тодитскаа, ѡ остатѣцѣхѣ епитимнѣ закона урѣноризуѣскаго.

Ff. 223r–227r: правило стѣиѣ ѡцѣ заповѣди стѣго и великаго **Ѡ**асиліа.

Ff. 227r–229r: **Ѡ**аповѣди и оустави стѣиѣ ѡцѣ .лѣи: иже въ **Ѡ**икен.

Language and orthography – the orthography uses both jers. In prepositions, prefixes, and roots, the use of ѣ is preferred: въ водѣ 107r, вънидеши 107r, сътворишь 155v, въсакомѣ 130r, лѣгко 146r, уѣтъць 151r, вълѣхѣвѣюща 157r. In word-final position, ѣ is used: да не гасть 162r, хоцеть 162r, езикъ 165r, дѣаволь сътворишь 155v. The use of the pay-erok is frequent, both in the middle of a word and word-finally: людска 144r, скотоложство 145v, лѣгко 146r, възставаляти 158r, своимъ 198r.

There are epenthetic jers: есъмь 80r, as well as assimilation after jers that have dropped out: ѡ дѣлатешка 134r.

Use of nasals: there are none; they have been replaced according to the Resava model – оу and ю in the place of ж and ѣ in the place of ѣ: вѣдетъ 151r, мѣжа 157r, имѣть 156v, езикъ 165r.

Use of и and ѣ: the substitution of ѣ with и is frequent: езикъ 165r, ѡбловизати 168r, ѡ водѣ 161, слышитъ 178r, рѣби не въкѣситъ 178r. There are also cases of replacement of и with ѣ: дѣвѣцѣ 141v, гасты и пити 162r. The letter ѣ is widely used before a vowel, after which a non-jotated а or ѣ is usually written: дѣаволе 106r, извавленіа 112r, бѣговаленіа 150r, играніа 155v, иорданскіе 111v, прѣлюбоудѣаніе 141v. Sometimes, however, ѣ is written after ѣ: in свиніа 107r, агіаѣзмѣ 161r. Two consecutive letters и are written as ѣи: прѣидеть 162r, with there sometimes being an unetymological doubling of и: in херѣвѣиамѣ 106r. When и is in the place of ѣ in complex adjectival forms, ѣи is also written: въ водѣ зѣлнѣи 107r, браунѣи 189v.

Symbols for ѡ: besides a regular ѡ, there is also an ocular ѡ: ѡчи мои 83v, and an omega as well, which is used primarily at the beginning of a word: ѡчищеніа 112r, ѡсквернитъ 141v, ѡврѣцеть 141v. Prepositions are also written with ѡ: ѡ браунѣи 189v, ѡ иномъ ѣесомъ 162v. There is also an omega written as an infinity sign, but only in forms of the verb подѡбати and its derivatives: поѡбаетъ 144r, по поѡбію 108r, спѡбальшаго се 105r.

Assimilation of morpheme boundaries: they are usually not preserved, and prefixes are written etymologically, most often with a

payerok at the end: *вѣз'уѣстїе* 157v, *вѣз'сѣтавлѣти* 158r. There are, nevertheless, cases in which the old orthography is followed, with assimilation of the final consonant of the prefix: *расѣкателе* 166r.

Lexis: there is a rich vocabulary for names of relatives in the manuscript: *прѣви братѣудѣ* 142v; *дрѣжимо вабою или кѣмою* 105v; *десною же того стоюще кѣмове* 105v; *на свою кѣмицѣ* 141v; *еже насилити женѣ мѣжатѣ ни кѣмичина врата* 142r, *на тѣщѣ свюю* 141v; *аще кто wskврънитѣ женѣ ѡца своего еже ѡ мащеѣ* 141v; *аще кто присиникъ нѣуи бѣдетѣ* 191r; *ѡ врачїи рожакѣ* 189v. There are also other lexemes from the colloquial language, for example: *пѣ пїи въ крѣумѣници* 162v.

Scribal notes – on f. 133v: written in cursive of the Etropole type by the main hand:

Да се знае за сїю книгѣ глѣми молит'вни како ю кѣпи пѣ Инуѡ ѡ сѣѡ Протопїици. и коупї ю ѡ пѣа Стота ѡ сѣ Стрѣле та ю оузе за ѡ (800) аспри. та ю ѡзе сам'си не има да е даль нѣкой ни еднѣ аспрь. ако ю нѣкой посвои или оукрадетѣ или дрѣзне на нею да е проклетѣ ѡ га ба и прѣчтїю его мѣре. и ѡ т' и нї сѣи ѡцѣ. въ лѣ .з.ркѣ (7126 = 1618) прїи епїпа ловечка кї, Лаврентїа:~

At the bottom, someone has written in ink: *year 1618*.

Inscriptions:

On f. Ir: From the books | of Dimitar | Stoyanovich | Lovech | 1864 | May 27

On f. IIIv in new half-uncial: *Язѣ вѣхѣ любовытенѣ тѣрдѣ данѣ намѣрѣж нѣщинуко любовытно за житїе-то и бытїе-то на нашытѣ прѣродїтели; амж много знылѣ останѣхѣ, като не намѣрихѣ. Ѣучитель вѣнко Хрїстовѣ.*

Venko [or Yanko] Hristov was a teacher in Lovech in the 1850s and 1860s.

On f. 8r: in the lower right-hand corner there is a circular blue stamp of the Museum of the Lovech Cultural Center “Knowledge.” The same one, but faded, is also on f. 134r in the upper right-hand corner.

On f. 229r, written in a later handwriting, probably of the Rila School from the 18th century, are the Fridays of the year on which women should not work – part of the well-known apocryphal text about the 13 Fridays.

д̄ петкѣ прѣсти мѣа мара (!) ед̄а приемле
в̄ петкѣ прѣѣ благовещене:•

Г ПЕТКЪ ВЕЛИКА СЪБОТА·

Д ПЕТКЪ МЦА АПРИЛЪ ПРЕДЪ МАРКОВОМЪ ДНЕ ЕВЛИЕ

Е ПЕТКЪ ПРЕДЪ ПЕНДИКОСТИ :·

З ПЕТКЪ ПРЕДЪ ПЕТРОВЪ ДНЪ :·

И ПЕТКЪ ПРЕДЪ ЗСЕПЕНИЕ (!) БЦЕ :·

Й ПЕТКЪ ПРЕДЪ ЗСЕКНОВЕНИЕ ГЛАВИ ѠВАНА (!) КРЪСТИТЕЛЕ.

Ф ПЕТКЪ ПРЕДЪ ВЪЗЖИЖИЕНЕ (!) КРЪТА.

Г ПЕТКЪ ПРЕДЪ ВЪЗДИЖЕНИЕ КРЪТА. (!) :·

Д ПЕТКЪ ПРЕДЪ АПОСТОЛЪ ЯДРЕА (!) :·

В ПЕТКЪ ПРЕДЪ РОЖЕТВО (!) ХВО ВЪ НЕЖЕ ИЗВЕНИ (!) ВИШЕ МЛАДЕЦЕ (!) въ Витлеемъ Ирода цара. The text is transmitted ungrammatically, and the instruction for the ninth and tenth Fridays is repeated.

On f. 229v, in a drawn-out lettering with ligatures, of the cryptographic type, the following is written: at the very top, an illegible note in which the year зрѡ (7170 = 1662) is mentioned. Under this is М... ноеврія .ЄІ. (15) ... аψσι (1716) ... попь Іѡванъ ѡ село Копривъщица – enclosed by a line. At the bottom, in the same hand: ясно зрите да видите бѡга поповы? иже оутвържди ѡ се на лъжахъ и съ оупасетъ вѣтры сей вѣтлѡ тляю? и пожнетъ сѣ мѡдръ? вѣселитъ ѡца своего. On f. Ir, someone has deciphered it into modern Bulgarian with a pencil. At the very bottom, added in the same ink, is: + писа протѡпа Іѡванъ.

On f. Iv, at the end, the name Venko (Yanko) Hristov is written again: Въ време-то на Сѡлтанъ Язиса, кой-то се въцари (!) на 1861 имахмы Владыкѡ българинъ нагърченъ, родомъ отъ село Єленж, Търновско, който вѣше под гръцкія патрикъ, та знаеше да четѣ отъ Найдѣнъ грамматика пѡ много; амѡ на дяволиж-тѡ мѡ не се стоеше насрещѡ. Тогава се покѡсѡваше всичкиа Българіѡ да се отфѡри отъ Цареградскіѡ Патрикъ, та искахъ и него да нѣждатъ, амѡ не могохъ. Онъ се зовеше Иларіѡнъ Гръкоманинъ.

Written at the top, in another (black) ink, and apparently from a different hand, is: Язъ писахъ сѣе словце Лов. 1863.

History of the manuscript – the book was registered in the Regional Historical Museum on January 20, 1975. It was first recorded under inv. No.1113₁₃. Its current number is: 023.В.А-2.ИНВ. No. 1735. Also preserved in the Regional Museum is a copy of the text of the nomocanon made by Mihail Hadzhinedelchev “in 1942” – 109 gridded sheets, written on one side with black ink. This personal copy of his is kept today under number 023.В.Б-2 No. 409.

Bibliography: Лалев, Иван. “Безценен капитал (из книжния фонд на музей “Васил Левски”). – In: *Музей „Васил Левски“ – извор на родолюбие*: Сб. – 30 години от създаването му. Ловеч: Дирекция „Културно-историческо наследство“, 1984, 27–36; Лалев, Иван. “Приписки от ловчански ръкописи и старопечатни книги (XIV–XIX в.)” – In: *Известия на НБКМ*, Т. XX (XXVII), 1992, 280–281, 293; Христова, Боряна, Караджова, Даринка, Узунова, Елена. *Бележки на българските книжовници X–XVIII век*. Т. 2: XVI–XVIII век. София: НБКМ, 2004, с. 40, 149, 233 (No. 266).

Photographs: of ff. 8r, 48r, 102v, 120r, 133v, and 134r; see Plates XVII–XXII.

DAMASKIN (LOVECH DAMASKIN)
FROM 1695

87 paper leaves; 200 × 142 mm. Dimensions of the written area: 150 × 95 mm. Quires of eight sheets each, numbered with Cyrillic numerals at the beginning and end of each fascicle.

Missing are f. 1 of quire 1; quires 6 and 7 entirely; f. 4 of quire 8; ff. 1, 2, 3, and 8 of quire 14. The last preserved folios are from the beginning of quire $\overline{\text{дл}}$.

Overall physical condition – poor. The manuscript is separate from the binding. The sheets are crumbling, damaged by moisture, and soiled. F. 16v has red ink spilled on it by the scribe.

Paper – thick, with clearly delineated vergeures. Watermarks: *three moons* with a countermark of CC with a trefoil – similar to Velkov, Andreev 278 (from 1673); *crown with a star and crescent moon* and a countermark B with a trefoil, which is not found in the known albums.

Binding – boards with ornamented leather, 205 × 145 mm. There are two fastenings, of the peg and strap type, but the leather straps have been cut off – their remnants can be seen on the inner side of the right cover; the pegs are preserved in the outer rib of the left cover. The ornamentation on the leather has been applied through blind tooling, now heavily rubbed away. On the leather of the right-hand cover, a motif of a small six-petalled rose has been applied with an embossing wheel to form a border enclosed by a triple line. The centerpiece in the field is oval-shaped, 60 × 38 mm, with an image of the Crucifixion. The decorative composition on the right cover is the same, with the same border, but the centerpiece has been obliterated – the leather was probably burnt through to the board.

Script – a medium-sized regular Sredna Gora half-uncial by four or five hands – difficult to distinguish. The scribes write 20–23 lines per page. The height of the letters is 3–4 mm.

The manner of writing the letters: a typical Sredna Gora κ (the height of the κ – 8 mm), a cursive a, a wide 2. The marginal instructions are written in cursive.

Olga Mladenova and Boryana Velcheva distinguish two main scribes, A: ff. 1r–53r and B: ff. 53r – to the middle of f. 82r; 85r–87v;

scribe C writes lines on f. 82r; D – lines on ff. 83r–84v; and E (under question) – ff. 34v, 37v, 40v, 41v, 82r–83r.

According to our observations the scribes (or at least the handwritings) are five, although we are not able to determine each share. In any case, in the part of scribe A on f. 25v, two hands are certainly testified, of which the second one proceeds on f. 26r; ff. 31v–32r, 33v–34r, 38r are written by a different hand. Further on, ff. 40r–41v are written by a hand not repeated elsewhere; ff. 82r–84r are the work of an individual, clearly distinctive hand; also, ff. 58v–81v, 85r–87v are copied by another hand. With a great certainty, ff. 42r, 44v–45r, 58v, 81v, 84v belong to yet another hand. The leading handwriting is very similar to the handwriting of the Karlovo scribe hieros Avram Dimitrievich and his disciple Krastyu Gramatik (see Младенова, Велчева 2013: 11–12; Радославова 2011: 213).

Ink – brown for the main text and red for the headings and initial letters.

Decoration – fine red initials with a rich vegetal ornamentation, elegantly drawn; these are characteristic of the Etropole Literary School and of the manuscripts of Avram Dimitrievich, and they occur in the parts by the writers A, C, and D. The plant motifs at the bases of the letters or between their stems (the letter П) are shaped like curled, elongated, ribbony leaflets, with rhomboid buds between them, combinations of half-leaves and palmettes, inscribed florets, leaf buds on elongated stems. On f. 33v there is a marginal ornament, drawn in red – a pointing hand. On f. 84v is a small tailpiece composed of a small, cross-shaped repeating plant motif. On f. 85r, the title is accompanied by a marginal ornament – an interlace figure in the shape of a rhombus, with a small repeating flower on very tip and a motif of two leaves with a bud between them; the palette includes red, blue, and pale yellow.

Contents:

Ff. 1–41v: Damaskinos Stouditis' Sermon on the Second Coming.

Ff. 42r–46r: слова различны by Patriarch Photios, St. John Chrysostom, and probably others, without the beginning. Wise Thoughts by different authors.

Ф. 46v: Уто соуть вразы члкъ домашнь его.

д: дшманинь врагь обьяданїа.

и кои са добры работы хртїанинѣ —

а, добра работа, страхъ бжїи...

Ff. 47r–58r: о покаани дшєвнѣ, without the beginning (it appears that the beginnings have been removed, because of the borders).

F. 58v: Слово о женѣ добрыѣ и мльуаливыѣ by John Chrysostom.

Реуе гѣ къ єввы. кѣмто мьжѣ твоємѣ да вьде твоето повращенїе.

Ff. 59r–84v: the Sermon of Apostle Paul (without the beginning).

Ending: да влѣзѣ ꙗ тѣсныте врата, да не ходїи. ами за тамь да се поканїи дано намѣримь вѣуны животь съ стѣми агглы при хѣ ба. оти нємѣ прилїуе сѣбѣкава слава и поуть и поклонанїе, оцѣ и снѣ и стѣмѣ дхѣ и сеги и сѣкога, и дори до край свѣтъ и въ вѣкы, аминь.

Ff. 85r–86v: Слово пошвенїе къ црѣ и воеводѣ, и влѣкѣ, и поовѣ, и вѣсѣ хртїанѣ не опивати се винѣ. ѿ влѣви. – by Damaskinos Stouditis.

Блвенїи оца дхѣвнаго о гїи, вѣсакомѣ хртїанинѣ дето мѣ е даль бѣ талантѣ сермїа ... (without an ending; the manuscript ends here).

Language and orthography – the language is modern Bulgarian. The text reflects the Bulgarian dialect in the region around Etropole, Teteven, Lukovit, and Troyan – i.e. of the old Lovech Eparchy. It is closest to the Troyan dialect.

Jers and nasals: the orthography has two jus letters and two jers, but ѣ is used very rarely used, by exception. There is a regular substitution of ж with ѣ (insomuch as it uses one jer and there is no ѣ): та като и станѣ царѣ на невето и на землїата 15v; да стори сѣс' тѣк вон като на вонсѣк 18r; и като млада расланѣ да вьде 14r. This attests to the scribe's having a dialect with a successor of [ѣ] from ж, typical of the dialects of the Balkan mountain range. Sometimes ѣ is used in place of я, according to the Church Slavonic norms: да намѣратѣ 68v.

Third-person pronoun: there is a third-person pronoun formed from the old demonstrative pronoun тѣ, very close to that which is used in the modern Bulgarian literary language: тои: ями цѣ да вы кажѣ за антихрїста ѿ кои се коренѣ роди тои. 14v; тїа: я тїа сѣкаше да фане вѣхѣ да скрые ббг; тїе: влѣкни крот'ци оти цѣтъ тїе да намѣратѣ тази земля. 68v. There is also a third-person possessive pronoun in use: и не могоха ниуто да намѣратѣ ѿ тѣхны дѣла в' нїа 65r.

Relative pronouns: the inflected relative pronoun който is found in the text: които жены има непразны цѣтъ да се мльуатѣ. 2v. But uninflected relative adverbs, primarily цѣто, are also used: я он'зи гїдарѣ цѣто мѣ е нивата. 12v; И поклонет се змїю цѣто го зовѣ дїаволь. 20v.

Definiteness: the definite article is formed with the addition of the old demonstrative pronoun **тъ**: **-ѣтъ** (**-атъ**), **-та**, **-то**, and for the plural, there is a general article form **-те** (**-тѣ**) for all three genders: **ѿ то ѿ тол'кози людїе ни единъ не знаа онамѣва ораю оумьтъ** 12v; **Кога стане межѣ людїетѣ сич'кы по сич'кїатъ свѣтъ омираза** 13г; **никои не знае бжїата работа** 13г; **що ны показа х̄с̄ за скон'чєнїето** 13г; **оти видѣха сич'кыте людїе по сич'кїатъ свѣтъ** 13г. Inflected forms of the article are regularly encountered: **и видѣха онази нива ораю томѣ**. 12г; **рече иаковъ седмѣтомѣ си сынѣ своемѣ данѣ**. 14v.

Future tense: the future tense used is with forms of the verb **хотѣти**. Conjugated forms of the reduced verb **хотѣти** (**цѣш/цѣтъ**, **цѣш**, **цѣ**) and a **да**-construction with a conjugated main verb predominate: **в' кои днѣ цѣ да се жьне тази нива** 12v; **та цѣтъ да вѣдате боеве и крове** 13v.

Collective nouns: characteristic is the widespread use of neuter collective nouns formed with the suffix **-ие**, which are used instead of the plural. These are formed from masculine and feminine nouns, as well as from personal names and ordinary common nouns: **та цѣтъ да вѣдате в горїето и по планинїето**. 21v.

Lexis: there is very interesting lexical material showing a connection with the medieval Bulgarian literary tradition, for example, **напокощен** with the meaning of 'last, final'; **очивястно** with the meaning of 'clearly, obviously'; **кощона** in the meaning of 'joke, mockery', and many other examples.

Characteristic is the use of modern Bulgarian words like **баща** 'father': **тък'мо моате ваща знае самси си** 12г; **глупав** 'foolish': **Показа се х̄с̄ ѿпрѣвѣнь дори докраи смѣрєнь и крот'къ като агне глѣпаво и мал'ко**. 15v; **отколешен** 'ancient': **ѿпрѣвѣнь цѣ да дѣма ѿколѣшни рѣчи**. 19v; **крак** 'leg, foot': **и дрѣгыте вльци пѣпираше съ краката**. 9v; **юнак** 'fine young man': **Кога се слѣчи та може и малакъ влѣк помогна юнакѣ**. 42г.

Greek words are often encountered, borrowed from popular usage – for example, **даскал** 'teacher': **Та пакъ настанаха напоконъ даскале и философе** 13г (there is a note in the field of writing: **оучителїе**); **хартия** 'paper': **и пєчаты бжїе имаха и хартїи**. 63г; **мартирусам** 'witness': **злѣ тогива томѣва влѣк дєто ѿтиде та мартѣриса на лѣжа пѣк съдѣ или пѣк людїе за съсѣдина своего злѣ**. 38v.

There are also quite a few Turkish words, for example, **башка** 'different, separate': **И видѣ чѣ излѣзоха д̄ вльцїи из морето и сѣкыи по**

башка по башка ѿлиучше. 9г; расланче ‘lion cub’: и като младо расланче да бъде. 14г; чешма ‘fountain’: и тръговции градове дръжеть и рѣкы и кладенцы и ѱешми. 54г; хайдутин ‘haiduk, outlaw’: хайдѹте на людѹете животать ии ѿнемать. 54г; файда ‘profit’: Я сребролюб’ци съ фанда тръгѹвать. 54г; бахчия ‘garden’: като една къща в’ лозѹе зымѹк и като врата на бах’ѹиа зымѹк 2г.

Scribal notes – it appears there was one, but it has been torn out. The calculated year 1695 is visible, however, on a small part of a torn out sheet between ff. 85 and 86. The sheet was probably torn out because of the note with the exact year.

Inscriptions – on f. 1r: at the bottom of the field – a round blue stamp of the Museum of the Cultural Center “Knowledge” from February 28, 1895.

Between ff. 85 and 86, two sheets are torn out. On one of them, as has been noted, was a note by the copyist, and there, in 1835, someone calculated the years:

$$\begin{array}{r} 7203 \\ \underline{5508} \\ 1695 \\ \underline{140} \\ 1835. \end{array}$$

On the back cover, on the inner side of the board, the year 1694 is written in pencil.

There is a small label in the book, upon which is noted that it was donated to the cultural center “for the museum” by the eminent Lovech resident Mihail Hadzhi Nedelchev, with the date May 12, 1944.

History of the manuscript – the book was registered in the Lovech Cultural Center “Knowledge” in 1944. It entered the Regional Historical Museum in 1952 and was kept under inventory No. 1113₁₉. The current call number is: 023.В.А-2.ИНВ. No. 1736.

Bibliography: Радославова, Диляна. Граничният седемнадесети век. Българската православна книжнина – феномен от периферията. – In: Кунчева, Рая, съст. *Маргиналното в/на литературата*. София: Боян Пенев, 2011, 208–232; Младенова, Олга, Велчева, Боряна. *Ловешки дамаскин: новобългарски паметник от XVII век*. София: Нац. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2013. 536 p.; Радославова, Диляна. Фрагментите от Ловешкия дамаскин. Издание на текста. – В: *Vis et sapientia. Studia in honorem Anisavae Miltenova*.

Нови извори, интерпретации и подходи в медиевистиката. София: Боян Пенев, 2016, 304–326; Джурова, Аксиния, Радославова, Диляна. Новооткрити фрагменти от Ловешкия дамаскин. Предварителни бележки. – In: Турилов, Анатолиј и др., ур. *Scala paradisi: академику Димитрију Богдановићу у спомен (1986–2016)*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2018, 67–92; Радославова, Диляна. *Българската книжнина от XVII век: центрове, книжовници, репертоар*. София: Боян Пенев, 2020, 139–141, 202, 203, 212.

Photographs: of ff. 14r, 41, and of the remains of the sheet before f. 86; see Plates XXIII–XXV.

DAMASKIN

FROM THE FIRST QUARTER OF THE 18TH CENTURY

260 paper leaves; 200 × 146 mm. Dimensions of the written area: 145 × 100 mm. Quires of eight sheets each, numbered at the beginning and end of each quire with Cyrillic numerals, in the middle of the lower margin.

The beginning is missing. It starts from the second sheet of quire $\overline{\text{r}}\overline{\text{ii}}$ (13). Original foliation, which begins from folio $\overline{\text{v}}\overline{\text{f}}\overline{\text{i}}$ (95). F. $\overline{\text{r}}\overline{\text{m}}\overline{\text{b}}$ (242) is missing. The end is also missing.

General physical condition – the manuscript is unbound and very dirty, but otherwise, the inside is well preserved. On ff. 60v–61r there is heavy soiling from black ink that has run. There are also cross-outs. Some sheets are separated from the book body.

Paper – two types. The first is yellowish and no watermark is apparent. The second is thick, especially smoothed, and finer, glossy. Watermarks – *a crown with a star and crescent moon* and the countermark – trefoil with the letters Z–T, similar to Velkov-Andreev No. 416, 416r, 416v from 1699–1700; *three moons* and the countermark – A and Z – a reversed F and a trefoil; *three moons* and a reversed C under the middle moon; *three moons* and the countermark – Z–I with a trefoil above, very similar to Velkov-Andreev No. 397, 397A from the year 1697; *three moons* and the countermark – 3–A with a trefoil above. Not enough examples sufficiently similar to most of the watermarks have been found in the known albums, as a result of which the dating of the work is relatively broad.

Binding – none.

Script – average regular half-uncial, an imitation of Sredna Gora lettering, twenty lines to the page, with consistent usage of catchwords and headings above the text. The marginal instructions are written in cursive. In the writing of the letters, the typical Sredna Gora **K** is obvious; **Z** has an elongated descender; **R** is a semi-cursive.

Ink – black; in many places it has run and soiled the text. Red for the headings, initial capitals, and marginal instructions.

Decoration – relatively poor, but well executed and with the use of several colors.

Headpieces: on f. 106r, an interlace headpiece of a rope type, with a black outline and coloring in pale yellow and blue; the interlace is ornamented with small red berries in the interstices. On f. 205v, almost the same border, with one stem colored yellow and one white (uncolored), with slightly angular outlines. On f. 249r, yet another variation of a rope-type border, uncolored, with the exception of the interstices within the braids that are filled in with blue and red.

On f. 15v, a heading, 15 mm, with ligatured writing (*vyaz*) of the type found in the Etropole and Karlovo-Kuklen manuscripts, with decoration by different plant motifs and stylization of the tab of the letter **Ѧ** as a rhombus. The letter stems have different slants. The remaining headings, 7 and 10 mm, are written in blue, red, or with both colors of ink, without *vyaz*, but with letter combinations well-composed by size and layout.

Initials: on f. 15r there is a zoomorphic initial **Z**, 38/40 mm, depicted as a winged dragon with a branch in its mouth; the image is outlined in a thick black contour, and the coloring is red and green; this motif is often used by different scribes, and the initial in Vladislav the Grammarian's Zagreb Collection from 1469 may be considered the prototype.

The remaining initials are thin and in red ink, characteristic of the manuscripts from the Etropole and Sredna Gora (Karlovo-Kuklen) circle; some of them are undecorated or have quite modest vegetal decoration. The initials on ff. 55r, 76v, 92v, 103r, 106r, 156r, 204r, and 249r have a richer vegetal ornamentation of curved branches or ribbonlike leaves, small leaflets, blossoms and buds, with the decoration of the last two being the most lavish.

On f. 42r a small tailpiece, drawn in one unbroken line, which describes a strongly stylized vegetal composition, with separated parts filled in with red – it is an imitation of the design in printed books; similar to it is the motif in black ink that divides the texts on f. 239v; on f. 156r, the tailpiece is made up of scribal marks in the line, occupying the larger part of it. Some more marks of this sort – alternating colons and a title – indicate the ends of other parts of the text as well.

Contents:

Ff. 1r–15v: a sermon on the Prodigal Son, without a beginning.
СЛОВО О ВЛѦДНѦКЪ СНѦ.

Ff. 15v–42r: Дамаскѹна ѿнока иподіакона и стѣдїта. Слово за второ пришествїе гнѣ, и за антихрїста. Оуѣ, Блѣви.

Beginning: Законъ ѿмать царїе, блѣвени хрѣтіане : Когї щѣтъ — да ѿдаты на войскѣ, прѣво провѣдѣтъ свои ѱлїци, да отїдаты по градовѣтѣ кадѣто щѣтъ да поминѣт: да кажаты тамѣ на онѣзи ѱлїцї, да излѣзаты да ги посрѣшнѣтѣ и да ги прїемнаты.

Ff. 42v–55r: Побуенїе прѣложително, ѡ постѣ избра се ѡ иже въ иноцѣ мѣшаго Дамаскѹна, иподіакона и Стѣдїта в нлїю сиропѣстнїю

Beginning: Законъ имать царїе, коги щѣ да провѣдѣтъ войскѣта си на вой...

Ff. 55r–62v: Иже въ стѣхъ ѡца нашего Іѡанна злѣстаго, архїеїкпа кѣстантїна гра. Слово о постѣ и о покаанїе, блѣви оуѣ.

Beginning: Днѣска да са поклонимѣ на възлюбленнаго врача.

Ff. 62v–76v: Дамаскѹна инока иподіако(!) и Стѣдїта. Слово, на поклоненїе чѣномѣ и животворецомѣ крѣтѣ, съписа се въ ннѣшныѣ гзыкѣ избранно въ нлїю, гѣ пот.

Beginning: Прилѣченъ е днѣшны стѣхъ дѣнь блѣвены хрѣтіане, като коги отїде єдинѣ царѣ на войска, и навїе(!) дѣшманїте свои...

Ff. 76v–92v: Слово стѣго Іѡанна Златооуѣтаго о покаанїи дѣшевнѣ.

Beginning: Привлачи рыколовецѣ мрѣжа оу дълвока вода и коги метне мрѣжката...

Ff. 92v–103r: Мѣца мѣрѣтїа. Ѡ. Мѣенїе стѣхъ, четырѣсетѣ мѣченї, иже въ Севастїи стѣкмѣ езерѣ мнїе пѣемшї.

Beginning: Въ днїте Янкїнїю царю, вѣше гоненїе голѣмо на хрѣтіане...

Ff. 103r–106r: Слово ѡ нѣкоемъ воинѣ како вѣскре:

Beginning: Нещемѣ мѣжкна да проказѣвалѣ що е было блѣтъ бѣжїа на рѣ ѱлѣкты. право не лѣжовно рѣ бѣ. (from a Paterikon?)

Ff. 106r–132v: Дамаскѹна инока иподіакона и Стѣдїта. Слово на стѣое блѣговѣщенїе прѣблвенїе влѣце нашеѣ бѣце и прѣодѣвї Мрїи. съписа се въ ннѣшныѣ гзыкѣ.

Beginning: Законъ имать царїе, блѣвени хрѣтіане, коги щѣтъ да идаты на нѣкое мѣсто, дѣто тїе ищѣт...

Ff. 132v–15v: Дамаскѹна инока иподіакона и Стѣдїта. слово на погребенїе га нашего Іѡ Ха, о еже въ адѣ съшествїи: и о пла прѣтые бѣце.

Beginning: Злына и напасть шото доходи на ѱлїците: ѡ тры работы бывать.

Ff. 156r–203v: Мѣць апрѣль, кѣ. мѣуеніе стѣго слѣнаго великомѣника и повѣдоносѣца Геѡргѣа. приведе се въ нѣнѣшнѣи гъзыкѡ. бѣви оуе.

Beginning: Сѣиѣ нашемо прѣвѣкуное цѣрѣтво нѣти науело на дѣните, нѣти на животѣтѣ край ина.

Ff. 204r–205v: Слово поѣуеніе къ цѣрѣлю и воеводѣ, и вѣлкамѣ и поповѣ, и въсѣмѣ православнои хрѣтіаномѣ не опивати се винѡ. Written above in a semi-cursive and red ink: хрѣтіанѡ.

Beginning: Бѣвеніи ѡца дѣховнаго о гѣи. сѣкимѣ хрѣтіанинѣ дѣто мѣ е далѣ бѣ талантѣ серѣміа...

Ff. 205v–239v: Мѣца авгѣстѣ ·сѣ· Дамаскѣна инока иподѣакона и стѣдѣнта. Слѡ на стѣое прѣкѡбраженіе гѣ бѣ и сѣа нашего Іѡ Ха. бѣви оуе.

Beginning: Да вѣрѣваме и да марѣтирѣваме, отѣ какѣ е бѣ съсѣ неговѣ скопѡ дѡврѣ.

Ff. 239v–244r: Мѣць авгѣстѣ ·еі· слово похѣанѡе на прѣеміноѡе прѣкѣтавленіе вѣѣца нѣше вѣѣ. сѣвѣранѣное ѡ слѡ Климентѣа.

The beginning is missing; one folio is missing – тѣв.

Ff. 244r–249r: Повѣстѣ зѣло полѣзна ѡ бѣ извѣщенѣна великомѣ Макаріѡ. ѡ исходѣ дѣши, ѡ мытарѣствѣ. бѣви оуе.

Beginning: ходѣше нѣкѡги прѣбны ѡцѣтѣ нѣшѣ Макаріѡ оу пѣстыниа, и сѣтѣ негѡ идѣше агѣль гѣвѣ...

Ff. 249r–256v: again under two interlace bands: Повѣстѣ оудивитѣлѣна ѡ дѣволѣ. како прѣидѣ къ великомѣ Анѣтоніѡ въ ѡбразѣ ѡловѣуестѣ хотѣ каати се.

Beginning: Великы въ сѣврѣшеннѣи ѡцѣтѣ прѣкѣпѣны, Анѣтоніе, стѣреѣцѣ прозорливѣ вѣше.

Ff. 256v–260v: (without ending): Повѣстѣ ѡдно, и зѣло полѣзна ·бѣви оуе·

Beginning: Улѣтѣ нѣкѡи засѣли се оу едѣи дѡврѣ голѣмѣ. сѣсѣ жената си и сѣсѣ сѣна едѣнородѣнаго, и сѣсѣ едѣного рѡба.

Language and orthography– the language of the manuscript is modern Bulgarian, and the orthography – with two jers and two juses. Ж and ѡ are used completely arbitrarily – зѣмѣта (!), but also орѣжнѣе. It appears to have been written in Lovech.

Jers: the use of ѣ predominates. Supralinear payeroks are also frequently used.

Nasals: both juses are used: ж and ѡ. The substitution of ж with ѣ and of ѣ with ж is consistent: сѣ рѣцѣтѣ 3v, при къцѣтата 7r, ѡ

БЕЗ'ПЪТНЫ РЪУИ 3v, МЪДРИТІЕ 107v, ДА БЪДА 114v, НА СВѢТЖТ' 4r. Under Church Slavonic influence, Ѧ is used instead of Ѧ: СВОДА РАВОТА 107v. The short forms of the reflexive pronouns are МА, ТА, СА: ТІА МА ПРѢКЪСТИ 117r, ТОЙ СА РАСЪРДИ 7v, ДНѢКА СА ПАВѢВА 118r.

Symbols for и: there are three symbols: и, ѣ (usually before vowels: ДРЪГІЕ 107r, ИСКАНІЕ 122r, ПОСУЕНІЕ 205v, ЦАРІЕТО 106v), and ѣ (usually after vowels: МОЙ, ТОЙ 7r, КОЙ 4r, ЗАТЪИ 118r, ТВОЙТЕ 3v).

Definiteness: a definite article is consistently used. For the masc. sing., the definite form is -ЪТЪ/-ЖТЪ: ШОТО Е СЪЗДАЪ СВЕТЪТЪ 116r, МЦЪТЪ 123r, ПО СТАРІЖТЪ 7r. For the fem. sing., the definite form is -ТА, as the form of the old accusative with a definite article was, and thus definite nouns of the feminine gender end in -ЪТА/-ЖТА: ГОЛЕМИНЪТА 109v, ЗЕМЖТА 107v. There are also instances when Ѧ is written before the feminine definite forms: КЪШАТА 7r. For neut. sing., the articulated form is -ТО: СЛ'НИЦЕТО 123r. There is a general definite article form -ТЕ for plural nouns of all three genders: СЪ РЪЦЪТЕ 3v, ЧЛѢДИТЕ 107r, ЛОВ'ЦИТЕ 107v. Sometimes it is written -ТІЕ: МЪДРИТІЕ 107v.

Future tense: the future tense is used consistently in the manuscript, made with reduced forms of the verb ЧОТѢТИ and the truncated infinitive: НЕ ЧЪ ПРИСТЪПИ 114v, НЕ ЧЪ СЪ ѠФЪРЛИ Ѡ НЕГОВОТО ЦЕНІЕ 114v; or with reduced forms of the verb ЧОТѢТИ and a да-construction with a conjugated verb: КАК' ЧЪ ДА ПОГЛЕДАМ' 3v, КАК' ЧЪ ДА ПРИФАТЪ 3v, ЧЕ ДА ДОДЕ 106v, КОГИ ЧЪТЪ ДА ИДАТЪ 106r.

Third-person pronoun and possessive pronouns: there is consistent usage of the third person pronouns ТОЙ, ТІА, ТО: ТОЙМЪ РЕУЕ 7r, ТІА МА ПРѢКЪСТИ 117r. There is also a possessive pronoun НЕГОВЪ for the third person: НЕ ЧЪ СЪ ѠФЪРЛИ Ѡ НЕГОВОТО ЦЕНІЕ 114v, ИСТИНСКОТО НЕЙНО МОМИНСТВО 110r-b, ТЪХ'НЫТЕ ДЪМЫ 107r.

Relative pronouns: declinable forms of relative pronouns are used, formed from the interrogative with the extension -ТО: ОУ КОГОТО 101r, КОЕТО СА ЗЛЫ И ДІАВОЛ'СКИ 107r. The same time, the indeclinable relative adverb ДЕТО (3v) is used. There are also instances of an interrogative pronoun being used as a relative: КОЙ ЛЮБИ КЪРВАР'СТВО И ЖЕЛѢЮ ШОТО Е НА СВѢТЖТ' ѠПРАЗНОВА СА Ѡ ЛЮБОВЪ БЖІА 4r.

Degrees of comparison: analytic degrees for comparison are used, formed with the particles ПО and НАЙ: ПО СТАРІЖТЪ 7r, ТЪИ БЪШЕ НАЙ ЗЛЪ 106v.

Other modern Bulgarian features include the usage of the conjunction *че*: *казъвахъ уѣ че да доде* 106v, *бѣца ую уѣ и рекохъ* 108v; and of the demonstrative particle *ето*: *ето ровынта гдѣва да вѣда* 114v.

The first syllable has been dropped from the universal quantifier: *сѣкы улкѣ* 107v, *сѣка плѣтъ* 122v, *снѣ'ко* 108r.

Lexis: collective nouns are characteristic: *царїе* 106r, *полатїе* 106r. They are made definite as with neuter single nouns: *ровїето бв, че да доде на царїето црѣ* 106v.

Many modern Bulgarian lexemes are also used: *баща* ‘father’ (*при ващѣ си* 110), *мома* ‘maiden’ (*и подир рожѣството се мома вѣше* 110v), *юнак* ‘fine boy, hero’ (*юнаци* 107v), *работа* ‘work’ in the sense of ‘thing’ (*так'визи работы* 106v, *ѡ вѣка покрьта работа* 109r), *отколеншен* ‘old, long-standing’ (*ѡколѣшна вража* 110r), *хубаво* ‘pretty, lovely’ (*да оѣкраси хѣваво и да приготви* 118r), *приготвя* ‘to prepare’, *сторя* ‘to do’ (*стори са потопѣ по снѣ'кы сѣвѣтъ* 107r), *вляза* ‘to enter’ (*да влѣзе* 107v), *начевам* ‘to begin’ (*днѣ наѣенѣва* 109r), *утѣкмявам* ‘to put in place’ (*днѣка ѡцѣтъ добро оѣтѣк'мѣва* 109v).

There are also a number of loanwords from Greek, taken from popular usage: *кондисвам* ‘to stay, put up at’ (*кондисватѣ* 106), *мартурусвам* ‘to witness’ (*затѣи аплѣ павелѣ мар'тѣрусѣва* 118r), *легоми* ‘vegetables’ (*орачете легоми земѣта зовѣхъ димитрїа* 107v), *скопос* ‘???’ (*вдиганїе на ншижтѣ скопѣ* 109v).

Turkisms are also used: *бахча* ‘garden, orchard’ (*вдѣча* 106r), *душманин* ‘enemy’ (*дѣш'манинѣ* 108r), and others.

Scribal notes – none.

Inscriptions:

F. 2r: a stamp *Фико Фиковъ адвокатъ – гр. Ловечъ*. ‘attorney Fiko Fikov – town of Lovech’ – the same one is also on ff. 3r, 68r, 124r, 154r, 194r, 209v, and 220r.

Mr. Fiko Fikov (1855–1930) was well known as a teacher and a cultural activist in Lovech, but it seems that in Varna, where he moved to live, he became an attorney.

F. 55v: inscribed on the right-hand side during the 19th c. – *И дѣма їсѣтъ хрсѣтъ така: кой-то аде вѣ среда и пет. рѣва втори пѣтѣ ма распват пакѣ распни и распни егѡ и сѡ отрича ѡ христїанска-та вѣра*. In the lower area, the same text is repeated with small alterations.

On ff. 113v–114r: signatures in Greek.

On f. 114v: the following names are written in large letters: Димитръ Стоенчу; and on f. 115r: Господи помилуи

On f. 135r: **1863** ѡзъ Димитръ Стоянчу Ловинъ **1863** – in heavy large letters. The same names are also inscribed on f. 201r; on f. 200v, with the same ink, written vertically in the margin is: нїе сме братїя.

History of the manuscript – from the stamps within, it can be seen that the book was a private possession. It was donated to the museum of the Cultural Center “Knowledge” by F. Fikov, and there it was entered under No. 205 as *Damaskin* consisting of 255 leaves. It later entered the Regional Historical Museum. It was filed in the National Revival Department in 1975 as No. 1113₂₁. Today it is stored under the call number 023.B.A-2.ИНВ. No. 1738.

Photographs: of ff. 15v, 92v, and 249r; see Plates XXXVI–XXXVIII.

COLLECTION OF SERMONS AND SAINTS' LIVES
FROM 1736–1738

III + 397 + I paper leaves; 200 × 155 mm. Dimensions of the written area: 145 × 95 mm. Quires of eight folios each, which are not numbered. The last four folios appear to have been added from a different manuscript from the same school and have been bound together with the rest – they have their own separate numbering on the leaves, done in black ink. It begins with f. \bar{A} . The original foliation is in red ink, and in some places, also with green. The symbols are unclear at the beginning. The number \bar{A} is repeated. The foliation is consecutive until f. 48; an empty folio follows (it appears after the 49th), and after this, there is new foliation, starting over from \bar{A} .

It appears that only two folios are missing, from the beginning of the book.

General physical condition – relatively good, but there are heavily soiled leaves, smeared with ink in places, and with traces of humidity damage.

Paper – thin, high-quality, with clearly visible laid and chain lines, additionally smoothed. Watermarks: *grapes and the inscription S' LAVRAN EN LANGVEDOC*; *inscription VANANT*; a crown with the initials PA PA inscribed in it, and a countermark A3 with a trefoil. On the paper near the binding there is a lion with a crown and a book under its right front paw and the initials IMC. Examples similar to these watermarks have not been discovered.

Binding – boards wrapped in light brown leather, 210 × 165 mm; the ribs of the covers are beveled; the spine is slightly rounded, with three strongly protruding raised bands. There are two clasps, with metal beds on the left cover; the leather bands over the right cover – now cut off – once had metal tips. Ornamentation with blind tooling. Identical compositions are stamped on the leather of both covers: a frame with several lines on the outside, and a border of two rows of interlace decoration, on the inner side of which there is a design in the shape of pointed teeth which surround the center area; this is taken up by a figure formed by a single leaf-shaped stamp repeated several times around a similar, larger one in the center. Small rosettes are stamped between the bands on the spine. The binding was made

30–40 years later than the body of the book – probably in 1786 or 1795.

Script – average to small late Sredna Gora half-uncial. The letter height is from 2.5–3 to 5 mm. Typical writing of **а, к, з**. Catchwords are used. It was written by nine copyists. The scribes have written 21 or 22 lines a page. The first hand: ff. 1r–48r, 291r–339r; the second hand: ff. 50r–92v, line 11 ff. 93v–102v; the third hand: ff. 92v–93r, 143r; the fourth hand: ff. 103r–142v, 171r–172r; the fifth hand: ff. 145r–171r; the sixth hand: ff. 171v–290v in a half-uncial with semi-cursive elements; the seventh hand: ff. 339v–346r, 351. On f. 162r, several lines are filled in by an eighth hand. On ff. 337v–38r, a later hand has written in Greek with Bulgarian letters – from 1795. From f. 339r until the end of the manuscript – the ninth hand, in a small half-uncial, 21 lines to the page, with regular usage of catchwords. Headings are also regularly placed above the main text – in places, they are written in cursive.

Ink – black for the main text and red, green, yellow, and blue for headings and initials.

Decoration – for the most part, clumsily and naively executed. One miniature, headpieces, initials, and colored headings.

On f. 78v a crude drawing of St. Petka of Tarnovo in a frame, 90 × 63 mm, probably made from a stencil taken from the Holiday Menaion of Božidar Vuković (1538) and turned left-to-right, as well as crooked at an angle to the page; the background of vegetal ornamentation in the frame, the spaces between the folds in the drapery, and the contours in the face with its framing by the garment are completely filled in with black ink and lend the image an unusual appearance, heightened by the linearly outlined cheekbones; the saint's maphorion and the plant motifs in the frame are colored in brick red; on both sides of the image is the inscription **СѢА ПѢКА**. On both sides of the frame, parallel to it but crooked relative to the page, the title of the Saint's Life is written in several lines, in blue and red.

Headpieces:

F. 50r: a composition of repeating vegetal motifs, in which the flowering palmette is recognizable, connected with a narrow band, 20/21 × 118 mm; the contours are ink, and the coloring is pale blue (blue-green) and pale red.

F. 63v: band, with a frame divided into cells, 32 × 100 mm (52 × 118 mm for the entire field); within the area is a fanciful vegetal composition,

organized in two uneven ovals; their backgrounds are filled in with dots. In the corners and the center of the upper frame are small trefoils, and short curving stems protrude along the short sides of the frames. The colors are blue and a more thickly laid red, with a slight brick tone.

F. 73r: interlace of the rope type, with twists that are sharpened like thorns, forming ridges that alternate in pointing up or down; they themselves are treated as a kind of trefoil with a large bud in the center, outlined with a double contour; on both ends, the interlace finishes in a very clumsily drawn snake head biting one of the buds. The main figure is drawn in black ink, and the colors, including the two-colored contours of the buds, are blue and red, as above.

F. 106r: an interlace divider of the rope type, made from relatively thick stems, colored in pale yellow and bluish-black, with red berries within the interlace.

On ff. 204v and 249r two similar headpieces, but with slightly angular outlines in the curves. In the first one, only one stem is colored, in light yellow; in the second, the background between the braids is colored in dark blue and red.

Initials: thin, with vegetal ornamentation, drawn by the corresponding scribes.

F. 73r: the letter **H** with a tendril between its stems and a crudely formed double-outlined foliate finial in the lower part.

F. 75r: the letter **R**, crudely formed and decorated, with a leaf bud ornamentation.

F. 137r: the letter **R** with a triple-branched foliate finial, outlined in red and filled in with light-green.

F. 331r: the letter **R**, outlined in green and filled in with red, the foliate finial of which spreads out below in a complex shape of thin, double-outlined stems and trefoils with a round bud between two pointed leaves, in green and red.

On ff. 173r, 193r, 217v, and 228r letters **II**, **R**, **II**, and **H**, respectively, outlined in red, with finials made of lush vegetal ornamentation with curved branches and buds on thin stems; to fill in the decoration, in some instances, the scribe has used dots. Of the same variety is the initial on f. 339v, the letter **T**, but finely executed, with groups of small buds and leaflets along the stem of the letter and finial in its lower part, larger than the letter itself, with elegantly curving branches and ribbon leaves, along with round and rhomboid buds. The initials on ff. 55r,

76v, 92r, 103r, 106r, 156r, 204r, 205v, and 249r are also executed in this style, but with more modest vegetal decoration.

Numerous initials, drawn in different colors and with simple decorations of beads along the stems.

Tailpieces – on f. 107v, a double-outlined, highly stylized vegetal motif.

Also belonging under decoration, even if they do not stand out for their artistic qualities, are the polychromatic – in yellow, orange, green, light blue, and light brown – headings for the readings (ranging in height from 7–8 to 15 mm) and the headings above the texts.

Contents:

Ff. 1r–9v: the Sermon of Damaskinos Stouditis on the Ten Commandments, without the beginning.

Ff. 10r–33v: Дамаскѣна ѿнока иподіакона и стѣдѣита • Слово за второ пришествіе гнѣа • и за антихриста • Оуѣ блѣви • ѣ • За мо.

Законъ ѿматъ царіето, блѣвени хрѣтіане кога цѣтъ да ѿдѣтъ на войска •

Ff. 34r–48r: Дамаскіна монаха иподіакона и Стѣдита. Слово на погребение га ба и спса нашего іс хѣа. о еже въ ... съшествіе и ѿ плачу прѣстѣи бѣе. оуѣ блѣви, ѣ, за мѣтѣ.

Злина и напастъ цѣто доходи на ѿлци ѿ три работы биватъ.

F. 49: blank

Ff. 50r–63r: Слово стѣго ѿца нашего Ѣфрема скоро минѣше житіе. ѿчи блѣви. За мѣтѣ

Дрѣжино и братіе, който помислы въ црѣтво нѣное да влезе, а той да не пристани на тойзи свѣтъ...

End: и за ба давайте ѿ мал'кѡ мал'кѡ ѿ много много и блѣви спсѣ въ вѣкѣ до вѣка аминъ. 1736

Ff. 63v–73r: Мѣцъ того (above – септеврїе) въздвиженіе. Утѣнагѡ крѣта гнѣа слово блѣгарскимъ езѣкомъ, блѣви ѿчи.

Въ лѣтѡ седмѡ, ѿ коги вѣши наѣлѣ црѣ Костадинъ да црѣва и при негѡвѣ црѣствѣ съвраха се много нечестѣвы варвары.

On f. 73r, the year 1738 is marked.

Ff. 73r–75r: Слово стѣго Іуанна Златоустагѡ. ѿ злыхъ женыхъ.

Нѣто нѣ е прилѣчно на земѣта ѿ жена по злоезѣчна и никой свѣръ лютѣ има...

Ff. 75r–78r: Слово подѣненіе къ црѣмъ и войводамъ. блѣа. и попѡмъ. и въскѣмъ хрѣтіаномъ не шпивати се виномъ. блѣви ѿчи.

Блвеніе ѡца дховнаго ѡ гїи въсакомѣ хрѣтіанинѣ що мѣ е далъ въ талантѣ серміа.

Ff. 78v–83v: the Life (a late reworking) of St. Petka of Tarnovo – Мѣ вътворіе дї. Житіе жизнѣ препѣвныѣ мѣтрѣ нше Петка въ неже и какъ принесе се на вистѣ въ градѣ Тръновѣ съписанѣ ѡвѣтїи патріархѣ трновѣскимѣ. Блви ѡчи. а мѣтѣ.

По свѣтлоѣ ѡ слнцѣтѣ прѣвныѣ Петкы памѣтатѣ. кой ще по тенко да искаже тайното житие... (without ending).

Ff. 84r–97v: the life of St. Theodore Tyron, without the beginning.

Ff. 98r–107v: Дамаскина инока иподиакона и стѣдита. Слово на поклоненіе ѣтнаго и животворѣщаго крѣта блви ѡчи. – the sermon of Damaskinos Stouditis for the Sunday of the Veneration of the Holy Cross.

Beginning: Прилученъ е днешню стѣи денъ блвеніе хрѣтіени колѣтѣ катѣ единъ црѣ иде на войска.

Ff. 108r–123v: Мѣ мартѣ зї житіа и жизнѣ препѣвнагѣ ѡца нашегѣ алеѣтѣ бжїа ѡлѣвѣкѣ. – the life of St. Alexius, Man of God.

Beginning: Стѣ довтаса време въздръжаніе въ възлюбленіе поприцѣто се оутворы.

Ff. 124r–136v: Мѣ апрїліа и въ нїелю ·е· стѣи ѣтыридесятны житіе и жизнѣ прѣвныѣ мѣтрѣ нше мрїи егѣптскїа. привѣеномѣ ннѣшнимѣ азикомѣ ѡ монаха манши Дамаскина иподїакона Стѣдита. ѡчи блви. – the life of St. Mary of Egypt.

Beginning: Голѣмо нѣщо добро е блвени хрѣтіани покаднїе.

Ff. 137r–142v: Мѣ ѡктѣврїе ·з· слово на стѣгѣ апла Фома ищѣши прѣвенъ да си вложи раката в' реврѣ Хе. Ями зарѣ теѣкѣ слово провѣденъ вистѣ Фома в' ребрата ф кожата на дѣшите. Блѣ Фома и простенъ въ ·с· блви ѡче. – Damaskinos Stouditis's Sermon on the Apostle Thomas.

Beginning: Въ ѡнова време, кдгито вѣха аплїте, в' Іерлїи и разделиха сичка зима

Ff. 143r–172v: Мѣ декеврїе въ ·с· денъ. повуенїе ѡ животѣ стѣмѣ Николаю чюдѣтворѣ. – Damaskinos Stouditis's Sermon on St. Nicholas the Wonderworker.

Beginning: Тозы стѣи и великѣ свѣтиликѣ мирѣ. и скорѣ помощникѣ на сички хрѣтіани.

Ff. 173r–192v: Дамаскина инока иподїакона и стѣдита. Слово ѡбщїи езыкѣ. в' еже по плѣти рождѣство гѣ нашегѣ Іс Хрѣта. ѡче блви сї. – Damaskinos Stouditis's Sermon on the Nativity of Christ.

Beginning: Прилиуатъ прѣдницыте на нашата чѣркова бѣвени хрѣтіане, като една вахча голѣма и хѣбава.

Ff. 193r–217r: Дамаскѣна инока иподіакона и Стѣдита Гловѣ езникѣомь(!). на стѣое бѣгоавленіе гдѣа нашего Іѵ Хѣ. бѣе бѣви. – Damaskinos Stouditis's Sermon on the Epiphany.

Beginning: Вѣседръжителъ бѣгъ, и много мѣтнѣвы. дѣто създаде и направи сиукы свѣтъ.

Ff. 217v–227v: Мѣць іанваріе. кѣз. пренесеніе моци иже въ стѣи бѣца нашего Іѵанна архипѣпа Костанѣдина грѣа Златооустаго. – Transferring the relics of St. John Chrysostom (January 27).

Beginning: Пакъ свѣтло и радостно трѣжество, и много свѣтлѣ праздникъ прѣе чѣрковата наша...

Ff. 228r–263v: Дамаскѣна инока иподіакона Стѣдита сказаніе ѡ ѡюдесѣ что е било ѡ прѣвеликѣ ѡиноначелнѣ Мѣханѣль и Гаврѣи. – Damaskinos Stouditis's Sermon on the Archangels Michael and Gabriel.

Beginning: На три дѣлове раздѣлена е сиука тварь бѣжѣа.

Ff. 264r–271r: Мѣца декемврѣе. е житіе рѣпнагѡ ѡца нашегѡ Сави ѡщѣнный наставѣника пѣстина житѣла. бѣви іѣреа за мѣтѣвъ. – the Life of St. Sava the Sanctified.

Beginning: Прѣобны ѡць нашъ Савѣ ѡщѣнный вѣше в' цѣтѡ ѡеѡсѣе мѣлаго. ѡ мѣста кесарѣйско.

Ff. 271v–285v: Сѣбота акаѡіста въ прѣславное вѣвшаго ѡюдотвореніе ѡ прѣстѣты и вѣлѣцы наше вѣце и рѣно дѣвы Мѣрѣа. в' Костандинѣ грѣа кѣи дѣбѣ съврѣшаѣ. и Якаѡістнаѣ пѣкенъ в' петѣю сѣвотѣю стѣгѡ и великаго поста. бѣи бѣви. – story of the Akathist of the Holy Virgin Mary.

Beginning: Сѣкоги сме длѣжны бѣвени хрѣтіане, да пѣемъ и да бѣрѣимъ гѣжда наша бѣца.

F. 286r: blank

Ff. 286v–295v: Мѣца сѣптеврѣа а. начало, индиктѣ. и памѣтъ рѣпнаго ѡца нашего Симѣона Стѣлѣпника. бѣви ѡчи. – a sermon on St. Simeon Stylites by Damaskinos Stouditis.

Beginning: Ѹюдно и дивно се стѡри в' нашите днѣ. сѣѡи са и мене грѣшномѣ Янофѣе и написѣа.

Ff. 296r–300v: Мѣць сѣтемврѣе въ ·и· денѣ. повѣеніе на рѡждѣство рѣтѣе и прѣбѣвннѣа вѣлѣцы нашеи рѣутѣи дѣвы Мѣрѣа. ѡчи бѣви. – Damaskinos Stouditis's Sermon on the Nativity of the Virgin Mary.

Beginning: послѣшайте ѡбычѣи моѣ братѣе, какѡ пише стѣое писаніе за рѡждѣство рѣтѣе бѣцы.

Ff. 300v–320r: **МѢ** септѣврїе ·к· слово ст҃го мѣника Евстаѣїе новаго Іова. и женѣ егѡ Февписти и чади ихъ Агапіа и Февписти бл҃ви ѡ҃че. – The Martyrdom of St. Eustathius the Holy Martyr.

Beginning: **З**льна и напастѣ, дето дохѡдѣ на чл҃ци, ѡ три работы бива. бл҃гвенїе хр҃тїени...

Ff. 320v–331r: **С**лово ст҃аго Іованна Златѡустаго ѡ покананїе дш҃евнѡ. Бл҃ви ѡ҃. – Sermon of St. John Chrysostom on the Repentance of the Soul.

Beginning: Привлачи риболовецъ мр҃ежа оу дълбока вода. и коги метне мрежата...

Ff. 331v–337v: **С**лово избранный различни ѡ прѣвѣшны чл҃цы добро има кой чите и кой слѣша. Соломонъ рече времето и годините и часовите и сиучкыте работы цо са пѡ снцетѡ. време има да се роѡ. време има да зме. – selected Words of Wisdom.

Ff. 338r–v: the sheet is a late insertion, from 1786, when it appears the manuscript was rebound.

Ff. 339r–v: end of the John Chrysostom's Sermon on Feast of the Cross.

Ff. 339v–351v: **МѢ** септемврїй, кс. Преставленїе ст҃аго и бс҃ехвалнаго апла и е҃листа Іованна Бг҃слова. б҃ви ѡ҃че. – the Assumption of St. John the Apostle (September 26).

Beginning: Тойзи ст҃ыи славныи апл и е҃листъ Іованъ бг҃словъ б҃ше снъ **З**еведеувъ...

Ff. 352r–358v: **н**едела втора ѡ **М**ат҃фея. глава четвърта. (second week of the Great Lent).

Beginning: Гредете по мнѣ и сътворю вл҃ ловцы чл҃ком.

Ff. 358v–371r: **МѢ** августа въ днѣхъ постныхъ слово похвалное къ прест҃ые вл҃цы нше бце прѡдѣвы **М**арїи · Ст҃и рѡ ничимже можетъ изиты тьк҃мо мл҃твою и постомъ · ѡ **М**ат҃фея :з҃: – Sermon on the Assumption of the Virgin Mary.

Beginning: **М**олитва и постъ еты две непобедимы орджїе дето са дадоха ѡ ншето на черковата...

Ff. 371v–387r: **МѢ** августа ·е҃· **Д**амасквна инока иподїаквна и ст҃дита · **С**лово ѡкщїи тазикѡ^а. на оуспенїе прест҃ые вл҃цы нше бце прѡдѣви **М**арїе. ѡ бл҃ви. – Damaskinos Stouditis' Sermon on the Assumption of the Virgin Mary.

Beginning: Три са ставленїе са сиучкыте чл҃цы бл҃гвены хр҃тїани · какъвото казва писанїето нше ·

сы крака 134r. There are also instances of a declined definite form: и тръсеши да намери свѣтлокъ 85r (from звѣра того), и катѣ ходѣши съ конѣтокъ 85r, затеуи са вр'хъ змеѣтокъ 86r.

Future tense: the future tense is formed with the conjugated form of the reduced verb хотѣти and the truncated infinitive: добро щемъ намери 50r, зло щешъ намери 50r. There are also instances of a future tense using a да-construction with a conjugated verb: малко щемъ нѣе да вадимъ 50r. Additionally, there is a future tense formed with the invariable form ца and a да-construction: ами да послѣшати ѹи ца да го прикаже 101r. There are also instances of a future tense with the particle жа and a conjugated verb: тамъ дето жа ѣдимъ 50r.

The third person pronouns are той, тѣа, то: а той да не пристани на тойзи свѣтъ тврѣде 50r, тѣа се швесюва 75r.

Demonstrative pronouns and adverbs: they are always formed with the extension -зи/-зы: на тойзи свѣтъ 50r, тезы дѣми и тезы ѹѣса 261r, тол'козы кол'кото 261r, шназы кѣр'ва 260v, шногозы сиромаша 261r.

Relative pronouns: the variable relative pronoun formed from the interrogative with the extension -то is used: който помислѣ 50r, коѣто 108r, на коѣтъ 108r. There are also the invariable relative pronouns (adverbs) що (ѹѣса що съ сторилѣ 261r) and (ѣдинъ ѿ ткѣхъ вешы великомѹникъ ѱеѿръ дето са днѣ празнѣва 84r).

Indefinite pronouns: there is an indefinite pronoun formed from the interrogative with the initial element еди: еди кой волеринъ и еди кой.

The subordinating conjunction ѹе is used, usually written with a reduced vowel, as ѹи: свѣтиха творѣца своето ѹи се распрѣ 42r, ами да послѣшати ѹи ца да го прикаже 101r. More often, however, оти/шти is found as the subordinating conjunction: ами си оѹгоди на оѹмъ оти ни ще да шце волѣ бѣжѣ 84r, шти кой има зла жена файда за грехова свой прѣма 75r.

Lexis: collective nouns of the neuter gender in -иѣ are very widespread: пещерѣѣ (по пищерѣѣтѣ и крѣаха се 84r – they hid in the caves), царѣѣ (цѣрѣѣтѣ 108r).

There are numerous modern Bulgarian lexemes contained in the manuscript: the demonstrative particle *ето* (ѣтѡ довтаса време 108r), *хубав* 'pretty' (хѣбава свѣтла ракла 83v), *юнак* 'hero, fine boy' (хѣбави юнаѹи ако щешъ да си кирдосашъ животатъ 85v), *струвам* 'to make'

(прилежни на бѣ мол'бы стрѣваше 83v), *търся* 'to look for' (и тръсеши да намери свѣратокъ 85r), спечеля 'to win, earn' (щю щеты добивъ да спичелите 88v), *запирам* 'to close' (дрѣгите хрѣтїени запираги в темницата 88v), *думам* 'to say' (подиръ тѣи мѣ дѣмаха много да се поклони 89r).

Greek words are used, borrowed from the colloquial language: *довтасам* 'to arrive' (ѣтв довтаса време 108r) *мартурисам* (ни ти да мар'турисать можаха 84r), *кирдосам* 'to transfer to' (хѣбави юнаци ако щешъ да си кирдосашъ животатъ f. 85v), *псовисам* 'to die' (и тамъ ѡсѣна 86r).

There are also Turkisms: *байрак* 'flag' (оугодиха гв на байракат 84v), *файда* 'use, advantage' (кой има зла жена файда за грѣхова свой прїема 75r), *баука* 'another' (затѣи има и башка име 84v), *орман* 'forest' (ами са оудели ѿ вор'манат 85r), *чадѣр* 'tent' (седеши по ѹдарътъ' сы 86v), *зарар* 'damage' (голѣмъ зараръ щешъ да плати 87r).

Scribal notes:

F. 63r: below at the end of the leaf in red ink, in the hand of the first copyist, is written the year 1736.

F. 73r: at the end of the sermon on the Raising of the Holy Cross, in red ink, another scribe has noted as the year of the manuscript's writing: 1738.

Inscriptions:

F. Ir: Три ѹвета калци ини ѹифта сакми кѣѹакиа и три пѣтѣри и кра ѹетири ка... (unfinished). And below, written large, in blue pencil, is the year 1736.

F. Iv: the name *Димитрь* is visible. The inventory number No. 996 has also been added.

F. 337v: Greek text, written in Cyrillic: Лѣконъ (Яхїонъ?) естинъ всѣ литасъ макаризи нсе кепана молитвонъ кемн терѣги ѡ теѣ имонъ тин димїтѣранъ твонъ хѣрѣвнмъ кенъ двѣхѣ теранъ аситритосъ тонъ серафимъ тина днѣ фторосъ тевлwgвонъ те кѣсанъ тинѡ идосъ ѡѣшто семеталинѣмень аминьслава ѡцѣ и синѣ и стѣомѣ дѣхѣ и н'нѣ и прѣно и во веки вѣкѣвъ аминь

F. 338r: Ва име ѡца и сына и стѣго дѣха | гдїи їсе хрѣте помагаи намъ и ва|самъ православномъ хрѣтїаномъ | 1786 пондохъ ва Йерѣсалимъ асъ попъ хади Костадинъ и синъ мои хади Коста и ходихми ѡ морето на манастирю на архистратигос' и на стѣго Никола на ѡтачесво|то (!) мѣ на Кастопоросъ и ѿ тамъ стидохми на Мирликиа на гровот' мѣ и

ходих ми и на Кабрѣсъ Ябаса. и ѿ тамъ ѡтидохми на Якиа що са зове
и Ёпина. и ѿ тамъ на Назаретъ ѹи минахми споритъ: Фаворцката
планина што са кажи зема за вълоне ин... ѹи ѡтидохми на Ыни. ѹи ѿ
тамъ на Самариа што хор... хрѣтъ на гиранио сасъ неа на

F. 338v, it continues in the same hand: на ва лѣто 1795 на мѣцъ
октовриѣ на 26 ден' на свитого Димитиѣ ѡдари снак' до три праст.

On the sheet affixed to the right cover in the rebinding of the book
at the end of the 19th century, written in pencil with large, crooked let-
ters is: *Днесъ ся състави тържественно празникатъ, на Св. 40 му-
ченици толко | Христо Генковъ* 'Today the solemn holiday of the 40
Holy Martyrs just took place | Hristo Genkov'.

History of the manuscript – it is not known exactly when the
manuscript entered the Regional Historical Museum, but it was regis-
tered in 1975. Its inventory numbers were No. 996 and No.1113₁₅. Its
current call number today is 023.В.А-2.ИНВ. No. 1737.

Bibliography: Христова, Боряна, Караджова, Даринка, Иконо-
мова, Анастасия. *Български ръкописи от XI до XVIII век запазени
в България*: Своден каталог. Т. I. София: НБКМ, 1982, 259–260,
No. 709; Лалев, Иван. Приписки от ловчански ръкописи и ста-
ропечатни книги (XIV–XIX в.). – In: *Известия на НБКМ*, Т. XX
(XXVII), 1992, с. 282; Христова-Шомова, Искра. Трите ловешки
дамаскина. – In: *Ловеч в българското културно пространство
(Ловчански сборник)*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“,
2019, 47–57.

Photographs: of ff. 10r, 73r, 137r, 217v, 286v, 358v, and 371v;
see Plates XXIX–XXXV.

PASCHAL TABLE
FROM 1819

I + 48 paper leaves; 216 × 160 mm. Dimensions of the written area: 180 × 120 mm. It is not divided into quires, nor does it have the original foliation.

No omissions. The manuscript is well preserved, despite the back of the cover being torn.

Paper – two types. One is white and thick – for the text – with clearly visible laid lines and watermarks: *three hats with feathers* and the letters VC; *three top hats* with the letters SVBC and IMSC. The second is thinner and brownish – used for the tables – without a watermark.

Binding – thick greenish cardboard. There is a spine of brown leather, with delineated bands, but it is torn. The covers are of white and blue pasteboard, wrapped in a greenish marbled paper, heavily worn, and completely rubbed off on the edges.

Script – new small semi-cursive. The handwriting of the main text is highly reminiscent of the hand of Neofit Rilski. The scribe writes 28 lines per page. Ff. 45r–48 are written in a larger and less even writing than the other hand, with 26 lines per page.

Ink – black; red is not used.

Decoration – none.

Contents – the manuscript has the title **Толкованіе на-противонауертанна та пасхална рѣка. Глава ѱ. За пасхалїнте, и за азѣзка та пасхална.**

Ff. 1r–16r: (15 chapters of interpretation – about the phases of the moon, the phases of the sun, Easter, instructions for calculating the new moon, how to calculate the Lord's holidays, etc.)

The text on f. 96 gives an indication of the year the book was written: **пр: во 1818 лѣто ѿмаме пасхата въ четвърнадесетый Априлія, а во 1819 лѣто ѿмаме пасхата во шестый Априлія.**

F. 16v: a text written in pencil in more recent times – the letters of the alphabet.

At the end: **Конецъ на толкованїето.**

F. 17v–39v: Paschal tables (ff. 17r, 18v, 19r, 20v, 21r, 22v, 23r, 24v, 25r, 26v, 27r, 28v, 29r, 30v, 31r, 33r, 34r, 35v, 36r, 37v, 38r and 39v are not filled out).

Ff. 40r–44r: (explanations of the tables) – Изсненіе заради какъ да употрѣвава нѣкои следѹющите десѣтъ таблици.1

Beginning: Най перво знай, любезный учѣтелю, зацо сиуките тїя таблици са неисходими, сир. за вѣчно оупотрѣвленїе – added quite small: слѣжати, и зацо въ первата се намерѣва крѣгъ солнцѣ от рождества Хрїстова до 4200 години, во втората, крѣгъ лѣнѣ до 1900 години, въ третїята, ключъ граничный...

F. 44v: not filled out. The only word on the page, дванадесѣтъ, is written reversed relative to the main text.

Ff. 45r–48r: Изсненїе заради какъ да оупотрѣблвашъ слѣдѹющите десѣтъ таблици.

Beginning: Най перво знай, зацо въ первата таблица се намерѣва крѣгъ солнцѣ ѿ рождество хртово до 900 години, во втората, крѣгъ лѣнѣ до 19 000 години, въ третїята, ключъ граничный...

Language – modern Bulgarian.

Orthography – uncertain, with Church Slavonic influence. In the tables – Russian, as it is obviously a copy from Russian.

Use of jers: instead of the old ѣ, either о or ж is written: составъ 1v; превосходи 16r; вѣнкашень 2r; вѣтрешень 2r. The two jers are distinguished well word-finally: составъ 1v; пять 2r. Word-final jers are written consistently.

Use of nasals: instead of the old ж, ѣ is written: рѣка 1v; крѣговете 2r. The symbol ж is also used, obviously with the sound value of [ъ], but as the successor to ѣ, as was indicated above. Instead of the old ѡ, is я written: десѣтъ 1v; пять 2r; святая 7v; мѣсяцѣтъ 16r. But the reflexive pronoun is written се: совершавать се 1v; които се слѣжвати 1v.

Successors of the old groups -ръ/-рь- and -лъ/-ль-: in noting the successors to the sequences -ръ/-рь-, there is an inconsistency, a combination of traditional literary Bulgarian orthography and the Church Slavonic (Russian) standard. They are registered as either -ер or with -рж, and sometimes also with -ар: персть 2r; четвертыатъ 2r; церква 48r; врѣхъ 12r; даржимъ 15v. In the place of the old sequence -лъ-, -ол is written: солнцето 15v.

Use of ѣ and я: the letter ѣ is used quite consistently in its etymological place: понедѣльникѣтъ 7v; благовѣщенїе то 8r; недѣля 11v; слѣдователно 12r; мѣсяцѣтъ 16r. There are instances, however, when in the place of the old ѣ, е is written: предъ 8r; среда 16r. The letter я

is used both in its etymological place as well as in the place of the old ѡ, as indicated above.

Use of и, ѣ and ы: a rule can be seen for the old complex forms of the masculine adjectives to be written with an ending of -и or -ий: пасхалный 8r; седмичный 15v. When the adjectives are made definite, ы is usually written before the form with the article: вторыать 8r; малкыа 12r; первыю 8r. There is also a tendency for ы to be written as the ending of the masculine and feminine plural form: бѣквы 2r; седмицы 8r; составы 8r. It is also written in other positions, including in its etymological place: четыры 2r, and also instead of и: произыде 15v. The letter ѣ is written between vowels: пасхалѣи те 1v; малкѣать 2r; Георгѣа 7v; основаніе 8r. It is also written between two consonants in Greek words: хрѣстово 7v; стѣхира 11v.

Grammatical Features:

Definiteness: the definite article is used consistently, with the definite form sometimes being written separately from the word: начертанна та 1v; пасхалѣи те 1v; крѣгове те 2r; седмица та 8r; благовѣщеніе то 8r; дни те 12r; година та 47v, and sometimes fused: малкѣать 2r; крѣговете 2r; числото 12r. The definite form for the masculine is written in several ways, with several dialects being mixed and no system to their usage, either as -жть, or -ать, or -а, or -о: деньжть 8r; гласжть 12r; малкѣать 2r; вторыать 8r; понедѣлникать 7v; врѣхать 12r; малкыа 12r; первыю 8r; палецо 8r; остатоко 15v.

Relative Pronouns: the relative pronoun is modern Bulgarian, and in most cases it is declinable as in the modern Bulgarian literary language. For the masculine gender, it is когото: до оной пестъ на когото 11v. For the feminine, it is която: седмица та въ която 8r. For the neuter, different relative pronouns are used: either което, or што, or що: това численіе което ще правишь 11v; перстать што е предъ перстать пасхалный 8r; каквото що знаешъ 16r. For the plural, the relative pronoun is които: които се слѣчвать 1v.

Future Tense: the future tense is expressed as in the modern Bulgarian language, with the invariable form ще and a form of the relevant verb conjugated for the corresponding person and number: ще правишь 11v.

Scribal notes – there is a note by the second scribe on f. 1a at the end of the book:

Тѣка записвамъ да знамъ каде давамъ книга и на кѣго давамъ

На ПѢНѸА гр. псалтирь
 На КѸІА кржцки (!) вѸОХЪ (?)

Inscriptions:

Under the note by the scribe, in large, ungrammatical writing in pencil: *Тука Лелина какво записва и ...* ‘What does Lelina write down here and...’ (crossed out). The sum of 65 levs and 10 cents has been added, however. The same hand has signed on f. 1b: Hristo Petrov. He has practiced writing letters and numbers.

On f. 1b written at the top in red ink is *Антонъ Позевъ|село Широка лѸка|Чепеларска околия* ‘Anton Pozev | Shiroka Laka village | Chepelare County’. Written at the bottom in ballpoint pen is *Inv. No. 211*.

On f. 1r in the upper left-hand corner, in black ink: *No. 38*. Beside it, in the middle in blue ink: *inv. No. 372*, later crossed out. But the same number is also written three times on f. 48v. A little below, there is a round stamp of the Cultural Center “Knowledge.”

On f. 5v a list of 25 Bulgarian words starting with the letter *v* and their Turkish equivalents.

History of the manuscript – from the stamps of the Cultural Center “Knowledge,” it is apparent that the book has been in its possession. It entered the Regional Historical Museum in 1975, where it was kept under inv. No. 908 (added in ballpoint pen on f. 17r is: INV. No. 908-β O. F.). On f. 1r, upper left, there is a No. 38 (this is the inventory number in the oldest inventory book, where the manuscript was registered as “Handwritten calendar”), and in the upper middle, Inv. No. 372 (crossed out). The current call number is 023.B.A-2.ИНВ. No. 1739.

Photograph: of f. 1r; see Plate XXXVI.

NOTEBOOK, PSALTIKIA, AND TRADE LEDGER
BEGUN IN 1821

72 paper leaves; 225 × 160 mm, but the manuscript is very damaged and this is not the true size of the sheets. The dimensions of the written area of the music section: 195 × 140 mm (?). The writings in the notebook do not follow the ruled writing area. Quires of 8 sheets, without designating symbols. There is no original pagination. Modern pagination (made in the 20th century) with a ballpoint pen.

General physical condition – very poor. The manuscript has decomposed on the sides and has violet mildew stains. The leaves are crumbling.

Paper – thick and rough; watermark – *coat of arms with a crown*.

Binding – none. Several affixed pages fulfill this function.

Script – musical notation, late Hourmouzios-style New Byzantine notation from one hand of the text for the *psaltikia*, 13 lines to the page. The notes in the ledger are also by one hand, written in a new, irregular half-uncial and without a particular number of lines per page.

Ink – black and brown. Rubrication (dark red ink) is used in the *psaltikia* section.

Decoration – only in the *psaltikia*.

Headpieces:

F. 9r: Π-shaped, with a frame, outlined with the ink of the text and filled in with a lattice of double-contoured stems intersecting in geometric shapes, partially colored in red. On either side along the length of the headpiece is a highly stylized vegetal trefoil motif, colored in red and the ink of the text; narrow, long leaves, filled in with red, decorate the upper part of the frame. The composition is a very highly stylized and inept imitation of an interlace ornament.

F. 18r: interlaced divider, shaped like a twisted snake's body, ending on the left with a dragon's head, its long tongue sticking out; each curve of the body is decorated with a large black dot encircled by small black and red dots; the two colors are also used for the outlines; see a similar headpiece on f. 10r in Cat. No. 25.

Initials: with geometric forms, outlined in black and red and a simple decoration of beads, surrounded by dash strokes along the stems of the letters; the well-defined serifs complement the decorative effect.

On pp. 45, 46, 50, 51 the initials are complemented by abundant vegetal ornaments in various combinations of motifs, most of which are geometrically stylized.

Contents:

Ff. 1r–2r: beginning of a ledger with bills, written by a Lovech priest. F. 2r begins with: да дава 1821 маїе (їшнїе written above it) 10 Битѣла | що самї прѣводил пѣ кир Пенка ѿ кюселитї... щѣтѣ дадѣх ѿ лович' дѣ битѣла кїриа грѣ 28. | и ѿ битѣла до корча и пак дѣ битѣла грѣ 18. Following this are recorded expenses for butter, cotton, a *burun* (tip for a shoe), *gümruk* (duty tax), etc.

Ff. 2v, 4r–26v: *Psaltikia* in Greek with late Hourmouzios-style New Byzantine notation.

From f. 25v until the end of the manuscript, different bills and the prices of various products are recorded. For example, on f. 25v, there is a notation from October 30, 1830: Да са знай како дѣде Матей да ѹте. Дѣнеси кѣкѣрѣс' ѿ 54. Recorded on f. 26r are expenses from April 23, 1828, from Плевинѣ. On f. 27r: Тѣка записѣво како харѣа за конат' и за измикеринат'

на конат 2 крака коѣ и две нѣви	грѣ	2 : 2
паки кова	грѣ	1 : 10
за ичимик дадѣ пак'	грѣ	2 : 20
па дадѣ за ичимик	грѣ	3

On ff. 28r–29r, 36r–37r, tables have been made for expenses and revenues from 1825 and 1831, respectively. For example:

Марта. 1. ден. Зде писѣю що земѣ ѿ ѹеркова и ѿ махлата и ѿ селата.

	грѣ	па
на крѣтѣпоклоннаа дискѣсъ	2	35
ѿ Пордим дите крастих'		3
ѿ Газница дите крѣстихѣ		3
ѿ Лович' крастих' дите	1	10

The entire ledger is filled with revenues from liturgical acts – funereal services, christenings, and weddings. Also recorded are the prices of many products such as rice, flour, sugar, wine, rakia (brandy), cucumbers, garlic, towels, cheese (which the priest produced at some point after 1830): сирини сѣленѣ прѣдадѣ грѣ 2, па 35; сирини прѣсно на масарлїат' ѿ 8., and so on.

On ff. 31r–b, several recipes are recorded – ханѣви за вѣтар' и за дѣждѣтъ как да направѣиш: д зѣмиш'

анасон -и- дрѣ^а 5.

режане -и- дрѣ^а 5.

ехир' кї ѡки -и- дрѣ^а 5.

скарѣи -и- дрѣ^а 5.

савѣр' -и- дрѣ^а 10.

Тѣи сичкѣтѣ да гѣ скалцаш да ги правѣиш' ханѣви и да гаде сѣтрѣ^ѣ вѣчѣ^ѣ пѣ два хапа.

...ханѣви за вел' сѣвклаѣк' и за краста; за кѣгива запре пикѣчута на чѣлака; ханѣви за сѣрмек'.

There are also bills for other more important cases – for example, for the expenses involved in the death of his mother, for the expenditure of “common” funds, and for various holidays:

за Великѣ^ѣ атни грѣ^ѣ 6

лѣк' грѣ^ѣ 1. 20

за пирѣ^ѣ грѣ^ѣ 2. 10

за пастарма грѣ^ѣ 1. 24

1830 марта 1 ден'

тѣка записѣвѣ^ѣ хората на махлата ми кѣги оумират' за владѣтата кон на кой мѣцѣ. Марта 2 Мица, Мика. Марта 10 маика и, Април' 8 – Митѣ. Баба пѣпадна на 24 деке^ѣ, дадѣ Ивѣ^ѣ январѣ^ѣ 22, etc.

The records continue until 1841.

Language and orthography – the records in the register are written in modern Bulgarian. The person who kept it was not highly literate, and therefore he could not introduce any kind of system of orthographical rules. He wrote some words broken up by separating their prefixes: ѡ писувамъ 3v; ни какаѣѣ 3v, while he fused enclitics with the preceding word: помилѣимѣ 3v; ами вѣса мола 3v; дати пиша 3v.

A Church Slavonic influence on the orthography is evident, expressed in the substitution of я with ѣ: конѣт 27r, струнѣн 27r. Likewise, ѣ is also used with the enclitic forms of the personal pronouns: помилѣимѣ 3v. But he sometimes writes the enclitics with а: ами вѣса мола 3v.

The owner of the register has written in a dialect in which Western Bulgarian and Eastern Bulgarian features are combined. In the place of the old ѣ, he writes е: немамъ 3v. Another western feature is the vocal-

ization of the old ѣ into о: токмо 3v. The hardening of verbal endings is also a Western Bulgarian feature: мола 3v.

These Western Bulgarian features combine with a clearly expressed reduction of unstressed vowels, which is characteristic of Eastern Bulgarian dialects, especially the reduction of е to и. The substitution of о with ъ is usual: рабѡта 3v; цонѡвица 3v; маслѡ 3v; дѡнеси 26v, дадѡ 27r; кѡлан 27r. Also, the substitution of е with и: ичимикатѡ 3v; дади 26v, идин 26v. There is also a substitution of ѣ with а when unstressed: ни какафѡ 3v.

The devoicing of word-final consonants is consistent: ни какафѡ 3v, кукурус 26v.

The definite form for the masculine gender is formed with either -ат: хакат 27r, or -ат: конат 27r.

By the dialectal features, it can be supposed that the owner of the register was from the Western region of Sredna Gora, perhaps from Koprivshitsa or the surrounding areas.

Scribal note – none has been preserved.

Inscriptions– on f. 3r: a note in Greek from November 24, 1824.

History of the manuscript – the manuscript was not registered in the Museum. Today it is kept under call number 023.В.А-2.ИНВ. No. 1740.

Photographs: of ff. 2r, 9r, 31r, and 33r; see Plates XXXVII–XL.

FATHER LUKAN (ILIOV'S) PERPETUAL CALENDAR
FROM 1827

I + 24 paper leaves; 230 × 164 mm. Dimensions of the written area: 200 × 130 mm. The manuscript has numbering on the quires, following the printed original of the book. Original foliation – Arabic numerals with a mark of abbreviation above, the work of Father Lukan. There is a leaf torn out, probably with illustrations.

General physical condition – good; the leaves are slightly stained in different places; the leather on the spine is torn, but on the whole, the binding has been very well maintained.

Paper – thick, high quality, with a watermark: *coat of arms, with the letters VF below.*

Binding – pasteboard with brown ornamented leather, 236 × 170 mm. There were two fastenings, now missing; the ornamentation has been executed through blind tooling. On the leather of the left cover, a double frame has been formed by roll-stamping; it consists of a thin plant motif of a stem with short, straight leaflets; in the four corner areas, there is a round stamped rosette. In the corners of the central inner area, the plant motif is made from a small round rosette stamp and a stamp with a vegetal motif. The centerpiece, in the shape of a quatrefoil, contains a depiction of Christ Pantocrator to the waist, an open book in his hand. The figure is inscribed **IG XG**, and the nimbus – **O G N**. The empty spaces in the medallion are filled in with simplified plant motifs, and around the four slightly pointed tips of its frame, the same small rosette design is stamped. The composition on the right-hand cover is identical, except that the middle stamp, smaller and more elongated, contains a full-length image of the Virgin Hodegetria; the Christ Child is holding a book. The imprint is slightly worn in both images.

Script – new half-uncial. The scribe uses catchwords and writes 26–27 lines per page. There are headings above the text. The manner of writing the letters imitates a printed font because it is a copy of a printed book, and instructions are in italics.

Ink – black for the main text. Both types of red are used for the headings and initials.

Decoration – rich, even if naively and inelegantly drawn. The ornamentation has been carried out by the copyist modeled on the printed

edition, as is clear from his note/colophon. The outlines are ink; for coloring, yellow, grass green, carmine red, orange, and black have been used, without shading for depth.

On f. 1v as a frontispiece, a title composition has been made, also containing the note from the scribe, in a triple frame, 198 × 130 mm; the two interior frames are filled in with crosshatch lines and an elementary vegetal motif, while the outer one is filled in with red.

On f. 1r (the title page) the text is placed in a thin double frame, 205 × 132 mm; the composition is reminiscent of the shape of the arch above the royal doors in the altar; the two corners of the arch are taken up by an image of cherubim, a many-pointed star under each of their wings, and at the top of the arch, the Holy Ghost is depicted in the form of a dove with a nimbus, flying down in an aureole, conveyed with pen strokes. The color of the nimbus imitates gold. The arch rests on two “pillars,” formed by doubling the frame and filling it in with a geometric interlace motif of connected rhombuses, with a dot in the middle of each one of them.

Miniatures: two.

F. IIIa: in a double frame, 196 × 130 mm, filled in with simple geometric motifs. Jesus Christ is represented to the waist, in a chalice, a composition which is traditional in Bulgarian National Revival art. Christ is giving a blessing with both hands, above which, on the left and on the right, are round, two-colored medallions, each containing one of the two respective signifying letters **ІГ** **ХГ**; the letters **О** **Г** **Н** are inscribed in Christ's nimbus. To the left of the chalice, a cross is depicted on a tall stand, with a bird perched on it, and to the right – a lit candle on a tall candlestick; depicted on the foot and the cup of the chalice is a small chalice, and above it, a dove, the symbol of the Holy Ghost.

F. 16r: beneath the table, enclosed in a frame; it represents St. Gregory the Theologian in full length, a closed book in his hand; a young deacon in green is holding a censer and a tall candlestick. Above the scene, to the right of the table, the tree of paradise is pictured with open blossoms and a snake wrapped around it.

Headpieces: 20 in all, on ff. 3r, 3v, 4r, 5r, 5v, 6v, 7r, 7v, 8r, 8v, 9r, 9v, 10v, 11r, 12r, 15v, 18r, 19r, 20r, and 22r. They are predominantly bands, of the divider type, with or without a frame, inscribed in the 202 × 130 mm text area, which is framed. The first marks the preface, while most of them mark the beginnings of the months in the calendar. The rest

are at the beginnings of other parts of the book. With the exception of the only colored band on f. 9r, the headpieces are filled in with diverse ornaments and compositions, including vegetal and geometric motifs; some compositions with vegetal motifs develop symmetrically around a central motif – vegetation or a circle – while others are quite simplified and are reminiscent of embroidered borders.

On f. 12r the headpiece is Π-shaped, and positioned in its center is a round medallion with an image of Christ, to the waist, giving a blessing with both hands, with the signifying letters **ІГ ХГ** and **О Г** **Н**; around the medallion, a rich vegetal ornament with large, blooming flowers on delicate stems is developed, emerging from two horns. On f. 18r, the headpiece illustrates the text on dominical letters: in the left-hand area of the rectangular frame is depicted a cherub enclosed in vegetal motifs in the corner segment, and in the right-hand area – two palms with the ruled tables of chronological calculations.

Tailpieces – 13 in all; on ff. 6r, 7v, 10r, 11v, 14v, 15v, 18v, 19v, 20v (two tailpieces), 21r, 21v (two tailpieces), also diverse in form, content, and ornamentation – geometric and vegetal. Several compositions are quite simple, made of crosses or cross-shaped figures, while others are more complicated in their decoration.

On f. 6r the tailpiece is divided into three areas, in the middle of which is an image of Christ to the knees, giving a blessing with his right hand, while in his left hand he holds a cross with a gonfalon, symbolizing his resurrection. A blessing hand is depicted in both side areas, drawn in red.

On f. 10r the composition is of a circle in the middle and a rich vegetal ornament on either side.

On f. 11v, on the dividing line, there is a small image of a cherub, drawn in ink.

The tailpiece on f. 13v is executed in ink alone, with a letter labyrinth positioned in the center, made from the name of the scribe, **ЛСКАНЪ**, in the shape of a rhombus, inscribed in a double-outlined rhomboidal frame. In the side corners of the frame, there is a tassel, and on either side are trees in blossom and flowers, with a cross over each of them.

The composition on f. 14v is formed by two intersecting circles, with an inscribed image of a cherub; in the intersecting area there is a smaller image of a seraph, and on both sides, the composition is supplemented with long-stemmed flowers.

The tailpiece on f. 15v is made up of three circular segments filled in with strongly geometric vegetal motifs, crosses, and stars.

On f. 21v, the composition of a circle intersected by two semi-circles is filled in with double wings in the central circle and different kinds of flowers in the remaining fields.

Contents – the manuscript is an exact copy of the calendar of Tsvyatko Hadzhi Georgov from Panagyurishte, printed in 1818. Father Lukan has added a short preface to it, in which he explains how he has “translated” the text from the printed one in the hand-written one:

F. 1v: **Гіе кáлендàрѣ или мѣсо словѣ вѣчній исписахѣмъ азъ лѣванъ синѣ илиновъ ѿ тетовене родомѣ въ лѣто ѿ ржѣства по плоти бѣ слова яѠкз: ианнѣарїа 7.**

Азъ видѣхъ това свѣтѣе пѣрво на щамба бѣше азъже преведѣхъ егѡ на рѣкописанїе ради леснотà ; че беше на една книга а̀нѣацькъ мѣнь мисà видѣ мачно на онази книга. та заради тѣи го извадихъ на образѣ та положихъ тѣлкози тѣгѣта и пакъ сѣчинихъ погрѣшка а̀нѣацькъ нѣма зарадѣ зашо ипо щамбите има погрѣшка кáмоли оѣ рѣкописъ. вѣди слава во вѣки вѣковъ а̀минъ. 1827

F. 1r: heading: **Кáлендàрѣ илѣ мѣсѣсловѣ вѣчній соврãнъ ѿ мнѣгѡ страни въ кратѣцѣ ради, леснотà вѣлгáрскомѣ нарѣдѣ положихъ, мálѣи трѣдѣ азъ Цѣтѣкѡ хаци Геѡргѡвѣ родомѣ ѿ Панагїѡриѣца, в' :1818· мѣцъ, ѡктѡврїа, инавертãнїю послáса въ, вѣдимѣ; натѣпъ издãто трѣдомѣ, Г. Нѣшомѣ марковнѣемъ родомѣ ѿ краѡва**

F. 1v–3r: **Пѡсѣнїе малѡ** – instructions about the sanctioned foods and drinks. For example: **во вѣсѣота и недела има разрѣшенїе за зѣхтинъ и винѣ и проѣе.**

Beginning: **Да знáе сѣки правослãвѣнъ хрѣтїанинъ дѣтѡ верѣва, иисà хрѣта, по предãнїето шо ни предãдоха оцѣ, стїи, и сосѣ вѣдохнѣнїе дха стаго, завѣзаха и заповѣдãха, никѡй данѣ притѣри, нѣто да ѡтѣри, и кѡнто дрѡжи рѣкоха да ѣ вѣгословѣнъ.**

F. 3r: **Предїсловїе: На мѣсеците шоѣ пѣрвїа рѣдѣ; дните на мѣцатѣ, а втѣриятѣ** – explanation of the tables: the days of the month are written on the first line; on the second, Sunday or dominical letters; and on the third – the phases of the moon.

Ff. 5v–13v: **Мѣсѣсловѣ съ вѣгомѣ стѣымѣ всегѡ лѣта.** – Menologion with the holidays for every month from September to August. On October 14, the day of St. Petka of Tarnovo – called Paraskeva here – is

marked, and on October 19 – the day of St. Ivan of Rila. Besides this, St. Sava of Serbia is also mentioned (January 12).

F. 4r: a table with the names of the months has been placed between the holidays from the month of September: **МѢСѢЧНИ ИМЕНА**.

Ff. 14r–19v: perpetual calendar.

Ff. 20r–21v: Paschal tables and instructions.

Ff. 22r–23v: tables for the holidays on which wine is allowed.

Ff. 24r–v: **КАКЕВ ВИКАТ ТЪРЦИТЕ** – tables for the Turkish chronological calculations and holidays.

Language and orthography – modern Bulgarian language. The orthography is uncertain; traces of Church Slavonic are evident.

Scribal notes:

F. 9v: in the lower area:

ХЕЛЪ КОЙТО ЧЕТЕ САКАНЪ ДА НЕ БЪРЗА ДА КАЧУДИСА ЛОШИ РЕЧИ. ПОНЕЖЕ АКО Е ВОЗМОЖНО НѢКО БЕЗЪ ШЕЛАЦИ. ТАЙ МОЖЕ И РАКОПИСЪ БЕЗЪ ПОГРЕШКА.

F. 14r: the year 1830 is written below.

F. 15v and f. 20v: the name of the scribe, *Lukan*, is inscribed in a rhombus.

On F. 24v: in red ink:

КЪНѢЦЪ Й БГЪ СЛАВЯ СОВЕРШИ СѦ МЦѦ ІАННѢРІА :7: ЛѢТА Ѡ ХРѢТА 1827

Inscriptions – on f. 1r and f. 1v: signatures of *L. Lukanov* and *No. 78* from his library.

History of the manuscript – the book is from the family library of father Lukan Iliov (Lilov), and it found its way to the Cultural Center “Knowledge” through his heirs. On f. 11r, No. 508 has been added in green ink. The manuscript was kept in the Regional Historical Museum under inv. 1113₁₇. Its call number today is 023.В.А-2.ИНВ. No. 1741.

Bibliography: Погорелов, Валери. *Опис на старите печатни български книги (1802–1877)*. София: Народна библиотека, 1923, 743–750; Стоянов, Маньо. *Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806–1878*: Т. I. София: Наука и изкуство, 1957, p. 57.

Photographs: of ff. 1v, 2r, and 3r; see Plates XLI–XLIII.

MEMORIAL SERVICE (REQUIESCAT)
FROM THE 1830s

II + 35 paper leaves; 165 × 120 mm. Size of the written area: 120 × 90 mm. The outlining frames show up very well. Quires of 8 leaves each, without symbols; there is no original pagination.

Nothing is missing.

General physical condition – the book bears the signs of long use. The leather of the binding is very worn out. The leaves are heavily soiled in the lower right-hand corners.

Paper – thick, white, and high quality. Watermarks: *coat of arms with an eagle and the letters CA* and *coat of arms with an eagle*, a second type, with the letters *GFA*.

Binding – cardboard, wrapped in ornamented leather; the stamps, applied through blind tooling, have completely rubbed away.

Script – large new half-uncial by one copyist, with a pronounced rightward slant. The scribe writes 15 lines to the page. Regular usage of catchwords.

Ink – black for the main text and red, with an orange tint, for the headings and instructions.

Decoration – headpiece on f. 1r, П-shaped, 40 × 86 mm for the entire area; the upper part is taken up by a very crude depiction of a cross with vegetal ornaments on either side, drawn only in ink; the two short sides are double-outlined, each one divided into two vertical fields filled in with geometric motifs – a grid of rhombuses on the outer side and vertical wave-shaped strips on the inner side. This part of the headpiece is colored in a checkerboard design with the black and red ink used for the text.

Contents:

Ff. 1r–21r: Парастасъ. НаченшѸ Іерію: Бл҃гословенъ бг҃ъ нашъ: и кади надъ коливо кр҃тообразно. И глаголемъ шаломиъ чѣ: ...

Ff. 22r–29v: blank

Ff. 30r–b: in another hand with smaller writing: Ѹктенїа вселенская ѡ оу҃сопшїи.

Language and orthography – Church Slavonic; a copy of a Church Slavonic printed book.

Scribal notes – none.

Inscriptions:

On the sheet affixed to the inner side of the front cover, hidden under cardboard sewn with white thread, is the note:

НИНО НЕШЕВЪ РОДИ МОМУЕ: СТЪДАНЪ.

КОУ8 КРАЮВЪ РОДИ СНЪ СТЪДАНЪ.

ГЛАФУО КОЛОВЪ РОДИ СИНЪ ДЕНУО – then something crossed through.

On f. 22: written in ballpoint pen is No. 10; it is crossed through with red pencil and No. 17 has been written (the number under which the manuscript is registered in the old inventory book).

On f. 35r: 1845. ТО ИАНВАРІА 20 ТО ДА БЪДЕ ЗНАЕМО, КАКВО СА СОГЛАСИХМЕ НИЕ ТРИМА: СИРЕЧЪ: ПОПА КОСТО, ПОПА ЛЪКА, ПОПА МИХАЛЪ. ЩОТО ПЕЕМЪ ПАРАСТАСЕ : ДА БЪДА НИ СЕ ОБЩО БРАТСКИ. АКО ЕДИНЪ ѿ НАСЪ И ДА СА НЕНАМЕРИ: СИРЕЧЪ: И ДА НЕ ПРИСЪТСТВВА, ДА НЕ СА ЛИШАВА НЕГОВОТО. И ТАКО ОУДЪМАХМЕ, КОЕТО ПОДТВЕРДИХМЕ И СОС ПИСМО.

History of the manuscript – the book is probably from the library of Marin Pop Lukanov, whose father, Father Lukan, is mentioned in the inscription. It was probably received in the museum at the Cultural Center “Knowledge” in 1895, which is apparent from the old inventory book. It was received in the Regional Historical Museum in 1975. The inventory number initially registered was No. 17, 10 (both of them crossed out), and No. 17 again. It later acquired inv. No. 577/997. Its current call number is: 023.B.A-2.ИНВ. No.1742.

Photographs: Of ff. 1r and 35r; see Plates XLIV–XLV.

OCTOECHOS
FROM THE 1830s

I + 121 + I paper leaves; 225 × 170 mm. Dimensions of the written area: 180 × 140 mm. Outlined text frame. It is not divided into quires. There is original pagination with Cyrillic numerals, according to which there are eight leaves missing between f. 113 and f. 114.

General physical condition – the manuscript is relatively well preserved.

Paper – thin, white, new, with clearly made out vergeures, two types. Watermark: *lion* and *initials FFA*. F. 73 was added later – thick paper, yellowish, without a watermark.

Binding – thick cardboard with blue paper glued on top; the spine is made of reddish leather, with false raised bands applied through gold-tooling; in the upper part is a stamped vegetal motif, and under it, written in ink, is No. 89.

Script – medium new half-uncial, an imitation of old models, with 20 lines to the page, by one copyist. Headings above the text in red ink and catchwords. At the end of every tone there is an addition in a semi-cursive by the same hand. There are also additions and corrections throughout the text in fine print.

Ink – black for the main text and red for headings and initial letters.

Decoration – none.

Contents:

Heading: Осмогласникъ: сложенный стѣмьъ Иуанномъ
Дамаскиномъ.

Ff. 1r–20v: Гласъ. Я.

Ff. 21r–37r: Гласъ. Ъ.

Ff. 37v–54r: Гласъ. Г.

Ff. 54v–65v: Гласъ. Д.

Ff. 66r–85r: Гласъ. Ѓ.

Ff. 85v–102v: Осмогласника, гласъ. С. At the end in red ink –
Конецъ а гласа.

Ff. 103r–113v: Tone 7, without the end.

Ff. 114r–121v: Tone 8, without the beginning.

Language and orthography – Church Slavonic. The text of the manuscript corresponds completely with the text of the printed octoechos of the 18th and 19th centuries.

Scribal notes – none.

Inscriptions –none, just a faded blue stamp of the Cultural Center “Knowledge” visible on f. 1r.

History of the manuscript – it is not clear when the manuscript was received in the Regional Historical Museum. The monument has an old inv. No. 605. Its current call number today is: 023.B.A-2.ИHB. No. 1743.

Photographs: of ff. 1r and 37r; see Plates XLVI–XLVII.

FATHER PAVEL'S BOOK OF KATAVASIA
FROM THE 1830s

IV + 47 paper leaves; 168 × 119 mm. Dimensions of the written area: 115 × 85 mm. The text field is framed. Quires of four leaves each, unnumbered. There is later pagination in Arabic numerals. Nothing missing.

General physical condition – good. The book has not been used very much. Some pages have ink stains.

Paper – thick, high quality, with discernable laid lines (*vergueres*). Watermark: *lion standing on hill*, without an exact analogue.

Binding – thin beige paper, 167 × 115 mm; cloth back. On the left cover, drawings in ink, depicting three doves, one on top of another, two of them with a cross in their beaks.

Script – small to medium new half-uncial by one copyist. The scribe writes 20–21 lines per page, with catchwords. The Greek text is written in Cyrillic. Only the headings are in Bulgarian.

Ink – black is used for the main text. The headings and initials are done in red ink with more of an orange tone.

Decoration – rich, but very simplified in terms of execution. It includes miniatures, headpieces, initials, and tailpieces. The miniatures are rather naïve, line drawings in pen and ink, with uncertain contours, crude strokes, and watercolor with pale paints, evenly applied. The colors used are orange, pale green, blue, pale violet, and in places – gold. From f. 19r until the end, only orange and black ink are used. The entire decoration is the work of the scribe.

Miniatures – full-page, in frames.

F. IIIv: in a double frame, with blue and orange stripes included in the quadruple outlines. In the center there is an icon image of the Virgin Mary of the Virgin of Tenderness type, with the Christ Child in her right arm; both of them wear crowns. The inner frame around the figures creates an association with an icon from the iconostasis or proskinitary; in the opening of the ark, above the head of the Virgin Mary, clouds and two cherubim are clumsily drawn. The colors of the clothing are pale green and pale orange, with a thin layer of gold (quite degraded) on the nimbuses, parts of the clothing, and around the images; the background is blue.

F. 7v: the Baptism of Christ (Epiphany); in the foreground to the left is a large figure of St. John the Baptist with a cross and gonfalon on it, which is marked with the words *Се агнецъ бжїи*; a tree is depicted to John's left, and above the figure in a rectangular frame and in large lettering is the name **G: IΘ): ΠΡΟΤΕΥΑ**. In the background are positioned the quite small figures of Christ, a cloth wrapped around his body, and St. John, who is standing on a rock and baptizing Him, again carrying a cross with a gonfalon; the River Jordan, between rocky banks, is labelled *Ιορδάνη*. A dove is coming down from the clouds above, and under it is the inscription: *Θεи естъ сн҃ъ мои возлюбленїи*. To the lower right, the name of the scribe and artist, *Πάβελ' ιερέи*, is written.

F. 18v: the Annunciation, unfinished, left as a drawing.

F. 22v: the Resurrection of Christ; in the center, on an open sarcophagus, Christ is presented at full length, holding a cross with a gonfalon and surrounded by clouds; below are soldiers guarding the tomb – two of them sleeping and one standing, to the right. The coloration is in pale hues of gray, blue, green, and orange.

On ff. 14v and 27v there are areas left blank, corresponding to the Candlemas and Ascension scenes.

Headpieces on ff. 1r, 15r, 19r, 23r, 32v: except for the last, these consist of vegetal motifs of curling stems with different colored flowers and leaves, positioned between the text frame and the heading. The last headpiece resembles a string of beads with a small cross-like figures above its center.

Initials – numerous, small, with geometric shapes and ornamented with various vegetal motifs of thin stems and flowers, which wind under or over the letter, and in the latter case, create the decorative effect of a small headpiece.

Tailpieces on ff. 6v, 13v, 32r – these consist of rich vegetal compositions with the same stylistic features of the headpieces and initials.

On f. 1r an ink drawing consisting of a large, highly stylized vegetal motif in a teardrop shape; there is a double contour on the upper tip, filled in with a white strip on a black background, resembling a snake's body; from it two symmetrical pairs of snakes protrude, with their heads bending downward, almost unrecognizably simplified.

Contents:

Ff. 1r–6v: *Καταβασία на рождѣтво г҃да в҃га ѿ с҃пса нашегѡ ѿнса х҃рта*

F. 7r: blank

Ff. 8r–13v: *Καταβασία на сѣтѣ вѣговленіи гдѣ гласъ в пѣснь а.*

Ff. 14r–v: blank

Ff. 15r–18r: *Καταβασία на срѣтеніи гдѣ гласъ г пѣснь а.*

Ff. 19r–21v: *Καταβασία на влѣговѣщеніи бѣцѣ гласъ. а. Пѣснь. а.*

F. 22r: blank

Ff. 23r–27r: *Καταβασία на воскресеніи гдѣ гласъ а, пѣснь а.*

F. 27v: blank

Ff. 28r–32r: *Καταβασία на сѣтѣ вознесеніи гдѣ вѣа и спаса нашего иса хрѣта гласъ а пѣснь а.*

Ff. 32v–35r: *Καταβασία на воздвѣженіи ѣтна и животворѣщаго креста гдѣ и пѣснь а.*

Scribal note – on f. 7v: under the miniature Epiphany (St. John the Baptist) in the lower part in fine script: *Павелъ. іерей.*

Inscriptions:

F. Ir: signature of *Михалъ попъ Георгіевичъ.*

F. IIr, at the beginning:

1832 на наноаріе на 20 | како са згодих и ожених пиша џи похарџих за свалбота (sic!) грѣ 8032. At the bottom: *катѣ са згѣд.* It appears to be from the time when the book was copied. On the same leaf there is a faded stamp from the Cultural Center “Knowledge.”

F. IIIr, by a later hand: *Изъ книгитѣ на ЛПавловѣ 2/VII 94.* Added below in ink: *No. 393.*

History of the manuscript – as can be seen from the ex libris above, the book was privately owned until 1894. It probably entered the museum of the Cultural Center “Knowledge” in 1895 and was registered in the old inventory book under No. 4. The same number was placed on the front cover, in the upper right, and on f. IIIr – in the upper left-hand corner. It was until recently classified under inv. No. 1113₁₈. Other inventory numbers: No. 339 is written on f. IIIr; it has been crossed out, and No. 393 had been added. The current call number is 023.В.А-2.ИНВ. No. 1745.

Bibliography: Иширков, Анастас. Мирю и Д-р Коста Павлови. – В: *Ловеч и Ловчанско*, кн. III, 1931, 43–55.

Photographs: of ff. IVv–1r and 7v–8r, see Plates XLVIII–XLIX.

FATHER LUKAN'S SCHOOL REGISTER BEGUN IN 1840

76 paper leaves; 210 × 125 mm. There is no outlined written area. Some of the sheets are ruled for tables, with lines that are uneven and crooked. The manuscript is not divided into quires. There is no original pagination. No omissions.

General physical condition – very good, since its only user was the writer himself.

Paper – thick, bluish, without watermarks.

Binding – heavy pasteboard wrapped in thick yellow paper and a leather spine, done by Father Lukan. There are two rhombuses drawn with ink on the front cover, with the anagram of Father Lukan placed in the center. There is also a similar decoration on the copy of the Perpetual Calendar (see No. 11 here).

Script – large, half-cursive in places, with the specific characteristics of Father Lukan's penmanship. The writing has several variants as the register was filled out over the course of twenty years.

Ink – brown, faded, and in places – black. There is no red lettering.

Decoration – none.

Contents – the register was begun during the time when Lukan Iliov Lilov was a teacher at what was called the Lovech Metochion at the Glozhene Monastery. Later, after it was begun, he started also writing reports of his activity as a priest.

F. 1r: title page: 1858 ѿ ноевбра 1 | селски тѣфѣрьъ, | записки за живи | и оумреле. | за вароша | и за враца | и за тр... | и за зѣманѣ | даванѣ | врацѣнско и голѣцѣ

Ff. 1v–19r: contains records of pupil fees paid at the monastery school. The names of the parents and children have been entered. The register begins with the date of October 26, 1840. F. 1v contains late records from 1857. Since the data have been printed in full (see the bibliography), specific texts will not be cited here.

Ff. 19v–26r: records from 1841, the first being from January 1.

Ff. 27r–76v: various records for children enrolled in the school, baptisms, funeral services, and weddings.

There are also records from 1860–1865 in the register, with the main information registered in the later years being about different sacerdotal activities and the money received from them.

On f. 3r: a list of the children who were born and who died in Lovech in 1858.

There are over 500 names written in the register. In many places the names of people from three generations of a single family are listed: the grandfather, the son, and the grandson. A large part are names of residents of Lovech, the village of Vratsa (today Stefanovo), and the Lovech village of Golets. The text is thus a valuable reference work on the population of Lovech in the 19th century.

Language and orthography – the language is modern Bulgarian in the Lovech dialect. The orthography is unfixed, not following any unified norms. The same word is written in several different ways. Both jers are used, but ь predominates. The word-final jer is often omitted. There is confusion of ѡ and Ѡ, and ѡ is used instead of я. There is regular usage of ї for и in all positions.

Scribal notes – on the sheet glued to the front cover: **Гей тефтеръ** сочиних' азъ попа' Лѡка за потреба въ ѡчилището : 1840. декеврий 26.

Inscriptions – none.

History of the manuscript – for a long time, the manuscript was kept in the home of Father Lukan. By the end of the 19th century, the book was present in the Cultural Center “Knowledge” and was noted in the first inventory book of the cultural center’s new Filip Kanits Museum under inv. No. 20 from 1895. When the collection was later moved from the cultural center, the register was not included in the museum’s newer inventory books. It is interesting to note that while all of the museum’s other manuscript books have several different inventory and call numbers, no numbers at all are written for this register. It appears that it was kept somewhere else and was inaccessible. For this reason, a 2006 publication by Snezhana Laleva (“Девическото образование в Ловеч през Възраждането” in the newspaper *40 години Съюз на учениците в България – клон Ловеч*. Lovech: 1 Nov. 2006, p. 8) made a strange impression. This publication included the following assertion: “The names of the first female pupils are mentioned for the first time in the registry of Father Lukan, who was the director of the Glozhen Monastery school from 1840. Noted on one of the pages is ‘1841 October 6 – Paraskeva Neykova came,’ and on another, ‘1841 October =: Mariyka Dikova came.’ This is actually also the earliest documentary source related to the education of girls in Lovech.” Two things make an impression in this publication: first – nowhere is it noted where the reg-

ister in question is kept, what its call number is, and other such necessary elements, and second – it does not mention on exactly which page these records are found, which is obligatory information for an academic publication. And third – and most important – such records, unfortunately, do not exist in Father Lukan's register. In 1840, Father Lukan recorded his pupils on the same date – October 26, and in 1841 – on April 23. And nowhere, naturally, are there girls' names. There is one single entry on October 6, 1841, on f. 24v, in which the names Evstatie and Todor are written. The current call number of the manuscript in the inventory of the RHM – Lovech is 023.B.A-2.ИНВ. No. 1744.

Bibliography: Bibliography: Иширков, Анастас. Мирю и Д-р Коста Павлови. – В: *Ловеч и Ловчанско*, кн. III, 1931, 43–55.

Христова, Боряна. Един училищен тефтер. – In: *Ловеч в българското културно пространство (Ловчански сборник)*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2019, 58–66.

Photographs: of ff. 1r, 9v–10r, and 75v–76r, see Plates L–LII.

TEXTBOOK/PHRASE BOOK WITH PARABLES
FROM 1854

I + 97 + 138 + 4 + I (blank) paper leaves; 170 × 105 mm. Dimensions of the written area (there is no approximately outlined area): 135 × 75 mm, but it varies in places. Part of the manuscript (up to f. 97) has original numeration with Arabic numerals on the sheets, in the center of the top margin. It is divided into two parts with separate foliation. The first part encompasses ff. 1–97, and the second, ff. 1–138, but the original foliation only goes to f. 9. Quires of 8 sheets each, numbered at the beginning and end with Arabic digits: 1Вый, 2ый, 5ый, but irregularly (mainly in the beginning), 7ый.

Omissions – three 3 sheets are cut out between ff. 38 and 39, probably by the compiler, since the numbering continues without interruption.

General physical condition – very good. The book is almost unused.

Paper – two types: white, thin, thicker in places, without watermarks, and a second thinner, like cigarette paper, also without watermarks.

Binding – thick pasteboard, wrapped with marbled paper, half-bound in dark brown leather. Marked on the spine is the name “Христо Теодоров” and “Разговоръ” [‘Conversation’].

Script – new penmanship, typical for the 1850s – 1860s. Half-cursive, 17 lines to the page.

Ink – black for the main text. On f. 94 there is also writing in blue ink. No red lettering.

Decoration – small head- and tailpieces, with flower motifs, ink-and-pen drawn; on f. 16v (II part) a larger tailpiece, shaped as a bouquet of various flowers, also drawn by black ink.

Contents – the manuscript is entitled: *Влагалище за дѣца-та*. It begins with *Разговоръ осмый. День осмыи*. For each lesson there is a *притча* [‘parable’] or a *повѣсть* [‘short story’], which is actually a type of folk tale. The first story: A king marries a king’s daughter and dies before his son, whom they named Dezar, is born. His eyes are big and beautiful; his lips, sweet and pretty; but his nose is so large that it covers half his face. The queen is inconsolable, but her serving-maid tells

her that his nose isn't so big – it is a Roman nose, and all great heroes have big noses.

Part I:

Ff. 1r–27r: **Разговоръ осмыи**

Ff. 27v–55r: **Разговоръ деветый.**

Ff. 55v–83v: **Разговоръ десетый. День десетый. Павелъ**

Ff. 83v–97v: **Разговоръ единадесетый. День единадесетый.**

Учитель Янфелій, Булогый, Евтиховъ, Павелъ и Філіппъ.

Part II:

Ff. 1r–16v: **Благалище на дѣцата. Разговоръ первый. День первый.**

Учитель Петко, Триуко, Драганъ, Божанъ и Стоянъ.

Ff. 17r–49r: **Разговоръ четвъртый. День четвъртый. Павелъ...**

Ff. 49v–73v: **Разговоръ петый. День петый.**

Beginning: **Добръ дошла, деца мой(!).**

Ff. 74r–88v: **Разговоръ шестый. День шестый.**

Ff. 89r–138v: **Разговоръ дванадесетый. День дванадесетый.**

Language and orthography – the book is a translation from Russian, quite literate in modern Bulgarian; the orthography preserves the rules of the Russian original.

Scribal notes – on f. 73v (second part): **Конецъ 1854-го Марта на 20 день.**

Inscriptions – on f. 16r: written in ballpoint pen, in the lower margin, is Inv. No. 616-B. О.Ф.

History of the manuscript – the book was an old possession of the Cultural Center “Knowledge”; in the old Inventory Book it was added under inv. No. 250. In the Regional Historical Museum it was classified under inv. No. 616-B – ОФ, which is glued onto the front cover. Its current call number is 023.B.A-2.ИНВ. No. 1746.

Photographs: of ff. 1r and 73v, see Plates LIII–LIV.

ARITHMETIC PRIMER (MATHEMATICS TEXTBOOK. PART I)
FROM 1857

160 paper leaves; 200×165 mm. Dimensions of the text area: 140×125 mm. It is not divided into quires and there is no original pagination. Nothing is missing.

General physical condition – relatively good, but the sheets are wrinkled and stained from improper storage.

Paper – poor quality, yellow and thin, without watermarks.

Binding – heavy pasteboard, wrapped in dark green decorative paper; half-bound in brown leather; imitation raised bands. On the left cover there is a label (round) with the number 169/505. Next to it, on the pasteboard, the number 348 has been written in ink.

Script – new penmanship from the 1850s. The scribe writes 20–21 lines per page. Most of the pages are filled with numbers.

Ink – black. There is no red lettering.

Decoration – simple head- and tailpieces in black ink.

Contents – the copy made was based on Hristaki Pavlovich's *Arithmetic or the Science of Numbers*, published in Belgrade in 1833, but a number of changes were made – both linguistic and in the calculation examples given.

F. 1r: title page: *ЧИСЛИТЕЛНИЦА ЧАСТЪ 1. Що е числителница? Числителница е оная наука, коя-то ны учи да познаваме числата и да правиме прав и със леснина секакво численїе хесапъ.*

Ff. 1v–44v: Textbook:

Beginning: *Үто е число и кои сѧ числителните знакове?*

From f. 45r until the end of the next, a later hand has written the bills from a fabric and clothing shop in Lovech – names, purchases, and prices. For example:

Дюканъ сайвїята пазарѹва: | 4:2 синьо платно по 3:10 др. | 4/8
лакти басма по 3:30 др.

Басилъ на хаѹи Иванѹа син' му има [да] дава от илеунтѹ 13:20

Басилъ Генѹвъ има да дава 4:90

На свищовунтѹ на Илія давалъ на заем 50 гр^ѹ.

Драганѹвница има да дава 32.

Христо Станїевъ пазарѹва пѣтѣри за гр^ѹ 27.

Яли ефенди пазарѹва бяло плат за 22...

КАСАРОВАЛУ ЮМЕРЪ КОРВЕЯ 14: ЛАК ЗЕ ВЯЛО ПЛАТНО 42.

The **language and orthography** – the copyist has attempted to modernize Hristaki Pavlovich's language and has sprinkled it with Russian loanwords. Many Turkisms are used. Word-final jers are added.

Scribal notes – on the sheet glued onto the left cover:

ДА СА ЗНАИ, ЧИ АРИТМЕТИКА... ДА СА ЗНАЙ ЧИ ТАЗИ АРИТМЕТИКА [Е] НА СТЕФАНЪ ГЕОРГИОВЪ НАПРАВИЛ САМ 1857.

On f. 39r: *Господинъ С... Георгиевъ (!)*

Inscriptions – none.

History of the manuscript – the book was found among the books of Vasil Kolev Mirvanski, of Lovech, who died on February 11, 1931, at the age of 86. It was donated to the Lovech Cultural Center “Knowledge” in 1931 by Georgi I. Kochev of Lovech, and was registered under inv. No. 348. It was catalogued under inv. No. 169/505 at the Regional Historical Museum. The current call number is 023.B.A-2.ИНВ. No. 1747.

Photographs: of ff. 1r, 5r, and 30r, see Plates LV–LVII.

APOCRYPHAL PRAYERS
FROM 1860

12 + III paper leaves; 183 × 115 mm. The written area is not outlined and it does not keep to a particular size: approximately 140 × 90 mm. The manuscript is bound in a printed book, translated from Greek, describing the regulations for Eastern Orthodox church weddings: *Кратко и ясно описание за свадбы, съгласно съ правилата на восточната църква. Преведено отъ гречески отъ протоно-тарѣа папа Димитрѣа съ повелинїемъ всесветнаго митрополита Терновскаго Господина Г. Неофита. | а напечатано от Юванна Стоянова Свиштовца Мерданскаго | 1854 лѣто б Октомвръ|Въ Новый Садъ|Въ книгопечатната | г. Др. Данїила Медаковича.* It is not divided into quires.

There are no omissions.

On the empty leaves in the front and back, names are written for memorial services – Tsvetan, Stanoe, Yovan, Velichko, Stoyancho, Mile, Gotsa, Pliya, Mladen, and others. At the end, the year **1862** is noted.

General physical condition – good. There are traces of wax candle drips.

Paper – think, yellowish, without watermarks.

Binding – heavy pasteboard wrapped in dark brown leather; on the leather of the left cover is an incised double rectangular frame with diagonals engraved within; on the leather of the right cover, a double-outlined rhombus is formed in the same way. The raised bands on the spine are also emphasized by incision.

Script – new half-uncial, an imitation of older models, with 17 lines per page. Irregular use of catchwords.

Ink – black for the main text and an orange-red for headings and capital letters.

Decoration – primitive, executed everywhere in black and orange-red ink.

Headpieces – uniform, comprising vegetal ornamentation over a horizontal line, distantly resembling printed models.

F. 1r: a composition of a winding stem with large flowers and buds, over a horizontal line; there is a small cross on top, in the middle.

F. 6v: the composition is from individual, double-outlined leaves and small blossoms; in the center is drawn the symbol of the Holy Trinity – a triangle with an inscribed Eye of God.

F. 8v: the winding stem is adorned with small blossoms, and three tendrils branch off from it.

Initials:

F. 6v: heavily outlined, in a geometric shape; the stem is interrupted in the middle by a small “white” quatrefoil and finishes in a small tendril; under the letter, a primitively stylized floral motif is developed, filled in on the left by dash strokes, one on top of another.

F. 8v: fine, with decorations under the letter similar to that above.

F. 9r: similar to the initial on f. 6v, with tendrils at the end of the stem and dash strokes under it.

Tailpieces:

F. 10r: formed by several rows of fine wavy stem with tendrils.

F. 12r: in the shape of an upside down triangle, outlined by the same wavy stem, dividing the inner area as well, and finishing in a circle, in which an eye is inscribed. Around this figure, within the field, is the colophon of the scribe, written into the tailpiece.

On ff. 2v, 3r, 4r, 4v, 5r, 5v, 6r, 6v, and 9r, after the chairetisma and the prayers, the end of the line is filled in with wavy lines with small tendrils.

Contents – a collection of apocryphal prayers, prepared as an amulet. Their contents is given below in full because of the importance of the texts.

Ff. 1r–6v: **Гѣа милѣва ѡврътена выст' на Гробѣ прѣчтыа дѣвы вѣды,** вѣдомо же вѣди аще кто прочитает на всякъ день и носитъ ю оу себѣ не оубоит сѧ ѡ наградѣ смѣрти. ниже въ мори, или на пѣтъ пойдѣши: и ѡ всякѣа немощи, и вѣди прочитати изъбавляет сѧ.

Милѣва прѣстѣбѣи вѣцѣ:

Чѣта ѡтроковицѣ прѣчѣаа влѣче. надѣждо всѣхъ ненадѣемихъ, гпѣж моѧ слѣнце славаа, и превлагаа височайшаа нѣбсъ Пречтѣнѣйшаа солнечныхъ лѣчезарныхъ свѣтлостей чѣтѣнѣйшаа несравненнѡ херувимѡ и всѣхъ серафимовъ, праѡцевъ надѣжда прѡбовъ, славо апѡловъ похвало и всѣхъ мчѣниковъ Прѣпѣны радѡваніе, и пѡсниковъ. славо авраамовъ, ісааковъ, іаковль, весѣліе, и гедеѡнъ ново рѣно, стѣтеліе, аароновъ мѡѡсѣевъ и всѣхъ стѣхъ красѡтѡ.

Кадѣилницѣ златаа, и свѣщницѣ свѣтонѡснаа стамнѣ носившаа, нѣбснѡ маннѡ и китовѣ, истинный бѣжѣственнаго закона, всецѣрѣце

всепѣтаа стѣйшій престолѣ оутѣшеніе все чѣаа троерѣчыце моа
наставницѣ всемъ престѣаа ѡтроковице.

Ѹкѣпнѡ непалимаа пространное вѣкстѣилище: жезлъ процвѣтши:
дѡрѡна ѡнаго жезлъ показала са еси истина, и цвѣтъ сынъ твоѡ.

Изь корене, возрастшаа давидова хртѡсъ создателъ нашъ, бгъ, и
вѣла. вседержителъ вышній, и единъ влгодѣтелъ.

Ты поплѡти родила еси, бга и слѡва, прѣжде рожѣства дѣйствиющаа,
и порѡдѣвѣ двѡ.

Ключи дѣвства не повредѡ бгъ, и создателъ моѡ, иже изъвождъ твоею
воплотивыйса безсѣмене двѡ, ипрѡирирѡ насъ бгѡвы хртѡсъ снъ твоѡ.

Ты помощница безпомощнымъ и грѣшнымъ: ѡбщевѣаемымъ
пристанѣце оутѣшеніе мѡрѡ.

Затворенымъ скѡрое свокожденіе ты сѡримъ застѣпленіе, и
избавленіе плѣннымъ.

Ты волѡщымъ врачъ и спасеніе мѡрѡ, ты монашествующымъ
оутвержденіе, и мирѡномъ надѣда ты, вѡвѣтъ терпѣніе, застѣпленіе и
покрѡвъ, ты еси двѡмъ похвала вѣнецъ же и красота.

Ѹтроковице чѣаа црѣце Гпже моа, да не похвалитса нама сатана
пагѡворѡдныи, и нама сквернавы да не возноситса врагъ моѡ.

Помилѡи ма оубѡгаго, и ѡскверненнаго прогнѣвавашаго залъ во
грѣсѣхъ многѡхъ творца и бга моего сдѡію изъидителя.

Ты во моѡ пристанище, помощница и предстѡтелница, и вѣсъ леждъ
вѣщцѣ подъ твоимъ покровомъ, припадаю всепѣтаа, и равскѡй вопіѡти
молюта гпже моа со многими слезѡми да не преслѡтки моѡ исъ всехъ
жизнодавецъ за многѡмъ таже содѣлахъ грѣхѡи посѣчетъ ма.

Молю же таа всечѣаа прѡитыми ко хртѡсъ моѡмѡ, и вынѡтили во
дворѣхъ праведныковъ, ѡнѣхъ идѣже сдѡ слѣзы нѡ скорѡвъ нѡже
печѡлъ ни мѡка нѡже тѣснѡта.

Но радѡстъ не иждиваемаа, и наслажденіе прѣвнѡхъ красѡта
непрестѡающими, и жизнь концѡ не имѡщаа слѡдѡстъ и радѡваніе слава
и свѣтлѡстъ.

Исполны оуста моа влгодѡти сладчайшаа, и просѣвѣти дшѡ мою,
ѡбрадѡваннаа: и подвыжи оустнѣ моѡ и тѡзыкъ, во ѣже пѣтита сдѡшѡю
радѡстною, и оусерднымъ серѣцемъ, и слѡдкое пѣніе аггѣлско. ѡно егѡже
гаврѡилъ вѣща къ тебѣ мѡты двѡ страстей моѡхъ и изъбавитыса: и
всѡкаго грѣха.

Рѡдѡйсѡ свѣтлѣйшее бжѡіе прѡѡтелище и свѣтоносное.

Рѡдѡйсѡ вѣщѣ ѡбрадѡваннаа.

Рáдѣйсá бл̄жен'ѣйша въ женах' д̄во
 Рáдѣйсá свѣздо пресвѣтлаá м̄ты д̄во ѡтроковицѣ.
 Рáдѣй свѣтлорóдшаá всѣхъ ц̄рл
 Рáдѣйсá возсѣавшаá свѣтъ прáвды
 Рáдѣйсá гп̄же вл̄цѣ высочайшаá. всѣхъ.
 Рáдѣйсá м̄рѣ и радóсте и всегò м̄ра спасен̄їе.
 Рáдѣйсá радóсте всегò чл̄вчскагò рода.
 Рáдѣйсá проповѣдан̄їе всѣх' пр̄ркò
 Рáдѣйсá мч̄никовъ добротò и вѣнц̄въ прв̄ишмъ.
 Рáдѣйсá преподóбнымъ похвалò и п̄бн̄їе монашеств̄юющимъ
 Рáдѣйсá п̄вствѣн'ѣйшаá ст̄г̄ителехъ и красото.
 Рáдѣйсá гл̄голан̄їе п̄кснопевцел' всѣхъ.
 Рáдѣйсá изъбавляющаá мá ѡ пагѣбныхъ см̄рты.
 Рáдѣйсá свободающаá мá трѣса тагчáишагò.
 Рáдѣйсá пресловѣтое и вседòвное вселен̄їа ч̄до.
 Рáдѣйсá наслажден̄їе всѣхъ з̄емнороднымъ и оукрaшен̄їе.
 Рáдѣйсá раю слáдости безсм̄ртїе
 Рáдѣйсá др̄во ж̄изны гóрнаго
 Рáдѣйсá ст̄кно вѣрным' и спасен̄їе всѣмъ.
 Рáдѣйсá пристàнище ѡб̄рвæемы бл̄гòвтишное.
 Рáдѣйсá без' вѣдное всѣмъ оум̄ершимъ.
 Рáдѣйсá ст̄агò д̄ха истòчнице запечатлѣбнымъ.
 Рáдѣйсá похвалò намъ рабомъ твоимъ смиреннмъ.
 Рáдѣйсá радòван̄їе гр̄б̄шнимъ и привѣжище стрáнымъ.
 Рáдѣйсá ѡсловлæемыхъ оутѣшен̄їе
 Рáдѣйсá предстателств̄юшаá мнѣ в' часть с̄дн̄ый
 Рáдѣйсá преслáвный престòле творцà моего.
 Рáдѣйсá мнóсвѣтлаá и дененъ просвѣчен̄їа моего.
 Рáдѣйсá ч̄тáа см̄а сокр̄шывшáа и ѡ áдà свáзàн̄аа разр̄б̄шившáа.
 Рáдѣйсá ч̄тáа, см̄а слоначалнагò глав̄с сокр̄шывшáа и ѡ áдà
 свáзàн̄аа разр̄б̄шившáа
 Рáдѣйсá е̄аже мнòгаá радóсть м̄р̄с выст̄ь.
 Рáдѣйсá винòвнаго сп̄сен̄їю в̄егò м̄р̄с и слава.
 Рáдѣйсá всеп̄тáа намъ покрòве и предстателнице.
 Рáдѣйсá скиптр̄ѣ вл̄цѣ вѣрных' царей.
 Рáдѣйсá сил̄с дающаá самодержцелмъ.
 Рáдѣйсá слáво и радóсть всѣхъ сценн̄ыкомъ.
 Рáдѣйсá ѡверз̄ен̄їе дв̄рей райск̄а.

Радѹйсѧ скорбѣ прѣставшаѧ и радостѣ подавшаѧ.

Радѹйсѧ едѣме скорбѣ оутѣолившаѧ всѣмъ скорбѣшимъ.

Радѹйсѧ ключѣ нѣснѣю цѣтвѣѧ хрѣтѣва.

Радѹйсѧ пристѣнище невлаемое надѣдо извѣстнаѧ ѡтроковицѣ двѣ

Радѹйсѧ всѣмъ помощницѣ гпже моѧ дѣвицѣ.

Радѹйсѧ свѣтъ пресвѣтлѣи и просвѣщающѣи мѣрѣ.

Радѹйсѧ мѣты хрѣта сѣна, и бѣга живагѡ.

Радѹйсѧ намъ земнороднымъ покровѣ и радости.

Радѹйсѧ внѣтрѣ носѣщаѧ спасаемы надѣждѣ.

Радѹйсѧ невѣстимагѡ вѣстѣвшѧ вочрѣвѣ.

Радѹйсѧ млекоу дойвшаѧ хрѣта жизнедавца вѣщѣдраго бѣга сѧмагѡ создателя моѣгѡ.

Радѹйсѧ во ѡбѣтѣхъ носѣщаѧ сладостѣ стѣхъ аггелѣ и питѣтеля свѣхъ(!) члѣвѣколибѣца щѣдраго вседежитела(!) моѣгѡ.

Сѧ же подѡбѣетъ слава чѣсть и поклонѣнѣ со безначалнымъ егѡ оцѣмъ, и прѣстѣмъ и благимъ, и животворѣшимъ егѡ дхѡмъ нынѣ и прѣсно, и во вѣки вѣкѡвѣ аминь.

Ff. 6v—8r: Млтва архангелѣ Мѣхаилѣ войводѣ нѣсныхъ силъ

Гдѣ бже великѣи црѣю безначалный, послѣ гдѣ архангела своѣгѡ Мѣхаила на помощъ рабѣ своѣмѣ. и мѣк: изѣти ма ѡ врагѣ мойхъ видимыхъ и невидимыхъ ѡ гдѣнѣ великѣи архангелѣ Мѣхаилѣ излѣй мѣра блгаго на раба своѣгѡ, ѡ гдѣнѣ великѣи архангелѣ Мѣхаилѣ демоновъ сокрѣшителю запрѣти всѣмъ врагѡ борющимѣ со мною, сотвори ихъ гѣкѡ ѡбцы, и сокрѣши ихъ гѣкѡ прахъ предлицѣмъ, вѣтра. ѡ Гдѣнѣ великѣи Мѣхаилѣ, архангелѣ шестокрылатѣ, пѣрвый кнѣже, и воеводѣ нѣншхъ, силѣ херѣвимъ и все стѣхъ; ѡ чѣдныи архангелѣ Мѣхаилѣ хранителю, не изречѣнны, вѣдими помощъ во всѣмъ во обѣдахъ, вѣскорѣхъ, вѣпечалѣхъ, вѣ пѣстинахъ, и нараспѣтылахъ и на рѣкѣхъ, и на морѣхъ тѣхѡе пристѣнище, и изѣбѣи ма великѣи Мѣхаилѣ архангелѣ, ѡ всѣкѣя прѣлѣсти дѣаволскѣя, егда оуслѣшима грѣшнаго раба своѣгѡ и мѣкѣ молѣщагѡсѧ тебѣ, и призывѡющагѡ йма твоѣ стѣѡе, оускори на помощъ мою, и оуслѣши млтвѣ мою. Сѣ великѣи архангелѣ Мѣхаилѣ повѣдѣи все противѣщѣѣ сѧ мѣкѣ, силою чѣнагѡ, и животворѣщагѡ крѣта Гдѣна, млтвѣми прѣстѣмъ вѣы, и стѣхъ аггелѣ, и стѣхъ аплѣ. И стѣгѡ великагѡ Нѣколаѣ, чѣдотворѣца, и стѣгѡ пророка, Илѣи, и стѣхъ велѣмчникѣ Нѣкѣты, и Сѣвѣатѣѣ, и прѣпѣныхъ оцѣ, и стѣхъ стѣтителѣ, и мѣчникѣ и мѣчницѣ, и прѣпѣныхъ и бѣгоносныхъ оцѣ нашихъ Сѣмѣѡна, и стѣтитѣла Сѣвѣы, и всѣхъ стѣхъ нѣсныхъ силѣ аминь.

Ⲅ великїи арханггеле Михаиле помозы мнѣ грѣшномѣ равѣ своемѣ, и изъави ма ѿ трѣса и потопа, и ѿ огня и меча, и ѿ напрасныхъ смерти, и ѿ всакаго, зла, и ѿ врага лстивагѡ, и ѿ вѣри на носимыхъ ѿ лѣкаваго, изъавими великїи Михаиле арханггеле Гднь всегда нынѣ и приснѡ и во вѣки вѣковѣ аминь.

Five prayers against pyorrhea follow.

Ff. 8v–9r: Млтва перва ѿ нежита

Ⲅгда идаше нежитѣ ѿ сѡхагѡ мора, срѣете егѡ Исѣ, и рече емѣ, гдѣ идешиши(!) нежите. онъ же ѡвѣща, и рече: Гдй азъ идѣ во главѣ члвѣческою, кости емѣ, и смерчати, кровѣ емѣ пролїати, и на смертѣ емѣ предати. Исѣ же ѡвѣща, и рече Заклинаю та нежите, именовъ оца моего, и во всѣми стѣми, да не виидеши во главѣ члвѣческою, ни же пакости да сотвориши емѣ, ни въ волѣзныи да предаси егѡ, но разлчи са ѿ негѡ, и ѡиди в'пѣстша гори, и вииди во главѣ еленскю, и в'обныи рогїи, ты во сдѣзъ свѣрїе силнии и терпѣливи. а члвѣкъ сый естъ, равѣ бжїи ииѡ: не можетѣ терпѣти, но изыди ѿ раба сегѡ, ѡ имени моемѣ, и ѡ имени оца моего, и дѡха стѡгѡ, и да не прикѡснѣши са к'томѣ.

Ff. 9r–10r: млтва в'торѡ

Гдѣ вгѣ истинный и живый, и подателъ живѡтѣ, иже возложи рѣкъ свою, на главѣ Яддмовѣ, ѡ того же часа глава не поволѣ ни ѡчи егѡ, ни полѣ главѣ егѡ, и стѣи Кѡсма, и Дамїан' да оуѣкнѣтѣ кровь и слезы ѡ очїю равѣ бжїи ииѡ: во имя Исѡ исходаща съ нѣсѣ ѡ вишнагѡ, и стѡгѡ жилища своего. Ни сходащѣ нежитѣ ѿ сѡхагѡ мора, и срѣте егѡ, Исѣ, и вопроси егѡ, глагола гдѣ идеши нежите, ѡвѣща нежитѣ и рече: идѣ в' члвѣческою главѣ мозокѣ емѣ исмерчати, челюсти емѣ сокршити, оуши емѣ оуглашити, ѡчи емѣ ѡслѣпити и оустѡ емѣ оукрывити, и во главѣ емѣ день и ночь, превити. Рече же емѣ Исѣ, возврати са въ сплѣтѣ, идѣже члвѣкъ непрїдетѣ, тамо влѣзѣ в' рогїи еленстѣи, и въ главы воловскїа тобо можетѣ терпѣти, и претраити, и тамѡ превѣдеши, и пождѣ дѡндеже нѡ и земля. Мимо идѣтѣ оувои са бга сѣдѡцагѡ на престѡлкѣ херѡвїмстѣи, дѡндѣже прїдетѣ всей вселенѣи сѣдити и тебѣ нежите; Злоначалниче всакомѣ недѣгѣ. Заклинаю та изиди, и ѡиди, ѡ члвѣка и не вврати са в' негѡ. всакаа слава подобаетѣ оцѣ, и снѣ, и стѡмѣ дѡхѣ, аминь.

Ff. 10v–11r: молитва третѡ.

Бгѣ море іакоже стези прѣходѡше и изъ мора рѣки исѡшаше, и равѣ бжїи недѣгѣ ѡдержкїи вѡше, главою и лицемѣ, Тогда слышавѣ арханггелѣ Михаилѣ, и рече емѣ ктѡ еси, онъ же речетѣ еже вываетѣ. И

рече нежитѣ ѡзѣ ѣсмь микранѣ и ѡдѣ въ члѣвѣческою главѣ, да мозгѣ ѣмѣ снѣмѣ, и костѣ ѣгѣ сокрѣшѣ, кровѣ ѣгѣ проліѣ, и рече Гдѣ Мѣхѣйлѣ, и Гаврѣйлѣ идѣте, и рѣцѣте микранѣ, да оустрашит сѣ ѡ глѣса моегѣ, ѡнѣже и дѣша и рѣша ѣмѣ, не ходѣ во члѣвѣческѣю главѣ но иди вѣ пѣстѣм гѣри, и види во главѣ ѣленевѣ, и во ѣвнѣм роги, и тамѣ превѣди до скончанѣе вѣка, престани ѡ равѣ бѣжѣа. и мѣрѣ : да тѣ Гдѣ не ѡспѣтѣ во ѣгнѣ вѣчнѣм, іѣко слѣва подѣбѣетѣ во вѣки аминѣ.

Ff. 11r–v: мѣтва четвѣрта.

Во ѣмѣ ѡцѣ, и сѣна, и сѣаго дѣха. Градѣтѣ вѣ сѣта, сѣтѣм ѣѡакимѣ, и сѣтѣм Пѣтрѣ сѣ Пѣвломѣ. и сѣрѣтѣста нежитѣ, и сѣрѣста ѣмѣ, Гдѣ ѣдеши, ѣнѣ же рече иѣдѣ вѣродити сѣ вѣ члѣвѣка и тамѣ ѣгѣ погѣбитѣ, ѡвѣшашѣ сѣтѣм и рѣшѣ, ѣмѣ Заклинѣемѣ тѣ во всѣдержѣтелемѣ вѣгомѣ саваѣѣѣ вѣсѣмѣртнѣм Заклинѣемѣ тѣ шѣстокрѣлатѣмѣ, и мнѣго ѡчѣитѣм аѣгѣлы Заклинѣемѣ тѣ во сѣтѣм аѣрѣхѣаѣгѣлѣм, и чѣтѣри ѣвѣлтѣм, и во сѣтѣм прѣрѣоцѣ, и аѣпѣли и мѣчнѣки, іѣкѣ да не видиши вѣ члѣвѣка сѣгѣ, ѡстави равѣ бѣжѣа: Во ѣмѣ ѡцѣ, и сѣна, и сѣагѣ дѣха, аминѣ.

Ff. 11v–12r: мѣтва пѣтаѣ

Иѣкѣ же иѣдѣше нежитѣ и по нѣго чѣтѣ чѣстѣ нежитѣм и сѣрѣтѣ иѣхѣ аѣрѣхѣаѣгѣлѣ Гаврѣилѣ и рече ѣмѣ Гдѣ идѣте, и рече нежитѣ, чѣо мѣ прѣшѣашѣ Гдѣ, ѡзѣ иѣдѣ вѣ чѣловѣческою главѣ, мозгѣ ѣмѣ иѣзвѣрѣци ѡчѣ ѣмѣ ѡслѣпѣитѣ. Тогда рече ѣмѣ аѣрѣхѣаѣгѣлѣ Заклинѣю тѣвѣ нежитѣ, иѣменѣм бѣжѣмѣм разлѣчи сѣ и ѡидѣ ѡ равѣ бѣжѣа Во ѣмѣ ѡцѣ, и сѣна, и сѣагѣ дѣха, аминѣ.

Language and orthography – Church Slavonic.

Scribal notes – on f. 12r: Прѣписано выѣтѣ в : л : Х | 1860 : мѣ мартѣ | 2: дѣнѣ ѡ Нѣколѣ | Гѣрговѣ ѡ: с: | Бѣвѣ.

Inscriptions:

F. 12r: under the scribe's note – an ex libris stamp: *Фѣко Фѣковѣ | Адѣвокатѣ. Лѣвѣчѣ.* It also appears in three more places and on the printed book.

F. 11r: Пѣвнѣ Зѣдравѣко Бѣнѣко і рѣ[но] | мѣитарѣ Дѣмитрѣм (sic!) і кола | Бѣличѣко Гѣльпѣ (sic!) Бѣжилѣ | Дѣмитрѣ Тѣодѣрѣнѣ Лѣхѣ Стѣна і кола | Златѣко Бѣличѣко | Нѣйдѣнѣ (sic!) Бѣлѣчѣко Рѣстаѣки і рѣно...

F. 11v: (in the orange-redink): мѣлитѣва помѣилѣи гдѣ | помѣилѣи аѣнѣчѣко гѣлко | славѣко помѣѣщѣ вѣ кола | ии 1862 сѣптѣмѣврѣ: | 2 дѣнѣ | знѣти сѣ цѣо даѣоухѣ парѣ | за мѣщѣитѣ 65 гѣрѣѣ на Глѣнѣгорѣм | Коѣюнѣци | (под чѣрта): жѣито ѡки 235 | сѣмѣ книга на Бѣофрѣонѣм ѡ Шѣмѣковѣци | знѣтѣм а какѣво

ДОИДЕ | ИИИИ | ОТЦА ТВОЕГО И МАТЕРЬ ТВОЮ | (in pencil): .. | (signature):
НАНКУ БЪТТЕВЪ

History of the manuscript – the book, along with some other books in the inventory and in the Museum’s old printed book collection, was the property of the eminent Lovech bibliophile Fiko Fikov. It was registered in the museum of the Cultural Center “Knowledge” under inv. No. 962. Its current call number today is 023.B.A-2.ИНВ. No. 1748.

Photographs: of ff. 1r and 12, see Plates LVIII–LIX.

SERVICE FOR SAINTS CYRIL AND METHODIUS
FROM 1862

16 + I paper leaves; 193 × 150 mm. The dimensions of the written area, outlined with a double contour: 65 × 46 mm. It is not divided into quires. There is pagination on the pages in small Arabic numerals, but late. The manuscript is bound together with a printed book with the signature 566 and the heading: *Надгробный плачь или послѣдованіе оутреннее свѣтъѣ и великѣѣ свѣѣтъѣ развѣѣ цѣлгѣѣ Свѣѣнаѣзарѣѣ, пророуества и Апостола. | Напечатана свѣѣ издивеніемѣ г. Димитріѣѣ Ангелова, книгопродавца | ко оупотребленію православновостоунымѣѣ вожійемѣѣ церквямѣѣ, и всѣѣмѣѣ изволающымѣѣ ꙗѣкѣѣ е. | Цареградѣѣ | Въ печатница Цар. Вѣѣстника.* | 1858. From the title shown below, it is clear that it is a copy of a publication of the service prepared by Sava Filaretov – described in Jireček, No. 455; Балан, No. 11312; Погорелов, No. 579; Стоянов, No. 7639.

General physical condition – not very good. Heavily stained lower right-hand corners of the pages, the result of intensive usage. There are visible traces from dampness.

Paper – thin, poor quality, exposed to moisture and with purple mildew spots, no watermarks. Candle drips are visible.

Binding – several layers of cardboard, wrapped in decorative paper with green, black, and orange designs, rather torn; half-bound in dark brown leather; raised bands. The two books were probably bound together during or a little after 1862. In the upper part of the left cover there is a round label with the number 566.

Script – new half-uncial, almost without abbreviations, with a large distance between the letters. It imitates older handwriting. The copyist writes 26 lines to the page.

Ink – black and brown for the main text and red (to orange) for headings and capital initials.

Decoration – on f. 15r, a tailpiece of a fine, wavy stem, forming a figure somewhat resembling the letter 3, with small leaves and a flower bud; red and black ink are used.

Contents – the manuscript part has the title *СЛУЖБА Преподобнымѣѣ Отцемѣѣ нашимѣѣ, равноапостольнымѣѣ Методію и Константинѣѣ, нареченномѣѣ Кирилѣѣ, Епископомѣѣ Моравскимѣѣ оучителемѣѣ Славенскѣѣ.*

Миѣ маїа 11 день | Въ Цареградѣ | Типографїа Ц. вѣстника и со | дрѣжїа | 1862

Ff. 2r–15r: Service for Saints Cyril and Methodius – Киѣли похвалными вѣнцы оубавемъ Свѣтители, языки славенскїа во тмѣ невѣдѣнїа и сѣни смертнѣй сѣдѣщїаа, Свѣтомиъ Евангелїа просвѣтывшїа, троицы Единосѣщныа велегласнїа, проповѣдники, ими же ны.

Ff. 15v–16r: Тропаре: Коїто са пейжтъ презъ годината: вѣксто, Видѣхомъ свѣтъ истинный.

Other texts which are not a part of the Service for the Sainted Brothers.

F. 16v: noted in pencil – 1873 *Кумитетъ*, 1876: ..., 1877: *минаха русите* и 1878: *обладаха до ...*

F. Ir: at the end of the manuscript – excerpts of a letter-writing manual from 1866. The beginning of a letter to parents and an example of a letter from a father to his son: Любезни синє, [Др]аго ми є като ч юхъ че си здравъ и че прилежавашъ въ науките...

F. Iv: accounts entered – Що давамъ за свадбата на новїа кѣмецъ Найдена | 3. гр. на попа | 3. бакшишъ на черковника и на поповете | 2. грошъ за ризата | 1. На гайдара | 20 пар. на тѣпана | 1 грошъ кржчма на Кржета распї | 20 на дїда Боча дадохъ за Кра... | 3:20 сванецъ за прошка въ понделник | 1. за кърпа | 10 назаемъ | 2. єдинъ юзъ ракїа въ пондел... | 16.

Continuing below in a lighter ink: 5 ... на дѣтцата които пейха | 20 на крпата въ черкови | кржчма въ пондѣлк ракїа | 4.10 дадохъ въ знакъ любве(!) | 1867 Іанноарїй 15ий.

The text continues on a sheet glued onto the right cover: 2: Єдинъ юсь ракїа въ вторни | 10 пар за шикеръ за въ ракїата на Герги и Нино испїха и дадо Пано | и Цана черпихъ | 20 пар. вино кърчма когато доходи | кржника . There is also another bill below.

Language and orthography – uncertain; a mix of Church Slavonic elements and new Bulgarian lexics.

Scribal notes – none.

Inscriptions – on the flyleaf, glued to the left cover: 1863. Да є извѣстно за много врѣме" когато прѣсахва ялътъ" Панєга до капка на главата(?) та дѣ...(?) имашѣ до три часа азъ ...(?) Јовановъ писаръ (signature?)

On the back of the front flyleaf in indelible pencil: *9-й Маий 1917 год. вали снегъ и силенъ студъ* [‘May 9, 1917, it is snowing and very cold’].

On f. 1r, at the beginning of the book: bills from 1875, *априлія 13и*

On the title page of the printed book, written at the top in pale ink is: *No. 27. Б. Ц- нево*, and in red pencil: *библ. No. 121*

On f. 4v a faded circular stamp of the St. Nicholas Church in the village of Vituntsi (?). The same is also on p. 8 of the printed book.

History of the manuscript – the book was from the personal library of Prof. Benyo Tsonev. It is kept in the Regional Historical Museum today under call number 023.В.А-2.ИНВ. No. 1749.

Bibliography: Иречек, Константин. *Книгопис на новобългарската книжнина 1806–1870*. Виена: печ. Леополд Зомер, 1872, с. 39; Теодоров-Балан, Александър. *Български книгопис за сто години 1806–1905: Материали*. София: Бълг. книж. дружество, 1909, № 11312; Погорелов, Валерий. *Опис на старите печатани български книги (1802–1877 г.)*. София: Народна библиотека, 1923, 421–422; Стоянов, Маньо. *Българска възрожденска книжнина: Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806–1878*: Т. I. София: Наука и изкуство, 1957, с. 359.

Photographs: of ff. 1r and 15r; see Plates LX–LXI.

TETRAEVANGELION (PRINTED)
WITH MANUSCRIPT SUPPLEMENTS FROM THE 1840s

I + 63 paper leaves; 160 × 100 mm. Dimensions of the written area, outlined with two lines in imitation of the printed book: 115 × 60 mm. The manuscript is not made up of quires. The scribe paginated it with Arabic numerals along the leaves, with the pagination position in the upper right margin.

General physical condition – good, but there are visible traces of several instances of exposure to moisture.

Paper – thick, bluish, without watermarks, not quality.

Binding – thick boards wrapped in unornamented black leather, torn and worn away along the corners.

Script – new penmanship. The scribe writes 15 lines to the page, with consistent usage of catchwords and superordinate characters.

Ink – black. There is no red lettering.

Decoration – none, except for one small floral ornament drawn in pen on f. 1r.

Contents – the manuscript was prepared to replace a lost printed text of the Tetraevangelion.

Ff. 1r–62r: the Gospel of Matthew, chapters 1–12. The printed book begins with ch. 13.

Beginning: $\text{Є}\overset{\wedge}{\nu}\overset{\wedge}{\lambda}\overset{\wedge}{\iota}\overset{\wedge}{\epsilon} \text{ ѿ } \text{Мат}\text{-}\text{ѳ}\text{е}\text{а}$

Ff. 63r–v: blank

After f. 255 of the printed book, two more leaves have been inserted to fill in the text – ch. 14 of the Gospel of John.

After f. 269, two leaves have been added from ch. 20 of the Gospel of John to fill in the text.

Three more leaves are added at the end, following the pagination of the printed book. They contain:

F. 279(?): instructions for the distribution of the Gospel readings throughout the year: $\text{Сказаніе главамъ є}\overset{\wedge}{\nu}\overset{\wedge}{\lambda}\overset{\wedge}{\iota}\overset{\wedge}{\epsilon}\text{скимъ оутреннымъ извѣстно седмицамъ всего лѣта.}$

Ff. 280r–281r: instructions for the Gospel readings provided for services of the Menaion:

$\text{Слѣжка преподобныхъ, хр}\overset{\wedge}{\rho}\overset{\wedge}{\tau}\overset{\wedge}{\alpha} \text{ ради юродивыхъ овца: є}\overset{\wedge}{\nu}\overset{\wedge}{\lambda}\overset{\wedge}{\iota}\overset{\wedge}{\epsilon} \text{ Мат}\text{-}\text{ѳ}\text{е}\text{а}$
 $\text{зауало } \overline{\text{лн}}. \text{Лѣки } \overset{\wedge}{\text{з}}\overset{\wedge}{\text{д}} \overline{\text{кд}}.$

ГЛАЖБА МІСЧЕНИКА. ЄВЛІЄ ЛѢКИ, ЗА ХГ. ІВАННА ЗА НВ. ПРИЧАСТЕНЪ: ВЪ ПАМЯТЬ ВЪКУНЮ.

ГЛАЖБА МІСЧЕНИКОВЪ ОБЩА. ЄВЛІЄ МАТФЕА, ЗА ЛС. ИЛИ ЛѢКИ ЗА РЗ.
Ff. 281v–282v: ЄВЛІА НА ВСАКѢ ПОТРЕБѢ, РАЗЛИУНАА.

Language and orthography – Church Slavonic, consistent with standards. The manuscript is a word-for-word copy of a printed book.

Scribal notes – none.

Later additions:

F. 1r: drawing of a face in pencil.

F. 1r: a faded stamp of the Cultural Center “Knowledge” in Lovech.

F. 1r: a stamp of the previous owner of the book: *Димитъръ Вангеловъ Македонецъ – Ловечъ*

F. 221r (of the printed book) and f. 282v: the signature in pencil of *Асенъ Т. Божиновъ*. A faded note by the same person has been preserved on f. 256v of the printed book: „*На заточение ...*” [‘In exile ...’] [unfinished].

History of the manuscript – the book entered the museum of the Cultural Center “Knowledge” at the very beginning of the 20th century and was registered the old inventory book under No. 334. It was later kept under different inventory numbers, the last of which was No. 957. Its current call number is: 023.В.А-2.ИНВ. No. 1755.

Photographs: of ff. 1r and 280r of the manuscript part and of ff. 79v–80r of the printed book, see Plates LXII–LXIV.

ACTS OF THE APOSTLES WITH ADDITIONAL SERVICES
(PRINTED) WITH MANUSCRIPT SUPPLEMENTS
FROM THE MID-19TH CENTURY

12 + 323 (printed) and 12 + 64 (manuscript) paper leaves; 163 × 100 mm. Dimensions of the written area, outlined with two lines in imitation of the printed book: 120 × 65 mm. The manuscript portion begins with its own pagination on the leaves, and the first is πκδ.

General physical condition – bad, presence of purple mold, stained in the stitching, dirty, exposed to moisture.

Paper – thick, bluish, no watermarks.

Binding – thick beveled boards wrapped in unornamented black leather. The leather on the back cover has come unglued from the board.

Script – ugly, irregular half-cursive, an attempt to imitate a printed font. The scribe writes 16–17 (in some places, 18) lines per page. Headings above the text, catchwords.

Ink – black for the main text and all elements of the decoration.

Decoration – executed in black ink, primitive, with use of hatching in different parts of the compositions.

Headpieces – on f. 1r a free vegetal composition; a small cross is inscribed in its center; f. 100r, a complex composition of a tray with a crown on it and double-contoured branches on both sides of it.

Initials – on f. 1r: small, finely outlined with a geometric shape and primitive geometric decoration inside the letter; on f. 100r: “typographic” – the letter is drawn in a frame, and the background is done in hatch-lines.

Contents – the book is a printed Book of the Apostles, published in 1752 by the Kyiv Pechersk Monastery with four engravings. Here, however, we only give the contents of the manuscript parts:

F. 1r–8v: Acts of the Apostles

Beginning: Δὲ κλίθ στυλῆς ἀπόστολων σπῆσανα στυλῆς ἀπλομῆ ἠ ἐνλίστομῆ Λθκόю. Глава д̄. зачало д̄.

F. 100r–101v: from the printed book – Epistle of John the Apostle.

Beginning: Οὐβόρνοε послάνιε πέρвое, стагѡ ѡπпа ѡѡанна Бг̄слова. Глава д̄. зачало ж̄и.

F. 102: blank, an affixed torn sheet from the printed book.

F. (after f. 112 of the printed book): 2 ff. manuscript and blank ones.

F. (after f. 323 of the written book till the end): 64 ff. manuscript text.

Ff. 1r–7v: the end of the menologium, the months of July and August.

Ff. 8r–64v: **АПОКАЛѢПСѢ СЪГ҃Ѣ ІУАННА ФЕОЛОГА.**

Language and orthography – Church Slavonic, maintained, according to the antigraph.

Scribal notes – none.

Inscriptions – on f. 1r (of the printed book): a violet round stamp of the museum of Cultural Center “Knowledge” in Lovech from 1895.

On the sheet glued to the front cover, several names are written for memorials.

History of the manuscript – today it is kept in the Regional Historical Museum under the call number 023.B.A-2.ИHB. No. 1750.

Photograph: of f. 1r of the manuscript part; see Plate LXV.

PRAYERS FOR VARIOUS OCCASIONS IN A PRINTED
EUCHOLOGION FROM 1738 AND MANUSCRIPT ADDITIONS
FROM THE MID-19TH CENTURY

12 + 6 paper leaves (at the beginning and end); 127 × 70 mm. There is no outlined text area. The leaves are written out from end to end. The printed book comprises 289 pages. There are 5 blank pages added.

General physical condition – of the manuscript section, not good. The leaves are separated from the body of the book and are heavily soiled. The printed book is also quite stained, bearing the marks of long usage.

Paper – two types: one thin, yellowish, without watermarks, and a thicker one, with clearly distinguished vergeures, but again without a preserved watermark.

Binding – thin boards wrapped in ornamented dark brown leather. The two clasps are preserved.

Script – a medium irregular half-uncial, on the border between the old and new penmanship. The scribe writes 16 lines to the page. At the end, another hand has written using a larger, new half-uncial, with 10–12 lines to the page.

Ink – black and purple. No red lettering.

Decoration – none.

Contents:

F. 1r – blank

Ff. 1v–2r: Encomium on St. John Chrysostom.

Beginning: **ОУСѢТЬ ТВОИХЪ ТАКОЖЕ СВѢТЛОСЬ ОГНА ВОСИАВШИ БЛГОДАТЬ ВСЕЛЕННЮ...**

Ff. 3r–5v: Prayer for a new mother: **ПОВНЕГДА РОДИТИ ЖЕНѢ ОТРОУА ГДѢ ПОМОЛИМЪ СЯ...**

Ff. 6r–9r: **МОЛИТВА ВО ЕЖЕ НАЗНА... ОТРОУА ВО ОСМЫЙ ДЕНЬ.**

Ff. 9r–12r: part of the Rite of Baptism: **ВО ЦРКОВАЕТ СЯ ИМ РѢТЬ ВО ИМА ОЦА И СНА И СТАГО ДХА, НЫНѢ И ПРИСНО И ВО ВѢКИ ВѢКОВЪ АМИНЪ.**

Ff. 295r–296r: Encomium on the Holy Apostles: **ДПЛОВ ПЕРВОПРЕСТОЛЪНИЦИ И ВСЕЛЕННЫМЪ СЧИТЕЛІЕ ВЛІКО ВСѢХЪ МОЛИТЕ МИРЪ...**

Ff. 296v–299r: kontakia for the Nativity of the Virgin Mary and for the Ascension of Christ.

F. 299v: blank

Ff. 300r–v: densely written out names for memorials: ПЕНА КОЛЮ КОЛУО ЮНА КАНЕ КЕРА ЛИИД МОМА КСТА ВИЛИКА ЦОНО НЕШЪ РАДА ЦОНО ИВАНЪ ДЪУА ПЕНА ГЛАФУО КАНА СТАНА ГАНЮ РАДКА and others.

Language and orthography – Church Slavonic, inconsistent, with many mistakes.

Scribal notes – none.

Inscriptions – written on the sheet glued to the left cover is: НОЕВ-РИИ ГИ ДЕНЪ.

On f. 2r: in indelible pencil and very large letters: *Йеродяконъ Макарий Карагъзовъ | 16/VIII. 1931 год. | Тр. м-рѣ.* [Trojan Monastery].

History of the manuscript – the following note has been preserved with the book: *Property of Boris Ivanov Karaivanov. Lovech, No. 82r Hr. Karpachev St., home phone 2-24-52.*

Donated by the priest Kolyo Tsonev Hinov from the village of Golets.

Received by the Material Evidence Department of the Ministry of the Interior – Lovech, Captain Milen Totev.

With all of this information, however, the date the book was donated is missing.

The book was kept under the old call number 570/1506, glued on the inside of the left cover. Its current call number is 023.B.A-2.ИНВ. No. 1754.

Photograph: of f. 4r; see Plate LXVI.

CHRONICLE OF THE LOVECH GORNOKRAYSKO
HOLY APOSTLES SCHOOL FROM 1847–1876

233 paper leaves; 355 × 215 mm. There is no outlined written area; in places, the leaves are written on from end to end. Only on f. 2v is there an outlined table for writing in different monetary sums. The manuscript is not composed of quires and has no original pagination. In more recent times it was paginated along the leaves in Arabic numerals in pencil.

General physical condition – the book is in relatively good condition, but there are traces of moisture damage and some pages in the beginning are quite soiled. Since it was primarily an accounting document, however, it is evident that it was carefully preserved.

Paper – yellow, thin, and poor quality (kraft paper, or *halvadzhiya* paper, as it is called in the manuscript itself), without watermarks.

Binding – thick cardboard, 356 × 216 mm, wrapped in dark brown leather, unornamented; raised bands on the leather spine. Brown flowered paper is glued onto the leather on the left and right covers. The two solid clasps have by now been torn off.

Script – the book was filled in by different hands at different times, with an irregular number of lines per page. The number of lines reaches 43–44 at most, but in many places there are fewer, including pages with only 7–8 lines. It is written in a new, illegible handwriting, not quite grammatically.

Ink – dark brown and dark blue for the earlier records from the 1840s and 1850s, and black for the later records. The last accounts from 1875–1876 are made in violet ink. Red lettering is not used.

Decoration – none.

Contents – this is probably the second volume of the chronicle, as in the beginning there is no sheet formatted as an initial title page.

Primarily two types of financial information are recorded in the chronicle – about sums of money obtained from sponsors and donations (“*МЫЛОСТЫНА*”) made for the benefit of the school, and for payments from the pupils, which were added to the amounts dispensed by the town and church administrations; and about expenses paid for the “*ПЛАТА*” (wages) of the teachers, the needs of the pupils, and for different types of purchases – wax and candles; drapes and pillows; shovels, coal and wood for heating; lime, sand, and window frames for repairs, etc.

There is no information about purchased food products, but on f. 29r there is an interesting note from 1852: “To Maga the Gypsy for meals – 44.10 *grosch*.” The person filling in the book in the beginning was obviously a priest, because among the other bills, there are also sums included given “for a grave.” It is interesting to see that in 1848 – 1850, a grave cost 150 *grosch*.

Below, we provide examples from the chronicle, with particular attention given to the reports related to purchasing books – mainly textbooks for the school.

F. 1r: a record from 1851: 1851 – октомврія 26. Какво приехъ отъ х^а Глигоръ Ненювѣтъ. A list follows of names and amounts owed.

F. 2r: a record from September 7, 1848, with a list of clothing and items inherited from the previous leadership – ecclesiastical stoles, cassocks, 3 casks, 1 iron shovel (лъпата железна), etc.

F. 4v: 1870 юлна парвѣ. Земани книги за дицата да ги продавами са се малце цена.

38 Книги парва храна	пѣ	1:30	сториха 66:20
44 Бѣкѣвари	пѣ	1	
12 Книги шпци исторїи	пѣ	12	
25 Книги земнѣ описаниѣ	пѣ	3 г ^о	

Accordingly, there is an account on f. 5r of the books sold from this list.

There is an important piece of news on f. 10v: “1847 April 14. Lovech. The esteemed names of the donors to the Upper Neighborhood School (шѣлицѣ), to be remembered who helped with how much.” A total of 212 names are recorded, of which most are pupils who paid their fees, but there are also people who donated large sums. The largest amount was 600 *grosch* and was given by Лазаръ Налчѣ, while the smallest sum recorded was 25 *grosch*.

The following accounts related to books are three in number and are found on f. 17r:

Давѣза 14 таблици на Минка	гр ^о : : 80.
За христоматията дадохъ на Владиката	гр ^о 50.
За тѣ рчето за кирия дето ходи на Ески Загара за книги – гр ^о 15.	
За два чѣвала за книги	15.

An interesting account from February 7, 1854, is found on f. 19v –

Давамъ за школската ни газета	130
Давамъ за търговската газета за половината	65.

On f. 22r, there is an interesting report about buying two types of paper –

1 десте книги халваджіе и 1 десте книги бели гулямъ болъ.

Cursory reports related to books are found on f. 24r (платихме за 2 книги на даскалите 31 гроша [we paid 31 *grosch* for 2 books for the teachers]); f. 27r (at the end of the list of expenditures from 1856, “за книги давамъ 2 гроша” [I give two *grosch* for books] is modestly noted); and f. 49v (for 14 books received as a donation).

The last reports are from 1875 (f. 57r) about the general budget of the school – 45,014 *grosch*, with the sum of 48,343.25 *grosch* being delivered for the following year, 1876. This were given to the trustees, Mr. Marincho Tsonkov and Mr. Hristo Chernev. Below is the signature of the Lovech archimandrite Dionisiy.

The expenditures are connected mainly with purchases of wax for candles; for coal and wood; for shovels, lime, and sand; for window glass and windows; for casks, pillows, white nails, floor boards, bitumen, baked bricks, sun-dried brick, feed grain, etc. and, as indicated above, for wages for the teachers. The following names are mentioned: schoolmaster Petko, schoolmaster Manuil (Lazarov), Mihail (Petrov), schoolmaster Ivan, schoolmaster Vasil, schoolmaster Risto, schoolmaster Angel. In 1869 and 1870, money given to schoolmistress Paraskeva was also noted. This probably refers to Paraskeva Neykova, one of the first of the women from Lovech who graduated from school and later became teachers.

On ff. 225v–226r is a list of books that schoolmaster Vasil gave to the school personally in 1872. The list contains 80 books and was certified in February, 1872, by Vasil Hr. Radoslavov.

Ff. 226v–227r: 1870 Ловичъ – a list of books that were given to the teacher Mihail (Petrov).

Ff. 227v–228r: 1864 апрелія 23ий. Являваме тукъ, какъ по причини на изменѣваніето на нѣкои учители въ нашето Горнокрайско Ловешко училище изгубиха се нѣколко книги отъ оучилищны-те. Further in, the books given to the teacher Manuil (Lazarov) are described. The list begins with a Greek-Russian dictionary in 4 volumes.

Ff. 229v–230v: List of “вещи школски” [‘school things’] and books from 1860.

From these lists it is clear that the Gornokraysko School in Lovech kept a solid school library. As is apparent from a note from 1858, new frames were also ordered for the library, which shows special care for educational books.

Language and orthography – in the present manuscript, the following of established orthographic or language norms is not observed. The chronicle was obviously written in the local Lovech dialect, and illiterately, at that. The very same word, even when found on one and the same page, is written in different ways – for example, *файда*, *файдѣ*, and *фѣидѣ* (f. 23r); *заиднѡ*, *заедно*, and *заадно* (f. 22v); or *земамѣ*, *вземамѣ*, *зимамѣ* (f. 10r), and many others. The words are regularly made definite, with the article sometimes being separated with a hyphen, and sometimes not. A symbol that is a combination between the two letters *ж* and *я* in the meaning of *я* is often used. The letters *и* and *ы*, as well as *я* and *ѣ*, are regularly mixed without any particular principle, as are the letters *оу* and *ѡ*. There is great variation in the writing of personal and geographical names – for example, we often find *Ловичь*, but also *Ловечь* and *Ловча*. There are a great many Turkisms used – *хесап*, *харч*, *файда*, *кирия*, *дюкени*, *темесюк*, and others.

History of the manuscript – the chronicle entered the collection of the RHM – Lovech as a purchase by Genoveva Sheytanova of Lovech. This was obviously a relatively late acquisition that was not present earlier in the collection of the museum of the Cultural Center “Knowledge.” In his article, I. Lalev noted that he was taking information about the library of the Holy Apostles School from the Municipal Historical Museum, National Revival Department, inv. No. 643. Such a number, however, is not found in the Museum. The chronicle was officially registered in the museum collection on October 17, 2006. The current call number of the manuscript is 023.В.А-2.ИИБ No. 1712.

Bibliography: Лалев, Иван. “Разпространение на възрожденската книжнина в Ловешкия край.” – In: *Годишник на музеите от Северна България*, Кн. XVII, 1991, 105–117.

Photographs: of ff. 2r, 20r, 45r, 57r, and 227v, see Plates LXVII–LXXI.

BOOK OF NEUMATIC KATAVASIA (GREEK)
FROM THE EARLY 19TH CENTURY

II + 111 paper leaves; 165 × 115 mm. Dimensions of the written area: 111 × 75 mm. Quires of 8 sheets each, numbered with small Greek letters at the beginning of each fascicle – α, β, γ..., etc. Original pagination in ink along the pages of the main text to p. 169. Further on – in violet ink, by a later hand. The manuscript is preserved in its entirety, almost unused.

General physical condition – heavily dampened, especially in the middle. The ink has run in places.

Paper – thick, with clearly distinguished laid lines (*vergues*) and a watermark: *coat-of-arms with a crown and two swords with the letters AF below and a two-headed eagle with the letters IF*, for which no counterparts have been found.

Binding – thick cardboard, with dark brown ornamented leather on the spine.

Ink – black for the main text, faded, and a faded dark pink for headings and capital initials.

Decoration – executed in imitation of printed editions.

Headpieces – on f. 2r: in yellow, black, and red with floral motifs; on f. 57v: a small interlace in white and red; on f. 66r: interlaced headpiece; on f. 73r and on f. 81r arch-shaped ones in white, red, yellow, and green.

Initials – mainly in red, with interlace and floral ornaments.

On f. 66r, a Bulgarian postage stamp from 1909 is pasted upside down on the back.

Contents – the manuscript is a collection of Chrysanthean notation, which is apparent from the title page on f. 1r.

ΕΙΡΜΟΛΟΓΙΟΝ ΤΩΝ ΚΑΤΑΒΑΣΙΩΝ ΠΙΕΤΡΥ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΗΣΙΥ...

Ff. 2r–13v: *Katavasia of the Dormition of the Mother of God* – melodies by Peter Lampadarios.

Ff. 14r–102r: *Katavasia of the Nativity of Christ* – melodies by Peter Lampadarios.

Ff. 102r–111v: Chants for the Liturgy of St. Basil by Iakovos the Protopsaltis.

Scribal notes – none.

Inscriptions:

F. Ir: in large, crooked letters – *господинъ Косту Сжйковъ*

F. Iir: the round stamp of the Cultural Center “Knowledge” from February 28, 1895, is visible.

History of the manuscript – it is not known when and how the manuscript entered the Regional Historical Museum. Its old inventory number was: 1112₅₅. Today it is kept under 023.В.А-2.ИНВ. No. 1751.

Photographs: of ff. 2r and 8v; see Plates LXXII–LXXIII.

FATHER LUKAN LILOV'S HYMNOGRAPHIC COLLECTION
(GREEK) FROM THE 1830s–1840s

36 paper leaves; 210 × 160 mm. Dimensions of the written area, which is outlined with a frame: 165 × ≈ 130 mm. Quires of 4 leaves, without marking symbols.

General physical condition – relatively good, but the beginning leaves are quite soiled.

Paper – two types: the first is thick, sound, high quality. Watermarks: *anchor with moon*, and above with a line, a crescent moon and the letters IMC. The second paper, towards the end of the book, is thinner, with a watermark *three hats with feathers*.

Binding – paper, 210 × 160 mm, wrapped in an embossed greenish paper (cardboard); the spine, almost missing, is over adhesive cloth.

Script – Greek cursive, with 23 lines to the page. The peculiarities of the handwriting and the decoration, coloration, and overall design of the book show that it is the work of Father Lukan Iliov (Lilov). The captions for the miniatures are in Greek and Cyrillic letters⁴.

Ink – black for the main text and red (verging on orange) for the headings and capital initial letters.

Decoration – rich and varied, but naïve; executed by the scribe. Part of it is filled in graphically, with only the black ink of the text, but in the others, the palette is of bright color combinations: green, orange, yellow, red, light brown.

Miniatures in frames; the drawing is with a quill, colored in a watercolor principle; dense hatching is also used.

F. 1v: the Annunciation, uncolored, 167 × ca. 120 mm. The Archangel Gabriel is holding a three-branched lily, and the Virgin Mary has placed a hand on her breast; the Holy Ghost in the form of a dove is coming down from a cloud, with rays touching the head of the Virgin Mary; behind the two figures is a wall (or a plinth), and above it in the background – a vase with a star above it; there are architectural compositions on either side. The caption is separated in a frame in the upper part: Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ. In the nimbuses are the inscriptions $\overline{A}X \overline{\Gamma}A$ and $\overline{M}P \overline{\Theta}Y$, respectively.

4 With gratitude to Dr. Tsvetan Vasilev for their conveyance.

F. 5v: the Nativity, full-page, uncolored, 167 × 131 mm. The field is divided into three parts; the center of the scene is the cave with the Nativity and the Adoration of the Shepherds with two figures; above the cave is a depiction of the Bethlehem Nativity Church; in the sky in an aureole is the Star of Bethlehem, and under it, the Annunciation to the Shepherds; to the left of the cave is a depiction of a church, possibly the Church of the Holy Sepulchre; under it and the cave is a landscape with architecture and trees. The narrow middle area is filled in with the caption: И ТОУ ΧΡΙΣΤΟΥ ΓΕΝΗΣΙΣ. The very bottom area is filled in with a composition of two symmetrical flower stalks.

F. 7r: the Virgin Hodegetria, half-length, under the text, in a medallion in a rectangular field, 119 × 128 mm. The medallion's diameter is 118 mm; Christ is on the left shoulder of the Virgin Mary, and the two of them are in red clothing; the frame of the medallion, as well as the corner areas between it and the outer frame, are filled in with flowering branches; the background has two colors – a “white” circle around the Virgin Mary and the Child, and the segment below it hatched with blue. The captions are in nameplates around the figures.

F. 11r: the apostles Paul and Matthew, in a frame under the text, 88 × 128 mm. They are depicted half-length, with long black pointed beards, turned to the left; the first is holding a book under his arm, and the second has a book in his left hand and is giving a blessing; the captions are in miniscule. The figures are placed in stepped arches, reminiscent of the form of the apostles' frieze in iconostases or of the standing figures in wall frescoes after the 16th century. Between the arches are vegetal motifs, and the entire background around the figures is hatched.

F. 20v: the Resurrection of Christ, full-page, uncolored, 156 × 130 mm. Christ is in the center, standing on an open grave, giving a blessing and holding the gonfalon with a cross in his left hand; depicted on either side are naïvely executed black clouds; below, to the right of Christ, is a figure of a soldier with a spear; on the left – an even smaller figure holding a shield (?) or a stone (?). Depicted in the very right bottom corner of the composition, under the human figure, are three snakes. In the upper part around the celestial segment are two stars, and on either side of Christ, a cherub; the captions ΙC ΧΣ are in nameplates with double outlines. In the upper part of the frame is a separate field with the inscription Η ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ.

On either side of it are architectural compositions of churches and other buildings.

F. 22v: St. Constantine and St. Helen, under the text, in a 52×120 mm framed field. The two figures with crowns are holding a large, hatch-worked cross with a miniscule inscription above it: $\pi\alpha\tau\rho\iota\alpha\rho\chi\eta\tilde{\alpha}$; on either side are richly elaborated architectural compositions.

F. 24v: St. Demetrius, in the text, 54×120 mm for the frame. The saint on horseback, killing the infidel, is turned to the left; opposite him is an architectural composition with a church, probably signifying the saint's church in Thessaloniki; a star, in a celestial segment of clouds, sends rays of light toward the saint. The caption is in miniscule: $\acute{\omicron} \acute{\alpha}\gamma\acute{\iota}\omicron\varsigma \delta\eta\mu\eta\tau\rho\tilde{\eta}\omicron\varsigma$.

F. 25r: St. Nicholas; under the text, 65×120 mm for the frame. The saint is depicted half-length, with a book in his vestment-covered hand and giving a blessing with the right; there is a star on either side of his image, and on both sides of the figure are architectural compositions with churches and other buildings. The caption is in a double-outlined plate: $\omicron \text{ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ}$.

F. 26v: the Presentation of Mary, full-page, uncolored, 173×123 mm. The entire area is taken up by an image of a church with a cupola and a bell tower; the microscopic figures of the pontiff and the Virgin Mary, Joseph, and Anna coming towards him are drawn in the nave; depicted in the drum of the cupola are the Virgin Mary with an angel coming down towards her on a cloud, carrying food.

F. 27v: St. Basil; uncolored, framed above the text, 68×126 mm for the frame. In the center is the half-length figure of the saint, with a long, pointed beard, a book in his left hand, and giving a blessing; behind him is a rich architectural background. The inscription is positioned in the upper part: $\text{СТАГО ΒΑΣΙΛΙΗ ΒΕΛΙΚΑГО}$.

F. 29v: the Crucifixion; above the text, in its own frame, 60×125 mm. The cross, dense black, with the crucified Christ, takes up the left part of the composition, preceded by a small tree; to the right are the following: a chalice with a cross in an aureole above it, into which flows the blood of Christ; a large chalice in the center of the composition, with a candle on each side, above which is outlined an aureole with a cross in the center; an architectural composition; around the central chalice are four stars, and in the corners of the composition – trefoil motifs.

Headpieces mainly rectangular, outlined with a thin double frame.

F. 2r: 28×119 mm (42×132 mm for the entire area). Filled in with stalks of flowers; in the upper part, a strip with three crosses in it, and from the corners outward – triangular motifs, probably heavily stylized leaflets.

F. 4r: 35×111 mm (42×132 mm for the entire area). Π -shaped, filled in with semicircles along the long sides of the frame, with symmetrically alternating oak leaves and small star-shaped blossoms between them; over the upper frame, a composition of a cross and large, highly-stylized leaf motifs on both sides.

F. 6r: 16×117 mm (28×192 mm for the entire area). The interlaced ornament forms a meshwork of thin but double-contoured stems; at the corners and around the cross on the upper frame are heavily-stylized leaf motifs.

F. 7v: $27 \times 121/123$ mm ($34 \times 121/123$ mm for the entire area). A decoration of alternating branches, angling from the left and the right, crossing in the center. Over the upper frame, a festoon motif and a cross in the center.

F. 10r: interlace, of the “rope” type, but actually representing twisting snakes’ bodies, and finishing at both ends with a crowned dragon’s head, its long tongue protruding.

F. 11v: 16×117 mm ($29/30 \times 129$ mm for the entire area). Interlace, from four stems forming two rows of irregular loops; triangle motifs in the corners, and three crosses over the upper frame – the ones on the sides are small – and a stylized leaf between them.

F. 13r: 23×117 mm (38×126 mm for the entire area); an interlace ornament forming a grid of rhombuses in the middle row and concave figures in the upper and lower rows; the design on the outside and along the upper frame is modelled on the previous one.

F. 14r: 21×120 mm (32×130 mm for the entire area). It resembles an interlace ornament, formed from wavy, double-contoured stripes with a rightward slant, outlining a series of wide ribbons; the design on the outside is as above.

F. 15r: 16×121 mm (26×130 mm for the entire area). Similar to the previous one, but the contour lines form a fishbone, and the stripes correspondingly form a “parquet”; the remaining design is as above.

F. 17v: dividing band, filled in with obliquely placed double-contoured strips, colored in with orange.

F. 21r: 16 × 129 mm (30 × 129 mm for the entire area). A series of concave elements are drawn in the narrow ribbon, as on f. 13r; along the upper frame, a festoon frieze and a cross with two feathery leaves on each side; in the corners, small trefoils.

F. 28r: 15 × 130 mm, under a narrow dividing strip and made up of a row of alternating and tightly touching heart-shaped motifs, each with a small inscribed trefoil; at the ends of this highly stylized snake body, the motifs, enlivened by an eye, transform into dragon heads, one facing downwards and the other – upwards.

Initials – numerous.

Ff. 4r, 10r: larger, multicolored letters X, 38 × 30 mm and 28 × 23 mm; shaped like complex geometric figures with double contours.

Ff. 6r–9r: many thin letters with a geometric appearance and a height of 13–15 mm, which strongly contrast with the lettering of the text; drawn in black ink and decorated with a colored branch with various tiny blossoms, which hang over the letter or cut across it at a slant; the stems of the letters are decorated with small beads, strokes, tiny tendrils and small serifs.

On ff. 9v, 13v, 14r, 14v, and 15r, the initials with this decoration are few in number; the rest, on ff. 4r–16r, have no vegetal decoration; on f. 13r, the letter is significantly enlarged and is decorated with red added to the outline.

Ff. 2r–3v: small letters drawn in orange ink and with modest decoration of berries and small sprouts.

F. 21r: part of the multi-colored letter E is double-contoured, filled in with oblique stripes; the vegetal ornament at the base of the letter is also double-contoured.

Ff. 23v, 24v, and 25r: small thin letters with modest vegetal decoration.

Tailpieces: on f. 12v four branches freely arranged under the text, with different blossoms along them – hyacinth, tulips, multifoliate flowers, etc.

Contents – the collection contains liturgical texts without musical notations.

F. 1r: blank

Ff. 2r–3v: Resurrection troparia. Beginning: Тропάρια αναστασιμα.

Ff. 4r–16v: Katavasia/heirmoi for the Nativity of Christ, Epiphany, Candlemas, Annunciation, the Resurrection of Christ, and the Feast of the Cross.

Ff. 16r–25v: Various troparia – devotion, communion, resurrection, cherubic, glories, etc.

F. 27r: blank; only the frame of the text area is outlined; on f. 26v, there is a miniature.

Ff. 27v–30r: Parts of St. Basil's Liturgy.

F. 30v: blank

Ff. 31r–v: Text in Bulgarian. Показаніе на написаните свѣтѣи въ таа книга, секоѣш каква дарба са даде ѡтъ бога да цѣли и кога мѣ е денѡтъ.

За да прогледне онзи коѣшто са ѡслѣпѣли очите, нека са моли на пресветаа Богородица Казанска. Слѣжбата и е на іѡѡа ... на 8.

За да са исцѣли нѣкои когато го волѡтъ очите, да са моли на сѣгаго мѣч Мина егѣпетскій. слѣжбата мѣ е на ноемврие... 11

Нека са моли, когото ѡ волѡтъ очити и на сѣгаго мѣчка Лаврѣнтиа архидиакона слѣжбата мѣ е на авгѣста ... 10

Нека са моли, когото ѡ волѡтъ очити и на сѣгаго мѣчка Логгина сотника. слѣжбата мѣ е на октоврѣа ... день ... 16

За да се исцѣли нѣкои, когото ѡ вѣли главата, нека са моли на сѣгаго прѡрка Іѡнна прѣтеча. слѣжбата мѣ е на авгѣста ... 29

За да са исцѣли некои, ѡ трѣска нека са моли прѣподобномѣ Марою слѣжбата мѣ е на феврѣрѣа: 14

За исцѣленіе ѡ трѣска нека са моли и на мѣчница Фѣстини (!) Фѣстинїа самарѡнына, слѣжбата и е на марта ... 20

За исцѣление ѡ трѣска нека са моли и на прѣподобномѣ Васїлію новомѣ слѣжбата мѣ е на марта – 26

Контѣ и безъ чадень или мѣ ѡмираѡ дицата нека са моли прѣподобномѣ Ромѡнѣ чѣдотвѡрцѣ слѣжбата мѣ е на ноемврие ... день: 27

Безчаднити нека са молѡтъ и на прѣподобномѣ Ипатїю, иже въ Рѣфинѣхъ слѣжбата мѣ е на марта – 31

Ff. 32r–34v: blank

F. 35r: various troparia.

F. 35v: bills, written in later times in pencil.

Ff. 36r–v: Parts of katavasia.

Scribal notes – none, but by the chronicling and paleographic features, we can presume with great certainty that it is the work of Father Lukan Lilov.

Inscriptions:

On a leaf affixed to the left cover– a list of names and sums: тѣтѣ ѿ1 : и по^а | Слатѣ ѿ1 | Печѣ дра^а 150 | Димитаръ дра^а 250 | Тотю дра^а 100 | Петаръ ѿ... | Христаръ дра^а ... гро 3 и 32 | Кочѣ дра^а ... 110 | Стѣенчѣ ... дра^а 100 и назаѣ гро 5 | Ёлиа дра^а 100 | Кирчѣ дра^а ... 110 | Тотю ник... дра^а – 250 | Трифѣнь дра^а – 200. There are also other bills outside the field.

On f. 1r a round stamp from the Museum of the Cultural Center “Knowledge” Lovech, February 28, 1895. The same is found on f. 31v.

On f. 36v, in pale ink and another handwriting – Никола ...

History of the manuscript – the book entered the Museum of the Cultural Center “Knowledge” upon its establishment. In the Regional Historical Museum it had the old inv. No. 1113₁₂. Today it is catalogued as 023.B.A-2.ИНВ. No. 1753.

Photographs: of ff. 6r and 11r; see Plates LXXIV–LXXV.

NEUMATIC HEIRMOLOGION
FROM THE 1830S – 1840S (GREEK)

VII + 183 + 8 + I paper leaves; 147 × 95 mm. Dimension of the written area: 125 × 75 mm. There is no division into quires. There is no original pagination.

General physical condition – good, but black ink (or paint) has been spilled on the outer part of the leaves, which has colored the entire book.

Paper – think, new, with a watermark: *three tophats with feathers and the letters PF*.

Binding – thick cardboard, 150 × 105 mm, with multi-color marbled paper, half-bound; no raised bands on the spine, but their places are marked by a blind-stamped ornament – a winding stem with leaves. At the upper part of the spine there is a vestige of a green label with ir-readable letters; on the left cover, at its upper left, there is a round label with a number (crossed out and unreadable) – 806 O.Φ.

Script – music notation lettering, with 11 lines to the page by one hand.

Ink – black for the main text and dark red for headings and initial letters.

Decoration – one miniature and initials.

Miniature on f. VIIv: the Virgin enthroned with the Infant, both seated frontally; she, depicted with loosing hair under the maphorion, holds up the baby Jesus, who is giving a blessing with His right-hand. The decorated throne, on a polygonal suppedaneum, is solid, with a curved back and a long pillow. The palette includes yellow, red, and purple; the treatment of the entire unskillfully depicted image with black hatching resembles an engraving and very likely follows such a model. The frame is decorated with geometrically stylized ovules on black background. A caption with geometric, outlined letters in black: MHP ΘY, but another hand, with a different ink, has added a Cyrillic HA to MHP.

Initials on ff. 1r, 21r, 54r, 74r, 88r, 126v, of small size, drawn, as the rubrics, with a fine nib and wine-red ink; they are accompanied by fine vegetal ornaments, with motifs of flower stems; particularly rich is the ornament on f. 1r, also colored in red.

Contents:

F. Ir: Καλοφωνικόν musical scale.

F. IIr: a recipe – **За гласъ за даскалите детѣ ни мож да пей. Земи** 2 ωκὴ βίνη 100 драми ω̄ благата папратъ корене па ги тѣри во винотѣ та да вратъ доде остане 1 ока ω̄ виното па земи та го прицеди та земи виното па земи 1 ωка метъ та го припени и земи ѿ 3ϕ дюли та ги нарежи и земи 3 драми канела и ѿ 1ϕ драмъ ореѣи ѿ 1ϕ драмъ кефериѣ и кригаѣ калиѣрски (!) цвѣтъ 2 драми раветъ та ги тѣри да вратъ сичкити виното меда та да да изви (!) оноѡ та да остани колкото меда па го свали ω̄ огаѣ па мѣ тѣри 5 драми ѡи шикеръ па го разбаркаи да стани маѣѣи па да еде пѣ 9 драми вечер.

Ff. 1r–127v: Eighty seven calophonic heirmoi (melodies by German Archiereos, Balasios Hiereos, Dimitriy the Domestic, Petros Byzantios, Petros Bereketos, Georgios the Cretan, Damyan the Hieromonk, John the Protopsaltis, Petros Peloponnesios [a.k.a. Lampadarios], Damian of Vatopedi, Meletius of Sinai, Panagiotis Halatzoglou, Daniel the Protopsaltis, Athanasios V of Jerusalem).

Ff. 127v–183v: Twenty three kratema (melodies without words) by John the Protopsaltis, Petros Peloponnesios, Georgios the Cretan, Iakovos the Protopsaltis, Meletius of Sinai, Daniel the Protopsaltis, Panagiotis Halatzoglou, Gregory the Protopsaltis, Hourmouzios.

Scribal notes – none.

Inscriptions:

F. IVa: the following poem on Greek glory is written in a later hand:

*За греческата гордостъ
Греѣѣти беѡа славны,
отъ всички родове похвални,
и нихната гордостъ,
неисказанна лудостъ,
нека да оставимъ греческата слаѡа
на мойтаъ животъ и азъ да ги забраѡа.*

On f. 1r: someone has added above: *Подаль (!) на музеѡа при „Наука“ Михаѡлъ Х. Неделѡевъ* [‘Given to the museum “Knowledge” by Mihail H. Nedelchev’]. The round stamp of the cultural center from February 28, 1895, is also there.

History of the manuscript – the book was given to the museum of the Cultural Center “Knowledge” by one of its main donors, Mihail

Hadzhi Nedelchev, upon its very establishment. It had the old inventory number No. 806. Today it is catalogued under 023.B.A-2.ИHB. No. 1752.

Photograph: of f. VIIIv–1r; see Plate LXXVI.

ANASTASIMATARION (GREEK)
FROM THE 1870s

72 paper leaves; 185 × 115 mm. Dimensions of the written area, which is outlined: 140 × 73 mm. It is not divided into quires. Nothing is missing.

General physical condition – very well preserved. It has not been used.

Paper – thick, yellow, not high quality, without watermarks.

Binding – thick cardboard, wrapped with “marbled” paper and a red leather spine.

Script – musical notation lettering, with text written large between the lines, 11 lines to the page.

Ink – black for the main text and red for headings and capital initial letters.

Decoration – on f. 1r, there is a small initial K with floral motifs.

Contents:

Ff. 1r–63v: a short anastasimatarion with Chrysanthean notation (in Tones 1, 2, 4, 5, 6, 7, and 8).

Ff. 64r–72v: antiphons for different occasions. Достояно ест. Многолетствие.

Scribal notes – none.

Inscriptions – also none, except for several numbers written at a different time. On f. 1r: noted in ink in the center of the upper margin is *No. 114*. Beneath, handwritten large in pencil, is *No. 30*, and under it, in ink: *No. 5199 by inv.* (crossed out).

History of the manuscript – from the numerous inventory numbers noted, it is clear that the book has changed its location several times, and probably its ownership as well. The last of the inventory numbers was No. 1111₅₀. Today it is classified under 023.B.A-2.ИHB. No. 1756.

Photographs: of ff. 1r and 64r; see Plates LXXVII–LXXVIII.

LIST OF REFERENCES USED FOR WATERMARKS:

1. Велков, Аспарух, Андреев, Стефан. *Водни знаци в османотурските документи. I. Три луни* / Ред. Б. Райков. София: НБКМ, 1983. Pp. 79, 262.
2. Andreev, Stefan. *Les filigranes dans les documents ottomans: Couronne*. Sofia: Texte – Asparouh Trayanov, 2007. P. 212.
3. Briquet, Charles. *Les filigranes: Dictionnaire historique des marques du papier*. T. 1–4. Genève, 1907.
4. Mareş, Alexandru. *Filigranele hîrtiei întrebuințate în țările române în secolul al XVI-lea*. Bucureşti: Academiei Republicii Socialiste România, 1987. LV, 423 p.
5. Mošin, Vladimir. *Anchor Watermarks*. Amsterdam: The Paper Publications Society (Labarre foundation), 1973. – xxxvi, 135 p, 2847 pl. – (Monumenta chartæ papyraceæ historiam illustrantia; No. 13).

NAME INDEX*

- Abdul Azis, sultan/ 157
 Alexius, Man of God/ 213
 Angel, Lovech schoolmaster/ 266
 Archangel Gabriel/ 214, 253, 270
 Archangel Michael/ 214, 251–253
 AvramDimitrievich, scribe/ 155
 Božinov, Asen/ 259
 Chernev, Hristo/ 266
 Damaskinos Stouditis/ 197, 198,
 212, 213, 214, 215
 Damian of Vatopedi/ 278
 Daniel the Protopsaltis / 278
 Dimitar and Stoyancho, brothers
 from Lovech/ 208
 Dimitar, mentioned in manuscript/
 218
 Dimitriy the Domestic/ 278
 Dionisiy, Lovech archimandrite/
 266
 Evtimiy of Tarnovo, patriarch/
 213
 Fikov, Fiko, Lovech teacher, attor-
 ney/ 151, 207, 208, 254
 Filaretov, Sava/ 255
 Genkov, Hristo, marginalia au-
 thor/ 219
 Georgios the Cretan/ 278
 Georgiov, Stefan/ 246
 Georgiovich, Mihal, priest/ 239
 Gergov, Nikola, scribe/ 253
 h. Kosta, son of father Kostadin/
 218
 h. Kostadin, priest/ 218
 Hadzhi Georgov, Tsvyatko/ 231
 Hadzhi Nedelchev, Mihail, muse-
 um curator, donor/ 155, 194,
 200, 279
 Hinov, Kolyo Tsonev, priest from
 the village of Golets/ 263
 Holy Martyr Lawrence/ 275
 Holy Martyr Longinus the Centu-
 rion/ 275
 Holy Martyr Mina of Egypt/ 275
 [H]risto, Lovech schoolmaster/
 266
 Hristov, Venko (Yanko), Lovech
 schoolmaster/ 157, 193, 194
 Iakovos, protopsaltis / 269
 Ilarion, Lovech metropolitan/ 194
 Ioan Radul Voevoda/ 151, 154,
 175, 183, 184
 Ivan, Lovech schoolmaster/ 166
 John of Damascus/ 157
 John, the Evangelist, the Apostle/
 177, 179, 182, 183, 184, 215,
 258, 260

* The name index includes the names of all persons mentioned in the descriptions of the manuscripts. The names from the bibliographies or from the references used have not been included.

- Karagyozov, Makariy, hierodeacon from Troyan Monastery/ 151
- Karaivanov, Boris Ivanov of Lovech, owner of manuscript/ 263
- Kochev, Georgi/ 246
- Koresi, deacon, printer in Târgoviște (Wallachia)/ 176
- Kosto, Lovech priest/ 234
- Koyo, mentioned in marginal note/ 223
- Krastyu Gramatik, scribe/ 197
- Lavrentiy, Lovech bishop/ 156
- Lazarov, Manuil, Lovech schoolmaster/ 266
- Longinus/ 275
- Lukan Iliov (Lilov), Lovech priest/ 159, 228, 232, 234, 240–242, 270, 276
- Lukanov, Lukan/ 232
- Luke, the Evangelist/ 179, 183, 184, 186, 259, 260
- Makarije, hieromonk, printer in Târgoviște (Wallachia)/ 154, 176, 177, 185
- Mark, the Evangelist/ 178, 183, 186
- Matey, mentioned in a trade ledger/ 225
- Matthew, the Evangelist/ 177, 178, 183, 185–187, 215, 258, 259
- Mihal, Lovech priest/ 234
- Mirvanski, Vasil, book owner/ 246
- Nalchev, Lazar/ 265
- Nayden, grammarian, mentioned in marginal note/ 194
- Nenchov, Gligor/ 265
- Neofit Rilski/ 220
- Neykova, Paraskeva, Lovech teacher/ 266
- Paul the Apostle/ 198, 271
- Pavel, Lovech priest, scribe/ 237–239
- Pavlov, L., book owner/ 151
- Pavlovich, Hristaki/ 245, 246
- Pencho, mentioned in margin note/ 223
- Peter Lampadarios/ 268
- Petko, Lovech schoolmaster/ 266
- Petko, scribe/ 173
- Petrov, Hristo/ 223
- Petrov, Mihail, Lovech schoolmaster/ 266
- Photios, patriarch/ 197
- Pop Lukanov, Marin/ 234
- Pozev, Anton/ 223
- Radoslavov, Mihail, donor/ 151
- Radoslavov, Vasil/ 266
- Rev. Basil the New/ 275
- Saykov, Kostu/ 269
- Sheytanova, Genoveva, manuscript owner/ 267
- Sofroniy from the village of Shiyakovtsi/ 253
- St. Anthony the Great/ 205
- St. Basil the Great/ 192, 272
- St. Clement of Ohrid/ 165, 205

- St. Cyril the Philosopher/ 190, 255, 256
- St. Demetrius of Thessaloniki/ 272
- St. Ephrem the Syrian/ 212
- St. Eustathius the Holy Martyr/ 215
- St. Gregory the Theologian/ 229
- St. Ivan of Rila/ 232
- St. John Chrysostom/ 168, 197, 198, 214–216, 262
- St. John the Baptist, the Forerunner/ 153, 238, 239
- St. Macarius the Great/ 205
- St. Mary of Egypt/ 213
- St. Methodius, bishop of Moravia/ 255, 256
- St. Nicholas of Myra – the Wonderworker/ 213
- St. Petka of Tarnovo/ 179, 210, 213, 231
- St. Roman Wonderworker/ 275
- St. Sava of Serbia/ 186, 187, 231
- St. Sava the Sanctified/ 214
- St. Simeon of Serbia/ 186, 187
- St. Simeon Stylites/ 214
- St. Theodore Tyron/ 213
- Stoyanovich, Dimitar, manuscript owner/ 193
- Stoyo, Etropole priest/ 193
- Sts. Constantine and Helen/ 272
- Theodore the Studite/ 192
- Theophylact of Ohrid, archbishop/ 177, 178, 186
- Thomas the Apostle/ 213
- Totev, Milen, captain at MFA – Lovech/ 263
- Tsonev, Benyo/ 157, 159, 257
- Tsonkov, Marincho/ 266
- Vangelov, Dimitar, owner of the manuscript/ 259
- Vasil, Lovech schoolmaster/ 266
- Vatev, Nanko, marginalia author/ 253
- Vladislav the Grammarian/ 203
- Vukovič, Božidar, printer/ 154, 177, 210
- Vukovič, Vincenzo, printer/ 184
- Yancho, priest/ 193
- Yovan, marginalia author/ 256
- Yovan, priest from Koprivshitsa/ 194

GEOGRAPHIC INDEX

- Akia, Acre/ 218
Bitola/ 225
Bov, village/ 253
Elena, village/ 157
Etropole/ 152, 153, 156, 198, 203
Gaznitsa, village/ 225
Glozhene Monastery/ 153, 158
Golets, village/ 241, 263
Jerusalem/ 218, 278
Jordan, river/ 238
Koprivshtitsa/ 227
Korçë/ 225
Lovech/ 149, 150, 151–159,
181, 188, 193, 205, 207, 241,
242, 245, 246, 259, 261, 263,
265–267, 276
Lukovit/ 198
Mira, town in Lycia/ 217
Nazareth/ 218
Panagyurishte/ 231
Pleven/ 225
Pordim/ 225
Protopopintsi, village/ 156
Samaria, region/ 218
Shiroka Laka, village/ 223
Shiyakovtsi, village/ 253
Târgoviște, printing center/
154, 176
Teteven/ 152, 153, 198
Trojan/ 152
Trojan Monastery/ 151, 153,
198, 263
Tsarigrad [Istanbul]/ 255
Varosha, quarter in Lovech/ 240
Venice, printing center/ 154,
177, 183, 184
Vituntsi, village/ 257
Vratsa, village (today Stefano-
vo)/ 241
Yastreb, no longer existing
monastery in Lovech diocese/
153, 154, 183, 188
Zlatna Panega, river/ 256

ΠΑΛΕΟΓΡΑΦΙΚΙ ΑΛΒΟΥΜ
PALEOGRAPHIC ALBUM

... а н р в м с е а ж д м ш и ж а н и о т с
 ... т л а м о п р в а л б а с п и
Б о л а к н и о т о к и н а с а л а н л р ж к л
 н е ш а г а б о д а р ж к л т н е р т н и а
 т о с а л а н и т о л а в н о п о л а т н а н
 б о л а п р о к а н н и м м н о г о с а г р ш о
К е д и ж м а т н и т е л е в ь р т ц т п о ч о
 о б а м а б и н и п р т б ы ш н е т в о д а
 л и н с а n o n p r y b a ж н а г о i a
 ч а в а д и б е ч а и г o ж e m a n o m y
 т н а м a o r y ф у х e
П р е б а и ж н а ц р т o n n x o o п o c a
 н т e c a b ы n n a ш e n p y e и г o ж e
 o y л o y n t и т и б o e n a y o b o v и x
 п o x и n n a t a i n n a д ы c p o b ь
 т н y e t n ы n n p r e t e r a n e
 n e t a a i d n n a т в o p ц a ч a c o m e
 л а ч e o y m a x o a l t a n ш и o y n a
У с н м a r d a i g r e ш ь ш n a t n p a c o
 m a n n o k o p n и c a e m t и n o k a n n a
 n n ы i p a m o b ь z b a x ы e c m ы p e
 m a k o o m a m ы k ы e d p o m o y e y
 n o y c a n ы ш a m a o d d a n t n i n o
 a m e r o n ы v z b e d e n t a d a n b o t
Б а д n a a g o n a y o k o d e n ц a ш e d p e
 n a c o b e c m o r ы e c o n p a v a m a n
 n x e b e p m o n x ь л o c a z a n a n o
 k a n n n e v n n k c n e m n i a
М a b a m a g t x o v n a d c o d a p ы n
 t ь b ы t n a b e t b o n x ь z a l o v e
 l n n n a p p a b e t a n p y m a t n i m t i
 e k d n u a k o a y o k e n o n e n n a c h e
Б e t ы n n i ш a c ь d p a z n o b e m n i a m
 x b a a m e c a c n t b o n x e k n i m a i
 n ь t i k i c e t n a c e c a d ы e k
 o c a n y e a m e n d a e c k ы d a e n o
 k o n x e m a c a g a a c ы n p p y c ы n
С e c e n a t e e e a e c t o n n a c o m y
 c a m a t a b n e c a n n x n n a n e c a
 ш n n i o g n e n g o r d e t a z

Осмогласник от средата на XIII в. – л. 1а.
Octoechos from the mid-13th c. – f. 1r.

...
 ...
 ...
К ...
 ...
Г ...
 ...
З ...
 ...
Н ...
 ...
В ...
 ...
И ...
 ...
Т ...
 ...
Д ...
 ...
Х ...
 ...
П ...
 ...
Р ...

...
К ...
 ...
П ...
 ...
К ...
 ...
К ...
 ...
П ...
 ...
Л ...
 ...
И ...
 ...
К ...
 ...
П ...
 ...
Р ...

Осмогласник от средата на XIII в. – л. 6б.
Ostoechos from the mid-13th c. – f. 6v.

... днвемь въ крѣстѣхъ ско
 ... подісписани рѣхъ
 ... емьской кавемь въ сѣ
 ... *въ сѣхъ рѣхъ сѣхъ*
 ... снма бемьгонъкъ до ко
 ... одошхъ мохъ оу гльбохъ въ
 ... шимъ онѣхъ жьхъ онѣхъ посто
 ... ініа, приидоу къ гльбимъ мо
 ... стьхъ жьхъ рѣхъ посто пима. оу
 ... рѣхъ жьхъ сьхъ онѣхъ жьхъ
 ... мон. ищезоу сѣхъ онѣхъ по
 ... въ шѣхъ жьхъ сѣхъ мое го. оу мо
 ... шѣхъ жьхъ сѣхъ гльбимъ оу
 ... нечавьдѣхъ шемьхъ сѣхъ оу
 ... рѣхъ жьхъ сѣхъ жьхъ онѣхъ
 ... цѣхъ жьхъ сѣхъ безъ прѣхъ жьхъ
 ... въ шѣхъ жьхъ сѣхъ гльбимъ оу
 ... епѣхъ оу въ шѣхъ жьхъ сѣхъ
 ... ініа мохъ. ѿ тебемь оу шѣхъ
 ... ^{по} шѣхъ жьхъ сѣхъ жьхъ онѣхъ
 ... шѣхъ жьхъ сѣхъ жьхъ онѣхъ
 ... епѣхъ жьхъ сѣхъ жьхъ онѣхъ
 ... епѣхъ жьхъ сѣхъ жьхъ онѣхъ

Часослов от начала на XVI в. – л. 2а.
 Book of Hours from the early 16th c. – f. 2r.

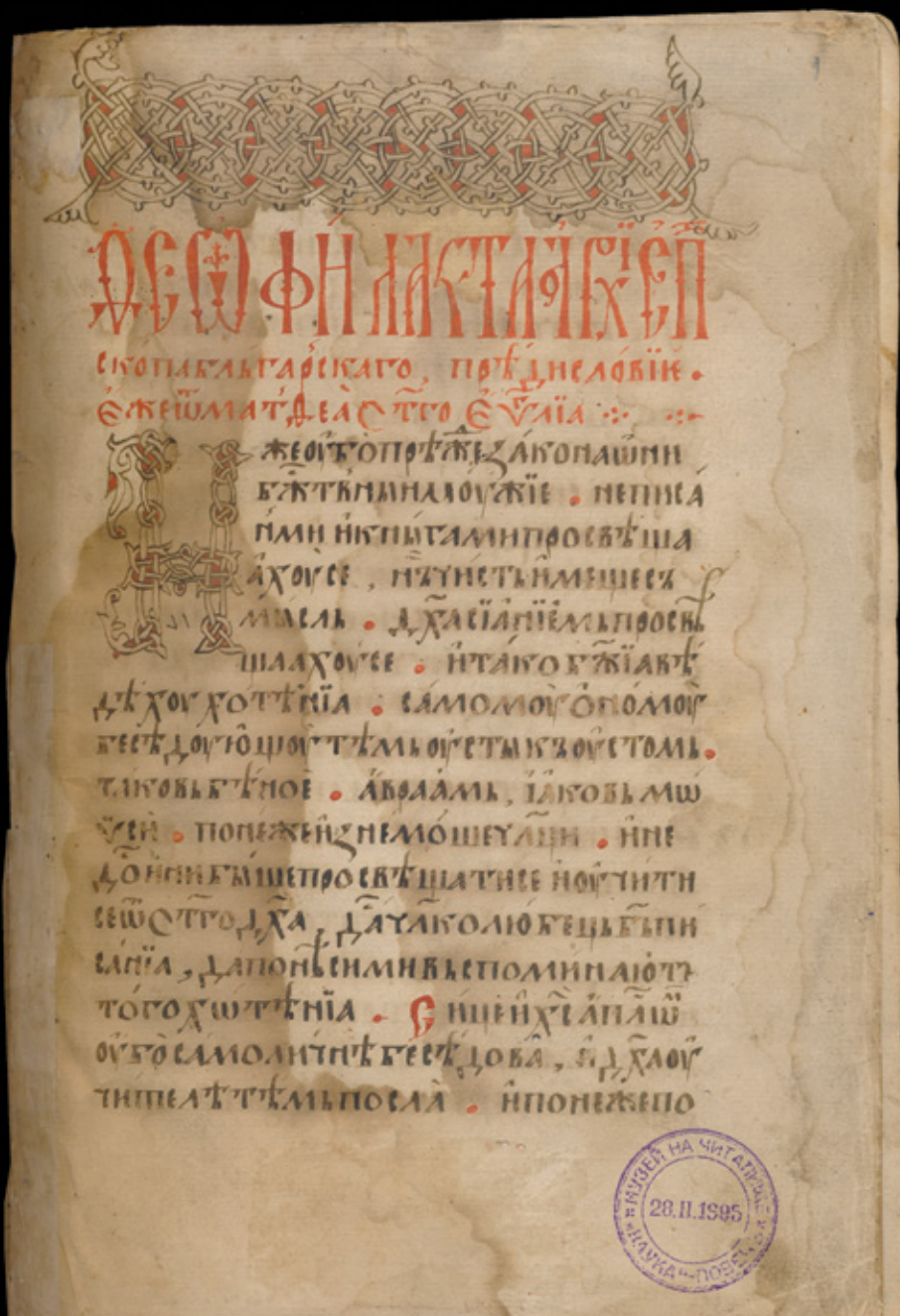
шего въ снѣвѣмь вѣдѣ ко. пѣти
 жко проше стѣш коньмъ шы
 стѣпѣ пріестрчеть нѣзвѣне
 нѣнѣу зѣслѣннѣ аго тѣ олю
 бець: **п**акон **у**днѣлѣ жвнѣ
 ніемь ѡрошѣ а тѣмнѣ блнсо
 жса аггелъмнропоснѣ а тѣ шѣ
 вѣгонщептѣ вѣтроѣ. вѣспѣнѣ
 зѣнѣро вѣпѣлн прѣмѣннѣлѣр
 зѣмѣнѣнѣ прѣмѣнѣго. рѣуѣтѣ
 бѣго вѣн. колыѣспрашмѣлѣтѣво
 тро **п**агороспѣлѣснѣтѣснѣ
 гла **а** вѣзѣсрѣнын: **с**вѣстѣлѣ а вѣснѣ
 нѣа проповѣстѣ аггѣла оу вѣдѣвѣ
 гѣвоу чѣмнѣцѣн прѣдѣмѣе ѡсѣ
 ніемь ѡврѣтѣше. а пѣлѣх вѣмѣсѣ
 нѣнѣспрѣжесѣ сѣмѣрѣпѣнѣвѣснѣ
 се хѣсѣ вѣдрѣ жмнро вѣнѣлн жмѣ
 бо **с**тѣнѣ: **н**же ѡвѣтѣтѣоу тѣе мѣе нѣ
 аггѣлѣ ѣнескодомѣтѣннѣспѣво
 токо жѣе чѣмнѣмѣмѣ авѣсѣлѣ
 вѣмѣрѣзѣмѣсѣмѣсѣмнѣннѣкѣлѣ
 чѣемь. нѣгѣзѣтѣмѣчѣрѣднѣко лѣхѣмѣ

Часослов от начала до XVI в. — л. 136.
 Book of Hours from the early 16th c. — f. 13v.

еі

натоуагншетома ргелу. ѿви
 твли. меоусыпашщй. рѡ. прѡ.
 стѣмъ. рѡ. гла. а. Колѣзны
 стѣижепотекепрѣшжорумѣ
 прѣкмѡ. ѡтекеѡте. рѡ. гла. в.
Нже сѡцельвезма шерслов
 гѣи вѣмиперекеѡца вѣмѣ
 гѣ. мламцѣвѣмѣа вѣмѣа
 сѣщнѣвѣжзѡкѣ. вѣшкмысѣ
 зѣа стельѣ. гомѣа немецкѣ
 вѣстѣансѣсѣа вѣтѣрѡжкѣсѣ
 вѣжщнѣгѡ. **С**ѣмѣмѣнѣмѣ
 тѣсѣ. и прѣвѣмѣгѡ. и зѡтагѣа прѣ
 вѣра. снрѣ. пѣтѣнѣцѣ. рѡ. прѡ.
 прѣ. прѣвѣмѣх. мѣтерѣмѣашѣмѣ
 лѣмѣ. рѣлѣмѣнѣа. вѣкѣндѣмѣ.
 а вѣстѣа прѣзѣнѣгѣ.
Игѣмѣуарѣнѣ. и мѣдѣнѣ. лѣ. дѣмѣнѣ
 мѣ. тѣ. агѡшѣ. дѣ. нежепотѣ
 мѣмѣ. ѡвѣрѣзѣмѣгѣ. гѣ. и вѣанѣсѣ
 мѣашѣгѣ. и хѣ. и пѣмѣ. и же

Часослов от начала на XVI в. — л. 93б.
 Book of Hours from the early 16th c. — f. 93v.

Четириевангелие на Йоан Радул войвода
 от третата четвърт на XVI в. – л. 1а.
 Ioan Radul Voevoda's Tetraevangelion
 from the third quarter of the 16th c. – f. 1r.

іерлмъ • іерлмъ іерлмъ изгнѣи прѣ
 рокы • и каменіемъ побиваа по сѣ
 нныа къ немъ • колы прѣти въ сѣотѣ
 сѣраши чаа да шкѣа • и коже по ко
 шѣ гнѣздо свое пѣ криаѣ • и не въ сѣ
 шѣ сѣте • сѣ шѣ стѣ вѣ сѣ стѣ вѣ до вѣ
 шѣ поустѣ • гла же вѣ іако не имате
 мене видѣти • до нде же прѣидѣте бѣ
 іете • сѣ вѣ нѣ гради и бѣ и ма гнѣ • **ко**
па • и бѣ егда вѣ и ти ему • **соуеотѣ гѣ**
ѣ вѣ іема шѣно • вѣ и нѣ дѣ ісѣ вѣ дѣ
 и не коегѣ кнѣзѣ фари се нека вѣ сѣотѣ
 тоу ісѣ шѣ дѣ бѣ • и пѣ бѣ нѣзи
 рающе гѣ • и сѣ чѣ кѣ нѣ кнѣ и ми пѣ
 ко днѣ и тѣоу бѣ пѣ нѣ нѣ мѣ • и шѣ бѣ шѣ
 вѣ ісѣ рѣ нѣ законни кѣ и фари сѣ шѣ гла •
 аше до сѣ по итѣ вѣ сѣотѣ тоу цѣ ли ти •
 шѣ нѣ жѣ ма лѣ я • и прѣ емѣ и сѣ цѣ ли е гѣ
 и шѣ поустѣ • и шѣ вѣ шѣ авѣ кѣ нѣ мѣ рѣ
 котора гѣ шѣ вѣ сѣ сѣ нѣ или вѣ оль вѣ сѣотѣ
 дѣ нѣ цѣ вѣ падѣ тѣ • и не аѣ бѣ е ли и сѣ тѣ
 гнѣ тѣ е гѣ оу вѣ днѣ сѣ оу е о тѣ нѣ и • и не
 вѣ зѣ мѣ оу ша шѣ вѣ щѣ а ти е му кѣ сѣ нѣ • и гѣ
 гла аше же кѣ зѣ вѣ а пѣ нѣ мѣ прѣ и тѣ а •

Четириевангелие на Йоан Радул войвода
 от третата четвърт на XVI в. – л. 157а.
 Ioan Radul Voevoda's Tetraevangelion
 from the third quarter of the 16th c. – f. 157r.

іѡ

399
201

Възвѣстѣма ѡ нѣмъ . видѣвъше . **ѡ**
ѡушн . знаменіе еже сътвори
іс . гдѣхъ . яко съѣхъ истинна
пророкъ гдѣхъ въ мирѣ . **и**сѣхъ
ісже разорѣвъ . яко хотѣаша прі
 ити и въ сѣмъ мнѣти его . да сърѣ
 раша его црѣ . **о**ни же папѣхъ
 гора самъ единъ . **я**коже по зѣ
 бѣ . съидоша оученици его на
 море . **и** въ лѣзше въ порабѣ . **и**
 дѣхъ на онь поль морѣ въ хатѣ
 на оумѣ . **и** пѣ ма оу жѣ бѣ . **и**
 нѣ бѣ пришель къ нимъ іс . **м**оре
 въ шр оу вѣлію . **д**ы шешѣ въ зѣ
 ашеса . **г**ребше оубо . **я**ко ста
 дѣи двадѣсать и пѣть . **и** ли три
 десѣте . **о**у зрѣше ісѣ ходоша по
 морю . **и** близъ корабѣ бѣхше и
 оубо ашаса . **о**ни же глаима . **а**зѣ
 єсма . **н**е бо и пѣса . **д**о пѣхъ же
 приапнѣго въ корабѣ . **и** а бѣ
 корабѣ бѣ на землі въ пѣтѣ и
 дѣхъ . **в**хоі шрѣ иже на оудѣи
 же стоаше обонь поль морѣ .

Четириевангелие на Йоан Радул войвода
 от третата четвърт на XVI в. – л. 201а.
 Ioan Radul Voevoda's Tetraevangelion
 from the third quarter of the 16th c. – f. 201r.

49490

100

ЛЕУЕ ѿ ЗЕМЛА • НА ЯКО ДАѢ СПѢ
 ЛАКАТЬ БЛѢКЪШЕ МРѢЖА РЫБЪ •
 ЯКО ЖЕ ИЗВЛѢКОША НА ЗЕМЛА •
 БИДѢШЕ ѿГНЬ ЛЕЖАШЪ • И РЫБЪ
 НА НЕМА ЛЕЖАША И ДАЖЕБЪ • ГЛАГО
 ЛА ИМЪ ІС • ПРИНЕСѢТЕ ѿ РЫБА
 АЖЕ АСШЕ НИИѢ • ВЪЛѢЗЖЕ СІМО
 НА ПЕПРЬ И ИЗВЛѢЧЕ МРѢЖА НА ЗЕМ
 ЛЕ • ПЛЫНѢ БЕЛЫИ КЪ И ДЪ РЫБЪ • СПО
 И ПАТЬ ДЕСАТЬ И ТРИ • И ПОЛНИГО
 СѢШОУ НЕПРОПРЪЖЕСА МРѢЖА •
 ГЛАГОЛА ИМЪ ІС • ПРИИДѢТЕ ѿВѢ
 ДОУИТЕ • НИ ЕДИНЪ ЖЕ ѿ ОУЧЕНИ
 КЪ СМѢАШЕ ИСТА ЗАТИ И ЕГО • ТЪ
 КТО ЕСИ • ВЪДАШЕ ЯКО ГЪ ЕСТЬ
 ПРИИДѢТЕ ІС И ПРИАТЬ ДАЖЕБЪ • И
 РАБѢ АТИ ИГО ЖДЕ • СЕ ОУЖЕ ТРЕПѢ
 ЯВЫСА ІС ОУЧЕНИКОМЪ СЪИМЪ
 ВЪСПАВА ѿ МРХТВА ДЪ • И ГОНЕШЪ •
 ІМОУ ВЪСИРѢНО МОУ • ЕГДА ЖЕ ѿ
 БѢДОВАША • ГЛАГОЛА СІМОНЪ ПЕ
 ПРЮ ІС • ЕУИИ ЛИ ВЪСИРѢНО СЕ
 ЖЕ И ВЪ СЛЪБОПѢ • И НА • ИМЕСЯ
 ГЕНОУАРИА • СІ • НЕГО СЛЪБОУ ПѢ •

f. 100 verso of the 16th century manuscript

Четириевангелие на Йоан Радул войвода
 от третата четвърт на XVI в. – л. 246б.
 Ioan Radul Voevoda's Tetraevangelion
 from the third quarter of the 16th c. – f. 246v.

299
251

Жсѣигоу прошеніе . **Ѹ**лоу глѣпн .
 на исповѣданіе члнгоу . **Ѹ**лоу глѣпн .
 на исповѣдѣтвенамъ . **Ѹ**сѣигоу глѣпн .
 спрахарадн . **Ѹ**мггѣпнз . илѣу
 глѣпнз . **А**сѣигоу утешса те прѣ
Ѹль веліѣнѣ на члсѣхъ . **М**на
 бѣ члса . на гнѣс . **М**пако те . **лѣу**
 на прѣ члсы . на гнѣс нѣ . **тѣ** на г
 нѣ . не вѣса **Ѹ**лѣсть . на до спрѣтн
 го **Ѹ**лѣа аго . **н**тѣко утѣпса
 ѡзачала до крѣпа . **н**де же **Ѹ**брѣ
 паѣши урзвенъ крѣсть великъ
сказаніе кѣко подѣба **Ѹ**ль ѡбѣ
 таши по **Ѹ**се днѣ вна **Ѹ**лѣе .

Тонѣ же рѣчено пн **Ѹ**дн
 ного ко **Ѹ**го пдо **Ѹ**лѣста .
 по вхсе днѣ вна а **Ѹ**лѣа .
Взвннѣ же на члла и конци
пншѣпса . и члсла ѡвз
нѣ по чина **Ѹ**ма ѡ прѣваго
 и впораго и про чна , блюдн . и
Ѹгда по и сѣат пн пн **Ѹ**спѣ **Ѹ**лѣе
 днѣю . ко **Ѹ**е **Ѹ**убо не или празднн
 ка . по тѣ пн ан дѣ пѣ вхнѣ ли или

Четириевангелие на Йоан Радул войвода
 от третата четвърт на XVI в. – л. 251а.
 Ioan Radul Voevoda's Tetraevangelion
 from the third quarter of the 16th c. – f. 251r.

ХІІНА • ЕГО ОУБИСТЕ МЕЖДУ ЦРКВІЮ
 И ОЛТАРЕМЪ • АМИНЬ ГЛЮВАМЬ,
 ЯКО ПРИДУХЪ ВЪСѢ СІА НАРОДЪ СЪ
 ІЕРУСАЛІМЪ ІЕРУСАЛІМЪ, ИЗБИВЫ ПРІОКЪ, И
 КАМЕНІЕ МЯ ПОБЫВАЕ ПОСЛАНИЕ КЪ МЯ
 МЪ • КОЛЬ КРАТКИ ВЪХОПЪ СЪВРА
 ТИ ТЕ ДА ТВОЯ, ЯКОЖЕ СЪБИРАЕТЬ КО
 КОШЪ ПТЕНЦЕ СВОЕ ПОДКРИЛЪ, И НЕ ВЪ
 СХОПЪ СТЕ • СЕ ОСТАВЛЪТЕ СЕ ВА
 ДОМЪ ВАШЪ ПДСТЬ • ГЛЮ БО ВАМЬ,
 ЯКО НЕИМАТЕ МЕНЕ ВИДѢТИ, ДОМДЪЖЕ
 РЕТЕ • БЛВЕНЬ ГРЕДЫИ ВЪИМЕ ГНЕ
 КО СРЪ • ИИЗШЕ ІС ИДУШЕ ШЦРКВЕ
 И ПРИСТУПИШЕ КЪ МЯМЪ • СЪ А •

ВЪ ВРѢМЯ ОУПРИСТУПИШЕ КЪ
 ІС ОУТЕННИЦИ ЕГО ПОКАЗАТИ СІА
 ЗДАНИА ЦРКОВНАА • ІСЖЕ РЕИМ,
 НЕВИДНТЕЛИ СІА ВЪІА • АМИНЬ
 ГЛЮВАМЬ • НЕИМАТЬ ОСТАТИ
 ЗДЕ КАМЕНЬ НА КАМЕНН ИЖЕ НЕ РАЗО
 РИТЕСЯ • СЪДЕЩЪЖЕ ЕМЪ **ВЪ**
 ПОПЕДЕЛНИКЪ ВЕЛИКЫ НА ДУГИИ
ВЪ ВРѢМЯ ОУПРИСТУПИШЕ КЪ
 НА ГОРѢ ЕЛЕОУСТІИ, ПРИСТУПИ

53
 53
 53

Четириевангелие
 от края на XVI – началото на XVII в. – л. 53а.
 Tetraevangelion
 from the late 16th–early 17th c. – f. 53r.

Четириевангелие
 от края XVI – началото на XVII в. – л. 71а.
 Tetraevangelion
 from the late 16th–early 17th c. – f. 71r.

СЖЕ СЛЪЖИТЕ СЪ

НАПИСАНИ .

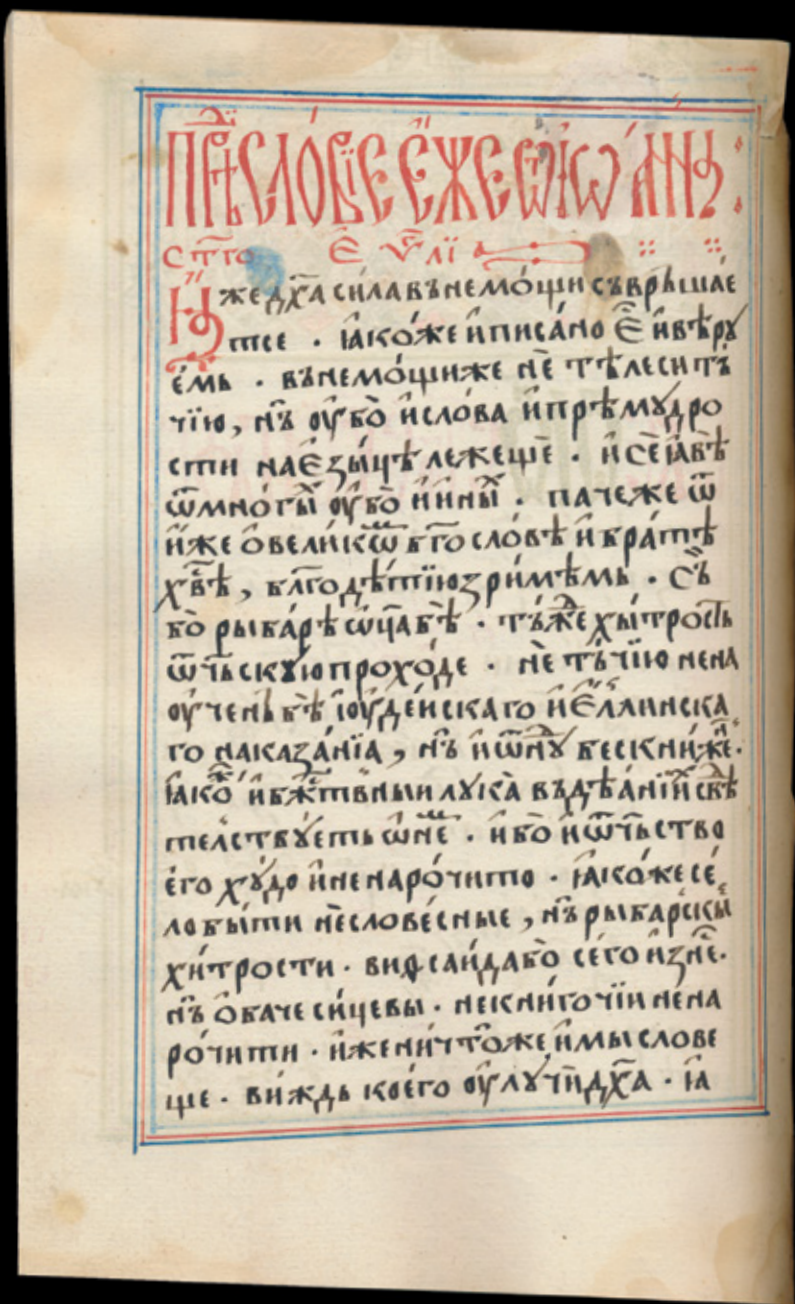
- СТРЕГЪЩИИ ПАСТЫРЕ .
- СИМЕС О ПѢ .
- АННѢ ПРѢТКИ .
- БЫВШИИ ГЛАГОЛЮЩИИ МѢ .
- ВЪПРОСИИ ИШАННА .
- ИСКУШЕНИИ СПСѢВѢ
- ИИХЪЩИИ ДУХЪ БЪСЕМА . М . А .
- ПЪЩИ ПЕТРОВАѢ . М . И . М . В .
- ИЩЕ БЛАГОВЪШИИ ОРАДИТИИ МЕДЪ . М . Ф . М . Г .
- ЛОВИТИИ ТЪРЪИКА .
- ПРОКАЖЕНИИ ТЪМЪ . М . С . М . А .
- РАСЛАВЛЕНИИ ТЪ . М . Г . М . Е . ИША . З .
- ЛЕВИИ МИТАРЫ . М . А . М . С .
- ИИХЪЩИИ СУХЪ РЪКИ . М . ИСА . М . З .
- ИЗЪБРАНИИ АПЪСТЪТЪМЪ . М . Ф . М . И .
- БЛАЖЕНИИ . М . Е .

ГЛА
А
Б
Г
Д
Е
Ж
З
И
К
Л
М
Н
О
П
Р
С
Т
У
Ф
Х
Ц
Ч
Ш
Щ
Ъ
Ы
Ь
Э
Ю
Я

Четириевангелие
от края на XVI – началото на XVII в. – л. 109а.
Tetraevangelion from the late 16th–early 17th c. – f. 109r.

Прѣдѣ словои ѣже шлѣхъ кѣ стѣго Евліа.
Прѣдѣ оубо кѣ жѣтѣи, аптѣо хіа ннѣлѣ
Лѣтѣ родомѣа . вратѣже хѣтѣроствѣю .
 нѣтѣтѣоже , нѣнѣврѣнское на казатиѣ
 нѣврѣнскѣ доконца . вѣтѣрѣлѣа прише
 нѣтѣнашѣ оуташѣ . іакѣже рѣше нѣтѣ
 нѣтого бѣити шѣдѣтѣи аптѣа . нѣшѣмр
 тѣвѣи вѣстѣлѣвшѣ хѣн , срѣтѣти сѣисѣ
 оптѣа . вѣзнѣшѣвѣже гѣнѣи нѣпѣлѣлѣ
 вѣрѣовавшѣ бѣити сѣшѣствѣна нѣто
 слѣдоваѣтелѣтѣ помѣгѣлѣпѣлѣлѣ . нѣоу
 бѣсѣписѣлѣа Евліе сѣвѣсѣлѣкѣмѣи
 зѣтѣстѣвѣомѣ . іакѣже нѣсамѣетѣо
 начѣло ѣго обѣіаваѣетѣ . по ѣтѣи
 лѣтѣтѣ хѣлѣ вѣзнѣнѣіа . пишѣетѣже
 ісѣвѣсѣфѣлѣ . сѣгѣскѣптѣнѣкѣсѣщѣи
 ісѣнѣзѣоубѣ . ѣжеоубѣ дрѣжѣлѣвѣнына
 ісѣнѣжѣ нѣнѣгѣмонѣтѣ глашѣ . нѣпѣлѣа
 рѣкѣісѣгѣмонѣхѣ фѣстѣхѣ , дрѣжѣлѣвѣнѣфѣ
 стѣ . нѣвѣсѣлѣкѣтѣлѣсѣ вѣго лѣовѣивѣи ,
 дрѣжѣлѣвѣлѣлѣстѣрѣтѣи нѣвѣспрѣѣмѣ .
 фѣсѣфѣлѣ ѣдрѣжѣлѣвѣлѣсѣі рѣтѣ вѣго лѣовѣе .
 нѣжѣісѣдѣонѣнѣ ѣпоісѣтѣнѣнѣтѣ слѣшѣлѣнѣстѣго
 Евліа :†

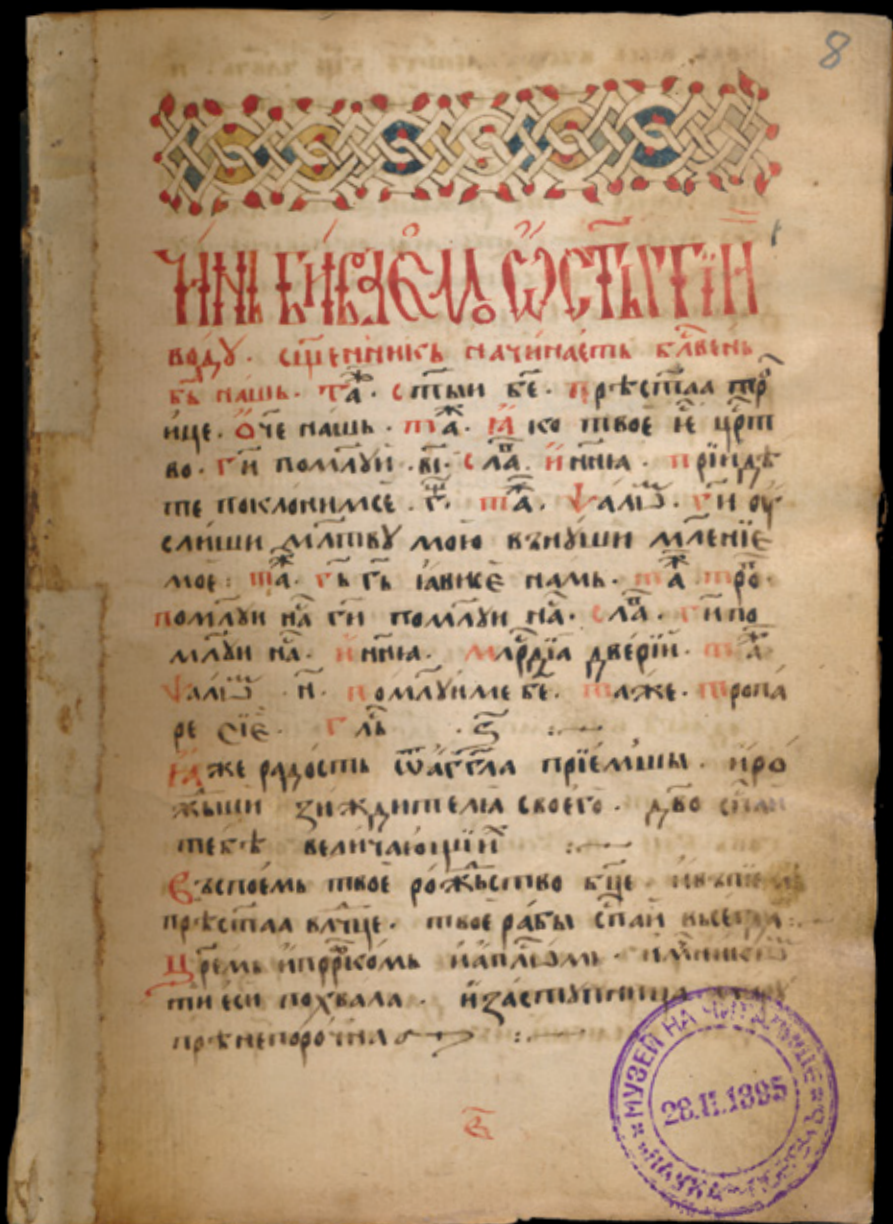
Четириевангелие
 от края на XVI – началото на XVII в. – л. 111а.
 Tetraevangelion from the late 16th–early 17th c. – f. 111r.

Четириевангелие

от края на XVI – началото на XVII в. – л. 179б.

Tetraevangelion from the late 16th–early 17th c. – f. 179v.

Требник и номоканон от 1618 г. – л. 8а.
 Euchologion and Nomocanon from 1618 – f. 8r.

ЧѢСТНЫ ПЪСЯКЛИСТЬ ПЪСТІИ 41

вѣщнъ нашихъ кѣмъ. сщестіица мати
 нѣ каменъ кѣ нашъ. таже. трисносъ.
 прѣстѣла троице. о те наша. гѣи помни
 лѣи вѣ. прѣидѣте поисломилсе. гѣи пѣ.
 Валѣ. гѣи оуслѣши матѣвѣ мою. таже
 кѣ гѣ явнсе нѣ. шро. гѣи. гѣи.
 Ка бѣи прилежно припѣедемъ грѣ
 шни. смкрѣиѣмъ припадѣмъ, по
 исладнѣмъ вѣпѣише. изглабѣни ду
 шевнѣ. вѣще помози мѣрѣвавшн
 нами. попыщнсе іакѣ изгнѣедемъ ѡ
 множѣства грѣховѣ. не ѡврати раба
 свой тыща. тѣеѣ кѣ еднѣ пѣмо
 шнѣи и мамн. — Сла. и пѣи. : гѣ.
 Не ѡмѣи ни солнже бѣе. силн тѣеѣ
 гѣише. мы не ѡспѣиши. аще бѣ не
 кѣиши прѣстѣла молещсе заими.
 испѣи нѣ избавнѣ ѡполнѣи кѣ
 да. испѣиши ехранилѣ дѣиѣ сво
 кодѣи. не ѡспѣиши ѡтѣеѣ вѣще
 тѣеѣ рабѣи спѣи прѣ ѡвзлѣеѣ кѣи.
 Еднѣ вѣвнѣи. — пѣи мѣ дѣакѣиѣ.
 гѣи сщестіица. помѣи насѣ кѣ по
 велѣиѣи матѣи тѣеѣи. моли мѣише
 оуслѣши и помѣи. : гѣи помѣи. гѣи.

Требник и номоканон от 1618 г. — л. 48а.
 Euchologion and Nomocanon from 1618 — f. 48r.

МАТВИИ

12
120

и иного тѣла и срави та нашего ісхъ .
 еможе слава свѣцель нахъомъ спитиль
 нна и рмо . *Матва въмело въбѣгого на въбѣго .*
Ги бѣ вѣсѣ дѣржи тѣло . сѣказави ко
 вѣгомо въбразъ црѣсовнии приправедни
 цѣ поугодницѣ твоемо мон . и приша
 спѣкѣ сѣго дѣа твоего . възвѣсти ту
 лобомъ сѣтѣць маслични припосѣше . сѣи
 въбразъ опроци еврейстѣи сѣсонташе . сѣ
 въкѣтѣмѣи масличними иванѣами ше
 бѣ . срѣтѣше . въпѣше и глѣше . въ
 сайна въвнѣстѣи . сѣи гла и ми раки
 твои сѣгласно тѣбѣ въпѣше . въса
 нѣа бѣвемъ пришади . и тѣсѣмъ тѣрѣди
 сѣдѣти въправду . свѣцель истиниль
 дѣомъ нна и рмо и възвѣса .
Матва на мѣсрѣнѣ хѣо .
Слѣко ги бѣ нашъ , спѣобивнии прѣ
 итѣи върѣме и иного и въ живаго по
 дѣста , и въображенѣаго намъ твоею ,
 и давшаго намъ въбразъ собою . м . дѣи .
 положивъ намъ показанѣе бѣже и сѣи
 нѣо дѣшамъ . и сѣи спѣи тѣкломъ
 и спѣи прѣпанѣе кѣсѣ . показави намъ
 о бразъ и иного ісрѣта твоего поисло
 менѣе . и даровави намъ цѣкловапѣи при
 косповѣнѣемъ нашии недѣотѣи гѣи оу сѣи .

51

Требник и номоканон от 1618 г. – л. 120а.
 Euchologion and Nomocanon from 1618 – f. 120r.

ПЕТАГО. Р. ПОЕМЖЕ НАКОМТИМЪ ПЕТАГО ВЪ
 ЗМОЩЕНІА. ІСО. А ЗУМЕЕ МАКРІТІА. ПОЮЩИ
 МЖЕ МНИХОМЪ. ІЕРЕН ПОЛАГАЕТІА ЧТІНОЕ
 ДРЪВНО МАНАЛОГЪ. И ПТВОРИТІА ПОКЛОНИ. В.
 ИЗПРЪВСТАТЕЛЕМЪ ИЩЕ АНВАГОТІА ІСРІА.
 И ПОЦЪЛОВАМИ МЕТТАНІЕ. ТАЖЕ НАШКОЮ
 ПРАНУ. ТАЖЕ ИБРАЛІА, ПОДВА ПОДВА
 ТАКОЖЕ ПОЧИНУ И. ІАКОЖЕ СІТІА ШБИ
 ЧМА ПОКЛОМЕНІА ІСРІА ВЪВЕЛИКИ ПОСТІА
 ПОЮЩИМЪ. ІСРІА ТВОЕМЪ ПОСЛАНАЕМ
 СЕ ВЛІСО. ПОГЪОМЪ СІТІА, САМОГЛАНИ. ГЛА. В.
 ПРИИДЪТЕ ВЪБРИИ ЖИВОТВОРЕЩОМУ ДРЪВУ
 ПОКЛОНИМСЕ. И ДРЪГИ ВЪЗВИЖЕНО. ПО
 ЦЪЛОВАНИЖЕ ЧТІАГО ІСРІА. ГЛА ІЕРЕН.
 ПОМЛУИ МА БЪ ПОВЕЛИЦІА. ІАКОЖЕ ІЕ
 ШЕНТАИ. ИЗВРАШИВШЕ ШЕНЧНОЕ СІС
 ТЕНІЕ. И ТАКО БИВАЮТІА ШПЪ:—

† А ДѢ СЛАВЪ ЗУМО КНИГЪ ГЛАМИ МОЛІТВАНІИ.
 КЪСОГО КЪДИ ПО ІАЧНО ШЕВЪ ПРОТЪОПІЦИ.
 ИСАУТІО ШПЪДОСТАГО ШЕІ ІТРЪОЛЪ ПДЮ ОУЗІ
 ЗА. Ш. ДЕТРИ. ПДЮ ДЪІ СІМІСИ ПІИМА ДДІ
 АДЪ И КІСОИ НИ ІАНЪ ДЕТРЪ. КЪСОГО И КІСОИ
 ПОСАИ ИЛИ ОУІСРДІТА ИЛИ ДРЪЗІА ПАРЧЕНО АДЪ
 ПРОІСІТА ШЕІ БІ И ПРЪЧІТІО ЧЕО МПЪРЪ. ИШ
 П. И НИ СІТІА ШЦЪ. ВЪЛЪ. Д. РІСЪ. ПРІИ СІК
 ПД ЛОВІТІА КИ, АДВРІТІА:—

1618 109.

24
 138
 прѣдсе шестые дѣи иже се мрїе. те
 кѣше шрѣда црквиа, и шрѣдѣно
 іхдо во снѣ іакова. Дашо ре и самѣи
 пѣрархѣ іаковѣ шогато бѣго сла
 вѣше снѣкетеси. Та ре іхдѣ, шго
 шекѣ бѣго слава іхдо. дашо похвѣ
 лиемѣ тѣ шотконтѣ вратіа подовѣ,
 и шконтѣ рѣцѣ данави капѣ на шнон
 те дхшмане, и штебѣ даше поклонѣ
 снѣшѣте снѣсѣке на шкѣго бѣцїа.
 и шкѣто младо расланѣ іхда да
 бѣде. Дашо дарешѣ една година
 расланѣ, такае и моашѣ снѣ іхда.
 шогѣ заснѣ расланѣ шогѣ смѣе да
 го разбѣди. такае и моашѣ снѣ
 да бѣде межѣ вратіа шѣи. и да
 иже нишогѣ празно шнѣго шѣта
 рѣжѣка бѣго шѣра, или бѣго шѣднїка
 да шѣди шѣко. до гдѣ до гдѣ вѣрше
 шнѣго дѣтїа шѣта снѣшѣте шѣцїи.

Дамаскин от 1695 г. – л. 14а.

Damaskin (Lovech Damaskin) from 1695 – f. 14r.

32

вѣдницитѣ съ агглы . Стрѣшницитѣ
 съсѣлавола . Правѣдницитѣ пѣать .
 Стрѣшницитѣ карать и сѣрѣ ать .
 Правѣдницитѣ гѣрѣ и манѣ и ма .
 Стрѣшницитѣ долѣ вѣе .

поученіе .

Ами заради твоа иныя блаженіи хрста
 не . дайсправн самы севѣи а дѣла
 и даи отнепн ѿмногыте наши те
 жисы грѣхѣве . ами дисе погрѣхн
 и даи зберемъ умьть да се дѣлаши
 те не похтеи и не ра . брахтеи и
 кеви думы кеи два спрашны . ами
 дасторн добро и дасторн мѣтныа .
 да хари жеи ѿшо и маме ѿ малго
 малго ѿмноготъ многотъ . да при те
 даи сеи раиасы . да вѣе сеи пѣтъ
 ка даи си . и тождица и прииша
 ца даго лѣвы и даи и маме кеи
 брапта . Оти си теице даи лѣзѣ

Дамаскин от 1695 г. – л. 41а.

Damaskin (Lovech Damaskin) from 1695 – f. 41r.

Дамаскин от 1695 г. –
фрагмент от листа с липсващия колофон (сега е пред л. 86а).
Damaskin (Lovech *Damaskin*) from 1695 –
fragment of the leaf with the missing colophon (now before f. 86r).

СЛОВО:

ніжтѣ неговѣ дхъ, нсега не бѣвога
идорѣ доіеранъ вѣкѣ, а мнѣ. *СЛ*

ДАМАСКЪ

и подіакона исподѣнѣ. Слово
завтора прѣшестивіе хне, нза
антїхрїста. *Оче, Блжн. Сл:*

 а конъ и матъ царіе, влѣ
ни хрїстїане: Когн цапѣ
да и дапѣ наконскѣ, прѣ
ко прокодѣпѣ свои члѣн,
да оспѣ дапѣ поградовѣ
кадѣ то цапѣ да помнѣпѣ:
да акѣж атпѣ пѣамѣ на онѣхъ члѣн,
да анзлѣз атпѣ да агн посрѣшнѣпѣ
н да агн прїемнѣпѣ. Потохн сего
спторн нкелнїсїхѣпѣ црѣ цотпѣ є
на снїсѣытпѣ царіе. Катпѣ цѣкше
да анзлѣзе на борѣа сѣс члѣко оубн

61

44

Дамаскин от първата четвърт на XVIII в. – л. 156.
Damaskin from the first quarter of the 18th c. – f. 15v.

СЛОВО

голѣмо добро насѣнзи свѣтъ хрѣ
 по црѣмъ даго слакнмъ, и даго по
 тнпаме, и сега и кѣкогн, и докрай
 свѣтъ, и кзвѣти кѣко, аминь:

НА МАКТИА, О МЧЕНИЕ СЫ,

честнрѣсѣть мчени, и же кзсвастн
 и стѣмъ езерѣ мнѣ по стншн. Блвн ѿ:

Съднште анкннню царю, кѣше
 гоненіе голѣмо на хрѣтіане, и на
 снѣга цю жнкѣха за хрѣ
 кра бѣра. и наснлѣваны кѣха да
 е слѣжатъ на кѣсовн. и а грикола и
 дѣто бѣше погнзн лѣдъ бѣ
 ше и зѣлъ гоннтелъ, и крѣ наслѣ
 ка діаволска. и цю и маше хрѣтіане
 внѣтеніе на войннстѣво, снѣштте
 наснлѣваха да слѣжатнх на кѣснѣ.
 и нѣкой войннцн кѣха ѿ кападо
 кннска страня, жнкѣха оуѣсна
 кѣра

паш

Дамаскин от първата четвърт на XVIII в. – л. 92б.
 Damaskin from the first quarter of the 18th c. – f. 92v.

оралдѣніи дѣи

тѣи

дѣнь вѣсѣнѣа ѣ рорнѣ ѡнзи тѣи.
 и рече не мѣ агѣхѣтъ, тѣи ѣ тѣи
 ѡѣ грѣшномѣ - а коѣ грѣшнѣ. а ир
 вѣднѣ ѣ блжѣнѣ, и при жѣ блжѣ
 нѣ. чѣса на сларѣка, ноу пѣкшава
 сѣоу пѣкша не нзрѣннаа. дѣтѣ да
 ни стѣобѣ нѣа правѣднѣ сѣдѣа
 ѡтѣиѣ не мѣ прилѣнѣ сѣкаѣсѣ
 гла и ѣтъ: сѣоѣемѣ нестѣа мѣ дѣ
 еса не ѣкога, и дѣри до краѣсѣ
 тѣи, а мѣнѣ: ~

ПОВѢСТЬ ОУДѢВНТЕЛНА

сѣдѣаволь. Како Прииде Къ вели
 комѣ аѣтѣонѣ, въ ѣобразѣ мо
 вѣчѣстѣ хѣтѣ каѣтѣсе: ~

СЕЛИГАІ КЪ СЪВРЪШЕННѢ ѡЦѢТѢ
 ПОКНѢ, АѣТѢОНѢ, Сѣтѣрецѣ про
 зорѣи

Дамаскин от първата четвърт на XVIII в. – л. 249а.
 Damaskin from the first quarter of the 18th c. – f. 249r.

ВЪ НАСКУНЖІНОСАИНО

*благонна и стдѣи та. Слово Завѣро прѣшеет
вѣ глѣи иза иити Христа. Дѣ глѣи. С. Замѣ.*

Законъ имать царѣта, влѣбени хрѣіане ко
за цѣта найизта на войска. Прзвенъ проко
напъ свой іацн. на ѡиѣзта по графокѣте ка
рѣто цѣ на поминѣ: на кажатъ тамо на ѡнѣзта
іацн. на изъвзатъ на гѣи по рѣшнатъ и на гѣи при
емнатъ. **П**отомъ сѣкопозъ оу іини и вѣликіатъ
чрѣ на іацнѣи црѣи. Дѣти цѣше на изъвзѣ на бор
ба сѣ тако оу бѣица на вола. Прзвенъ проковим бж
твеніи и щеніи прѣци. та расказаха и прорѣкоха
свѣсткѣ хво. Прзвѣстковаха какѣше на сѣвѣи ѡ
нѣто на зѣмѣта. и рѣкоха. Зарожество негово ѡ
спла. и вѣца и вѣца мрѣа: и казаха какѣше на сѣ
тн. и какѣше на сѣ распе. и какѣше на оу мрѣ. и ка
кѣше на сѣ потребе. и какѣше на вѣ скрѣи: и на вѣ скрѣи
правѣши ииш: и на изъвзѣ на иѣо. и какѣше на сѣ
зѣ вѣхъ стѣиш. на просѣ вѣти стѣиш апіи. Какѣш тро
минъха сѣтнѣи цѣтѣи, и проказаха истиннѣ. Си
іко на прѣказаха бжтавни истиннѣ прѣци. пото

ка

Сборник от слова и жития от 1736–1738 г. – л. 10а.
Collection of Sermons and Saints' Lives
from 1736–1738 – f. 10r.

73

• ТѢНГО КРѢТА • СІ. • КВ. •

цаи бапопадемъ настѣи чркви
 мѣтинѣ испромаси бапомиава
 ме багаи сѣбастемъ инахра
 нимъ уацо баимаме
 ТѢНГО КРѢТА ПОМО
 циника. наъсако
 мѣсто. ба ина
 сѣ кѣ помѣ
 аша възѣт
 во мѣноѣ
 аминъ

1738

СЛОВО СЪТВОРЕННІЯ ЗЛАТОУ

СТАТИ СЪЗДАНА ЖЕНА

ИТТО НѢ ПРИЛІТНО НАЗЕМѢТА
 ЖЕНА ПОЗЛО ЕУИТНА ИНИ
 КОИ СВѢРЪЗ ЛЮТЪ ИМА ТАІЕ
 ВАУИ ПРИАИКА. КАКВОТЪ ЗА
 ЖЕНА АХІСАВА. ИЛИ ТТОЛІЕ ПОЗЛО

ИПО

Сборник от слова и жития от 1736–1738 г. – л. 73а.
 Collection of Sermons and Saints' Lives
 from 1736–1738 – f. 73r.

ПОВЕЩІЕ СЪ О БОГОНЪ

74.

то ала форма ищши пръвенъ насъ ирожи ра
ката вресъ хе. Ами за ра тебе слово прохосна
вста форма пръврата фкохата мѣхити те въ
форма ипростена въ с. хвѣи шѣ. Дамитъ.

Въ тои време. **В**ъ гитъ бѣха апѣм те. въ іеру
іудеелуха еписѣ зима. **В**ъ мѣтаха жребіа
кого бѣ гдѣ же впадеши. ипадне се жребіе
домъ вайзнецъ вайти въ иназѣнѣ. **А** той нише
ши тамъ вайти. Ами кажеши. немога азъ
помѣ тоікоуаі трѣта. ивалетно мѣсто иждо.
А за сама вѣвреніскѣ рѣ ислѣзъ сѣмъ. **А** то въ
той вѣмашъ. и вѣмъ сѣ нѣши тамъ. **В**ажъ не
шѣиса домъ. мой вѣтѣ же въ вѣн сѣ тебе.
А той рѣи. гдѣи пѣстима гдѣи шѣшъ тѣсма
въ иназѣнѣ иназѣма пѣца. **А** тѣгнуса сѣти
вѣнзѣнѣа и вѣкѣи тѣвѣзъ и вѣпѣцъ вѣшѣлъ. оу
іеруіма и мѣтомъ бѣши авѣамъ прохосниъ
бѣши вѣнзѣнѣскѣго чрѣ гѣгѣтѣра. вѣнзѣи
и на оуцѣнѣи маісторѣ вѣзѣо вѣлѣцѣ и зѣнѣи
ка про сѣва ісаманѣи. и вѣе хѣзѣрѣцъ. и хѣе
ши и зѣтраво и пѣтѣше за такъ. вѣзѣи тѣвѣка.

Сборник от слова и жития от 1736–1738 г. – л. 137а.
Collection of Sermons and Saints' Lives
from 1736–1738 – f. 137r.

МЪЛНУЯ СЕ КЪ ПРЕНЕСЕНЕ

моуци иже всѣхъ оуба нашога юмнина оуби
тѣна крестийнина гра. За то оубегаго. ѿ

оуби. **С**ана

Панѡ свѣтло ирѣностно прѣсество. и много
свѣтло прѣдѣнико прѣи црковата наша цо
то затрика пстале зѣмни стѣна грѣховна.
памето каѣвваме оубителга и за то дѣта
юубу ишемъ. нѣто нѣговоту вѣщанѣ какаѡ
тѣ. на оубѣннытѣ апли поимѣи вселени
црковни. и злѣзи инаплонихасѣ сѣтѣи граховѣ
ниитѣи сѣла. наситихасѣ ѡнеговитѣ заати
ипрѣсвѣтан рѣти. што нѣни лѣтовѣца мно
го гласна ишооро гласна. велико тайнство.
ѡощѣмъ всѣрѣнѣ. и протѣи. шѡзи великѣи ст
лѣ црковни итра на оубто гѣстѣтѣ нѣповѣ
фѣмѣи. инаутѣмѣтѣ свѣтпильнѣи нѣбгасѣмъ.
нѣто замногъ гофини заха гонѣнѣ оуби. нѣза
внѣто иназнакѣтѣ сѣкри. сѣти пофирѣ. ит. го
финица гѣви ипросвѣти помногъ ѡтѣдѣи гѣ
вѣтѣкно сѣице. нѣнѣ пофирѣ нлѣтѣтѣ игорѣ
тѣвѣтѣ нѣгови гонѣнѣ. или пошѡорѣ ха
рѣка сѣлѣи колѣкотѣ заха прѣтѣглѣлѣ.

нѣни

И҆ЦАСЕГІТЪ КРІА НАЧА

ло, и҆и҆и҆и҆стѣ. и҆ламетѣ прѣобитого свѣца на
 шего симео́на стаѣпника. Блави о҆ти. Самѣ.

Ую҆ино и҆и҆вно се стори внаши те а҆не. слд
 тиса и҆мене грѣшномѣ а҆нѣоніе и҆написѣ.
 Амивисѣ молиа отворѣтисѣ оу҆шайте
 ваше, и҆послѣдѣйте про и҆ма нави каѣ
 ва, застѣаго симео́на. Стѣи симео́но
 ко҆ги о҆тѣи мѣа пасѣте свѣцѣте на о҆в
 прѣсы. Ка҆то и҆прѣо҆исѣ и҆вѣе, и҆ко҆ги нѣо҆е
 ши ни҆и҆е҆ла, а҆тои прика҆сти о҆вѣцѣте
 о҆лиѣ о҆коло҆ чѣрковата, и҆о҆стаѣвѣши҆тои
 а҆тои вла҆лаши х҆чѣркова и҆мѣа҆ши҆се
 о҆в, и҆слѣдѣши҆ ки҆ни҆ги҆те про нѣмаха. И҆
 тѣи стрѣвѣти ка҆та ни҆и҆е҆ла Самно҆г
 вре҆ме, и҆дѣти҆ти вѣи҆и҆дѣше ка҆то҆сеи хо҆и҆ш
 х҆чѣркова, и҆слѣдѣше ка҆то҆ тѣи҆ха а҆лѣ
 и҆ни҆ра҆дѣмѣваше про нѣма, и҆по҆пита и҆во҆ко҆
 го ста҆рѣца, ка҆҆фи҆ла҆ ка҆҆фи҆ми о҆ти про
 нѣма та҆зи ки҆ни҆га и҆тѣи҆ли нѣми про ка҆зо
 вати. У҆рѣи҆мѣ ста҆рѣцѣ. нѣма тѣи пи҆смо

La

Сборник от слова и жития от 1736–1738 г. – л. 286б.
 Collection of Sermons and Saints'
 Lives from 1736–1738 – f. 286v.

• мѣа аугуста •

Мѣа аугуста • еі • амазасена инама ипостіаисо
ма ипостіаиса • слово ісуси иісусіа • наоуспініс
прісїпніс • аіде нше бже прісїпн маріі • Діаісн.

Прї састаженіе са ситкїте тѣкце Бл҃гїиі -
Хітіанн • каісвогто казѣа писаніепо нше
Еіно Еті • оти іма Етіиі тѣкца • ншпо ни
тѣа оутеніе нетѣа слово Бжїе • нетѣа фрдго ни
цо • патрїатѣа • амаі тѣкца на мислѣтѣа побро
то ипостіаисгѣа • каісвогтѣа Б҃голюбивїиі оіхзїа
абраамѣа • каісвогтогѣа марїахрїсватѣа писаніепа
наши • оти потѣа фанітѣа оутеніе • амаі Б҃гїе
патрїаі • каітѣа бащїамѣа адрра оіхзїа протїотѣа
сїткїа оіхзїа іполосѣжїтїа • аіцо нѣма зарѣ
потїаі • каітѣа сїчкїватѣа свѣтѣа тѣа бжїиі
амаі тѣа астомаі каітѣа імаше еіша стѣа • іто
тѣа бжїиі настрѣа побро • тѣа вїсѣа нѣі
тѣа направино • ітѣа покрѣа б҃га • іоумраіа
іполїтїе оішїнїсн • аіцѣа оутѣа наоумнѣа
нїсїжн • ітѣа когїсн свѣхїтѣа імїцѣа існїцѣа
тѣакоу • свѣтїа іхѣтѣа • нѣтѣа направи
колісѣа помногѣа ітѣа фавѣа оіхзїа нѣтѣа напра

Сборник от слова и жития от 1736–1738 г. – л. 371б.
Collection of Sermons and Saints' Lives
from 1736–1738 – f. 371v.

№ 98

Губ. № 342

11

ШОЛКОВАНИЕ

на-противоначерпанна та пасхална рука.

ГЛАВА А.

За пасхалии те, и за аѣзѡвка та Пасхална.

Ако ꙗкаши, лѡсѣний тѣтѣлю, ꙗко нахѡмѡмѣ
 Свѣтѡя Пасха, и сѣкѣ те който послѣдѡватѣ на Свѣтѡя
 Пасха, въ противоначерпанна рѣкѣ, прѡсѡва прѡво ꙗзѣ
 шѣ, зашѡ Свѣтѡя Пасха Инхѡрѣ ꙗко двѡдѣсѣть и втора
 го марта, и восхѡрѣ ꙗко двѡдѣсѣть и пѣтаго Априлѣа :
 и понѣмѣ ѡтѣ двѡдѣсѣть и втораго марта ꙗко двѡдѣсѣть
 и пѣтаго Априлѣа сѣславѡтѣе трѣдѣсѣть и пѣтъ дѣнѣ,
 за това и пасхалии те сѣ трѣдѣсѣть и пѣтъ. А тѣа каѡ
 се чѣслѡтѣ, прѡвѣнѡватѣ сѣ настоящи те сѣмволѣгѣкѣ
 (Знаменѣтели) сѣкѡви и сѣтъ слѡвѣнѣщѣ те : а. о. в.
 г. д. е. ж. з. и. ѣ. к. л. м. н. о. п. р. с. т. у.
 ф. х. ц. ч. ш. щ. ѡ. ѡа. ю. ѡа. Мѣа
 сѣкѣ те сѣкѡви чѣслѡтѣ ѡтѣ горе ꙗко сѡставѣ те прѣтѣны
 на-лѡва та чѡловѣчѣска рѣкѣ, на-коя то ѡбразѣ и сѣв
 потѣнѣнѣ сѣтъ противоначерпанна та рѣкѣ. и понѣмѣ
 пасхалии те, и сѣмволѣгѣкѣ те и тѣа сѣкѡви сѣ трѣдѣсѣть
 и пѣтъ, за това, макари и зашѡто пѣтъ те прѣтѣны
 на-трѣвоѡрѣзна та чѡловѣчѣска рѣкѣ сѣмѣ по сѣмѣ сѡср
 тѡватѣ пѣтѣдѣсѣть сѡставѣи, ѡсѡтъ каѡ се чѣслѡтѣ
 сѡставѣи те и зѣ вѣнѣ и и зѣ вѣнѣ, зашѡно и вѣрѣхо

Пасхална таблица от 1819 г. – л. 1а.
 Paschal Table from 1819 – f. 1r.

1821. май 10 Билета
 җасава.

җосам прѣвоула пѣкнѣ пѣнка шѣ кѣсѣнѣ	тѣо	1500
шѣ імаѣд.	тѣо	200
җаууҗ тѣловѣ чѣдѣх	тѣо	
Сѣма	тѣо	1800
җѣдѣ җаууҗ шловнѣ җуѣдѣнѣ кѣрѣнѣ	тѣо	24
шѣ билета җо корҗа шпан җуѣдѣнѣ	тѣо	18
чѣпаѣрѣдѣ баѣ җаууҗ	тѣо	12
шѣпа тѣмѣкал җаууҗ	тѣо	1
шѣ шѣрѣнѣ җаууҗ	тѣо	1
шѣ шѣрѣдѣ тѣомѣрѣнѣ шѣкѣнѣ	тѣо	1
шѣ маслѣ шѣ 527 шѣ тѣо 2 шѣорѣ шѣма	тѣо	6
шѣ шѣдѣса рѣсѣлѣрѣнѣ шѣахѣрѣ	тѣо	
		24

ДАКАЛ

май 30.

җоса җал шѣ парѣдѣ шѣ кѣсѣнѣ шѣа кѣрѣнѣ	тѣо	25
шѣ шѣрѣдѣ	тѣо	
җоса җал шѣ тѣомѣрѣнѣ шѣ шѣрѣнѣ	тѣо	
шѣ шѣрѣнѣ җаууҗ шѣ шѣрѣнѣ шѣдѣ	тѣо	
шѣ шѣдѣса шѣ шѣрѣнѣ шѣахѣрѣ	тѣо	
шѣ шѣрѣнѣ шѣахѣрѣ	тѣо	3
җаууҗ тѣловѣ чѣдѣх	тѣо	
шѣ шѣдѣнѣ шѣахѣрѣ шѣахѣрѣнѣ	тѣо	
шѣ шѣрѣнѣ шѣ шѣрѣнѣ	тѣо	
шѣ шѣрѣнѣ шѣ шѣрѣнѣ	тѣо	
шѣ шѣрѣнѣ шѣ шѣрѣнѣ	тѣо	
Сѣма	тѣо	

Бележник, Псалтикия и Търговски тефтер
 започнат 1821 г. – л. 2а.
 Notebook, Psaltikia, and Trade Ledger
 begun in 1821 – f. 2r.

69

Хапъви за вѣтар ^{и за вѣлико} какъ дана правши, вазѣмиш

анасон	—	—	—	вра	5	—
резанѣ	—	—	—	вра	5	—
сѣхиръ	кички	—	—	вра	5	—
скарѣи	—	—	—	вра	5	—
сѣбуръ	—	—	—	вра	10	—

Тѣи сѣхирѣ ватъ скалѣшъ вати на правши хапъви
и ва мѣи сѣхирѣ вѣтѣ първа, хапа

Хапъви за бѣлѣ (сукнаѣ) и за прѣста

наравидомѣла	ракъви чѣи	—	—	вра	5	—
	Тамѣлѣнѣ бѣлѣ	—	—	вра	5	—
хрисѣ мѣтаѣ	зѣлѣи мѣхи	—	—	вра	2	—
	лафѣниѣ	—	—	вра	2	—

Тѣи сѣхирѣ ватъ скалѣшъ вати на правши хапъви
и ва мѣи вѣтѣрѣ вѣи хапа сѣхирѣ вѣи

за малафранѣ вѣи ^{и за вѣлико} за прѣ пикѣтѣ на чѣлѣи

зѣти	бѣлѣи	иранѣи	мѣ	—	—	вра	1	1/2
	Тѣлѣи	мѣ	—	—	—	вра	1/4	—
	зѣхирѣ	—	—	—	—	вра	2	—
	ракъви	бѣи	—	—	—	вра	1/2	—

Тѣи ватѣи иѣи ва прѣ пикѣи

иѣи чѣрна лѣишѣи оѣициѣи ватѣишѣи
лаѣсѣишѣи ватѣи зѣхирѣи и прѣишѣи сѣишѣи
вѣи пара лѣишѣи ватѣишѣи

Бележник, Псалтикия и Търговски тефтер
започнат 1821 г. — л. 31а.
Notebook, Psaltikia, and Trade Ledger
begun in 1821 — f. 31r.

Зехъ и кий пѣнка папазоула дѣлхати кѣши дѣл
 кий никула на заѣ зѣхти за зѣщната сѣта
 уигиса плащал; о пѣка тѣо : 160

Зѣ о дѣта дѣиноула никулаюви па тѣо $\frac{20}{780}$

нико ита дѣо 440
 паѣ итма 90
 псат 150

 630
 37:20

411 тѣи тѣ пѣи асѣдало
 200
 150 700 псат

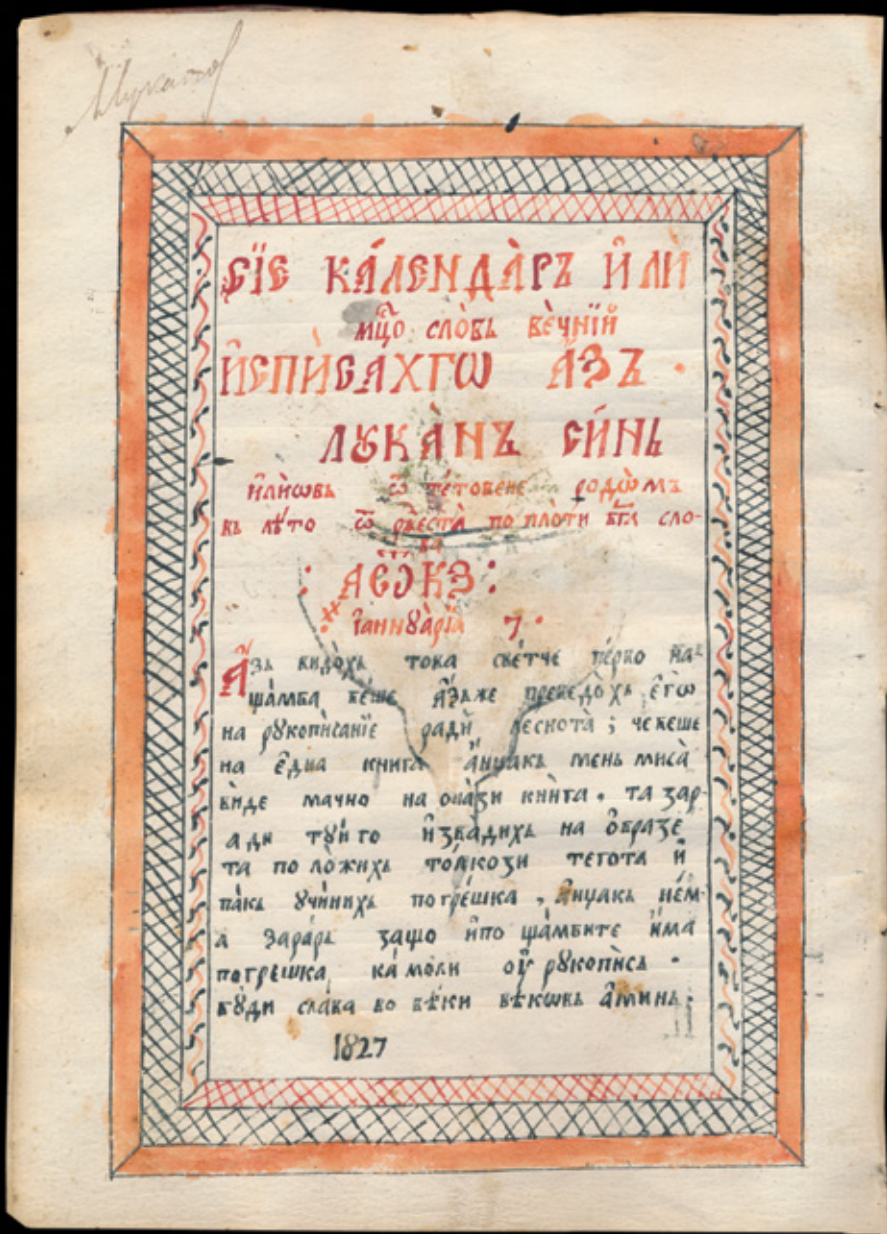
 750
 17

за майшната сѣта зѣхти о тѣраѣта
 урѣс о пѣ ишкѣ за 50 па

5 кѣтти	тѣо	7:20
Лѣкло	па	:85
ЗАВЕШКѢ АТНИ	тѣо	6
ЗА ПИТѢ	тѣо	2:10
ЗА БѢС	тѣо	1:50
ЗА ПАДАМА	тѣо	1:24
2 кѣ ТѢВИШ	тѣо	6
ЛѢКѢ	тѣо	1:20
ПАКѢ ЛѢКѢ	тѣо	:23
ЗАМѢС ИТНИЛА	тѣо	50:20

Зѣса

Бележник, Псалтикия и Търговски тефтер
 започнат 1821 г. – л. 33а.
 Notebook, Psaltikia, and Trade Ledger
 begun in 1821 – f. 33r.

Вечен календар на поп Лукан Илиов от 1827 г. – л. 16.
 Father Lukan Iliev's Perpetual Calendar from 1827 – f. 1v.

Вечен календар на поп Лукан Илиов от 1827 г. – л. 2а.
Father Lukan Iliov's Perpetual Calendar from 1827 – f. 2r.

Вечен календар на поп Лукан Илиов от 1827 г. – л. 3а.
Father Lukan Iliev's Perpetual Calendar from 1827 – f. 3r.

ПАРАСТАСЪ.
Начеишъ Іерейю: Блгос-

ловѣнъ вѣтъ нашъ: и кади надъ
 коливо крѣто шбразно. И глаголетъ
 Ѳаломъ ѿ: Во иноеже время,
 кромѣ вечерни, или оутрени, бы-
 ваетъ начало по ѡчичану, Глг-
 олемъ Трїстое: и по Оубе нашъ
 Іерей возгасъ: Яко твое вѣтъ ѿ
 Таже: гдѣи помилѡи ѿв: слава
 и нынѣ: Приидите поклонимся
 г. и Ѳаломъ ѿ.

Живыи въ помощи вышнатоу, въ
 кро

Парастас (Заупокойна служба, Панихида)
 от 30-те години на XIX в. – л. 1а.
 Memorial Service (Requiescat) from the 1830s – f. 1r.

35

1845. го Јануаріа 20. го.
 дабде знаемо, кобвса со-
 тласише нис прима: шрети:
 попп косто. попп лѣна.
 попп махалъ. штомо прѣ-
 мѣ парадѣсе: дабдудни
 сѣ ѡбщо братски. ако
 єдинъ ѣ насъ и дасѣ не-
 намири: шрети: и дане =
 присутствува, да насѣ мѣ-
 шава нитовото. и тако
 оудѣмахме, косто под-
 твєрдихме и соѣ писмо.

Парастас (Заупокойна служба, Панихида)

от 30-те години на XIX в. – л. 35а.

Memorial Service (Requiescat) from the 1830s – f. 35r.

1
4

Осмогласникъ :
сложенный, #177 (СѢВНОЕ ІОАННОВО ДАМАСКИНОЕ)

ГЛАГЪ . Я .

ВЪ СУББОТѢ ^{на величїи} НА ВЕЧЕРНИ .

НА ГДИ ВОЗУВАХЪ , СТИХИРЫ ВОСКРІИ .

ВЕЧЕРНІА НАША МЛТВЫ , ПРИМИ СТЫИ ГДИ ,
И ПОДАЖДЕ НАМЪ СЪСТАВЛЕНІЕ ГРѢХОВЪ , ЯКО
ЕДИНЪ СЫ ЯВЛИ ВЪ МІРѢ ВОСКРІИЕ .

ШЕБЫДИТЕ ЛЮДИ ВѢРНЪ , И ШЕИМИТЕ ЕГО , И
ДАДИТЕ СЛАВУ ВЪ НЕМЪ ВОСКРІШЕМУ ИЪ МЕР-
ТВЫХЪ : ЯКО ТОИ ЕСТЬ БГЪ НАШЪ , ИЪ БА-
ВЛИ НАСЪ Ш БЕЗЗАКОНІИ НАШИХЪ .

ПРИДИТЕ ЛЮДИ ВОСПОИМЪ , И ПОКЛОНИМЪ
ХРТУ , СЛАВУЩЕ ЕГО ИЪ МЕРТВЫХЪ ВОСКРЕ-
СЕНІИ : ЯКО ТОИ ЕСТЬ БГЪ НАШЪ , Ш ПРЕ-
МОЩИ ВРАЖІА МІРЪ ИЪ БАВЛИИ .

ИНЫ СТИХИРЫ АНАТОЛІА ПАТРИАРХА .

ВЕСЕЛИТЕСА НБСА , ВОСТРУБИТЕ СІНОВАНИА
ЗЕМЛИ , ВОДОПИИТЕ ГОРЫ ВЕСЕЛІЕ , СЕ БО СМ-
МАНДИЛЪ

Осмогласник от 30-те години на XIX в. – л. 1а.
Ostoechos from the 1830s – f. 1r.

Осмогласника глаголь Б.

Оца прославимъ, снх поклонимъ вси, и стомъ дхъ вѣрно воспонимъ. **И ннѣ. Бгородиченъ.**
Радѣна. прѣтоль огнеградный. радѣна, невѣсто
 неневѣстнаа. радѣна, маже бѣа члвчкѣма двѣ
 рождашаа.

~~Коница Б. глаголь~~

Прокименъ глаголь Б.

Дрѣвосте мой, и плчнѣ мой снх, и бытѣ
 лнѣ во спасеніе. **Стѣхъ:** Наказѣннѣ нака-
 за ма снхъ смѣрти снхъ не прощадѣ ма.

Алалиѣа.

Услышитѣ ма снхъ вѣ дѣнѣ пѣгали, за-
 щипитѣ ма и ма бѣа Іакѣвлѣ. **Стѣхъ:**
 Гдѣи спаси дрѣи и услыши ны.

Коница Б, глаголь.

Осмогласник от 30-те години на XIX в. — л. 37а.
 Octoechos from the 1830s — f. 37r.

12

КАТАВАСИЯ НА ПАВЕЛЪ СЪДЪ БЪГЪ И СПАСИ НАШЪ
 СЕГО ДИНА ХРИСТА ГЛАГОЛА А.
 ХРИСТА ТРИНАДЕСЕТЪ ДЪСЪСАТЕ, КЪТОСЪ СЪ
 ВЪРАНОМЪ СПАНТИНАТЕ, КЪТОСЪ СЪ
 ГИСЪ И СЪБИТЕ, КЪТОСЪ ТЪО КЪТОСЪ
 ПАСА И ТИ, КЪ ИМЪ ПЕРВЪСНИНА АННА-
 ВИСАТЕ МАЙ, ОУТИ ДЪ ДОЖАТЕ.
 ИИ ШЕЛОСЪ ГЛАГОЛА ЧОУЖЕ.
 СЕГОСЪ ЛАСЪ ДЪВАМАТЪ ТЪОМЪ ДЪСПОТИСЪ ИТЪ
 РОМЪ ДЪМАСЪСЪ КЪМА, ХРИСТОСЪ ПАЛЪ: СЪОНЪ
 ДЪ ПЪРЪСЪСЪ, СЪ КЪРОСЪ ТЪОСЪОНЪ ДОУТИ: ПО-
 ЛЪ ПЪНДИСЪИ ИМИИ, ОНЪ КЪТОСЪ ДЪНАНЪ: НИСЪ
 ТЪО ПАВЪРИ, ПЪЕ КЪРОСЪСЪ ДЪВАСОТИСЪ.
 ПЪСЪСЪ Г.
 ТЪО ПЪО ТЪОСЪ БЪНОНЪ, СЪ ПЪАУСЪСЪ ГЕШЪИФЪИ-

Катавасийник на Павел йерей
 от 30-те години на XIX в. – л. IVб–1а.
 Father Pavel's Book of Katavasia
 from the 1830s – f. IVv.–1r.

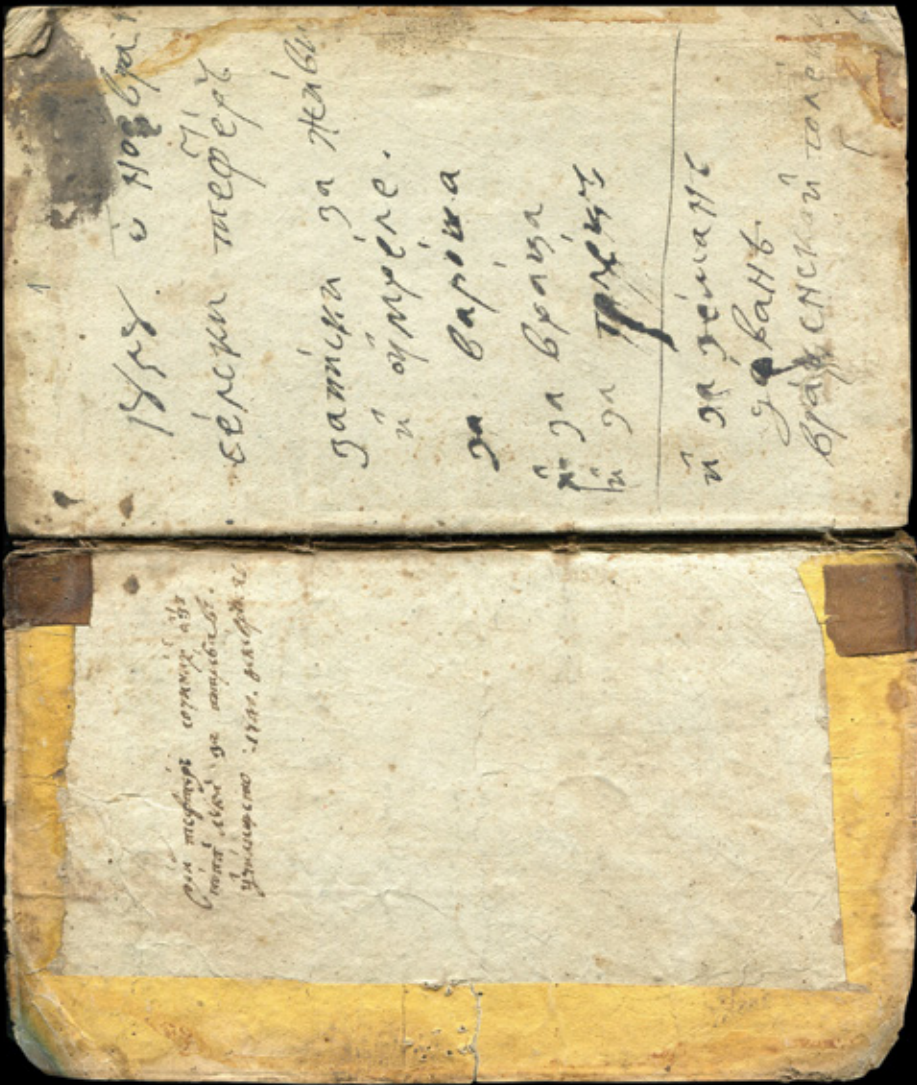
16

ΚΑΤΑΒΑΣΙΑ ΠΑΥΛΟΥ
ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ
ΡΩΜΑΙΩΝ
ΚΕ

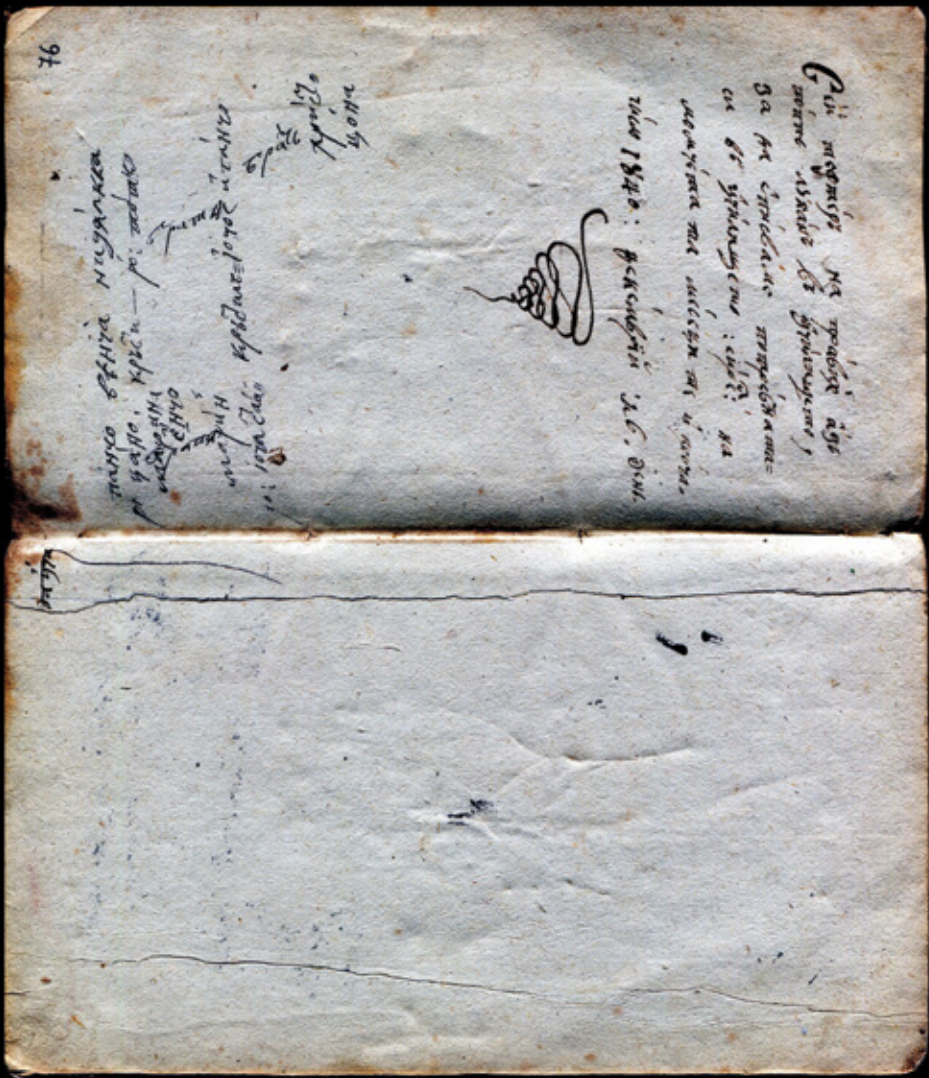
ΠΑΥΛΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ
 ΑΝΤΙΠΑΛΟΣ ΤΩ ΚΡΑΤΕΙ ΕΝ ΡΩΜΗ
 ΚΥΡΙΩ, ΟΥΤΙ ΔΕ ΔΟΥΛΟΣ
 ΤΗΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ ΚΙΜΑΡΟΥ ΜΕΝΟΝ
 ΕΣΤΙΝ ΟΥΔΕ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣΙΝ
 ΚΕ ΚΥΡΙΑΣ ΧΡΙΣΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
 ΝΥΧΝ, ΠΑΡΩΝΤΟΣ ΑΥΤΟΥ

Катавасийник на Павел йерей
 от 30-те години на XIX в. – л. 76–8а.
 Father Pavel's Book of Katavasia
 from the 1830s – f. 7v–8r.

Училищен тефтер на поп Лукан, започнат през 1840 г. – л. 1а.
Father Lukan's School Register begun in 1840 – f. 1r.

Училищен тефтер на поп Лукан,
започнат през 1840 г. – л. 75б–76а.
Father Lukan's School Register
begun in 1840 – f. 75v–76r.

—1—
Вламлише:
За грѣца-та.

Разговорѣ осмѣи.

Делѣ осмѣи.

Ипиталъ, Архангелъ, Елловскій,
Евтиховуль, Павелъ, и Ф.
линъ.

Ан. Раздѣйтеся, дѣца мои! Делѣ
се да ви възблагодарѣ. Врека про-
сетете еднѣ благопріятнѣиша бачѣ,
и сега ще ви къ приклетѣ.

Новѣствѣ.

Некой Царѣ обвѣгалъ корачо
дѣлѣ Царевѣ дочера; но тѣа немо-
шла да се дѣлени, посетке бѣла
огарована, (омалвогана), Царѣ-аѣ

на ребрѣтливите, и дивитъ
 Ако ѿкааш да се^{не} утѣшеваш
 никогда, трѣба да обрзашъ
 тѣжестіе-то, и урение-то, но
 подражаніе-то на Бога, и тѣди
 сирки-те днешни гаси ще искъ
 дивитъ съ насъ. Ако щете,
 мѣстнѣи ми, ще ви дамъ наставъ
 нуро по едно тѣто правило, ки
 то ще направи да ви си видѣтъ
 нуро хъсидните.
 Евт., Ако го възпріеманъ е
 радостъ.
 Сирки-те подобно, и нисе горѣ
 лаете.
 Уг., Ще го рассѣдимъ послѣ,
 но сѣга трѣбва да хвалѣ уреду-то си.

2895 1664 2042

750
1945

2253
264
111
1087
3757

числителница 1, 2

213 309
108
415 7013
75
30
135
253
204
258

ростъ

510
183 300
35 150
2 400
74 200
240
1466
1362 26
7402

мои б дари
на твоя

475 150
453 13
23
132

124
17
70

що е числителница?

350
175
515
474

Числителница е така книга, дават се въпроси
познават се числата, и да правят прав и обратен
сметане всяко число (когато).

1000
1000

Числителница (Учебник по математика) от 1857 г. – л. 1а.
Arithmetic Primer (Mathematics Textbook) from 1857 – f. 1r.

се нахождатъ 080 кои-то са като 50, за това
триизмислене само 50-те. И така горно по че
то се произнеса 8 милиона и 50.

2000000250000004.

Пос-и като е раздѣлен на хиляди представя
ва 2,000,000,250,000,004. М.Е. 2 хв. и 4 диліона
и 250 милиона 4.

8940000001000000.

Кое-то като се раздѣлен представя: 89,400,
000,000,000,000. 89 хв. и 400 диліона, и 1 ми
лионъ.

200000000504000000200.

Кое-то се раздѣли на хиляди представява ми
20,000,000,000,040,000,000,700 хиляди 20 хв. и 700
диліона, и 5 милиона, и 5 себлостъ и 200,
400 хв. и 700 диліона;

Обяснение.

Заради това трябва да умножаваме
фракти.

Когато имаме да умножим една сума
св. 10, 100, 1000 и др. с 1000 арде: трябва първо да
умножаваме, колкото св. 10 прилагат на ард-
ите на сума на сума св. когато св. 100 при-
лагат св.; когато св. 1000 прилагат 3. 000 и
прото; остава като да си умножаваме.

А когато имаме да умножим нека
сума св. 14, не се гуга, не се св. 10 и сума на,
турини нека и др. билие много с 100 да оста-
вим сума цифра да излезе на първо на
десет стотици или от стотината или от де-
сят стотици) нека св. бери 2 те суми, и ка-
насе много като десет стотици
Ако прилагат

Фико Фиковъ
 адвокатъ повечь

Сѣа мѣтва бѣрѣтена бѣст на
 Трокѣ прѣтѣа дѣш бѣш вѣдо-
 може бѣди аще кто прочитаетъ
 на всакъ день и носитъ ю оу
 себѣ не оубойтса ѿ напрасна
 смерти, ни же въ морю, ни на
 пѣшѣ пойдеши: и ѿ всакия не-
 моци, и бѣди прочитати
 и збавляется.

Мѣтва прѣстѣи ѣцѣ:

Ута бѣтроковницѣ прѣчѣа вѣче
 на деждо всѣхъ ненадѣемыхъ, гѣжѣ
 моя сѣнце славнаа, и прѣблагѣа ви-
 сочайшаа нѣсѣ Прѣчѣиѣишаа солн-
 бѣныхъ лѣчезарныхъ свѣтлостѣи

Гдѣ, азъ ѿвѣду въ челоуѣческою
 гласѣ, мозгѣмъ изъречи ѿчи
 емъ ѿспѣиши. Тогда рече емъ
 архангѣлъ Заключи твоѣ
 немнѣ, и ѿменъ твоѣ бжїи
 разлучиша и ѿиди ѿ раба
 бжїа **Во** и́ма о́ца, и́сна, и́
 ста́го дѣха, а́мниъ.

Преписано бысть в: л: х:
 1860: Мѣ: МАРТЪ
 2: Дни ѿ нѣкола
 герговъ ѿ с:
 Ковъ

Фико Фиковъ
 адвокатъ-повечъ

Апокрифни молитви от 1860 г. – л. 12а.
 Aprocryphal Prayers from 1860 – f. 12r.

М. М. Б. Цифло

СЛУЖБА

Преподобнымъ Отцемъ нашимъ,
равноапостольнымъ *Методію и*
Константиномъ, нареченномъ *Ки*
рилъ, Епископомъ Моравско-
мъ оутителемъ Славенскімъ.

Мѣсяца Мѣіа 11 день

Въ Царградѣ.

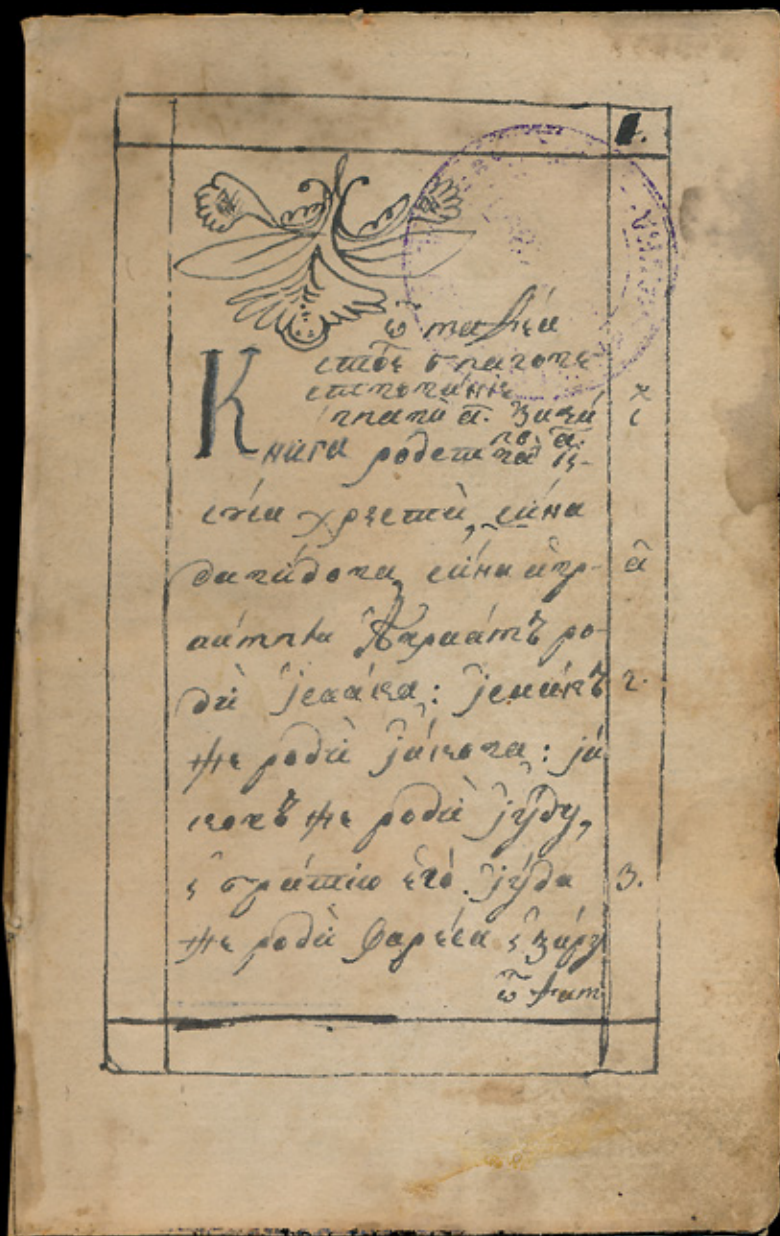
Типографія Ц. вѣстника *и со-*
дружкіа
1862

Служба за св. св. Кирил и Методий от 1862 г. – л. 1а.
Service for Saints Cyril and Methodius from 1862 – f. 1r.

На Литургія: Блаженни: пра-
дника. Пѣснь радова и сва-
тыхъ пѣснь г. Трокименъ
гласъ з: Честна предъ гопоре-
мъ Смерть преподобныхъ брѣ.
Стихъ: Гпо воздаемъ гопоревн
о всѣхъ, ꙗже возрадеми. Апо-
толъ: Ко вретемъ, затало ти
Алиѣя гласъ, в: Свощенни-
цы твоя въ правдѣ, и пре-
подобіи твоя возрадѣ-
ютца, Евангеліе: Ма-
теѣ затало ꙗ при-
та стень. Въ по-
матъ вѣтнъ ю
бѣдетъ пра-
ведникъ.
..... Алиѣя.....

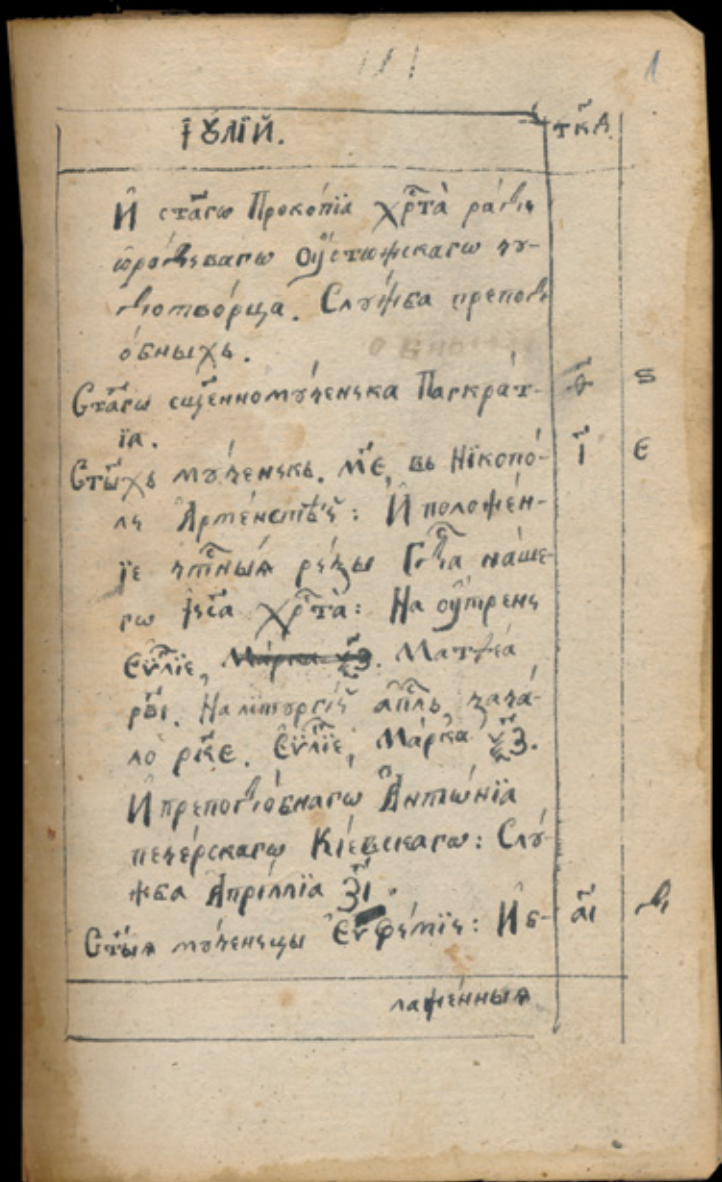
Служба за св. св. Кирил и Методий от 1862 г. – л. 15а.
 Service for Saints Cyril and Methodius from 1862 – f. 15r.

Четиревангелие (печатно) с ръкописни добавки
 от 40-те години на XIX в. – л. 1а.
 Tetraevangelion (printed) with manuscript supplements
 from the 1840s – f. 1r.

Четириевангелие (печатно) с ръкописни добавки от 40-те години на XIX в. – л. 79б-80а (от печатната книга).
 Начало на Евангелието от Марко.
 Tetraevangelion (printed) with manuscript supplements from the 1840s – f. 79v–80r. (from the printed book).
 Beginning of the Gospel of Mark

Апостол с последования (печатен)
 с ръкописни добавки от втората половина на XIX в. – л. 1а.
 (от ръкописната част)

Acts of the Apostles with additional services (printed)
 with manuscript supplements from the mid-19th c. – f. 1r.
 (from the manuscript part)

4

волската мѹтитаѡтва: и ѡ
 нѡ рождеѡнаго мѡнца собли
 аи ѡ всѡката ѡна, ѡ всѡкѡ
 личости, ѡ всѡкѡ бѹри сопро
 тивнаго, ѡ вѹховѡ лѹкавы
 хѡ аневнѡхѡ жа и ноцныхѡ
 сѡй же соблиаи подѡ вѡрж
 авнои рѹкою твоею и вѡж
 дѡ еи, скорое востанѡе и
 ѡ скверни ѡтѡсти, и болѡ
 зни и сѹбли и зѡравѡе, и
 благомоѹщи, дѹши жа и
 тѡлѡ вѡрѹи, и аѡгѡли свѡ
 тѡлыми и сѡлющими сѡю
 ѡтради: и соблиаи ѡ всѡ
 катѡ наитѡ навѡрѡмы
хѡ

Молитви за различни случаи от средата на XIX в.
 към Требник (печатен) от 1738 г. – л. 4а.
 Prayers for Various Occasions with printed Euchologion
 from 1738 – f. 4r.

1867 Јануари 23 во вторник 45

Зашто и вистина како и претидејаша - састајат
за една година према на Гос. гласна испра-
гање - со одобр. за наспроти како за неко-
лку и црковна соработка и некои предмети
како и следователно зашто: # # #
- како сакат извршати за што: # # #

1;	Зашто на кога мислата	за #	560
1;	Зашто на црковна соработка	за #	896
1;	Зашто на црковна соработка	за #	1822
1;	Зашто на кога мислата	за #	5500
1;	Зашто на Гос. гласна	за #	1120
1;	Зашто на Гос. гласна	за #	1240
1;	Зашто на Гос. гласна	за #	6364
1;	Зашто на кога мислата	за #	1360
1;	Зашто на кога мислата	за #	260
			<hr/>
			18427
			1617: 20
1;	Зашто на кога мислата	за #	1680
1;	Зашто на црковна соработка	за #	3434:
1;	Зашто на црковна соработка	за #	160
1;	Зашто на кога мислата	за #	500
1;	Зашто на црковна соработка	за #	55
1;	Зашто на црковна соработка	за #	560
1;	Зашто на кога мислата	за #	3976
1;	Зашто на црковна соработка	за #	46
			<hr/>
			30455: 20
			8990: 30
			2582: 10
			<hr/>
			42028: 10

и на готови предмети — # 8990: 30
и на верски на готови пари — # 2582: 10
и на црковна соработка — # 42028: 10

и притоа: Особно Христијанство 2074
Патристик, црковна соработка 2178
Косица П. Василиска
Зашто 6076

Кондика на Горнокрайското училище „Св. Апостоли“
от 1847–1876 г. – л. 45а.
Chronicle of the Lovech Gornokraysko Holy Apostles School
from 1847–1876 – f. 45r.

57

1875 сребрарин 6

Продата се издатка от на Горно-
нахленето ото Христинце на Г-на М. Чупковъ
и Хр. К. Черневъ.

Зачиски 39 за чр.	чр. 43,468
восакъ 13 оки x 30	" 390
самбадъ 2 1/2 " x 30	" 75
огарецъ 19 " x 15	" 285
прехода 5 " x 14	" 70
готови наръ	" 14 26 1/2
	<hr/> 45,014 1/2

+ Ловчанския Демонинъ
Св. Ап. Павлу
Мисир Георгиевъ
Анастасий М. Къралъ

1876. Февр. 12. Продата се издатка на
горнокр. Църква и на наръ на Г-на Мария
Чупковъ и Христе К. Черневъ:

Зачиски 37 за чр.	чр. 45 150. -
восакъ 25 1/2 оки x 30 чр.	765. -
восакъ 1 оки	" 26. -
прехода 1 1/2 "	" 21. -
огарецъ 12 " 15.	" 180. -
готови наръ	" 15 22. -
середин за чр.	679. 25
	<hr/> чр. 48 545. 25.

Мисир Георгиевъ
Анастасий М. Къралъ
Мисир Георгиевъ

Кондика на Горнокрайското училище „Св. Апостоли“
от 1847–1876 г. – л. 57а.
Chronicle of the Lovech Gornokraysko Holy Apostles School
from 1847–1876 – f. 57r.

1876. Априлиа 23². Уловима турск, какъ по приликъ
на арабсканаго, то на други страници въ книгъ то Горнокрайско
любавима грамота поубави се ивонско криво отъ грамматики, т.е.
И тога сора за сора кой-то се пишаватъ въ грамматику, то на
свободованна въ турск, и ае сдружени-ми, кой-то отърба-
ме на ивонсканаго, то на грамотавъ Маврима Ласуровъ.

1. Турско-Рускии Словаръ въ 4 тома.
1. Енциклопедия Турска въ 10. тома
2. Турски Евангелиа
1. Кеснофронтовъ Еллинскии въ 3. книги
2. Царска Веланника Български.
1. Българско Евангелие
2. Букваре бгг. Канст. О. и Тср. М. Владимира
1. Кудо Св. Николаа
8. Свиз. Историе Яма Хрисмова
9. Книга Труда Никр. Вал. Якон. Обзесова
1. Писма за свизитъ-тъ бгг
2. Грамота за бгг-та С. Н. Радурова
1. Книга Механологие (Руска)
2. Грамота за бгг-та С. Н. Радур.
3. Новъ-бгг. Възродение (М. Кафалова).
3. Пратак. Записаниа (Тср. Дюканова)
2. Бгг. Архитектики. (Свизова)
3. Цифруларии отъ бгг. Вал. Якон. Обзесова.
16. Свизр. Кетинхизисе за накам. уромази.
1. Славена. Граммат. почит. (въ Монтр. 1850)
2. учение за бгг-та б Ант. Нисопитта. (сдм. пуб. адр. бгг)
5. Гласника Сербски.
1. Извары за Сербски Грамматически
3. Токростенскъ за Нисидина Свизенниа
2. Кримиски ивонскана Рривъ Венскаа Кудо 1²
1. Руска Грамм. въ Востокска.
2. Сербски Грамм. въ Балунвида учимала.

Кондика на Горнокрайското училище „Св. Апостоли“
от 1847–1876 г. – л. 2276.
Chronicle of the Lovech Gornokraysko Holy Apostles School
from 1847–1876 – f. 227v.

ΚΑΤΑΒΑΣΙΑΙ

Καλομεναι εις την ιερουσολιμιτιν
Πετρον Λαμβανου υμνος η πα.

Ε ποι ει η με ε ε νη **Α** τι θαι

ει ει α α ο ο **Α** η η η η

ε ε ρα ια κη η ε ευ υρε η η ης

πα αρ θε ε νε ε ε **Α** η η η η η η η

α ε **Α** πα κη ται ου η νη **Α** η η

α.

Псалтикиен катавасийник от началото на XIX в. – л. 2а.
Book of Neumatic Katavasia from the early 19th c. – f. 2r.

14.

Εἰς τὴν Ἐσθίον τῆς Χρῆς Σέων.
Περὶ τοῦ Πηλοποννησίου. Ἀδὰ.
ἔχος θ'. Πα.

ρι σο ος γε ε εν να α α ται ω αι.
δο ο ο φα α σα α α ται Χρι
σοσ ε φα τ ρα α υω υ ωτ α πα α
αν τιν σα α α τε ε Χρι σο ο
ος ε ε πι υη υη υ υ υ υω υ ο
η η τε α σα α α α τε ε τω

Псалтикиен катавасийник от началото на XIX в. – л. 86.
Book of Neumatic Katavasia from the early 19th c. – f. 8v.

Εἰς τὴν κοίτην μου • ἰχθυόωσι αἱ
 ἰσθῆες.

Κόσμοι χάρι δάμαρτες ἁγίου δόξης, ἡρώων θαλάσσης
 καὶ ἡσυχίας ἁγίας, ἐκείνη τεχνίς, ἐν πόσιν τειβου
 βαδὺ σὺν ἁγίῳ ὑμῶν ἐν παύσῳ, ἦσαν δὲ τὰς αἰῶν
 βεῖς δὲ φαδόμεν.

ἦν ἡμέρας.

Κόσμοι καὶ ἡρώων ἁγίων ἀγγέλων, ἰχθυόωσι αἰῶν
 ἐν ἡσυχίᾳ ἁγίας, ἐκείνη σὺν τῷ ἁγίῳ
 ἀριστῶν καὶ ἁγίων ἀνθρώπων ἐξισχυμένους,
 καὶ ἁγίων καὶ βασιλέων σιόδεσος.

ἦν ἡμέρας.

Κόσμοι καὶ ἡρώων ἁγίων ἀγγέλων, ἰχθυόωσι αἰῶν
 ἐν ἡσυχίᾳ ἁγίας, ἐκείνη σὺν τῷ ἁγίῳ
 ἀριστῶν καὶ ἁγίων ἀνθρώπων ἐξισχυμένους,
 καὶ ἁγίων καὶ βασιλέων σιόδεσος.

ἦν ἡμέρας.

Химнографски сборник
 от 30-те – 40-те години на XIX в. на поп Лукан Лилов – л. 6а.
 Father Lukan Lilov's Hymnographic Collection
 from the 1830s–1840s – f. 6r.

Химнографски сборник
 от 30-те – 40-те години на XIX в. на поп Лукан Лилов – л. 11а.
 Father Lukan Lilov's Hymnographic Collection
 from the 1830s–1840s – f. 11r.

Псалтикиен ирмологий
от 30-те – 40-те години на XIX в. – л. VIIIб–1а.
Neumatic Heirmologion (Greek)
from the 1830s–1840s – f. VIIIv.–1r.

№ 114

1

Handwritten scribbles

№ 5199 по мѣс. 8

III
II
8

Ихос. $\frac{1}{9}$ па.

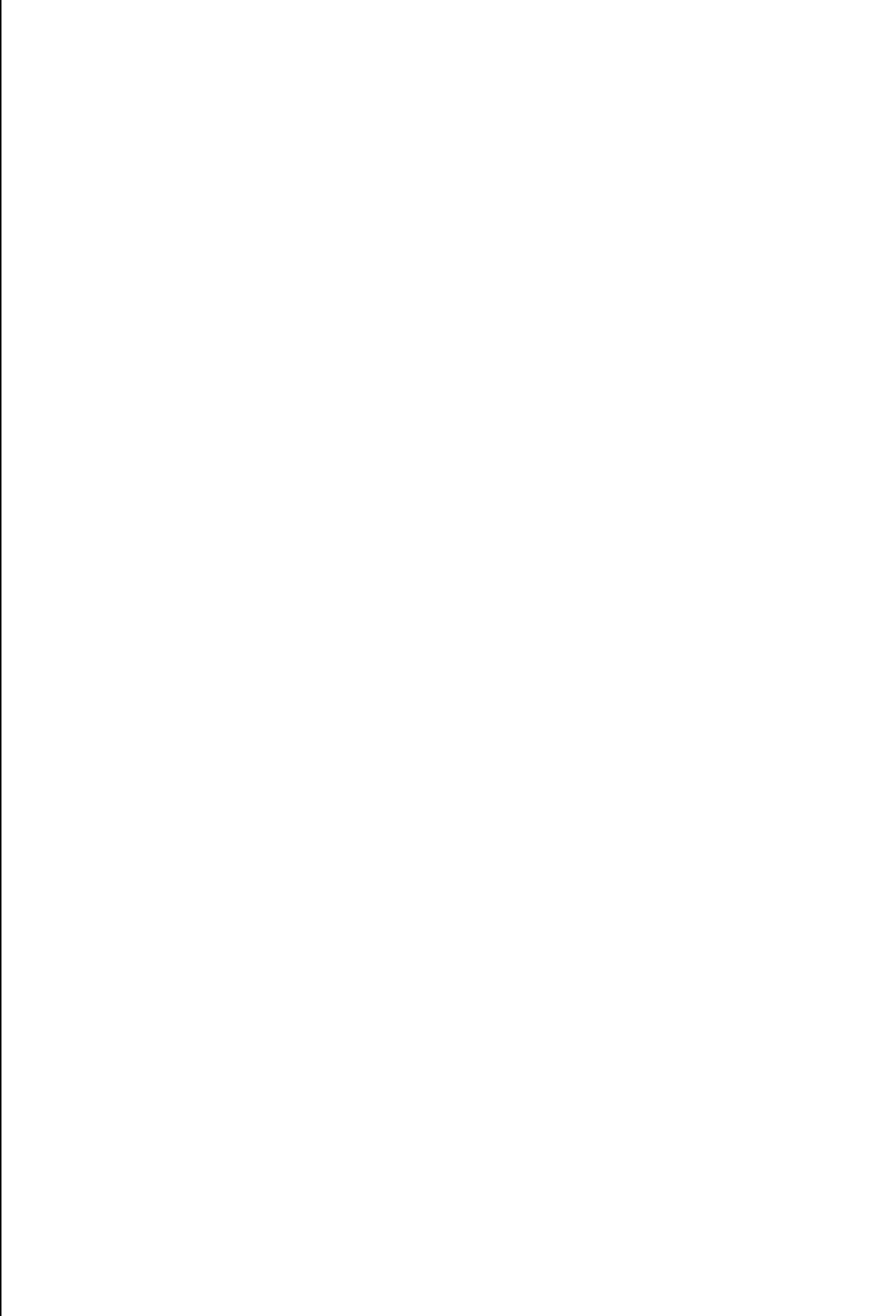
K у р и з е и ц е ч а њ а а
 о р о о о о е е и о а
 и х о о о о о р и х и
 о а а а и х о о о р и х
 и в о о р и о о
 е К о р и з е и ц е ч а
 а њ а о о о о о е и

Псалтикиен възкресник от 70-те години на XIX в. – л. 1а.
Neumatic Heirmologion (Greek)
from the 1830s–1840s – f. 1r.

ἀνθρώπων, σοφίας ἐ-
 σοφίας ἀγίων σου

Handwritten neumatic notation for the Greek text above. The notation consists of horizontal lines with various symbols (neumes) indicating pitch and rhythm. The text is written in a cursive hand.

Псалтикиен възкресник
 от 70-те години на XIX в. – л. 64а.
 Neumatic Heirmologion (Greek)
 from the 1870s – f. 64r.

Боряна Христова
Елисавета Мусакова
Искра Христова-Шомова

СЛАВЯНСКИ И ГРЪЦКИ РЪКОПИСИ
В РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ЛОВЕЧ

Българска. Първо издание

Формат 70 × 100 / 16
Печатни коли 23

Преводач:
Трейси Спийд

Художествено оформление и корица:
Борислав Кьосев

Редактор на българския текст:
Николай Мандажиев

Редактор на английския текст:
Елисавета Мусакова

Коректор:
Светлана Стоянова

Подвързия и печат:
„Симолни-94“ ООД
Издателство „Логис“

ISBN 978-954-8289-18-4